This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at `http://books.google.com/`

FCSlaw 9010.2-5

260

HARVARD
COLLEGE
LIBRARY

Primus Trubar

(1508—1586)

ZBORNIK

NA SVETLO DAJE „MATICA SLOVENSKA“
V LJUBLJANI. — X. ZVEZEK.

TRUBARJEV ZBORNIK

UREDIL dr. FRAN ILEŠIČ.

V LJUBLJANI, 1908.
NATISNIL DRAGOTIN HRIBAR.

Slav 90.10.2-5

V

HARVARD
UNIVERSITY
LIBRARY
JUN 8 1953

Primož Trubar in njegova doba.

Dr. Fran Ilešič.

Ljubav in mržnja, ki spremljata in značita razvoj vsega sveta, sta prečesto dali značaj tudi spominu na Primoža Trubarja ter stvarno spoznanje potisnili v ozadje. Ljubav je narekovala besede:

„(Trubar), ti si velikan! Med
nami prvi bojeval si sveti boj
za svetlobo in vesti svobodo —
in ves narod šel je za teboj!“

Mržnja pa je slovenski učenosti posodila besedo o „neodkritosrčnem in zlobnem“ odpadniku (o Speratu v Solnogradu), o razširjevalcih protestantizma kot „drugih janičarjih“, o „predrznih novotarjih“, o „volkovih verne črede“ itd. Moralno ocenjujoč dogodke, je naša učenost trdila, da bi stal dunajski škof Slądkonja (1513—1522), Slovenec rodom, o s r a m o č e n pred zgodovino, ako bi si o njem morali misliti, da je o ž e n j e n e m u duhovniku dovolil, propovedovati.

S tega nestvarnega stališča je vsekakor treba rešiti naše spoznanje.

Sodbo o Trubarju je večkrat motilo tudi omejevanje pogleda. Sliki je treba ozadja in uvaževati moramo takisto razmerje motrene osebe do vseh ostalih oseb in do vseh pojavov njenega časa.

Vsekakor je na Trubarjevi sliki poleg njega samega videti tudi Klombnerja in pa Wienerja v Ljubljani in Vergerija v Kopru ter na Nemškem, daleč zadi pa poleg Lutra, Zwinglija in Kalvina našega Istrana Matijo Vlačića Ilirca; videti je Vlahovića v Metliki, v Kranju Rokavca, Cvečića in Živčića v Istri; ob Trubarju literatu vidimo nadalje Konzula in Dalmato, Krelja, Bohoriča in Dalmatina.

Ko se je pred 400 leti narodil Primož Trubar, je bila zapadna in srednja Evropa katoliška in v malone vseh pojavih kulturnega življenja latinska; nova iznajdba tiska se je par desetletij prej veselila prvih svojih plodov.

Baš v rojstnem letu Trubarjevem, l. 1508. je v Wittenbergu zasedel vseučiliško stolico menih-avguštinec Martin Luter, ustanovitelj nove, nemške veroizpovedi in graditelj enotnega nemškega knjižnega jezika.

Istega leta se je rodil v Ninu v Dalmaciji Peter Zoranić, pesnik hrvatskih „Planin", ki je zazrl vrt Slave in na njem 4 vile: Latinko, Grkinjo, Kaldejko, pa tudi Hrvatico; tožeč, da ima Hrvatica le malo zlatih jabolk, ker nje sinovi rajši pišejo v tujem jeziku, nam je dokaz o probujenosti slovanske narodnosti v onodobni Dalmaciji. Sploh je takrat vso Dalmacijo prevzel italijanski humanizem in ji dal bogato humanistovsko kulturo, literaturo in šolo.

Pa premaknimo panoramo! Okoli l. 1527. je Trubar, dijak-teolog, pri humanistu škofu Bonomu v Trstu. V Ljubljani se že zbirajo Lutrovi pristaši v hiši Klombnerjevi. To kulturno življenje moti glas z bojišč; Turki pustošijo Trubarjevo domovino, njegov dolenjski domači kraj; po mohaški bitki (1526) so bili zasegli vso Slavonijo ter vedno huje ugrožavali tudi slovenske dežele. Draginja je bila velika, beračev so bila polna sela in mesta. V teh težkih časih si pogrešal zadovoljnega slovenskega kmeta; graščak mu je bil vzel „staro pravdo" (pravico); kmet se je (1515) dvignil proti svojemu gospodu, baš tudi v Trubarjevi dolenjski domovini, a popoln poraz te kmetske bune je moral zreti deček Trubar. Bilo je takrat voliti med bojem zoper Turka, med bojem zoper graščaka in med bojem zoper papeža. Trubar se je udeležil boja zoper papeža.

Štirideset let pozneje je bil papež na Kranjskem premagan; protestantski superintendent Trubar je v zvezi z nemškimi stanovi organiziral kranjsko protestantsko cerkev. Med tem sta šla Turek in kmet svojo pot. Zopet je bil zmagovit Turek; Siget je padel (1566) in z njim Zrinjski. Tam doli ob Sotli je zrl kmet svoj spas v samostalnem cesarskem namestništvu v Zagrebu -- zaman; nekaj let pozneje so v Ljubljani kmetom rezali ušesa in v Zagrebu krvavo-kruto kronali Matijo Gubca. Trubar se je bil takrat za vedno preselil na Nemško ter bil tam župnik v Derendingenu.

Ob smrti Trubarjevi (1586) je bil le majhen del ljubljanskih prebivalcev — štela jih je Ljubljana kakih 7000 — katoličanov, in to iz najnižjih slojev. Precej razširjen je bil protestantizem tudi v Cerknici, v Loki, Kranju, Kamniku, Novem mestu, Kostanjevici, Žužempergu, Ribnici, Celju, Rogatcu. Metlika je bila Lutrova, takisto Črnomelj in trdnjave Hrv. Krajine. V Istri je močno zavladal novi duh in v Rifenbergu ter okoli Sv. Križa na Vipavskem je bilo ljudstvo, če tudi ne formalno, protestantsko.

Nekoliko let pozneje pa je bilo vsega tega konec. V smislu ukazov vladarja, nadvojvode Ferdinanda je škof Hren

PETER BONOMO,
škof tržaški, Trubarju „a teneris“ voditelj.*)

* Slika je vzeta iz dela „Beiträge zur Geschichte der niederösterreichischen Statthalterei“; iz iste knjige je tudi Ungnadova slika.

v par letih (izza 1598) dal deželi zopet katoliški značaj; njegovo odločnost in zavest moči kaže prvi korak, ki ga je storil v to svrho: šel je v središče protest. pokreta v Ljubljani, v cerkev Sv. Elizabete (v današnji Stritarjevi ulici) in tam raztrgal protestantski evangelij. Predikanti in šolniki so šli iz dežele, knjig je mnogo zgorelo.

Tega poraza, te rušitve svojega templja niso več videli njega utemeljitelji; prej so že bili polegli v grobove. Trubar počiva daleč na nemškem Würtemberškem, v Ljubljani pri Sv. Petru počivajo predikanti Dalmatin in Vlahović, Schweiger, Juričić in Živčić, Slovenci in Hrvati, a pozabljeni so njih grobovi.

Toda mrtvi se vračajo, vsaj tisti, ki so — zares živeli, ki so živeli življenje idej. Ali so naši protestanti umrli ali pa žive še v nas in v naši dobi? Ali sega ogenj 16. veka nepreki-njeno do nas? Na prvi hip bi človek pritrdil; saj si tudi dandanes često slovenska tabora stojita drug proti drugemu baš kakor v XVI. veku, baš kakor dva sovražna naroda.

Tradicije.

V tradiciji, zgodovinski kontinuiteti je delovalo tisto dalje, kar je pravi in neminljivi pomen protestanske dobe, namreč književni jezik in deloma književnost. Med koroškimi Slovenci so se do konca 18. stoletja prepisovali slovenski protestantski molitveniki in pesmarice, dà, celo ponatisnila se je prod 124 leti v Celovcu protestantska slovenska knjiga. Faktično so služile knjige, zlasti Dalmatinovo sv. pismo tudi katoliškim svečenikom, ki so jih čitali „po dnevi in po noči brez strahu in ozira na papeško izobčenje", in katoliške pesmarice so zajemale iz protestantskega vira. Trubar in Krelj sta zasnovala prevode nabožnih knjig in jezik s pravopisom, Dalmatin in Bohorič sta to dovršila; celo „Evangeliji" protireformatorja Hrena, ki so doživeli toliko izdaj, se naslanjajo na njih; preko Hipolita, Marka Pohlina in Japlja sega Bohorič tja do Vodnika in Kopitarja, ki se je prvi temeljiteje brigal za začetke naše književnosti. Zgodovinska podlaga naši književni slovenščini in nje slovnici je jezik (dolenjskih) naših protest. pisateljev. Vendar pa po vsebini in povodih književni in kulturni naš preporod v dobi Vodnika in Cojza nima zveze s protestantsko dobo; nastal pi pač bil tudi, ako bi Cojz in Vodnik ne poznala 16. veka naše prošlosti.

Verski pokret 16. stoletja je med Slovenci le hipen pojav. Kralj Matjaž, v narodni pesmi spasitelj našega naroda, se ne bori za protestantizem, ampak za „staro vero", za vero romarjev-katoličanov ter je izraz „luteran" našemu narodu izraz brezbožnosti in grdobe; našemu seljaku je človek druge

vere zlikovec, izgubljenec. Trajno prerojena je bila vsled reformacije v naših krajih le katoliška cerkev. Koliko koncilijev je izkušalo prej preosnovati cerkev „na glavi in na udih"! A šele v viharju 16. veka se je prezračila. Vsakdo, ki hvali tridentinski koncilij, plod protestantskega gibanja, kot začetek današnje cerkvene discipline in cerkveno-odgojnega delovanja, mora biti reformacije vesel, ki je zbudila tolik vihar in s tem posredno dvignila tudi katoliško cerkev. Posebe bi bilo vredno, se z dr. Prijateljem vsaj vprašati, ali ni naš narod tako pobožen baš, odkar mu je z umljivo besedo in brezdvomnim navdušenjem zbudil srce protestantski predikant, najsi je tudi za dobo verskega boja hipno posirovelo življenje. Navdušenost je formalen pojem in se prenese z ene vsebine na drugo.

A če se že junak selske naše pesmi bori za katoliško vero, pa poteka morebiti umetna pesem našega mesta o svobodi misli in vesti iz protestantskega pokreta Trubarjevih časov? Ali ni naša „nova reformacija" ogenj, vzplamtel iz iskre, ki je stoletja tlela pod pepelom naše zgodovine?

Kar se imenuje pri nas včasih „nova reformacija", a običajno svobodomiselnost, je od stare naše reformacije neodvisno in bi bilo nastalo, i ako bi nikoli ne bili imeli reformacije 16. veka. Stara in nova naša reformacija sta si sestri (starejša in mlajša), ne mati in hči; kontinuitete na naših tleh ni. Baš zato se pa tudi razlikujeta čisto očitno; že na vnanje: Reformacija 16. veka je izšla iz cerkve same; bivši katoliški svečeniki so ji bili glavni stebri; mnogo duhovništva je takrat prestopalo v novi tabor sicer iz vnanjih, osebnih in svetnih vzrokov, mnogo pa tudi iz globljega spoznanja; duhovniki, ki so najbolj poznali zle razmere, in tisti, ki so mislili in hoteli dobro, so si želeli izpremememb. Vsaka prava reformacija izide iz krogov dotične korporacije same, ki poznajo in čutijo dishormonijo med idealom in istino — pernicies et salus tua ex te — a nova reformacija ne izhaja iz cerkve in ne bo rodila cerkve.

Drugo bistveno razliko je iskati v vsebini reformacije. Trubarju je njegovo delo bilo vredno radi pozitivne verske vsebine; on in tovariši so bili iskreno in globoko pobožni možje. „Novi reformaciji" pa izgublja ta vsebina vrednost; velja ji le oblika Trubarjeva dela, njegov „protest"; ne velja ji njegova pozitivna, velja ji le negativna stran, ne predmet nego metoda. Prisegajoč na evangelij in na sv. pismo, smatrajoč ljudi druge veroizpovedi za Bogu sovražne ljudi, bi se Trubar čudil trditvam naših časov, češ, da je bila njegova vera le formula nove svobode, svobode vesti; ne umel bi jih. Pojmujoč pojem vere, je rekel Trubar, da o tem ne gre disputirati; tu da je treba verjeti, na onem svetu pa bomo spoznali. Bil je torej ne samo pobožen, ampak tudi globoko

veren mož; veroval ni v papeža in ceremonije, a veroval je v dogme.

Niti naše selo niti naše mesto se po tem takem ne more ponašati z verskimi tradicijami Trubarjevimi. Verska reformacija Trubarjeva je bila za nas epizoda, ne plodovita zgodovina.

Kako je mogel tako ugasniti ogenj 16. veka? Lutru in Husu je bilo usojeno daljše življenje in globlji spomin.

Trubar — Hus — Luter.

Pač je panegirika često in svečano zatrjevala, da je Trubar naš Hus, naš Luter, a obenem je — v ostrem nasprotju s to trditvijo — tožila, češ: „Padli smo brez slave, brez zmage. Nimamo Bele gore ali Kosovega polja, imamo ljubljanski trg, kjer so zgorele slovenske knjige ... Slovence je uničil en sam škof Hren in nekaj jezuitov."

Lahko je zatreti duševni pokret v majhnem narodu. Ako ga zadeneš na enem mestu, je zadet in uničen sploh. Pa uničuj upornega zmaja v velikem narodu! Tu si ga pogodil, a tam mu zraste nova glava! Zato v velikem narodu ne uničiš izlahka kulturnega protivnika, v malih narodih pa so kulturni upori preradi tragični poizkusi.

Bitke pri nas ni bilo in je ni moglo biti, ker že davno nismo imeli — orožja, nikake državne organizacije. Pa tudi v socialnem oziru niso bile naše dežele niti enota niti celota. Končno „dobrodušni Slovenci", kakor jih imenuje Trubar, pod vplivom lutrovstva niso mogli postati bojeviti; drugače bi nas bil vzgojil kalvinizem.

Zvesto pokorni Trubar je sam prevedel pesem, ki svetuje: „Duhovskih ter deželskih viših se buj!" Moliti k Bogu, prositi vladarja, ako pa to nič ne izda, trpeti in končno popotna palica, to je bila odporna sila tudi naših deželnih stanov.

Ko se je na Češkem pripravljala Bela gora, so se v Notranji Avstriji na eni strani zaman bali, na drugi zaman nadejali vstaje. Naši predikantje, šolniki in plemiči so bili pobegnili.

Pobegnil je iz domovine tudi Trubar, kakor je za njim pobegnil Prešernov Črtomir. Vojvoda würtemberški mu je l. 1560. moral odločiti, ali naj se izpostavi nevarnosti ter gre v domovino zaradi evangelija. Trubarja je dičila bolj opreznost in oportunizem politike nego neomajna in brezobzirna kultura. Skoro ga v tem oziru zasenčuje trdni metliški Vlahović, pazinski Živčić, krški Weixler, zlasti pa njegov ljubljanski tovariš, kanonik Wiener, ki je na ljubljanskem Gradu trpel smrtni strah in v smrtni nevarnosti na Dunaju pred

kraljem, pred pismouki in škofi stal za svoje uverjenje, baš takrat, ko je Trubar prvič pobegnil iz domovine. Previdnost in konservatizem pomeni Trubar tudi v primeri s Klombnerjem. Taka oprezna premišljenost pač more roditi konkretne uspehe, a jemlje življenju tragiko.

Mnogo bi pridobilo junaštvo Trubarjevo, ako bi mogli trditi, da se je stalno in trajno držal besedi, ki jih je govoril l. 1562., češ, da hoče rajši umreti za Kristusa nego bežati; a seveda to je bil čas, ko se je bližal Ferdinand I. svojemu koncu in je protestantski pokret pri nas dosezal vrhunec svoje sile in svobode.

Luter je zmagal, Hus je umrl, Trubar ni zmagal, kakor je zmagal Luter, pa tudi ni umrl, kakor je umrl Hus; potomstvo se pa trajno spominja le mučenikov in zmagovalcev, hraneč jim spomin globoko „pod domačo goro". Zmaga v življenju ali smrti je seme bodočnosti.

Značilno za naš protestantski pokret in pomembno za primerjavo Trubarja z Lutrom je to, da nam je narodna tradicija namesto Trubarjevega imena ohranila ime Lutrovo, oziroma da se je v tradiciji Primož Trubar skril za Lutrom. To je naravna posledica dejstva, da vera, ki je za pol veka zavladala v naših krajih, ni bila vera Trubarjeva, ampak Lutrova. Trubar ni ustanovitelj nove vere ali veroizpovedi, ampak je le propagator (razširjevatelj) nemškega evangeljskega verstva.

„Wiclif je rodil Husa, Hus Lutra, Luter Trubarja," tega rodoslovnika ne moremo aprobirati; Trubar ni sin Lutrov, učenec mu je.

Husa ali Lutra sploh mi nismo mogli dobiti.

Bogati zakladi duševnega dela in bogastva morajo ležati v deželi, kjer naj nastane nova vera. Iz njih zasije misel, da ogreje potem tudi srce.

O duševnem življenju našega naroda v oni dobi ni govoriti; ohromel je bil (glava je bila tuja in srce, plemstvo in visoka duhovščina ni bila naša in meščanstvo po večini ne). Sploh pa duševnega življenja naše dežele v oni dobi niso imele; ni bilo kulturnih središč, ne vseučilišč in o šolstvu se da jedva govoriti. Bili smo na mejah kulturnega življenja, na mejah Nemčije in na meji Italije. Srečnejša je bila v tem oziru Dalmacija, ki se je vsa solnčila v siju italijanskega humanizma.

Humanistovske študije, ki so položile temelj protestantizmu, baveč se s sv. pismom, cerkvenimi očeti, a i s poganško modrostjo, pri nas niso imele mesta. Ker se ta temelj pri nas ni položil ozir. ker ga ni bilo, je protestantsko zgradbo hitro podrl vihar. Radi tega je ostal ves pokret na naših tleh za znanost in umetnost prilično neplodovit in se nikakor ne da o njem pri nas reči, da je sinteza vseh časovnih stremljenj. Vsekakor pa vsaj Trubar sam ni taka sinteza; popolnjuje ga hu-

manistni Bohorič. Trubarju je bilo bolj za predmet, nego za prikazovanje (obliko).[1])

Sploh je Trubarju manjkalo tiste teoretično znanstvene višine, ki bi bila potrebna za samostalen verski pokret. Tistih jezikov, v katerih je spisan vir evangeljske cerkve, hebrejščine in grščine ni znal, a niti latinščina mu ni šla docela gladko; navezan je bil, sprejemati iz druge roke, iz nemške. Ni se uril v „svobodnih umetnostih in znanostih" po vseučiliščih, Hus in Luter pa sta delovala na visokih šolah.

Simbolsko za razliko med Lutrom in Trubarjem je njuno pokolenje: Lutrov oče je bil rudokop, ki sam išče zaklade prirode, Trubarjev pa mlinar, tesar in cerkveni ključar.

Ako ljudje s a m i i š č e j o resnice, morajo med njimi naravno nastati sekte, razkoli in dvomi; Trubar pa vesel poudarja, da pri Slovencih „hvala Bogu" ni sekt in da „nekar en vsakteri iz suje lastne pameti oli misli kake vere gori ne vzdigne".

S tem je v zvezi, da pri Trubarju ne čujemo nič o duševnih borbah pred notranjim prelomom. Zato nam v njegovem življenju manjka tisti poetično-tragični hip, ko se mož po težki borbi odloči za korak: alea iacta![2]) Sploh je Trubar že v z r a s t e l v novem duhu. Ko je Trubar nastopil, je bil verski razkol že davno dovršen in tudi Ljubljano je že dosegel val pokreta, ko je Trubar bil jedva kakih 14 let star. Klombnerjeva hiša v Ljubljani je bila zbirališče protestantski mislečih meščanov in svečenikov, ko je bil Trubar še v kantoriji škofa Bonoma v Trstu, in ni bil s a m v odporu zoper razvade cerkvenega življenja, ko je l. 1530. začel v Loki pridigovati proti prikaznim in romanju; bilo je že prej več takih „ponosnih popov in kaplanov".

Trubar je p o d Lutrom, ne p o l e g njega. P o l e g Lutra, Zwinglija in Kalvina pa stoji neki drug naš zemljak, Labinjanin M a t t h i a s F l a c i u s I l l y r i c u s (Vlačić Ilirec), ki je direktno in samostalno posegel v svetovni boj proti papežu; a njegovo delo se je vršilo v Nemčiji (Saski) in je le kakor v valovju seglo k nam (na Štajersko in zlasti na Koroško — znani A. Lang, prej propovednik v Celju, je v Celovcu deloval za flacijanizem). Trubar je, držeč se oficijelne cerkve, bil nasprotnik flacijanizmu.[3]) Razen bojevitega Flacija je tu imeno-

[1]) Prim. slike v D a l m a t i n o v i bibliji in pesmarici 1584! Dr. Robitsch, Geschichte des Protestantismus in der Steierm. (Graz, 1859) očita Dalmatinu radi slik v sv. pismu „schmutzigen Naturalismus" in poroča, da so v dveh primerkih Dalm. biblije, ki sta v graških javnih knjižnicah, te „obscenitete" prelepljene.

[2]) Prim. pa Vergerija ob bolniški postelji obupanega Fr. Spiere (Francesco Spiera) v Padovi.

[3]) O Vlačiću glej delo Stankovića P. „Biografia degli uomini distini" itd., Trst 1829. in Preger W., Matth. Flacius Illyricus und seine Zeit (Erlangen 1859 in 1861).

MATTHIAS FLACIUS ILLYRICUS.
(1520—1575)

vati še koprskega škofa, potem papeškega legata Petra Pavla Vergerija, rojenega, da „stoji pred kralji", enega izmed najplodovitejših protestantskopolemičnih latinskih pisateljev, ki pa ima velik pomen tudi za Trubarjevo literarno lelo.[4])

Odkazujoč Trubarju in tovarišem baš označeno mesto, pa ne more in ne sme nikdo krajšati njihovih zaslug za moralni in intelektualni napredek naših dežel, oziroma tajiti, da bi v tem oziru ne bili imeli najplemenitejših namer.

Plemenita namera je narekovala besede: „Vunanja dobra dela, vunanje božje službe inu ceremonije mogo tudi ti hinavci sturiti inu doprnesti." Tako govori pravi učitelj pravega verstva in učitelj verstva, ne ustanovitelj nove vere je bil Trubar. Iz zlih naših domačih razmer, ki pa so bile slične razmeram drugih dežela, so vsaj deloma vzrastle njegove namere, a sredstvo je bilo izposojeno.

Turško vprašanje.

Kakor je verska borba malo ne izginila iz narodne tradicije, tako je v njo globoke brazde zarezala turška nevarnost; odmeva vsepovsod po naših narodnih pesmih; naš kralj Matjaž se bori s Turki.

Od Eneja Silvija (15. stoletje) do Leibnitza je donel po Evropi „turški klic". Papež, cesar in humanisti so se družili v tej misli; saj jim je hrvatski ban malone dan na dan ob Kolpi in Dravi z lumbardami javil, da se bliža Turek. „Hrvatska mira nikada nema," to je kratek opis vnanjega stanja naših dežel v Trubarjevih časih; narod je gradil trdnjave in stal na straži. Tudi Trubarjev dom je trpel.

Sredi te turške nevarnosti, ko so seljaki kri in novce žrtvovali zoper Turke, pa so stanovi notranje-avstrijski za Dalmatinovo biblijo dali 8000 fl. In zgodovina je rekla: Zoper Turke in za gradbo trdnjav stanovi niso imeli denarja. Kako pa so mogli denar dajati za sv. pismo?

Bil je to dvojen boj: boj duha in boj orožja. Rešiti svoje prepričanje se je zdelo važnejše in silnejše delo nego poganjati vnanjega sovražnika. Slične pojave imamo v zgodovini vseh dob, tudi v najnovejši slovenski.

Čisto v smislu Erazma Rotterdamskega so smatrali protestanti papeštvo za nevarnost, enako nevarnosti turški. Zato imenujejo kot antikriste vzporedno „Turke in papežnike".

In vendar se ti zdi, ko gledaš naše dežele zatopljene v verski boj, da vidiš mlajšega vrstnika tem dogodkom, cesarja Rudolfa II., kako se je v Pragi zaprl v svoje dvorane in se bavil

[4]) Sixt Chr., Petrus Paulus Vergerius, Braunschweig, 1855.— Gl. Vergerijevo sliko na str. 23. tega „Zbornika".

z astrologijo in slikarstvom, po zvezdah iskal usodo svoje hiše, ko je Hrvatska plavala v krvi. Zdi se ti, da vidiš človeka le moliti, ko mu razbojnik razdira hišo.

Težko bi bilo očitkov braniti onega človeka, težko protestante Trubarjeve, ako bi turško vprašanje na drug način ne bilo našlo mesta v njihovem programu. V istini so imeli protestanti vso turško nesrečo za posledico neevangeljskega življenja. Tako so odposlanci naših dežel 1541 v Reznu splošno nevoljo, turško silo, ogenj in kugo pripisovali edino-le popolnemu zanemarjanju in zatiranju nove, čiste vere in nespokornosti ljudi (istotako istega leta na sestanku v Pragi, češ, da poteka vsa nesreča onih dni iz brezbožnosti). Bog pač po antikristih in enakih ljudeh izkuša ljudi (Trubar). Vzrok je treba odstraniti, pa ne bo posledic; evangeljski je treba živeti, pa ne bo šibe božje (srda božjega, nesreč).

Nadalje nam je uvaževati namero, s katero so med drugim protestanti tako vneto pospeševali naš protestantski pokret. Ipreobrniti so hoteli Turke, in sicer s slovansko (hrvatsko) besedo in knjigo. Ta ideja, ki pomeni veliko kulturno misijo slovanstva, prvotno ni bila Trubarjeva niti je bila, ko jo je spoznal, glavna svrha njegovega delovanja. Tako idejo je mogel započeti mož, ki je gledal dalje in drugam; mož kakor Ungnad jo je mogel gojiti, ker je posvetil prvo polovico svojega življenja bojem s Turki, a konec hrvatskemu tisku.

Brez te ideje pade senca turške nevarnosti na naše protestante, — Hutten je rekel, da bi tri reči mogle ustrahovati Rim: ozbiljnost knezov, nepotrpežljivost ljudstva in turška vojska pred rimskim zidovjem — zadene jih očitek, da so šli bolj za tujim zgledom nego se ravnali po posebnih razmerah svoje domovine. Dakako nemški protestanti so si s Ferdinandom I. vred, ki je bil odgojen na Španskem in bil tujec v drugi svoji domovini, mogli izvoliti duševni boj, ker niso na svoje oči videli niti sami čutili krvavih ran, ki jih je zadajal Turek Jugoslovanu.

Sicer pa je misel, s krščanstvom kultivirati Turke, deloma izgrešila smer, zakaj cesarske čete so na Hrvatskem često huje pustošile nego Turki, izgrešila pa je tudi sredstvo, zakaj Turkov ni gnala po Evropi samo vera, ampak tudi čisto politični cilji.

Socialni moment.

Turško vprašanje je bilo za naše dežele, zlasti za našega seljaka one dobe eminentno socialno vprašanje. Dom in polje, življenje in blagostanje mu je bilo odvisno od njega rešitve. In turško vprašanje je protestantizem, kolikor ga je sploh reševal, reševal z neprimernimi sredstvi.

Poleg turške sile je bila v oni dobi socialno posebno akutna kmetska „stara pravda“; zaradi nje je dvakrat planila krvava buna (1515, 1573). Trubar je priznaval krivice, ki so se godile kmetskemu ljudstvu, ter je svaril graščake, češ, da bode gospoščina, ki z ubogimi postopa nasilno in krivično, ki nalaga prevelike davke in pretežko tlako, „podvržena božjemu srdu“; a na drugi strani je absolutno obsojal socialno kmetsko samopomoč, „nekar punte oli avštrije začenjati oli same sebe meščovati, koker so . . . ti Kranjci v tim 1515. inu ti Dolenjci v tim 1573., ti Štajeri v tim 1528. bili sturili, ali so per tim hud konec vzeli . . .“; kmetje so dolžni, voljno trpeti, ako jim gospoščina nalaga prevelik davek, „pravdo, činže, nove cole, aufšlage, tlake inu bodo od hudih flegarjev, hlapcev, županov, valpetov inu beričev obrečeni, ovadeni inu oblegani, de njim bode tu njih po krivici vzetu, štrajfani, v ječo verženi . . .“[5])

To stališče je pač posledica Trubarjevega krščanskega naziranja o potrebi potrpežljivega prenašanja vseh krivic, posledica spoštovanja oblastev, a tudi znak kmetskim puntom neprijaznega Lutrovega mišljenja. Končno se ne bomo motili, ako trdimo, da Trubar ni nastopil zoper plemenitaše ker jih je — krvavo potreboval za svoj verski pokret. Verskemu pokretu je bil žrtvovan socialni probitek. Versko vprašanje je stalo tako v ospredju, da se je socialno uvaževalo le, kolikor je bilo del verskega; zato je bil Trubar neprijatelj na pr. prekrščevalstvu, ki je z verskimi nauki spajalo socializem.

Protestantski pokret Trubarjev je deloval s faktorjema, ki sta si bila socialno silno nasprotna, z graščakom in s kmetom, a v tem nasprotju je bil eden izmed vzrokov njegovih končnih neuspehov. Predikant graščakov je govoril: „Evangelij!“, kmet ga je slušal, a zaklical „Stara pravda!“ in tako sta se slabo umela. To pa je vendar konstatirati, da je upor l. 1573. nastal v krajih, kjer protestantizem ni bil razvit.

Te opreke med plemičem in kmetom ni znala in mogla izrabiti katoliška cerkev, zakaj i ona je s svojimi bogatimi posestvi bila med „graščaki“ ter so bili njeni višji dostojanstveniki vzeti iz plemstva.

Dasi kmetski punti niso bili učinek protestantskega gibanja — saj so se na pr. na Koroškem dvignili kmetje že pol veka pred razmahom luteranstva — in dasi niso niti ustrezali mišljenju pokretnikov nove vere, se vendar ne da tajiti, da je ob propovedovanju evangeljske svobode v seljaštvu rastel in moral rasti prevratni duh. S tega stališča more demokrat le priznanje izreči evangeljskemu pokretu. Baš iz strahu pred takimi učinki so kranjski stanovi primeroma dolgo oklevali, se

[5]) „Domovina“, Celje, z dne 16. sept. 1908, in „Let. Mat. Slov.“ 1891, 144.

pridružiti lutrovstvu, ki se je bilo začelo med meščanstvom, zlasti med mestno duhovščino. Ko so se oklenili nove vere, jim je bilo to sredstvo, kar je bilo reformatorjem namen in smoter; za isto stvar so se navduševali, a ne iz istih vzrokov.

Res je, da so se naši reformatorji družili z nasilniki našega ljudstva, res pa je tudi, da so stanovi pomenili takrat ustavni odpor proti absolutizmu; ko je bil ta odpor strt — in to se je zgodilo baš o protireformaciji — je bila uničena tudi vsaka ustava in zavladalo se je absolutno od zgoraj.

Naši protestanti sicer niso želeli kamoli pospeševali socialnega prevrata v razmerju stanov, a z marsičem so vendar ustvarjali zdrave uvete socialnega napredka.

Zoper „žlahtnike" in „purgarje" so bile obrnjene Trubarjeve besede o „oferti, požreščini, nepridnih potratah, suseb s tem gvantom inu gostovanjem", češ, da pokrivamo zdaj „te naše smrkove glave, te smrdeče trebuhe, blatne noge zgolj z žametom, damaškom, škrlatom" (Nov. test. pusl. deil, 1577); „nikdar popreje se ni toliko dragih sladkih mnogoterih jedi ino riht kmalu naprej neslo." A plemiči so se pritoževali, da so meščani vdani nečimurnosti in razkošnosti, dočim morajo oni bivati v slabih, često lesenih hišah.

Trubar je navedene očitke iznašal pač bolj z verskega stališča, a vendar so bile faktično z njimi zadete zle socialne prilike.

Trezno gospodarstvo je imel Trubar pred očmi, ko je dejal, da je bolje, trošiti za vole nego za svetnike in kapele, vendar je premalo čuvstva, preveč računa v teh besedah. Isto je reči o propovedih zoper božja pota in zoper zidanje cerkev, Sicer pa je, kadar ni šlo za vnanjosti verskega življenja. ampak za njega vsebino, verstvo stavil daleč nad svet, češ, da je katekizem „bulši inu pridniši vsakemu človeku, kakor vse zlatu, srebru, žlahtnu kamenje ali blagu, čast inu veselje tiga sveta", t. j., duh je vrednejši od snovi, nebesa so vrednejša od zemlje.

Naš narod preveč veruje v pomoč svetnikov, je dejal Trubar ter je ves čas vneto govoril zoper njih čaščenje, zlasti tudi zoper prikazni in vraže. S tem je hotel zbuditi vero v delo. Metliški Vlahović je delo posvetil z lastnim zgledom.

Na lastne noge bi bila narod spravila intelektualna naobrazba. Pač se je v petdesetih letih (1550—1595) razpečalo po našem svetu kakih 50.000 knjig, a vpraša se, koliko jih je prišlo med prosti narod, ki je bil po večini nepismen. Vsekakor je bilo velike važnosti, da se je naš narod, kolikor se je učil, učil čitati v umljivem jeziku.

Za sodbo o kulturi kake dobe je važno vprašanje, koliko in kako se ga udeležuje ženstvo; o Trubarjevih propovedih v

Ljubljani vemo, da se jih je posebno veselil „devotus femineus sexus“; še l. 1614. je bilo na Dolenjskem zlasti več „nekatoliških žensk“.

Lep zgled energije in odločnosti, vztrajnosti in oduševljenosti za stvar, ki so tolikega pomena v socialnem življenju, je bil Trubar s svojimi tovariši; res je, da v tem ne zaostaja za njim protireformator Tomaž Hren; toda dočim je protestantizem rodil navdušenost, jo je protireformacija le prenesla na svojo vsebino, da izenači orožje.

Jasnega uma in veselega dela je treba narodu, potem ne govori ob smrti deteta, kakor govori naš narod: „Bolje je, da je umrlo.“

Rodoljubje.

S socialnim momentom smo se taknili rodoljubja.

Je li Trubar bil rodoljub, narodnjak? Eni so rekli, da je bil, drugi pa so to tajili, češ, da je deloval iz zgolj verske vneme, ne iz patriotizma.

Tekom časa izpreminjajo z izpremenjenim naziranjem besede svojo vsebino, svoj pomen.

V dobi romantike, ki je razvila „narodnost“, to je, zadnjih sto let je „rodoljubje“ pomenilo ljubezen zlasti do rodnega jezika kot takega; ker je jezik najrazločnejši znak moje individualnosti, mojega pokolenja, zato ga ljubim in čuvam, tako rekoč kot del samega sebe. Romantik piše iz ljubezni do jezika.

Drugače je bilo pred romantiko in ti stari časi se dandanes mnogokje vračajo. Po tem mišljenju ni jezik sam za sebe zanimiv, ampak le kot sredstvo za dosego koristnih ali lepih svrh. Kdor napiše kaj koristnega ali lepega ali stori drugače kaj za duševno, osobito pa tudi za materijelno kulturo naroda, ta je pravi rodoljub. Dandanašnji ne pišemo, le da bi pisali, ampak pišemo, da kaj napišemo.

Ali je torej Trubar bil rodoljub? V prvi svoji knjigi se je podpisal „domoljub ilirski“ (Philopatridus Illyricus); imenoval se je „prijatelja vseh Slovencev“, njih „služabnika in pastirja“; poklanjajoč „svojim ljubim Slovenom“ Novi testament, se je na starost poslavljal od njih kot njih „zvesti stari pastir“. Dalmatin je prevedel „Pasijon“, „um seinem Vaterlande zu dienen“, celo sveto pismo „aus gottseligem Eifer und besonderer Liebe zu meinem Vaterlande“, pesmarico je izdal l. 1584. „aus Christlichem eyfer und liebe des Vaterlandes“. Bohorič pa je naravnost ponosen na svoj slovanski narod.

Skoro kakor romantika doni to, zlasti ako uvažujemo, da se je Trubar l. 1566. na Nemškem počutil kakor „in einem

anderen Patmos" ter očividno poln domotožja pošiljal v domovino psalter iz svojega „Nikdirdoma".

Pa ipak njegova ljubezen ni bila ljubezen to tega, kar je njega in njegove rojake ločilo od inorodnikov, njegova ljubezen ni šla za tem, ohraniti svojo in svojih zemljakov individualnost (ego), ampak šla je za tem, jih osrečiti (alter). Trubar se je 1562 vrnil v domovino „dem Vaterlande zum guten."

Trubar, osebno zgled dobrotnega človeka, ne zatrjuje le, da ljubi domovino, temveč pravi izrečno, da ji služi, to je, da dela za njo. In kolikor je delal socialno, toliko ga je imenovati rodoljuba.

Smilil se mu je, ne toliko radi Turkov kakor radi moralne in intelektualne zapuščenosti ta „ubogi slovenski in hrvatski narod" in želel ga je dvigniti; vendar mu končna svrha ni bila kak novodoben „estetsko lep človek", marveč zveličanje v nebesih; da mu narod-gojenec pride v nebesa, je na tem svetu treba „prave krščanske vere" in pobožnega, bogoljubnega življenja, zlasti tudi molitve. „Molite zame, kakor jaz za Vas" (1582).

Moliti in za nebesa skrbeti je učil Trubar Slovence! Ta vsebina njegovega dela ustreza bolj mišljenju in teženju onih, ki ne slave Trubarja, nego onih, ki najbolj poudarjajo njegovo narodnjaštvo.

O rodoljubju v romantičnem smislu ni govoriti pri Trubarju, prej pri Bohoriču, ki je bil humanist.[1])

S tem je že tudi označeno njegovo stališče do jezika. Jezik mu je le sredstvo; zato voli tisti jezik, ki kot sredstvo najbolj služi konkretni svrhi, to je, slovenski jezik, in sicer domače narečje. Več ko verjetno je, da bi Trubar ne bil pisal slovenski, ko bi ljudstvo znalo tudi nemški in moglo v nemškem jeziku sprejemati evangeljsko vero. Izrečno poudarjajo naši protestantski pisatelji, da zato pišejo slovenski, da bi umeli tudi tisti, ki ne znajo nemški ali latinski. „Mi Kranjci, Spodnještajerci, Korošci in Slovenci rabimo s preprostim kmetskim ljudstvom slovenski jezik," pravi Trubar (1582). Ako bi bil drug jezik uspešnejše občilo, bi ga pisal in govoril, kakor to dela še dandanes prostak, ki ne ve nič o narodnih individualitetah in o potrebi, da se te-le čuvajo. In res je Trubar, baš ko je stal na vrhuncu svojih uspehov (1567), izdal dvojezičen katekizem, po katerem naj bi se Slovenci učili nemški; ustroj knjige je z metodičnega stališča očividno sicer slabo odgovarjal tej nameri, a o nameri sami se ne da dvomiti. (Gl. Jagićev Archiv XXIV, 155).

---

1) Čisto ciceronski se glase besede Vramčeve, češ, da ga ni „ambitionis aut inanis gloriae stimulus, sed patriae, cui permultum debemus, amor ad id laboris impulerit (Kronika).

Zgodovinska dejstva nam kažejo, da so vnanje okolnosti prvič potisnile Trubarju v roko pisateljsko pero. Prognanstvo, oddaljenost od rojakov je bil glavni in končni vzrok, da se je lotil pisma in tiska. Pač je očividno že prej v domovini mislil o tem, a težave slovenskega pisanja so se mu zdele prevelike; zato celih 17 let, kar je pred svojim begom propovedoval med rojaki po „latinskih in nemških knjigah", ni prišel do slovenskega literarnega dela. Pa tudi pozneje se je ustavil, ko je ob prvih dveh knjigah spoznal težkoče izdavanja slovenskih knjig; šele ko ga je pognal podjetni Vergerij, ki je imel širok pogled po svetu, se je začelo njegovo neprekinjeno in vztrajno pisateljsko delovanje.

Oprezno je treba sprejemati tudi trditve o narodnem značaju našega protestantskega šolstva. S predikantom je šel šolnik in ta šolnik naj bi učil kmete, otroke, „purgarske in kmetiške", slovenski čitati in pisati; to izrečno svetuje in prosi Trubar. Toda faktično je bilo šolstvo slovensko le, dokler drugačno ni moglo biti. Zato ljubljanska srednja šola (stanovska šola) ni bila slovenska šola, ampak latinska; toda to se zdi naravno ob takratni veljavi latinskega jezika; značilneje je za posebne naše razmere, da je slovenščina na tej srednji šoli bila zapostavljena tudi nemščini, da je bila torej na Kranjskem tretji jezik. Edini katekizem se je na stanovski šoli učil tudi slovenski; dočim so učenci še v 3. razredu smeli občevati nemški, jim je bila slovenščina že prepovedana, „da se navadijo polagoma nemškega jezika".

Vse to je bilo spričo naših razmer pač naravno, a okaniti se moramo tega, da bi te razmere prošlosti gledali v lepši luči, nego so bile. Trubar je storil, kar je bilo naravno. Pred njim se ni storilo niti to.

Najsi je Trubar začel pisateljevati iz vnanjih vzrokov in iz verskih nagibov, najsi je torej o njegovi subjektivni zaslugi soditi tako ali drugače, objektivno je in ostane činjenica, da je pisateljeval, in ta učinek je vrednost.

Najsi je bilo šolstvo slovensko le, ker in dokler ni moglo biti inojezično, začetki slovenskega šolstva so bili faktično podani in to je vrednost.

Cerkev.

Trubar ni samo reformno deloval, marveč je končno (a šele v šestdesetih letih) ustvaril cerkveno organizacijo, to je, stvari je dal tudi obliko. Napisal je „Cerkovno ordningo" ter bil sam prvi superintendent.

Trubar je bil cerkven mož, vnet za cerkveni red, in tu ni puščal nikakoršnih svoboščin. Bil je pač protirimskega, a ne

proticerkvenega duha (v odpravi ceremonij je bil mnogo manj radikalen nego na pr. Klombner); eno cerkev je zamenjal z drugo. Odločno se je zavzel zoper vse sekte in je 1577 s posebno vnemo delal za tako zvano konkordijsko formulo, ki je hotela preprečiti vse dogmatične spore evangeljske cerkve. V svoji duši je bil izprva zwinglijanec, a je pač iz cerkveno-političnih razlogov postal luteran; bil je odvisen od Würtemberške, a ta je bila pravoverno luteranska. Ta akomodacija se mu je v novejši dobi zaračunavala kot znak modernega mišljenja, ki ne gleda na vnanjosti; a to tolmačenje je anahronizem pri presoji moža, ki je zmogel besede, da so „ajdje, Turki, Judi, papežniki tiga hudiča inu antikristi". Sploh pa vsako akomodacijo daleč presega Trubarjeva p r i s e g a, da hoče prevajati le dela avgsburške veroizpovedi.

Trubar govori o „pravi cerkvi božji tiga slovenskiga jezika", o „ novi slovenski cerkvi". Njegov sin Felicijan izdaja pesmarico za cerkev, „so in Windischer Sprach dem Herrn Christo gesamblet würdt", in jo posvečuje Juriju Kiselnu, „der Kirchen in Krain getrewen Nutritio".

Kdor ve, kako važna je v življenju narodov cerkvena organizacija kot oblika verskega življenja, sliši rad besedo o „slovenski cerkvi", o slovenski cerkveni osamosvojitvi.

Čisto „rimske" niso bile naše dežele že v 15. stoletju. V dobi, ko je Pegam-Vitovec s svojo husitsko sablo žvenketal po slovenskih tleh, so morali Ivan Kapistran, avguštinec Andrej in požunski frančiškanski gvardijan po Kranjskem, Štajerskem in Koroškem propovedovati proti husitizmu (1451, 1469, 1491). In za bazelskega koncilija so stali cerkveni knezi, ki so vladali naše dežele, v taboru protipapeža.

Nasproti oglejskemu patriarhatu so naše pokrajine dobile nekako samostalnost z ustanovitvijo posebnega vikariata za avstrijske dele patriarhata. A za protiutež proti vsakemu oglejsko-beneškemu vplivu je cesar Friderik III. l. 1461. ustanovil ljubljansko škofijo kot svojo ekspozituro. Oglejski patriarh, solnograški nadškof in ljubljanski škof so si delili pri nas cerkveno besedo; ljubljanski škof, ki pa je imel le malo župnij, je bil obenem političen činitelj.

V to cerkveno odvisnost in razcepkanost, ki nam je dala „duhovnike-krčmarje, lovce, trgovce, pijance in prešestnike" (dr. Gruden) in ki je povzročila, da so poleg množečih se samostanov posvetni duhovniki izgubili veljavo, je posegel protestantski pokret s Trubarjevo „slovensko cerkvijo". Ali bi nam torej protestantizem prinesel narodno cerkveno avtonomijo?

Trubar je izdal s l o v e n s k i cerkveni red. Slovenec je bil tudi njegov naslednik v superintendenturi, Seb. Krelj.

Po smrti Sebastijana Krelja (1567) so se kranjski stanovi obrnili na superintendenta Nik. Galla v Reznu s prošnjo, naj

jim čim preje pošlje sposobnega naslednika, najbolje takega, ki je zmožen nemškega in slovenskega jezika in ako bi takega ne bilo dobiti, nemškega. Gallus je odgovoril, da je skoro nemogoče, dobiti moža, obeh jezikov zmožnega. Trubar, ki je bil ob svojem odhodu (1565) priporočil Seb. Krelja za superintendenta, se je tudi takrat trudil, da bi našel Krelju naslednika, in se je dogovarjal z več nemškimi propovedniki; zares je dosegel, da je prišel Kr. Spindler, jedva 23 let star, iz Göppingena za superintendenta v Ljubljano.

Po smrti Spindlerjevi (1591) je nastala delitev superintendenture, tako da je bil Jernej Simplicius nemški, a Primožev sin Felicijan slovenski vrhovni pastor ljubljanski (superintendent); ta delitev se je izvršila pač radi tega, ker Simplicius po vsej priliki ni znal slovenski.

Trubarjevo mesto je zavzemal Simplicius in bil očividno glavni superintendent. Po Simplicijevi smrti je bil Felicijan edini (in zadnji) superintendent; treba pa je pripomniti, da je Felicijan, prišedši 1580 v Ljubljano, propovedoval le v nemškem jeziku in še pet let pozneje mu slovenski ni šlo prav ročno.[1])

Kakor je razvidno iz pravkar prikazanih dejstev, je šlo Trubarju le za to, da se v njegovi domovini utrdi in organizra nova vera; uprava nove organizacije pa bi mogla biti tudi nemška. Spričo tega si njegove „slovenske cerkve“ ni tolmačiti v smislu slovenske upravne organizacije, ampak v smislu slovenske duhovne občine, občine slovenskih vernikov. (Vsaj večina bi bila slovenska, ako bi nova vera obveljala na kmetih).

Kot organizacija je Trubarjeva „slovenska cerkev“ bila „die Kirche in Krain“, kakor jo je imenoval Felicijan, organizirana po vzorcu avgsburške, würtemberške in saske cerkve. O kaki splošnoslovenski cerkvi se ne more govoriti; pač pa se opažajo začetki notranje-avstrijske protestantske cerkve, to je, cerkve, ki bi obsegala dežele Štajersko, Koroško in Kranjsko, takrat dinastno-politično združene.

Že izza l. 1411. so se dežele Štajerska, Koroška in Kranjska s pripadajočimi predeli dinastno sklenile; Štajerska je bila glavna dežela, Gradec prvo mesto kot mesto vlade in uprave. Njih tesnejša zveza se je kazala na vnanje najbolj v takozvanih „odbornih deželnih zborih“ (Ausschußlandtage, zastopstva ali delegacije vseh treh dež. zborov, izza 1470 vedno češče). Ko je imenovane dežele z Goriško 1564 podedoval Karel II., je pojem „Notranja Avstrija“ (skupno ime teh dežel) dobil jasen in ostro omejen političen pomen.

[1]) Pisal je Felicijan le nemške predgovore. Ob svojem slovesu iz Kranjske je stanovom ostavil slovenske knjige in jih prosil, naj mu v nadomestilo dado podporo za nabavo drugih (nemških) knjig. S tem so se množili slovenski knjižniški zakladi v Ljubljani.

Skupno so postopale te tri dežele zoper Turke in zoper katoliške vladarje.

Posebno znan je odborni deželni zbor v Brucku 1578. Izza tega zbora, ki je stanovom dal svobodo avgsburške veroizpovedi, so se stanovi kranjski in koroški v svojih sklepih ravnali po štajerskih tovariših: „Graz hat den Vorstreich," se je poudarjalo in Koroščem se je — v sili 1591 — zdelo neprimerno in pred potomci neopravičljivo, prekiniti vez teh dežel — bila je to „Schutz- und Trutz-zveza" proti nadvojvodi. Dalmatinovo sveto pismo se je rodilo pod patronanco vseh treh dežel, a baš ob tej priliki se je pokazala graška želja po prvenstvu v kolu; graški Homberger je hotel, da bi se sestanek teologov vršil v Gradcu, češ, da je le primerno sklepom bruškega zbora, „ako druge deželne cerkve iščejo sveta in pojasnil pri glavni cerkvi". Tako je vse merilo na centralizacijo treh dežel s Štajersko in Gradcem v ospredju.

Lahko si mislimo, kaj bi kaka „notranjeavstrijska" cerkvena uprava v 19. stoletju delala s slovenskimi cerkvenimi občinami, ki bi bile v manjšini. I ako bi bili propovedniki Slovenci in cerkveni jezik slovenski, bi od zgoraj pihala sapa, ki bi bila tem opasnejša, ker bi se krila s političnimi tendencami.

S kakimi pogledi gleda današnji nemški predikant na 16. vek, pričajo jasno besede, ki jih čitam v Schmidtovi študiji o protestantizmu na Goriškem, oz. v poročilu o delovanju na novo v Gorico došlih jezuitov: „Die Jesuiten waren in unserem Ländchen die Totengräber der deutschen Reichs- und Einheitssprache". Jezuiti so namreč ondi s seboj prinesli in gojili italijanščino, to je, enega izmed tamošnjih živih in domačih jezikov. [1])

S Schmidtom bi dandanes harmonirali potomci tistih Turjačanov, Gallenbergov in Kiselnov, ki so bili podporniki in prijatelji Trubarju.

V oni dobi so res te plemenite rodovine podpirale Trubarja, a če kdo trdi, da se je „čuditi požrtvovalnosti tujcev", prezre, da so plemenitaši zrli v pokretu protestantizem in stanovski svoj probitek, ne slovenske narodnosti, kakor je večinoma niso zrli niti naši možje; med seboj so bili slovenski reformatorji in nemški plemenitaši nemška družba, kakor je razvidno iz plemenitašem namenjenih predgovorov, ki so nemški. Punt, ki je nastal proti plemenitašem, so ti-le imenovali ne „kmetska zveza", ampak „Bindischer Bund" ter v nasprotju

[1]) Jahrb. für die Geschichte des Prot. in Österr., 1908. — Med Kašubi štejejo vsi lutrovci za Nemce, katoličani pa za Poljake; v katoliških cerkvah se propoveduje poljski ali poljski in nemški, v luteranskih se je do konca 18. veka propovedovalo kašubski, a centralna cerkvena oblast berolinska je prepovedovala kašubske propovedi; sedaj se v luteranskih cerkvah propoveduje nemški. (Slov. Přehled, II. 33).

KRIŠTOF VOJVODA WÜRTEMBERŠKI

s seboj, ki so „der fromme getreue Adel". govorili o „dem ungetreuen windischen Bauern".[1]

Zgodovini bije v obraz, kdor imenuje onodobne Turjačane, Turne, Kiselne itd. slovenske ljudi. Ne na slovenskem, ampak na verskem stališču stoji tisti, komur so to „naši" plemenitaši, češ, da so stali na čelu reformacije in so podpirali mlado slovensko kulturo proti Dunaju in Rimu...; s tega stališča morejo obratno takisto Nemci naše reformatorje imeti za „svoje", saj so širili nemško reformacijo.

Trubarja je podpiral tudi vojvoda württemberški, Krištof, „groß um seiner deutschen Gesinnung willen und wegen seiner Hingebung an die Idee des Reiches". Nadalje je cesar Maksimilijan II., ki je bil v svojem srcu protestant, moralno in gmotno podpiral jugoslovanski pokret, a vendar je baš on na Ogrskem in Hrvatskem napel nemško-absolutistne strune; v ogrskem državnem zboru je govoril nemški in je preziral stare tradicije; ob njegovi smrti je bila Hrvatska ozlovoljena, pod njim je padel Siget in Hrvatska je zaman klicala na pomoč.

Sodelovanje s temi činitelji svedoči, da naš protestantski pokret ni bil narodnosten. Luter, ki v njem časte Nemci izliv in tipus nemškega duha, je Vergeriju, ko je bil ta-le še legat rimsko-romanskega papeža, odgovoril ostro „deutsch". V tem smislu „slovenski" ni Trubar zavrnil nikogar. Nemci so se direktno borili proti Rimu, mi pa s posredovanjem Nemcev. Zato je pri Nemcih protestantizem pomenil narodni odpor proti rimstvu in romanstvu, pri nas pa ne odpora proti nemštvu.

Kolikor je Trubar delal v nemškem prijateljstvu, toliko se tudi s te strani njegovo delo razločuje od husitizma, ki je verstvo spojil z narodnim odporom proti nemštvu.

V cerkveno-političnem oziru bi nas torej reformacija ne bila osvobodila „zunanjih in tujih vplivov". Kar pa velja o cerkveno-političnih razmerah, to je reči tudi o šolstvu; zakaj protestantsko šolstvo je bilo (kakor prej in pozneje katoliško) v tesni zvezi s (protestantsko) cerkvijo. Tako so bili mestni predikanti ljubljanski (in pred vsem superintendent) obenem nadzorniki „stanovske šole" (gimnazije). V prvem cerkvenem svetu kranjskem, ki je bil s tem tudi prvi šolski svet, je bilo kakih pet Slovencev in vsaj deset Nemcev.[2] Superintendent Spindler je dal „trhlega" rektorja Bohoriča penzionirati in na Bohoričevo mesto je prišel Württemberžan Frischlin. Tako sta bila 1582 že superintendent in gimnazijiski ravnatelj tujca.

Ako uvažujemo te cerkvene in šolske razmere, pa še nadalje pomislimo, da se je Trubar s prisego privezal na eno nemško konfesijo, nam je jasno, kaj si je misliti ob običajnih

[1]) Abditus, Reform. in soc. boji slov. kmetov, Ljubljana, 1908 (Schwentner), str. 51.

[2]) Dimitz, II. 146.

trditvah, češ, da bi nas reformacija rešila „vseh zunanjih in tujih vplivov“ ali celo, da je bila „boj proti tujstvu“. „Tujec“ bi se bil izpremenil; namesto rimstva bi stopilo nemštvo. Na vnanje vsaj bi bil to korak z dežja pod kap; zakaj novi „tujec“ bi bil bliže in bi s cerkveno silo družil tudi politično. Kar pa se tiče notranjosti, se ne da tajiti, da bi evangeljska vera kot taka — a ne nje Trubarjevo shvačanje! — po svojem bistvu pospešila naš intelektualni napredek in s tem pripravljala tla za notranje osamosvojenje.

Naš prostak je takrat začel čitati; čital in čul je kritiko in s tem je postajal „človek“, „jaz“, ki pomeni zavest samega sebe poleg drugega človeka. To je bila šele priprava za probujo „slovenskega človeka“.

Slovenska celokupnost.

Trubar je propovedoval najprej v „celjski grofiji“ ob Savinji, potem na Kranjskem in enkrat na Goriškem. Beseda je preko Metlike zavzela tudi Hrv. Krajino; s knjigo je zasegel Trubar i Koroško. V Istri sta potaknila novi pokret škof koprski in puljski, brata Vergerija; Istra je ostala v tesni zvezi s Trubarjevim delom. Iztočna Štajerska pa ni spadala v področje te versko-kulturne struje.

Navedeno področje našega protestantizma se nikakor ne krije z današnjimi narodnostnimi mejami. Istra sega preko slovenskega knjižnega jezika; obratno pa je Metlika s Črnomljem dandanes slovenska, dočim je bila za Trubarja povsem v področju banovine (tudi Trubarju so tamošnji prebivalci „skoro kakor Hrvati in Srbi“).

Izraz „Slovenec“ nima Trubarju današnje vsebine. Tudi izraz „Windisch“ se mu ne omejuje na današnje slovensko ozemlje. Samega sebe imenuje stalno „Kranjca“, a Kranjci so mu obenem „Slovenci“. Slovenski jezik mu govore drugače Kranjci, drugače Korošci, drugače Štajerci in Dolenjci ter Bezjaki, drugače Kraševci in Istrani, drugače Hrvati (1555). [1]) A že dve leti pozneje med „Windischen“ ne navaja več „Hrvatov“, dà, govori celo o tem, kako umevajo Kranjci in Slovenci hrvatski jezik, in o „nenavadnih ter hrvatskih besedah“; to je pač odsev konflikta z Vergerijem in pa posledica njegove zveze z deželnimi stanovi, ki so kajpada pred vsem mislili le na ozemlje, kjer so imeli moč in kjer jim je šlo za politično veljavo. Ko se je pozneje vsled Vergerijevega in Ungnadovega

[1]) Po Klombnerju si želi hrvatski ban Erdödy metliškega Vlahovića „ins windisch landt auf seine Heuser“. Prim. tudi „Windische“ na Hrvatskem pri Kostrenčiću, 221. V hrv. „Nov. test.“ so celo Trubarju 1562 Dolenjska, Metlika, Novomesto, Krško „obere windische Länder“.

prizadevanja posebe začel hrvatski tisk, je govoril seveda Trubar o „slovenskem in hrvatskem jeziku“, o slov. in hrv. knjigah.

Pred tem posebnim hrvatskim tiskom je Trubar najbrž mislil, da bi narečje njegovih knjig moglo obveljati tja preko kranjskih mej; zdelo se mu je namreč, da bi ga mogli „zastopiti tudi tih drugih dežel ludi“. Ko je s smrtjo Ungnadovo obtičal hrvatski tisk, je šel (kakor kaže register Biblije 1584) za istim ciljem tudi Dalmatin. Na kaj takega je mogel Trubar tem laže misliti, ker mu takratna glagolska cerkvena književnost po svoji kakovosti („temni in nerazumljivi prevodi“) ni imponirala; dalmatinsko-hrvatska književnost (v latinici) radi posvetnega svojega značaja za verskega reformatorja ni prišla v poštev, a vrhu tega je bila Trubarju najbrž neznana. [1])

Za nabožno hrvatsko literaturo je vedel Trubar.

Zaznal jo je pač že v zgodnji mladosti, ko je bival na Reki, v mestu glagolskega tiska, staroslovenske božje službe in slovanskega kapiteljna. L. 1547. je bežal k škofu tržaškemu Jozefiću, ki je bil prej škof senjski in občeval s „slovinskim“ gospodom Krištofom Frankopanom. Izza 14. veka so med beneškimi Slovenci delovali večinoma glagoljaši-svečeniki iz hrv. Primorja in iz Dalmacije in še sredi 16. veka se je širom Kranjske glagoljalo, kakor zatrjuje Trubar sam. [2]) In v davnino so segale cerkvene zveze slovenskih in hrvatskih dežel.

Slovenci in Hrvati si takrat nismo bili „tujci“ niti „bratje“, bili smo prav za prav eno. Razlika je bila v imenu, prav tako kakor imenuje na pr. dandanes štajerski Slovenec svojega politično ločenega ogrskega sojezičnika le „Vogra“.

Mešali so se Hrvati in Slovenci tudi še za protestantske dobe, predikantje prav tako pri delu, kakor kmetje v svojih bunah, ter je sodelovanje Slovencev in Hrvatov pri protestantskem pokretu le nadaljevanje starih razmer.

Hrvat Juri Juričić iz Vinodola je propovednik v Ljubljani in v Kamniku ter sodeluje pri slovenskih in hrvatskih knjigah, dà, 1561/62 je na predlog stanov nadomeščal celo odsotnega Trubarja v pastorstvu (superintendenturi). Hrvat Konzul je kandidat za evangeljsko superintendenturo v Ljub-

---

[1]) Trideset let pred prvo Trubarjevo knjigo, baš nekako takrat, ko je Trubar bil na Reki, je spesnil Marko Marulić svojo „Judito“, zato v našem jeziku, „neka ju budu razumili i oni, ki nisu naučni knjige latinske aliti dijačke“. Humanizem, ki je povzdigoval latinščino in njeno hčerko italijanščino, je v Dalmaciji ustvaril ostra narodnostna nasprotja; zato je nastala tam narodna, dà, celo rodoljubna poezija „vile Slovinke“.

[2]) Na pr. v Cerknici, pri Sv. Križu poleg Kostanjevice, pri Beli cerkvi, v Novem mestu, v Šmihelu, v Dobrničah, v Šmarju itd., nadalje v Kamenjah pri Črničah, v Dolini pri Trstu in na Vrhpolju, na Blokah, v Križih, in vse to „iz potrebe ilirskega jezika“. — V Črnomlju je bila glagolska šola.

ljani. Ivan Lamella, rojen v Pazinu, je župnik v Toplicah na Dolenjskem. Pazinčan Cvečić je evangeljski propovednik v Senožečah, pozneje župnik v Idriji. Pri Klombnerjevi slovenski pesmarici so sodelovali Hrvati Juričić, Vlahović, Cvečić in Živčić. Klombnerjev sin prevaja pod vodstvom Hrvata Dalmate „Hišno postilo" Lutrovo na slovenski jezik. Pazinčan Živčić je 1581 v komisiji za recenzijo Dalmatinovega prevoda sv. pisma.

Za tako slovensko-hrvatsko skupnost so baš za protestantizma vnanje politične razmere postale ugodnejše. Ne le da je turška opasnost približala vlade in stanove in ljudstvo, dobili smo takrat Slovenci in Hrvati v Habsburžanih tudi skupne vladarje (1527). In če je že junak 15. veka, Matija Korvin, ki trajno ni vladal slovenskih dežel, postal junak slovenske narodne pesmi, bi tem laže mogli na enoto misliti v 16. stoletju.

Kljub temu smo Slovenci in Hrvati jezično-kulturno postali d v o j e baš v protestantski dobi. O s t a l a je in se nadaljevala hrvatska literatura, ker je imela že tradicije, n a s t a l a je in veselo-mlado začela živeti slovenska literatura, plod kulturno-verske revolucije; ta revolucija je prišla prej, nego je mogla ona prva, glagolsko-hrvatska literatura po slovenskih deželah pognati globoke korenike.

Najsi je tudi misliti, da je glagoljaštvo v mnogih krajih bilo le importirano, to nič ne izpremeni verjetnosti podmene, da bi se tekom časa ukoreninilo in rodilo plod. Saj se je baš tudi pri nas na jugu že parkrat selila književnost; tako je izginila kajkavska književnost in na svojem domu dala mesta štokavsko-ilirski; tako so iztočni Štajerci ob razmaku 18. in 19. veka sprejeli kranjsko književnost, dasi so imeli dotle hrvatsko-kajkavsko.

Ako bi se bila glagolska književnost enkrat ukoreninila, bi se bila ob koncu 18. in v začetku 19. veka laže ohranila skupnost slovensko-hrvatska. Oblika bi ostala, izpremenila bi se le vsebina.

Toda drugače, nego je prišlo, ni moglo lahko priti, in sicer radi vnanjih okoliščin ne, v katerih se je rodila slovenska književnost. Trubar je začel pisati na N e m š k e m; tu ni imel pri rokah niti glagolskih knjig nitl glagolske tiskarne, a šlo mu je za hipen in hiter uspeh. Pa tudi ako bi bil imel vse to, bi v pravopisu naravno krenil rajši na nemško-latinsko stran; m i s e l nemškega reformatorja bi Trubarju za seboj povlekla tudi č r k o; ne kaže namreč, l o č i t i črke, kjer je stvar z v e z a n a, oziroma družiti črke, kjer hočem stvar ločiti (glagolska književnost je bila izključno k a t o l i š k a!). Verjetno je, da bi se bil Trubar prej oklenil hrvatskega knjižnega jezika, ako bi bila hrvatska nabožna knjiga pisana v l a t i n i c i in v živi hrvatski govorici; ne bilo bi potem tolikega prepada med virom njegove vere in med dotedanjo jugoslov. literaturo.

Trubar je že rano prišel iz bližine glagoljaške v nemške kraje, v Solnograd in na Dunaj; postal je tako „zapadnjak“ in edino s tem si moremo tolmačiti, da se v 20 letih svojega delovanja v domovini ni naučil glagolice niti čitati niti pisati, dasi sam pravi, da so hrvatski glagoljaši bivali „allenthalben in den Windischen Ländern“. Bolj slovanski razvoj je imel na pr. Bohorič, ki je študiral v Wittenbergu (Lužičani, Poljaki!) in potem deloval na Krškem, področju hrvatskem; Dalmatin je bil njegov učenec, a Sebastijan Krelj je študiral v Jeni pod Istranom „Ilircem“ Vlačićem.

Ker je Trubar prvi slovenski pisatelj, so ga imenovali našega „Kolumba“ in primerjali z Lutrom, pravim ukoreniteljem nove nemščine.

Kolumbovstvo Trubarjevo je iskati le v tem, da je dal prvi tiskati knjižico v kranjskem narečju; zakaj pisalo se je slovenski za cerkvene potrebe že prej, kakor je ob sebi umevno in kakor nam pričajo ohranjeni rokopisi, ki jih je pa bilo brez sumnje mnogo več; le da je to vse bilo brez organizacije. Nadalje nam je pomisliti, da je povsod po Kranjskem bilo glagolskih knjig, da je bila ob vhodu v kranjsko deželo na Reki celo glagoliška tiskarna; slovanski vzorec za svoje delo je torej Trubar imel v pisanju in tisku sosednjega jezika. Sicer pa je bil tudi baš v Nürnbergu, kamor je prispel prvič Trubar iz domovine, češki tisk dobro znan; Trubar ga omenja.

Z Lutrom pa sta si manj podobna nego različna. Luter je s svojim delom združil Nemce preko vseh političnih in verskih mej v enem knjižnem jeziku, Trubar nas je prej ločil. Luter ni uvedel novega jezika niti narečja, Trubar je uvedel nov jezik, narečje. Za osnovo svojega jezika je vzel Luter mešanico narečij, kakor je nastala v nemških knežjih pisarnah — „daß mich beide, Ober- und Niederländer verstehen mögen, ich rede nach der sächsischen Kanzlei, welcher nachfolgen alle Fürsten und Könige in Deutschland“; za Nižjo Nemčijo in Švico je njegov jezik pomenil oktroá. Trubar pa je, želeč, biti umljiv kakor Luter, rabil drugačno sredstvo nego Luter, namreč svoje rodno narečje. Pri nas pač ni bilo nobenega knežjega dvora niti nobene visoke pisarne, ki bi bila dala kateremu narečju moč in veljavo in ugled. Pač je Reka trgovala s Šibenikom in je modruški škof in reški literat Kožičić bil rodom Zadranin, a to so bile le rahle zveze, ne pa moč. Tako nam je v naših neugodnih političnih razmerah, ki so nas raztrgale in nam v naših deželah ostavile le slovanskega seljaka, iskati končnega vzroka uvedbe dolenjskega narečja v knjigo.

Ta nastanek slovenskega knjižnega jezika budi človeku razne misli. Trubar je 1550 uvedel slovenski knjižni jezik tako rekoč v sili, nujno zasledujoč konkreten cilj. Ali pa človek v sili voli orodje, ki bo za stalno služilo najizvrstneje? Eno

smemo reči: Število drži in velikanska vrednost je široka razprostranjenost knjižnega jezika. Trubar sam ni mogel spravljati niti nabožnih knjig brez tuje pomoči na dan. Na razpotju l. 1555., ko je šlo za to, ali naj se tiska hrvatski ali slovenski, so vmes posegli tudi kranjski deželni stanovi ter so opominjali Trubarja, „se velle habere versionem in propria eorum lingua nec curare, ut admisceantur vocabula elegantiora". Kakor so v Bleiweisovi dobi nedvomni neprijatelji zahtevali „kranjsko špraho" namesto „slovenskega" jezika in kakor z izvestne strani še dandanes izhaja parola o „windische Sprache" namesto „nove slovenščine"!

Toda vse to je le razmišljanje o tem, kar ni. Faktično pa je postala uvedba živega dolenjskega narečja kal čvrstega novega razvoja; Trubarjev jezik je dandanes obrušena posoda najglobljih čuvstev in misli. Ta naš jezik pomeni še dandanes realno stališče, s katerega gremo za duševnim napredkom naroda. Proti temu stališču ni uspel niti Skalić niti Gaj. Seveda slovensko-hrvatski odnošaji, ki smo jih videli pred Trubarjem in še za Trubarja in ki so naravna posledica že geografskega našega položaja, so delovali vedno na razvoj našega jezika; drugače ne more biti. Že Trubar je očividno pod vplivom Vergerijevim dialektno obliko „aden" 1555 začel nadomeščati z „eden"; Bohorič se pri besedotvorju ozira na srbo-hrvaščino; isto svrho ima znani Dalmatinov „Register nekaterih besed, katere kranjski, koroški, slovenski ali bezjački, hrvatski, dalmatinski, istranski ali kraški drugače govore". Ta struja, ki širi domače narečje z besednim zakladom, ne izgublja niti naravne podlage izpod sebe niti svrhe izpred oči, ki nam jo določujeta naš zemljepis in naša zgodovina, ter pomeni r a z v o j. In ta razvoj se nam javi brž zopet v Japeljnovih - Gutsmannovih - Vodnikovih časih, ki so za nas začetek novega, odsle neprekinjenega kulturnega življenja, ter sega preko sedanjosti v bodočnost. Uvidiš to brž, ako primerjaš n. pr. prve letnike „Novic" z današnjim našim jezikom.[1]) Tako deluje sila naravnih razmer. Je pač prav govoril Trubar, da smo „Kranjci in Slovenci, to je, Kranjci, Štajerci, Istrani itd. in Hrvati". Trubar sam bi ne bil postal to, kar je postal, ko bi se ne združil z Vergerijem, ki je bil Hrvat, kolikor je bil Slovan; Vergerij ga je izpodbodel, ko je obstal na poti svojega literarnega dela, in mu je naklonil tistega činitelja, ki ga je potem najbolj držal, Krištofa Würtemberškega; pri tem-le ga je namreč Vergerij „gelobet und sonderlich commendiert". Notranja moč, ki pa jo mori plahost, dobi pomočnico v večji vnanji sili. Oboje daje popolnost.

---

[1]) „O pouku slov. jezika", pri „Slov. Šolski Matici" 1902, str. 68. sl.

Razvoj in demokratizem.

Kakor v j e z i k u nam je treba r a z v o j a tudi v mišljenju. Razvoj mišljenja je duševni napredek.

Vsak razvoj se z a č n e pri konkretnih individualnostih, a ne s t o j i trajno ob njih; razvoj išče s m e r i in c i l j e v.

Bistvo učenja je razvijanje. Zato z a č e n j a učitelj z duševnim obzorjem učenčevim, a ne obstoji za stalno ob njem, marv.č gre z njim više in dalje.

Kristus sam se ni zadovoljil s tem, da je živel m e d človeštvom, to je, da se je učlovečil. Kristus je tudi d v i g a l človeka k sebi, k božanstvu.

Trubar je govoril besedo, umljivo narodu, a ni hvalil vsega, kar je videl na njem; duševno stališče naroda mu je bilo i z h o d i š č e, a ne i d e a l.

Kdor stoji na stališču naroda, njegovega mišljenja in hotenja, se imenuje d e m o k r a t, a ni demokrat po Kristusovi volji niti je učitelj naroda, kdor le s t o j i na stališču ljudstva ter vidi v njem v e s svoj program; izhodišče ima, a smeri in ciljev nima. Tak demokratizem je s t a n j e, a stanje je nazadovanje.

Demokratizem ni stanje ob izhodišču, pa tudi ni postavljanje golih ciljev. Demokratizem je postopanje, metoda, razvoj.

Razvoj in metoda značita ves novi vek. Novi vek ni mirovanje, a tudi ni strmenje v cilje brez konkretnih izhodišč; novi vek je razvijanje.

Ob koncu s t a r e g a veka se r u š i j o mesta, padajo cesarstva, in novi n a r o d i nastopajo vsepovsod. Novega veka ne začenjajo novi n a r o d i, ampak novi l j u d j e, to je, razviti, preobraženi, reformirani ljudje — prav kakor se mesta v začetku novega veka niso rušila! Židovje je postalo odveč in mesta so se preko njih širila in r a z v i j a l a. To je znak in simbol nove dobe.

Radi tega ne spada v novi vek, kdor trdi, naj narod ostane, kakršen je. Tak vzgojitelj bo pač kazal v preteklost, a ne v bodočnost; njega in njegovega učenca bode strah novih misli. Zares je govorila slovenska žena, od prirode sicer lepo obdarovana z umskimi zmožnostimi: „Strah me je pred študiranimi ljudmi! Kakšne misli dobijo takšni ljudje! Hvala Bogu, da nimam sina! Nobenega bi ne dala študirat."

Takih bodočnosti škodljivih nazorov so kriv [illegible], ki govore na nesokratski način, da „v e d o vse", da [illegible] m e s p o z n a l i; ki vedo vse, kakor ve mali Milivoj čist[illegible] fotovo, da je — zares Milivoj. V tem oziru se lahko marsikaj očita Trubarju, pa tudi škofu Tekstorju, ki je v Kranju rekel: „Žebalo bi nam vprašati roditelje, kako so oni verovali." Lepše so rekli štajerski stanovi l. 1548.: „Gospod ne govori: »Jaz sem navada«, ampak: »Jaz sem resnica«."

Adam je bil iz raja prognan, naj bi si s a m skrbel za telesno hrano. Ali bi potem mogla biti božja volja, da bi duševno hrano sprejemal p a s i v n o, brez lastnega truda, in bi govoril s Trubarjem: „O tem in tem ni treba disputirati!“?

Zdi se mi, da greši zoper božjo voljo, kdor si s skalami zastavlja pot spoznanja.

Tak človek nalikuje svetopisemskemu hlapcu, ki je od gospoda dobil talent, pa ga ni izrabljal in množil, ampak ga hranil, to je, z a k o p a l. Gospod pa je sodil.

IZ PREDGOVOROV NAŠIH PROTESTANTSKIH PISATELJEV.

Priobčil **dr. Janko Lokar.**

UVOD.

Vredno je, poznati nazore naših protestantskih pisateljev o jeziku, v katerem so pisali, in o narodu, za katerega so delali. V to svrho je treba, pogledati v predgovore njihovim knjigam. Ti pregovori — nemški, slovenski in hrvatski[1]) — zanimajo že radi tega, ker pisatelji v njih posvečujejo svoja dela možem, ki so jih podpirali moralno ali gmotno. Vsled raznih preganjanj so bili potrebni moralne pomoči, gmotne pa še bolj, ker je tisk knjig požrl velikanske vsote. Uprava tiskarne, stavci in prevajalci, vse je bilo drago; poleg tega je misliti še na vezavo knjig in na njih razpošiljanje iz Nemčije k nam. Prodajati jih nikakor niso mogli za drag denar, ker so v njih širili novo vero in so bile naše dežele vsled nezgod in turških vojsk silno ubožne. Nad polovico knjig so razdelili zastonj, kakor pravi Trubar v svojem l. 1561. v Tübingenu izišlem zapisniku slovenskih knjig.

Brez tuje pomoči bi se protestantsko gibanje pri nas ne bilo moglo nikdar tako razviti, kakor se je razvilo. Zlasti nemškim plemičem in mestom so bili Trubar in njegovi pomočniki dolžni velike hvale. Tako na pr. je dal kralj Maksimilijan leta 1561. štiristo goldinarjev. Würtemberški vojvoda Krištof, ki se je živo zanimal za protestantsko gibanje na slovanskem

[1]) Vsaka knjiga ima navadno nemški in slovenski, oziroma srbohrvatski (v cirilici ali glagolici) predgovor. Za nas je zanimivejši prvi, ker govori slovenski ali srbo-hrvatski večinoma le o kakovosti in pomenu biblijskih del. Bohoričeve slovnice „Arcticae horulae“ predgovor je — kakor vsa knjiga — latinski. — Oziral sem se na predgovore del, katera so mi bila pristopna.

jugu, je našim oznanjevalcem Lutrove vere nakazal letnih 300 gld. Filip, deželni grof hesenski, je dal 200 gld. Z enako vsoto se jih je spomnil Avgust, volilni knez saski. Lahko bi našteli še več podpornikov. Seveda niso bili vsi, ki so bili naprošeni, enako darežljivi. Nekateri so želeli prosilcem le sreče in so jih odpravili s praznimi obljubami. Drugi pa niso ničesar obljubili in ničesar dali. Volilni knez brandenburški Joahim na pr. se jih je odkrižal, rekoč, da mora svoji hčerki Zofiji skrbeti za nevestno opravo; ni pa se branil knjig, ki so jih hkratu s prošnjo poklanjali prosilci.

Kakor plemenitaši, tako tudi mesta niso skoparila napram lutrovcem. Straßburg je dal 460 gld,. Nürnberg 400, Ulm 300, Frankfurt 200, Memmingen 100, Rothenburg ob Tauberi 100, Kempten 62 i t. d. Tudi poedine osebe neplemenitega stanu so se vnemale za razširjanje protestantizma ob jadranski obali. Tako so na pr. avgsburški meščani zložili 240 gld.[2]) Poleg tega so uživali slovenski dijaki na nemških vseučiliščih izdatne podpore. Velikih žrtev Ungnadovih niti ne omenjam, ker so večinoma znane; prav tako je tudi znano, kako so novi pokret podpirali notranjeavstrijski deželni stanovi, mesta, plemiči in velikaši.

Nekatera posvetila so splošna. Trubar na pr. govori v nemškem predgovoru k „Temu pervemu deilu tiga noviga testamenta — — —“ (1557) „den gottseligen Christen in den Landen, Crein, Vntersteyr, Karhenten, Karst, Histerreich, vnd in der Windischen Marck“. Dalmatin je posvetil svojo „Biblijo“ (1584) „den wolgebornen, Edlen, Gestrengen, Ehrnuesten, Fürsichtigen, Ehrsamen vnd weysen Herrn, Grauen, Freyherrn, Rittern, denen vom Adel, Bürgern vnd allen Gottseligen Christen, in Fürstenthumen, Steyr, Kernten, vnd Crein, sampt den Incorporirten Herrschaften Windischer March, Metling, Ystereich, vnd Carst et. c. gesessen.“ Bohorič vidi kot učitelj samo mladino in bodri v „Praefatiunculi“ svojih „Zimskih uric“ (1584) „illustrium Styriae, Carinthiae et Carnioliae procerum filios; vniverſam Equeſtris ordinis ingenuam iuventutem“, da naj bode vedno vneta za čast domovine in Boga po zgledu slavnih in nikdar dovolj hvaljenih mož „Franciſci Comitis de Turri, Liberi, in Sancta Cruce, Baronis e. c. t. Domini Lipnizij et Teüzhenbrodij e. c. t. Tumquoq; Sigiſmundi ab Herberstain, Liberi in Najdperg et Guetenhag, e. c. t. Baronis, felicis memoriae.“

Izmed poedinih podpornikov, ki so se jih v predgovorih spomnili naši protestantski pisatelji, omenjam kralja Maksimilijana II. (gl. Der ander halb Theil des newen Testaments . . . 1560;

---

[2]) Gl. Christian Friedrich Schnurrer, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert, Tübingen 1799 — str. 55. sl.

Der Catechismus, mit kurtzen Außlegungen . . . in der Crobatischen Sprach . . . 1561; Catechißmus, mit außlegung, in der Syruischen Sprach . . . 1561; Der erst halb Theil des newen Testaments . . . in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolitischen Buchstaben getruckt . . . . 1562[3]), würtenberškega vojvoda Krištofa (gl. Kurtze Außlegung über die Sontags, vnnd der fürnembsten Fest Euangelia . . . in Crobatischer Sprach mit Crobatischen Buchstaben getrukt . . . 1562; Articoli oli Deili, te prave stare vere . . . 1562), Ivana Friderika in Ivana Viljema, vojvodi saska (gl. Confessio oder Bekanntnuß des Glaubens . . . 1562), Filipa, deželnega grofa hesenskega (gl. Artikoli ili deli . . . . [ciril.] 1562), Ivana Ungnada (gl. Register vnd summarischer Innhalt aller der Windischen Bücher . . . 1561; ime tega barona čitamo tudi sicer v predgovorih del, ki so posvečena drugim), turnskega barona Ahacija (gl. Passion . . . 1576 . . .; Karszanske lepe molitve . . . 1584 in 1595), barona Jurija Kisla (gl. Ta celi Catechismus, eni Psalmi . . . 1574, 1579 1584, 1595), gospoda Franca Jurija „von Rein, zum Stermall"[4]) e. c. t. (gl. Catehismos s dveima islagama . . . 1575).

V predgovorih so torej naši protestantski pisatelji zahvaljevali svoje podpornike, obenem pa so v njih polagali nekak račun o svojem delovanju in o uporabi prejetih darov.

Služili so jim pregovori tudi v to svrho, da so se v njih branili proti napadom raznih skrivnih in očitnih klevetnikov, ki so jih obrekovali, češ, da ne uče prave evangeljske vere (ti-le so dobro vedeli, da jih uničijo, ako jim odvzemo podporo nemških zaščitnikov). Zlasti Trubar poudarja o vsaki priliki, da je zvest pristaš avgsburške veroizpovedi in da v njegovih in v spisih njegovih pomočnikov ni nič razkolniškega (gl. Ta celi novi testament . . . 1582 in dr.). Iz hrvatskega „Prvega dela novoga testamenta" zvemo, da so morali „inn beysein aines Würtenbergischen Raths" Trubar in njegovi sodelavci obljubiti Ungnadu, da bodo prevajali samo dela avgs-

[3]) To delo je posvećeno Maksimilijanu ne samo, ker je izdatno podpiral naše protestante, ampak tudi zato (kakor pravi Trubar v predgovoru), ker „wir die Dollmetscher alle sampt vnder dem loblichen Hauß Österreich geborn, vnd derhalben E. Kün. May. als vnserm gnädigisten Erbherren, auch dem löblichen Haus Osterreich in vnderthänigsten Treuen zu dienen genaigt, vnd schuldig erkennen. Zu dem auch alle . . . Völcker, denen sollich vnser dolmetschen vnd Bücher zu gutem nutzen, vnnd befürderung jrer Seelen Hail vnnd Seligkeit, geraichen vnd gedeyen, auch mit Gottes Hilff, ohne frucht nit abgehn werden, vnder Hochgemelten loblichen Haus Osterreich vnnd der Cron Hungern gesessen, der wegen E. Kün. May. als jrem natürlichen, rechten von Gott gegebnen vnnd verordneten Erbherren Künig vnnd fürsten vnderworffen vnd zugehörig seyen."

[4]) Trubar je bil njegov krstni boter. Očetu in staremu očetu tega Franca Jurija (roj. l. 1562.) je bil dober prijatelj.

burške konfesije. Istotako je zahteval Ungnad pojasnila, če so glagolske in cirilske pismenke dobro ulite in če prevajajo za Srbohrvate in Bolgare v razumljivem jeziku; pravoslavna popa sta to potrdila, češ, da jih bodejo lahko čitali in razumeli ne samo duhovniki in učenjaki, ampak tudi lajiki po vsej Hrvatski, Dalmaciji, Bosni, Srbiji in Bolgariji, dasi morda „etliche Wörter vnnd Buchstaben nicht jederman gefallen, dann die Crobaten vnnd Dallmatiner reden etliche wörter anderst, dann die Boßner vnd Siruier, vnd in der Cyrulischen geschrifft, schreiben sie etlich Buchstaben auch nicht gleich, wie wir in der Lateinischen vnd Teutschen Geschrifft auch thun". Zato so tudi dali tiskati 4000 malih abecedarijev, da bi se naučilo ljudstvo najprej glagolske in cirilske abecede.

Obenem so se v predgovorih pritoževali nad svojimi preganjalci, češ, da jih „papeshniki taku sylnu souurashio, kelno, zhes nas lasheio, ouadaio, fratuio inu preganeio. Tu ta rogati hudi Sludi dela, kir taku vnih, suseb v tim osteklim, nesramnim, lashniuim Menihu per S. Miclaushu V lublani, inu vnega touarishih, subper to nasho vero, katera ie od samiga Boga vti S. Troyci postaulena inu skusi Cristusa nom resodienna dyuia, resbya, prity, inu vse slu subper nas smishlaua inu sazhene." Tako se huduje Trubar v prevodu „Tega celega psaltra Dauidovega" . . . (1566) nad papežniki, ki so jih imenovali tudi romaniste (gl. Register vnd summarischer Innhalt...).

Pa tudi o namenih naših protestantov se lahko poučimo iz predgovorov. Predvsem so seveda bili glasniki Lutrovega nauka. Svojim rojakom-trpinom so hoteli dati v roke tiskano besedo božjo, ki naj bi jih hrabrila v stiskah in nadlogah njihovega ubogega življenja. Zato so prevajali samo taka dela, ki „dem Armen, gemainen ainfeltigen Mann zu seiner Seelen hail zuwissen von nötten, vnnd was latter, Warhafft, verstendig, tröstlich, vund zu pflannzung vnd erhaltung der waren Religion, dienstlich vnd Nutzlich ist" (gl. predgovor hrv. Prvemu delu novoga testamenta). Iz svetih knjig, pisanih v njemu razumljivem jeziku, naj bi crpalo naše ljudstvo veselje do bornega žitja, težkega zlasti vsled neprestanih turških napadov. Vera v večno življenje naj bi jih čuvala obupa v nadlogah in bridkostih! Ta lepa misel, polna usmiljenja in bratoljubja, se vleče kakor rdeča nit skozi vsa dela. A s pravo sv. vero niso hoteli seznaniti le Jugoslovana, hoteli so z njo seznaniti tudi Turka. „Dann will man die rechte Gottselige vnd seligmachende Religion, vnder dem jungen vnd einfältigen volck vnd in der Türkey pflantzen vnd anrichten, so mag solches durch kein anderen weg oder mittel füglicher vnd fürderlicher geschehen, dann mit dem Catechismo vnd Symbolo Athanasij," piše Trubar v hrvatskem katekizmu iz l. 1561. Pa tudi drugod izražajo on in njegovi sodelavci isto misel.

To naj bi bila „slovenska (slovanska) cerkev“ na jugu (gl. „Ta Slovenski kolendar ... 1557), kakor je mislil ustanoviti Luter nemško na severu. Dalmatin govori v „Bibliji“ o sreči onih narodov, katerim je izkazal Bog to milost, da so čuli njegovo besedo v svojem jeziku; za to so skrbeli apostoli in njih nasledniki, ki so se ravnali po Kristusovem nauku ter „auch den gantzen Kirchendienst in solcher jhrer Landsgebreuchiger bekanter sprach verrichtet.“ Enako piše Bohorič v svoji slovnici. In Trubar naglaša, govoreč o pravoslavnih Srbih, vedno njih bogoslužje v narodnem jeziku.

Da bi pa novo vero bolj utrdili, so izdajali pesmarice. Godba in petje pobožno povzdigujeta človeško srce, ako se prav izvajata.[5]) David je branil Savla s psalmi in harfo satanovih izkušnjav in Elizeja je navduševala godba pri prerokovanju, nam pa povzdiguje v cerkvi srce. Ob petju in godbi poslušamo rajši pridige in prejemamo rajši sv. zakramente (prim. Ta celi Catehismus, eni Psalmi ... 1579). Verska pesem pa naj bi izpodbujala ljudi tudi k nravnosti. Kjer se namreč pojejo take pesmi, tam ginejo „die andern vnnützen vnd ergerlichen Bulerlieder“ (prim. Ta celi Catechismus, eni Psalmi ... 1584).[6])

Nekatera dela so pa potekla zgolj iz obrambnih namenov. Ko so katoliški duhovniki ob razširjanju nove vere spoznali moč knjige, so začeli tudi sami pisati in polemizirati z verskimi nasprotniki. Jezuit Leonhard Pachenecker je izdal l. 1574. v Gradcu: „Compendium Catechiſmi Catholici in Sclauonica lingua“. Knjiga je prišla med narod, a Trubar je že naslednjega leta nastopil proti trditvam, da so luterški ljudje „Sepelanci, kizarij,“ da uče novo, krivo vero in zametujejo staro, da je nastalo vse zlo na svetu zaradi njih i. t. d. Izdal je namreč: „Catechismos s dveima islagama“, da bi mogel vsakdo „vſakimu Papeshnikouimu ſuper gouorienu odgouoriti, ſagouoriti inu ſprizhati, de ta nih Vera, ie Noua, kriua, falsh, lashniua, hudizheua inu Malikouska, kir te ludi od Buga, od nega beſſede inu pokorszhine, odpelaua inu ſapelaua vta Pekal.“ Še jeseni l. 1574. so bili Trubarju jezuitovo knjigo poslali „ettlich gut Christen vnnd trewe Diener der Kirchen Gottes im Lands Crain.“ Trubar poroča o knjigi, češ, da v tem „novem jezuit-

[5]) Kot ljubitelja glasbe slavi Trubar v delu „Ta Celi Catehismus, eni Pſalmi . . .“ (1574) Vida Kisla, starega očeta omenjenemu Juriju Kislu. Vid Kisel je bil dolgo let ljubljanski župan in je pregovoril svoje meščane „daß sie den Edlen vnnd hochgelerten, in Sprachen vnd freyen Künsten, sonderlich in der Muſika hocherfahrnen Magiſtrum Leonhardum Budinam, meinen lieben Herren Geuattern, zu einem besondern eignen Schulmeister jhren Kindern, vnnd neben jhme vier Kunstreicher auff allerley Instrumenten, vnd Seittenspil, Trommeter vnnd Turner, auffgenommmen vnd Prouisioniert.“

[6]) Gl. študijo dr. Jos. Čerina v tem „Zborniku“!

skem katekizmu“ (in windischer Sprach) „der gut Münch, die Bäpſtischen ſiben Sacrament, die ſiben Todsünd die vier Sünde, wölche in die Himmel ſchreien die ſiben Werck der Barmhertzigkeit der Heiligen anrüffen, das Aue Maria vnd andere Müßbreuch vertheidigt vnnd für Catholiſch ausgibt.“

Na to je bilo treba odgovora. „Dieweil die Jeſuitiſshen auch in Windischer Sprach wie obgemelt wider vnſere Euangeliſche Lehr zuſchreiben angefangen,“ je Trubar „alſo alt, kranck vnnd lam die nachvolgende lange Predig zuſammen colligiert, dictiert vnd neben dem Catechiſmo trucken laſſen“, to je, izdal je baš „Catehismos s dveima islagama“, ki kot plod polemike posebno odločno razkriva rak-rano takratnega našega cerkvenega življenja.

Razen Pacheneckerja pa je istega leta in istotam izdal neki drug graški jezuit oster polemičen (pač nemški) spis proti protestantom, „in wölchem er mit verkerten vngereumbten fälſchlich angezogenen Sprüchen, Hiſtorien vnd Exempeln auß der heiligen Sſchrifft alten Vättern vnd Concilien beweisen will, dass die jetzige Bäpſtiſche Römische Kirche die rechte Catholiſche vnd Apoſtoliſche vnnd die vnſer vnrechte vnd Ketzeriſche ſey.“ (Trubar v nemškem predgovoru „Catehisma s dveima islagama“).

Oba ta jezuita imenuje Trubar „vnsere Landsleut“ in učenca jezuitov, ki proti volji staršev po vseh deželah nabirajo nadarjene dečke in jih vzgajajo po svojih šolah, podobnih oni, ki jo je na prigovarjanje jezuitov pred kratkim ustanovil papež v Rimu, in to v prvi vrsti za Nemce.

I. NAZORI O JEZIKU.

Dalmatin pripoveduje v nemškem predgovoru svoje „Biblije“, da so mnogi zavoljo posebne in za druge narode v nekaterih besèdah nenavadne in težke izreke slovenskega jezika dvomili, da bi se v njem lahko pisalo ali tiskalo z latinico, na sv. pismo v našem jeziku pa da sploh ni mislil nihče. Da se ni pisalo v slovenščini pred Trubarjem, to poudarjajo naši protestantski pisatelji kaj radi. Trubar n. pr. pravi v hrvatskem „Prvem delu novoga testamenta“ — pa tudi drugod —, da „die Windische Sprach vor der Zeit (Trubarjevim) ist nie geschriben noch gelesen worden“, Hrvati, Dalmatinci, Bosnjaki, Srbi in Bolgari da so pač že prej pisali z glagolico in cirilico, toda samo brevirje, molitvenike in mašne knjige, ki pa so nerazumljive, „mit ettlichen leteinischen Wörtern vermischt vnd verdolmetscht“, celega sv. pisma in katekizma pa pogreša pri njih. In Dalmatin pravi v svoji „Bibliji“, da „die Windische Sprach, besonders, wie die in diesen Landen gebreuchig, nit

vor hundert oder mehr, sondern allererst bey dreyssig Jaren, nit geschriben, oder auff Papyr gebracht worden." Pri teh in enakih trditvah moramo seveda misliti na večja pisana ali tiskana dela, ne pa na manjše zapiske v slovenskem jeziku, ki so bili gotovo znani tako Trubarju, kakor Dalmatinu.

Trubar je potem s činom dokazal neupravičenost vseh dvomov o sposobnosti slovenščine za tisk ali pismo. Ljudje so se osrčili in spomnili tujih rodov, ki tudi dolgo časa niso pisali v svojem jeziku. Dalmatin ve iz kronistov, da so pisali Nemci za Karla Velikega vse pogodbe in pisma v latinščini. Luter je prebil led na Nemškem, pri nas pa Trubar, ki je imel izprva največ težave s pravopisom. O tem piše Trubar l. 1555. — pet let po svojem prvem delu —: „Lubi Slouenci! — Mi ſmo, Bug vei, doſti ſmishlouali, s kakouimi puhſtabi to nasho beſſedo bi mogli prou, po tei Orthographi shtaltnu inu ſaſtopnu piſſati, di bi preueliku puchſtabou oli Conſonantou kani ſillabi ne iemali, koker ty Peami inu drugi deio, kateru ie gerdu viditi. Taku mi neſmo mogli sdai vnashi ſaſtopnoſti drigazhi naiti, temuzh de ſe ta H ſa Ch, ta V ſa pul F pisheio inu poſtauio, inu de ſe ty shtimouci isreko po shegi nashiga ieſiga (gl. „Ta evangeli — svetiga Matevsha" . . .)". Pozneje bomo videli, da mu je bilo mnogo do pravega izgovora besed, ker se vedno iznova vrača k pravopisnim navodilom. V pravkar imenovanem delu piše v slovenskem predgovoru o jeziku, da „ta Slouenski Jeſig ſe pouſod glih inu veni vishi ne gouori, drigazhi gouore s doſtimi beſſedami Crainci, drigazhi Coroshci, drigazhi Shtaierzij inu Dolenci tar Beſiaki, drigazhi Krashouci inu Iſriani, drigazhi Crouati". Obelodanil pa je svoje delo v kranjščini največ zbog tega, ker jo lahko razumejo, kakor se mu zdi, ljudje drugih dežel. Prevajajoč pa ni iskal lepih, gladkih, visokih „kunſtnih" ali neznanih besed, „temuzh te gmainske Crainske preproſte beſſede, katere uſaki dobri preproſti sloueniz lahko more ſaſtopiti: Sakai ta muzh ſuetiga Euangelia inu nashe Isualizhane, ne ſtoy vlepih ofertnih beſſedah, temuzh vtim duhei vti riſnici vti praui veri inu venim ſuetim kershanskim lebnu." Obenem pa prosi čitatelje, da bi mu brž naznanili morebitne napake v vsebini in jeziku.

Dve leti pozneje je izšel „Ta pervi deil tiga noviga testamenta", kjer govori malo natančneje o hrvaščini. Pravi, da se hrvaščina piše z dvojnimi pismenkami in da jo govore ne samo po vsej Hrvatski in Dalmaciji, ampak veliko celo na Turškem. Od mnogih je tudi slišal, da jo rabijo v Carigradu na cesarskem dvoru samem. Ima pa precej sorodnosti s slovenščino, kajti „wir Creiner vnd Windische versteen sie nach aller notturft vil bösser, dann die Behemische oder Polnische."

Pozna hrvatski misal in breviarij, ki pa sta tako slabo prevedena, da duhovniki sami ne razumejo mnogih besed na

najbolj rabljenih mestih. Zato se je pred sedmimi leti odločil za poizkus, če se dasta pisati in čitati slovenščina in hrvaščina z latinskimi ali nemškimi črkami. Poizkus se je obnesel, a navaditi se je treba izgovarjati V za mehki F, H za Ch, samoglasnike in zloge Sha, Zha, Ish, Ozh in podobne pa po načinu našega jezika. Tudi se je prepričal, „das so vil Buchstaben oder Consonanten zu einem Wort oder zu einer Silben, wie etlich Behem vnd Besyacken vermeinen, von wegen der groben vnd wischpelten pronunciation (darumb die Crobaten in irem Alphabet so vil S vnd Z haben) nicht bedürffe, Sonder, es ligt am meisten an der übung, vnd am gebrauch, wie mit den anderen Sprachen vnd Schrifften allen." Nemec na pr., ki se ni naučil drugega jezika nego svojega, ne more nikdar pravilno čitati ali izgovarjati latinskega ali laškega jezika, najsi sta pisana ali tiskana še s tako dobrimi črkami. Enako se godi Lahu in Španu pri nemščini. Istotako ne bodemo mogli nikdar pisati slovenščine z nemškimi, latinskimi ali grškimi pismenkami tako, da bi jo izgovarjal Nemec, Lah ali Grk kakor rojen Slovenec.

Ko je Vergerij pismeno vprašal Trubarja, ali se ne bi upal prevesti sv. pisma v slovenščino in hrvaščino, mu je Trubar odgovoril, da ne pozna nobene hebrejske črke, grščine pa da ne čita dobro. Nadalje se je izgovarjal tako-le: „Dieweil aber die Windische sprach an ihr selbst arm, vnnd gar mangelhafftig an vielen Wörtern sey, höt auch viel Aequiuoca, das ein Wort mancherley bedeüt. Vnd sie wird nicht allein in einem Land anderst, dann in den anderen, sondern oft über 2. oder 3. Meil, ja auch offt in einem Dorff mit vielen Wörtern vnd Accentibus anderst vnd vngleich geredt, zudem, so kann ich nicht krobatisch, weder lesen noch Screiben. Deshalben, sagt ich dazumal, wil mich diser hoher vnd schwärer arbeit des dolmetschens der Bibel, allein nicht vndersteen."

Lotil bi se prevoda, ko bi se mu dodelila dva kranjska ali spodnještajerska duhovnika ali druga učenjaka iz istih krajev, ki znata dobro slovenski in razumeta latinski in nemški. Istotako bi potreboval dva Hrvata, ki dobro govorita dalmatinski in bosenski in pravilno pišeta hrvatsko in cirilsko abecedo.

Toda teh pomočnikov niso mogli takoj dobiti. Zato je začel Trubar sam prevajati. A delo mu je šlo počasi izpod rok, nekaj zaradi stanovskih poslov, nekaj zaradi tega, ker je pri prevajanju rabil dva latinska[7]), dva nemška in en laški novi

[7]) V hrv. „Prvem delu novoga testamenta" čitamo, da prevodilci rabijo latinsko, nemško in laško, dalje tudi češko sv. pismo, zadnje „von wegen etlicher alten Windischen wörter". „Eraßmi vnnd Lutheri Translation" sta pa najvažnejši. Po končanem prevodu novega testamenta bo vprašati teologe, podkovane v hebrejščini, katerega latinskega, nemškega ali laškega prevoda sv. pisma naj se drže. Gl. razpravo prof. Iv. Poloviča v tem „Zborniku".

testament, razen tega hrvatski misal, tiskan v Benetkah z latinico, in različne komentatorje, na pr. Erazma Rotterdamskega. Delala mu je pa tudi slovenščina preglavico. Sicer mu je pri imenu in glagolu ugajala dvojina, ki odgovarja grščini, in pa moški in ženski spol pri glagolu, toda nagajal mu je besedni zaklad. Rad bi videl tistega, ki bi mu naslednje latinske besede mogel povedati „proprie Windisch“: salutatio, exultatio, iubilatio, laeticia, hilaritas, iucunditas, perſequutio, opprobrium, contentio, seditio, inſidiae, tumultus, moleſtia, occasio, locus, opportunitas, skandalum, virtus, gloria, bracchium, adoptio, abominatio, turba, affectus, stupor, pietas, impietas, adorare, religio, superstitio, aſsiduitas, sors, sacramentum, tabernaculum, panes propoſitionis in „dergleichen vnzelich“. „Ave Maria“ na pr. se ne da prav prevesti. „Die Windischen sagen, zheſtzhena ſi Maria, das ist, geehret seistu Maria, die Crobaten, Sdrava bodi ti Maria, das ist. Sey du gesund Maria, ich habs aber verdolmetschet, Veſſeliſſe Maria, Erfrew dich Maria.“

Ta primer je klasičen zgled za način Trubarjevega prevajanja. Izraz „veselje“ mu je seveda bil znan, a hotel je biti natančen ter je iskal zaznamovanj tudi za fine razlike, ki so izražene v imenovanih besedah in ki jih je navadno najti v slovarjih. Vobče pa pravi o svojem prevajanju: „vnd ich hab mich befliſſen in disem dolmetschen, mit den Wörtern vnd Stylo, auff das ein jeglicher Windischer, er sey ein Creiner, Vntersteyrer, Karner, Kahrstner, Histerreicher, Niderländer oder Beſyack, müge leicht versteen. Vnd deswegen, bin ich schlecht bey Bewrischer Windischer sprach, vnd wie mans auff der Rastzhitz redet, da ich geboren bin, bliben, Vnd vngewonliche vnd Crobatische wörter darein nicht mengen, auch newe nicht wollen erdichten.“ Tu je pač še dodati, kar pravi Trubar v slovenskem predgovoru „Catehisma s dveima islagama“: „Vtim textu tiga Catechiſma te ene beſſede, koker kerszhenik, Criſtian, Jeſus ie Vgrob poloshen, Jeſus ie pokopan inu tim glich, ſe vnglih vmei Crainci Sloueni inu Crouati tolmazhio. Na tim ſe nema oben ſmotiti.“ (Prim. tudi Trubarjevo opombo o Očenašu v „Catehismu s dveima islagama“ 106. (Let. M. Slov. 1891, 139.)

Tudi pravopis mu je grenil tolmačenje, kakor sem že omenil. V „Catechismus, in der Windischen Sprach, sambt einer kürtzen Außlegung in gesang weiß ...“ (1550) pravi o tem: „lieber Leser, in dieser vnserer Windischen sprach mueß du das V. gemeinklich för ein lindes f. oder Griechiscb Vitta, vnd das ſ̧ scharff wie die teutschen ir Ch. Vnd das L. zu zeiten grob auff Vngrisch et Bisyackhisch, Darnach die vocal nach aigentschafft vnserer sprach, auszusprechen dich gewönen, Vnd entsetze dich nicht, ob dir am ersten gedungkt seltzam vnd schwer, sonder lise vnd schreib die sprach selbst wie ich

ein zeit lang gethan alls dann wir dest befinden vund gar pald sehen vnd mercken, das auch dise vnsere sprach so wol als di Teütsche zierlich guet zuschreiben vnd zulesen ist, praucht wenig Articulos vnd zu den Prepositionibus ein ainigen buchstaben." Za zgled navaja: ozha — der vatter, kozhu — zu dem vatteren; nebu — der himel, Vnebi — in dem himel; nam — vns, k nam — zu vns; jogri — di Jüngerr, Siogri — mit den Jüngeren i. t. d.

Enako navodilo daje „Abecedarium vnd der klein Catechismus In der Windischen Sprach ..." (1550): „Vy Shulmastri pag inu vy vsi kir snate poprei brati, samerkaite inu druge vuzhite de ta V. skorai vselei v sazhetki inu na konzu vsake besede sa an f, inu ta H sa ch. inu ta L. debellu, inu te štimouce po tej shegi nashiga Jesiga se nauadite isrezhi, Vy veiste, de te stymouce vsag Jesig oli deshella dregaci isgouori, Htimu inu vsimu dobrumu dai Jesus Christus suyo gnado Amen." Na istem mestu piše: „Lvbi Slouenci, Vam ie potreba ſe nauuzhiti inu nauaditi ta H. po lashku, oli koker ti Nemci, Ch. ta V. ſa pul F. zheſtu inu ta L. zhaſi debelu po Beſiashku iſrezhi. Taku bote ta nash slouenski ieſig prou tar lahku brali inu piſſali."

Pri „Evangeliju sv. Matevža" smo videli, da imenuje Trubar jezik, v katerega je „postavil" to svoje delo, „Crain Jeſig", kakor se je tudi sam podpisoval za Kranjca. Slo se ne imenuje, pač pa nazivlje s tem imenom one, ki so bile namenjene njegove knjige. Nemški izraz za „slovenski" je pri njem „windisch„. „Windische„ so včasih Slovenci, včasih Jugoslovani, oziroma Slovani sploh, a s „Kranjci" razume Gorenjce in ljubljanske okoličane v širšem pomenu besede.

„Crainzi inu Slouени" — tako kliče Trubar svoje verske somišljenike. Razumejo mu njegov jezik jako dobro Kranjci, Spodnještajerci, Korošci, Kraševci, Istrani in prebivalci Slovenske Krajine. Hrvatski pa govore vsi Hrvati, Dalmatinci, Bosnjaki, Srbi in Turki tja do Carigrada (prim. „Ta drugi deil tiga noviga Testamenta ..."). Glagolico imenuje tudi prosto hrvatsko abecedo, dočim je cirilica pravopis kristjanov na Turškem in pravopis evpropskih Turkov samih (gl. „Der erst halb Theil des newen Testaments ... in die Crobatische Sprach verdolmetscht ..."). O njegovem pojmovanju jugoslovanskih rodov zvemo še nekoliko v drugem poglavju.

Sebastijan Krelj je spisal svojo „Postillo Slovensko" (1567) za Slovence slovenski. Nemškega predgovora nima. Sploh je bolj redkobeseden in jedrnat nego Trubar, Dalmatin in Bohorič. Ti govore veliko o pomenu sv. pisma, Krelj ni storil niti tega; ne ljubi zgovornosti, ki zavaja v nejasnost in nepreglednost. Pri njem govori o sv. pismu Luter sam.

Kreljev jezik ne odgovarja le enemu narečju. Krelj namreč ni pozabil onih ljudi našega imena in jezika, ki stanujejo okoli

nas in skoro povsod čisteje govore nego po „Kraniu inu Koroshki desheli, do polu nembſhki.“ K onim, ki prebivajo okrog nas, šteje Dolenjce, Istrane in Vipavce.

Kakor jezik, tako si je ustvaril deloma tudi lasten pravopis, a ve, da ne bo delal težave tistim, ki so se navadili na „Goſpod Truberiovo Kranſchino“. ch moramo čitati za zh in c vedno c, nikdar za k. Razlike med s in ſ, sh in [illegible] a kmalu vsak sam, a naš jezik jih zahteva. — Svojega pravopisa ne smatra za popolnega, a tolaži se s tem, da pri človeških delih ne moremo govoriti o popolnosti. Eni pravi Krelj, so navajeni na staro slovensko, hrvatsko in cirilsko pismo. Bog daj, da bi mogli to-le, zlasti „to lepo Churilſko“ zopet spraviti med ljudi. Toda v časih, ko vzdihujejo skoro vse naše dežele pod turško silo, moramo biti tudi brez cirilice zadovoljni in, kakor pravi Nemec: Stühle und Bänke auf den Tisch stellen. Ker se torej ne da mnogo izpremeniti, glejmo vsaj, da prilagodimo latinico — ki jo skoro izključno pišemo in tiskamo — zahtevam svojega jezika in da ne bode imela vsaka vas, vsako mesto svojega pravopisa.

Dalmatin ni imel toliko reformatornega duha za jezik. Prevoda sv. pisma se je na prigovarjanje mnogih mož lotil iz [illegible]ljubnosti in ljubezni do domovine. Pozna sv. pismo in [illegible] krščanske knjige „in französischer, Wälischer, Polnischer, Behemischer, Reusischer, Dänmerckischer, vnnd in andern mehr sprachen“, zato bi ga bolelo, ako bi ostali „wir Windische“ brez pismenosti, ko vendar „die Windische Sprach“ ni skrita v kotu, ampak je razširjena čez mnoga mogočna kraljestva, razdeljena seveda v več narečij. Govore pa ta jezik ne samo Kranjci, Štajerci, Korošci in njihovi mejaši, kakor: Hrvati, Dalmatinci, prebivalci Slovenske in Metliške Krajine, Krasa, Istre, ampak tudi Čehi, Moskoviti, Rusi, Bosnjaki, Valahi in skoro vsi narodi, ki so naseljeni v deželah, katere je iztrgal krščanstvu Turek, njegov največji sovražnik. Na Turškem je n. pr. občevalni in uradni jezik „die Windische, auch ein Heubtsprach“. Izkušnja ga uči, da razumejo nešteti narodi naš deželni jezik laže, nego mi njihovega. Seveda moramo prav izgovarjati ali pisati. Jeziki naših sosedov so mu malo umljivi vsled težkega in posebnega izgovora in pravopisa. Pri Dalmatinu je torej kakor pri Trubarju „windisch“ toliko kakor „slovanski“.

Piše Dalmatin kot Kranjec kranjščino. Da ga pa ne bi razumeli samo na Kranjskem, Spodnjem Štajerskem in Koroškem, je pridejal na koncu svoje „Biblije“ „Register nekaterih beſed, katere, Crajnſki, Coroſhki, Slovenſki ali Besjazhki, Hervazki, Dalmatinſki, Iſtrianſki, ali Craſki, ſe drugazhi govoré“, n. pr.:

Crajnſki	Coroſhki	Slovenſki oli Besjazhki
dejzhla	—	diviza
ptuj	nesnan	tuia, tugina
neveſta	—	ſnaha, sarozhniza

Harvazhki, Dalmatinſki, Iſtranſki, Craſhki
divojka
tuiza, priſhlaz, priſhelz

—

Kakor Dalmatin, tako govori tudi Adam Bohorič v latinskem predgovoru svoje slovnice „Arcticae horulae“ najprej o sv. pismu; kot učen in naobražen mož piše obširno in začne pri Adamu in Evi, da dokaže časovno prvenstvo hebrejščine, kaldejščine, grščine in latinščine. Sv. pisma našteva ista kakor Dolmatin, le danskega prevoda ne omenja. Končno vzklikne: „Illuxit illa laeta dies, qua etiam Carniolanis et Slauis Deum ipſum, Patriarchas, Prophetas, Apoſtolos et Evangeliſtas, Carniolana ligua loquentes, videre et audire licet.“ Dalmatinovi in in Trubarjevi „Windische“ so torej pri Bohoriču „Slaui“. Spisal je svojo slovnico v latinici, češ, da je raba cirilice in glagolice izginila v Karnioli. O prvi pravi, da je navadna v turškem cesarstvu, zlasti pri janičarjih, dalje pri Bosnjakih, Rutenih in Moskovitih in da se strinja z grško abecedo, glagolico pa da je izumil „Hieronymus Stridonenſis“ za svoje rojake Hrvate, razlikuje pa da se od cirilice „figuris ſolum“.

Glede pravopisa ne zavzema torej tako absolutno slovanskega stališča kakor Krelj.

II. NAZORI O NARODU.

V nemškem predgovoru hrvatskega „Prvega dela novoga testamenta“ (1562), „darinn sein die vier Euangelisten, vnd der Apostel Geschicht, jetzt zum ersten mal in die Crobatische Sprach verdolmetscht, vnd mit Glagolitischen Buchstaben getruckt“, hoče Trubar „auffs kürtzest, ordenlich vnnd grundtlich“ povedati, „was das arm Cristlich Windisch vnd Crobatisch Volk, wölches an den Türckischen Gräntzen, vnd vnder den Türcken, in Boßna, in Seruia, in Bulgaria, vnd in denselbigen vmbligenden Ländern wonet[8]) (die alle sich der Windischen Sprach gebrauchen, vnd eins das ander nach notturfft versteht) für ein Art, Eigenschafft, Sitten vnd Religion habe, wie vnd mit was Ceremonien, sie jre Gottesdienst vollbringen, vnd wie

[8]) Pozneje jih imenuje „das Creinerisch, Illyrisch, Windisch, Crobatisch, Dalmatinisch, Boßnarisch, Sürfisch vnd Bulgarisch Cristlich arm Volck“.

sie bißher kein gantze Bibel, noch Catechißmum in jrer Sprach vnd Geschrifft gehabt, vnd was für grosse Angst, Nott vnd Trübsal, gemelte Völcker, von den Türcken on vnderlaß leiden. Item, wie sich ettlich alt sittsam Türcken gegen den Christen halten, vnd was sie in Glaubens sachen zu zeitten mit jnen reden vnd disputieren." Delo je posvečeno kralju Maksimilijanu, a Njegovega Veličanstva noče Trubar poučevati o teh stvareh, ker kot spodoben človek ve, da so kralju znane brez Trubarjevega popisa, omenja jih le radi onih pobožnih, bogaboječih Nemcev, pri katerih so našli on in njegovi pomočniki pribežališče in kateri so jim pomagali napraviti hrvatsko in cirilsko abecedo in tiskarno, dalje zavoljo onih dobrih kristjanov, ki prebivajo daleč od turških mej in vedo o imenovanem narodu malo ali nič. Upa pa, da bodo čitatelji spoznali iz njegovih besed, da je reformatorski trud božje in potrebno delo, ki zasluži vsestransko pomoč.[9])

Z ostalimi Jugoslovani so seznanili Trubarja vitez Sigismund Weyxelberger, ki je potoval po slovanskem jugu, dalje nekateri trgovci in pa pravoslavna popa Maleševac in Popović.

V tem obširnem nemškem uvodu glagolskega „Prvega dela novoga testamenta" (1562) torej, ki ga je prevodilcema Konzulu in Dalmati napisal in podpisal Trubar, čitamo, da so Hrvati in Srbi kristjani, po večini prijazni in gostoljubni. Tujce sprejemajo prijazno in jih pogoščajo zastonj. Ubožce obdarujejo po svojih močeh. Celo nesrečnih se čutijo, ako se siromaki ne oglašajo pogostoma. Razuzdanega življenja in zakonolomstva ne trpe, ker so takih misli, „das man ein gantz Geschlecht oder Freundtschaft höher nit smähen könde, dann durch solliche Vnzucht".

Kristjani v Srbiji in deloma v Bosni in okoli Bosne so — kakor sami pravijo — grške vere. Za rimsko mašo se ne brigajo, temveč imajo lastno, a dolgo mašo v navadni srbščini in hrvaščini, ki jo imenujejo „Liturgia des Guldenmudts". To je, kakor se je Trubar s pomočjo imenovanih dohovnikov uveril iz njihovih mašnih knjig, od besede do besede maša, ki jo je pred leti iz grščine v latinščino preložil „Erasmus Roterodamus" in se nahaja na koncu 5. knjige Ivana Zlatoustega, nadškoja carigrajskega. Imajo pa tudi krajšo mašo. To služijo na večer velikih praznikov. Poprej se postijo ves dan, zvečer pa se zbero na tešče v cerkvah, služijo omenjeno mašo in obhajajo ljudstvo.

Cerkve so razdeljene v tri dele. V prvem se mašnik obleče, izreže iz hleba, zamešenega s kvasom, srednji komad,

---

[9]) Prim. Ungnadov opis versko-nravnega življenja pri Jugoslovanih v Kostrenčićevih „Urkundliche Beiträge etc.", str. 46 sl. — Gl. tudi Ilešičev spis „O pouku slov. jezikâ" str. 101., in pa Kovačičevo razpravo.

zaznamovan z zvezdico, ga zdrobi v kelih, oblije z vinom in moli nad njim. Nato gre v mašniški obleki s kelihom in z diakonom v drugi del cerkve, v kor, kjer stoji oltar. Ta del ima svoje zagrinjalo. Tu so samo duhovniki in diakoni.

Ko položi kelih na oltar, začne maševati, sedaj tiho, sedaj glasno, a v srbščini. Vmes moli diakon ljudstvu litanije štirikrat. V zadnjem koncu cerkve stoje ljudje in in mu odgovarjajo: Gospod, usmili se nas! . . . Ves obred traja dolgo. Ko so z mašo pri kraju — pri maši ne povzdigujejo zakramenta, niti ga ne nosijo okrog — gredo izpovedanci k obhajilu. Iz keliha se obhajajo z žlico v obeh podobah. Na Binkošti in velikega tedna shranijo duhovniki komad omenjenega blagoslovljenega kruha v škatlici doma ali v cerkvi. In kadar previdevajo bolnika, vržejo drobtino tega kruha v žlico vina in in jo dado umirajočemu. Krstijo kar z neblagoslovljeno vodo »one Salcz, Staub vnnd öll". Javno ne pridigujejo. To bi sicer lahko storili, ker prepovedujejo Turki samo zvonjenje. Zato pa kaznujejo duhovniki in menihi svoje ovčice tem bolj pri izpovedi in v zasebnih hišah. Za vsak greh jim naložé posebno pokoro in jim ukazujejo, veliko darovati, za maše plačevati, dajati miloščino, moliti, se postiti i. t. d. Toda narod sluša rad svoje dušne pastirje in se boji njihove kletve bolj nego smrti. Zato jih ljudje časte in vabijo na vse gostjje. Duhovniki in menihi jim tudi prepovedujejo, pohajati v družbi s Turki nad kristjane. V tem jih pa ne sluša drzna mladina, ki jo Turki celo silijo k takim pohodom. No, starejši so pametnejši in boljši. Ti ne vzemo niti beliča od bojnega plena in ga tudi ne trpe pri hiši.

Duhovniki in menihi pojejo, čitajo in molijo v cerkvah vsak dan zjutraj in zvečer dolgo iz breviarijev in molitvenikov, spisanih v domačem jeziku. Pri božji službi porabijo veliko kadila. Ljudstva se zbere mnogo pri vsaki maši. Nimajo pa v cerkvah kipov ali rezbarij, ampak samo slike, „fürnämlich das Crucifix, darauff geschribem mit Cyrilischen Buchstaben, Jezus von Nazaret ein König der Juden. Si haben andere Gemäl auch, als vnser frawen, Johannes des Teüffers vnd der Apostel."

Duhovniki se pred posvetitvijo lahko ženijo, posvečeni pa se ne morejo, ako hočejo ostati mašniki. Njihov patriarh je mogočen gospod, ker „reittet offt selbander auff einem Esel, dem Keiser zu Constantinopel gehn Hoff, hat freyen zugang zu jm". Menihi se žive od dela svojih rok. Obljubiti morajo večno devištvo; če pa prelomijo obljubo, oziroma če jih zasačijo pri prestopkih zoper obljubo, jih sežgo Turki. Ker ni prijetna taka smrt, se puste rajši skopiti in se poturčijo.

Vsi — duhovniki in lajiki — se postijo vsako sredo in petek, sedem tednov pred Vuzmom, štiri tedne pred Sv. Petrom

in Pavlom, petnajst dni pred Marijinim vnebohodom in šest tednov pred Božičem. Sicer ne jedo „von keinem erstickten, noch von Blut, darumb, das Moises gesagt hat, im Blut sey das leben".

Če umre kak bogatin, služijo za njim duhovniki in menihi štirideset dni zaporedoma maše, „die zalt man mit des abgestorbnen Gelt, oder Ochsen, Khu, Roß, oder Eseln". V teh štiridesetih dneh prirede pokojniku na čast in v prid njegove duše štiri velike pojedine. Med povabljenci so duhovniki in menihi, dalje vse sorodstvo in sosedstvo. Pred jedjo in po jedi molijo za dušo umrlega.

Ostali kristjani v Bosni in okoli Bosne so rimski katočani. Zlasti menihom-bosopetcem se godi dobro pri njih.

„Vnd dise Christen in der Türckey alle sampt, wiewol sie von jren Höfen, Grunden vnd Heüsern, darauff sie sitzen, vnd mit jrer eignen Handarbeit sich schwärlich erneren, jren auffgelegten Zinß, einer mehr dann der ander, Item den zöhenden, ettlich den sibenden theil, von allen jren wachssenden früchten, vnd von allem jrem Vich geben vnd bezalen. Nichts desto weniger, als offt der Türckisch Keiser oder seine Wascha vnd Hauptleut, wider den Sophy, oder wider die Christen ziehen, so müssen sie auch wölche tauglich zum Krieg vnd starck sein, mit jnen ziehen, vnd mit jrem Vich das Geschütz vnd Prouiant auff jren eignen Vnkosten nachfüren. Item, so werden sie gar offt von den Türcken, vmb liederlich Vrsachen, wann sie sich vor jnen nicht neigen, auff die seitten tretten, oder vor jnen vom Roß nicht abstehn, vnd offt vmb nichte, jämerlich mit Kolben zu boden vnd zu todt geschlagen. Sie werden auch gar offt von den bösen muttwilligen Türkischen Rotten und Buben, in jren Heusern, bey tag vnd bey der nacht überfallen, die nemen jnen was sie haben, offt binden sie die Männer im Hauß an die Seulen, oder an die Thür, vnd treiben Schand vnd Gewalt mit jren Weibern vnd Töchtern, zu dem muß der Man vnd Vatter zusehen. Offt nemen sie jnen die Hochzeitterin, fürens hinweg, vnd über ettlich Tag schickens sies jnen wider. Ettlich begeren von den Christen jre Töchtern zu der Ehe, denen müssen sie es geben, fürens alsdann hinweg, vnnd verkauffens jhenseitt des Mers in Asia. In Summa, die Türcken werden von jrer Oberkeit nit gestrafft, sie thuen den Christen was sie wollen."

Žive pa tudi pošteni in skromni Turki in Turkinje, ki se jim smilijo ujeti kristjani. Nagovarjajo jih prijazno in jim dajejo denar, češ, da naj prosijo zanje svojega Boga. Usmiljene turške žene govore ujetim kristjankam: „O du armes Weib, warum bist du nit geflohen, da dich die Kree mit jrem empsigen Geschrey gewarnet hat." Iz ljudi se ne norčujejo, saj je tudi pohabljence ustvaril Bog, toda če vidijo pijanca,

pljunejo nanj, rekoč: Pfui Pyana Suina. „Vnd auß den langen, breitten, zerschnittnen Teutschen Teuffels Hosen, treiben sie auch groß Gespött.“ Če pride k imovitemu Turku kristjan in ga prosi kruha ali prenočišča, ga ne odpodi, ampak ga s svojimi hlapci vede v hišo za tujce — tako ima poleg svojega stanja vsak premožni Turek — ga vpraša, odkod je in kam ga vodi pot, ter postreže tudi njegovemu konju. Razgovarja se z njim o verskih stvareh: o sv. Trojici, o sodnem dnevu ... in ne zameri, če zine v takih razgovorih kristjan kaj slabega o turški veri, ampak pravi po dolgem pričkanju: Bog nam daj vsem pravo vero! Veliko imenitnih Turkov da celo svoje otroke skrivaj krstiti in pozneje, ko dorastejo, k kristjanom v vzgojo, da se nauče krščanske vere. Sicer pa ne razumejo šale v verskih stvareh, temveč se hitro razjeze in navale na obrekovalca svoje vere. Če ga ne potolčejo, ga prisilijo, da se da skopiti in da sprejme njihovo vero.

Kristjani, ki stanujejo ob turških mejah, toda pod krščanskimi vladarji, so „die Crobaten, Dalmatiner, die Windischen oder Sclauen“. Hrvati, „die man sonst Husern nennt“, so pošteni, močni in silni vojniki, ki se ne ustrašijo Turka v nobenem boju. Zelo so zgovorni, toda pijejo radi ter napijajo svoji gosposki in prijateljem. V bojnem taboru ne trpe nobene ženske. Te so zveste, poslušne in poštene. Možje ne puste, da bi se kdo dotaknil njihovih soprog, najsi bi bilo tudi pri plesu ali v šali.

Hrvatje so vsi rimski katoličani. Prelomitev posta smatrajo za večji greh nego tatvino konj. Duhovniki služijo mašo v hrvaščini, tudi pridigujejo včasih, „aber die gröbsten erdichten Fabeln.“

Dalmatinci so napol Lahi, z laškimi šegami in z enako vero.

Bezjaki[10]) ali „Sclauen“ imajo skoro ogrske in hrvatske običaje in lastnosti. Verski obredi so isti kakor pri Hrvatih. Razlika je edino ta, da mašujejo duhovniki latinski. Tudi so Bezjaki vneti za daljna romanja.

Prebivalci Slovenske Krajine in novomeške in krške okolice so napol Hrvati in Srbi; mnogo jih je pribežalo sem pred Turki. Kraševci, Goričani in Istrani so po šegah in veri deloma Hrvati, deloma Lahi. Kranjci, Spodnještajerci in Korošci pa imajo nemške šege in obleko, „allein das die Weiber tragen besondere lange Schlayer am Kopff“. Njihova gosposka, grofi, baroni in drugi plemenitaši govore dabro nemški, mnogi so podkovani tudi v latinščini in laščini. Tudi mnogo meščanov, duhovnikov in menihov govori nemščino, navadno ljudstvo pa le slovenščino. To-le je dobro, zvesto, odkrito,

[10]) Prim. prej omenjene Trubarjeve in Dalmatinove Bezjake ali Slovence in pozneje Bohoričeve!

poslušno, postrežljivo in prijazno, a preveč so babjeverni, kajti, „sie wöllen alle jre Sachen bey Got, bey der Jungfrawen Maria, vnd bey den Heiligen, nur mit vil Meß lesen hören, stifften, mit Begengnussen, opffern, Rosenkräntzen, mit vil feyren, Kertzenbrennen, mit Creützen vmgehn, mit geweichten Wasser, Saltz, Palmen, mit reüchen vnd sprengen, mit weitten Wallfarten, vnd mit newen Kirchenbawen außrichten. Vnd alles Vnglück, alle Straffen Gottes, allerley Kranckheiten, Tewrung, Krieg, Vngewitter, abwenden. Item, die Teüffel aus den Wolcken, auß dem Veld, vom Hoff, vom Vich, vom Haus vnd vom Beth vertreiben, vnd gute Jar, vil Traid, Wein, Vich, Frid vor dem Türcken, vnd lang leben, damitt vnd dadurch überkommen. Ja auch den verstorbnen auß dem Fegfewr gehn Himmel helffen, vnd die ewige Seligkeit erlangen. Vnd wann ettwann eins in einem Hauß kranck würdt, so thut der Kranck, oder ein anders, als Vatter oder Mutter an des Krancken stat, ein Gelübt, ein groß Opffer der Jungfrawen Maria, oder einem andern Heiligen, bey der oder jhener Kirchen, zubringen vnd zugeben, es sey ein Kind, Ochs, Kalb, Schaaff, ettlich pfund Wachs, oder souil Gelts, oder des Krancken bösst, schönest Kleid, oder ein weitte Wallfart zuuolbringen. Deßwegen Wallfarten sie gar offt gehn Rom, gehn Loreto, gehn Otting, gehn sanct Wolffgang ins Beyerland, vnd allweg über siben Jar biß gehn Aach ins Niderlandt. Vnd haben gebawt, vnd bawen noch, neben jhren Pfarrkirchen schier auff allen Höffen, Bergen vnd schönen Ebnen, in Wälden vnnd Höltzern grosse Kirchen, offt zwu beyeinander, das in vilen Pfarren, bey vier vnd zweintzig, vnd mehr neben Kirchen vnd Capellen erbawt seind, vnd noch täglich erbawt werden. Vnd solche grosse Abgötische vnd vnnütze Gebew, thun vnd vollbringen sie nur auß angeben, geheiß vnd beuelch der leichtfertigen, wohnsinnigen vnd ehrlosen Leütten, die jnen also fürgeben vnd sagen, die Jungfraw Maria, oder sonst ein anderer Heilig oder Heiligin, seind jnen im Trawm oder Schlaff, oder sonst in der Nacht erschinen. Ettlich fallen nider bey Tag vor den Leütten, als sie den hinfallenden Siechtag hetten, vnd nach langem zittern vnd zappeln, heben sie an zusagen, die Jungfraw Maria, oder ein ander Heilig oder Heiligin, hab sie dermassen nidergeworffen, mit jnen geredt, vnd beuolhen, das man jetzund an disem, jetzund am jhenen Berg, Thal oder Wald, ein Kirchen bawen, vnd dahin mit Creützen gehn, Opffern, Meß lesen vnd Wallfarten soll, vnd wo mans nicht thun werde, alsdann die jnen erscheinte Marie, Heilig oder Heiligin, wöllen alles Getreid im Feld vnd Weinberg mit dem Hagel oder Schawer erschlagen, vnd ein solchen grossen Sterben über die Menschen vnnd Vich schicken, das der dritte theil nicht soll bey dem leben überbleiben."

Toliko je Trubar s svojimi sotrudniki sporočil Nemcem o življenju in značaju Jugoslovanov.[11])

O posebno težkih razmerah, ki so nastale vsled turških vojsk, govori Juri Dalmatin v posvetilu „Karſzhanſkih lepih molitev (1584) ter pravi, da je sedaj posebno živa potreba, pridno moliti; „es vermanet vnd treibt vns gleich dazu auch die höchte not, mit welcher in diesen letzten Zeiten fast die gantze Christenheit, am meisten aber wir arme Windischen an vnsern Grentzen von Türcken, vnd sonst je lenger je mehr beladen werden ... Demnach ich guter hoffnung bin, es werden verstendige fromme Christen vmb desto weniger mirs vbel deuten mögen, daß ich des herrn Doctoris Andreae Muſculi Betbüchlein vnd etliche andere andechtige gebetlein für mich genommen vnd unserm armen Windischen gemeinen Man zum besten in vnsere windische Sprach verdolmetscht vnd auff eigen vnkosten drucken lassen."

Kakor je Trubar izkušal dati karakteristiko Jugoslovanov, tako je Bohorič z etimologijo hotel dokazati znamenitost našega rodu. Bili so namreč že takrat ljudje, ki so — kakor pravi Bohorič — ali iz nevednosti ali iz same hudobije zlobno in grdo govorili o Slovanih. In vendar to niso narod, ki bi prebival na ozkem, oddaljenem ozemlju. Saj so Slovani vsi oni, ki govore slovanski ali o katerih izpričuje vsaj njihov jezik sorodstvo s Slovani. Vsi zgodovinarji so edini v tem, da so Heneti, Veneti ali Venedi, Vindi, Vandali in Slovani isti rod.[12]) Vsako izmed naštetih imen zaznamenuje isto ljudstvo. To pa se je mnogo preseljevalo, zato je dobilo toliko imen. Zadnje zaznamenovanje — Slovani — prihaja od slavnih činov, od slave, „hinc Slavi, quaſi laudabiles, celebres et clari dicuntur". Zakaj nikdar ne moreš pravilneje raztolmačiti kakega izraza nego „ex cujuſque gentis propria lingua". Kakor so dobili Germani ali Alemani svoje ime — ali po pravici ali

[11]) Konkretne dokaze za praznoverje in malikovanje našega ljudstva podaje Trubar v slovenski „Postilli", dodani „Enemu regishtru" (1558), in v nje glagolski hrvatski priredbi (1562). L. 1530. je nad Kompoljem pri Radečah ob Zidanem mostu trdila neka ženska, da prihajata k njej vsako noč o polnoči dva lepa črna moža, Sv. Sebastijan in Rok, ter ukazujeta, naj se jima sezida cerkev, sicer „hozhta zhez te ludi inu zhez shiuino tak pomor inu slishe poslati, de malu ludi inu shiuine shiue oſtane, onadua tudi hozhta vſe Vinograde iuu pole ſtozho pobyti." Ko pa jo je Trubarjev vikar poučil, naj ne pravi, da sta črna, ker so svetniki beli, je rekla: „Jeſt hozho rezhi de ſta bela". Nadalje govori Trubar tu o Sv. Treh kraljih na Bruniku, o Slevici pri Turjaku, o Sv. Gori pri Gorici. O sličnih stvareh (na pr. o Novi Štifti na Tiroseku blizu Gornjega Grada) razpravlja Trubar v „Catehismu s dveima islagama" 1575, str. 202, kakor je razvidno iz razprave L. Pintarja v „Ljublj. Zvonu" 1905, str. 205 do 208, 688—689, in iz razprave Oblakove, Let. Matice Slovenske 1891 str. 138. *Ur.*

[12]) Veneti, Wenden! Bohorič veruje v avtohtonstvo Slovanov v srednji Evropi.

krivici, kdo more to povedati? — od „gar manne“ ali „alle manne“ — ta razlaga „Carolo etiam magno placuisse legitur“ — tako se ne moti oni, ki izvaja Slovane od „slava“. Ime samo je za nas zelo pomembno. Zgodovinarji pišejo namreč brez izjeme, da smo bili radi svoje bojevitosti narodom strah. Celo Ciceron, „pater eloquentiae“, ne zanika tega, ko pravi: „Dalmatae semper habiti sunt bellicosi.“ „Neque enim δμόγλωττον gentem a nostra diſiungo,“ pristavlja Bohorič k temu. Seveda ne manjka ljudi, ki trdijo, da smo si nadeli to ime zgolj iz bahatosti. Da pa ti nimajo prav in da govori iz njih samo sovraštvo, to nam priznavajo mnogi učenjaki, med njimi celo nemški.

Rod Slovanov je star. Že stari Grki so poklicali Henete na pomoč zoper Trojo. In stari Mizijci, sedanji Bosnjaki, dokazujejo baš tako visoko starost Slovanov. Razprostirajo se Slovani čez velik del sveta, če ne čez vso zemljo.

Na jugu prebivajo ob jadranskem zalivu, ki se imenuje zato „sinus Venetus“. Mogočno in bogato mesto Veneta, „a noſtra gente ſic dicta“, stoji tu. Celo v Afriki, kjer so si bili ustanovili nekdaj Slovani kraljestvo (Vandali!), ne manjka slovanski govorečih ljudi. Na Turškem se poleg grščine govori slovanščina; goje jo zlasti janičarji. Tu je v tolikih časteh, da izpodriva celo domači turski jezik.

Na severu in proti severu bivajo „Moſhi“ ali „Moſhoviti“ in Ruteni, sploh vsi, o katerih piše Ptolomej, da so zasedli „sinum Venedicum Arcticum“. Med tem zalivom in med „venedskim jadranskim zalivom“ bivajo v sredini „Litvani, Poloni, Bojemi, Luſati, uel Wendi,“ ob obeh bregovih Labe pa „Moravi, Walachi, Raſcij et Bulgari pleriq; in Auſria vero magna pars è ſedibus ſuis à Tiranno Turca pulſi, vltra citraq; Danubium ſunt, qui exercent terram et agros. In inferiori Styria magna pars: inde in specie dicti Slavi (vulgo Besjakos appellant): Et paulo infra, tota Poshega: Tota Carniola noſtra, et magna pars inferioris Carinthiae: Coruſci, Hiſriani omnes attingentes eam vrbem, que Pola dicitur Venetis parens, ab Argonautis , vt Strabo refert, condita.“

Vse to je naše! Od morja do morja biva rod Slovanov.

Toda lahko bi prišel kdo in bi rekel: vsi ti rodovi, ki si jih naštel, ne govore istega jezika, ampak se med seboj nekoliko razlikujejo po izgovoru in pisavi, torej niso Slovani! No, Bohorič bi ga vprašal, ali so Svevi in njihovi sosedi Germani, Belgijci, Sasi in drugi pa ne. Vsi ti so Germani, in vendar je razlika v njihovem jeziku večja nego pri Henetih, Venetih in Vindih!

Razen tega govori o imenitnosti Slovanov cela kopa slovanskih imen v Germaniji in izven nje.

„Moſhi“ prihaja od moſh, Ruteni ali Rußi od „Roſſojeni, id est diſſeminati“, Poloni od pojle, Bojemi od boj, enako Bavari, to je, Bojari ali Vojari = duces, Moravi od reke Morave. „Pomerani“ imajo ime od primorje (à primorjú, quaſi dicas marini ſeu accolae maris). Celo Ogrom se je priljubila slovanščina tako, da imajo vojvode, ki jim pravijo napačno wayda. Med temi imenuje Hunjada, ogrskega Ahila, očeta kralju Matjažu.

Beligrad je slovansko ime, enako Carigrad in Gradec.

Tudi „Leipzig“ se mora izvajati od lipa, po njegovem domnevanju zato, ker je kraj bogat lip. „Chemnicium civitas“ se zove po kamenju, torej Kamenica, „quasi lapidosa dicta“. Duben med Lipskim in Witenbergom izvaja od dub, torej dubina — quercetum. Ime „Witeberga“ se mu zdi popačeno. Če prihaja „ab albo monte“, „vt ex Saxonico Idiomate appellari videtur“, ne umeva, zakaj se ne imenuje rajši „Schwartzberg“, ker leži mesto v ravnini in ni bele ni črne gore. Zato je mnenja onih, ki izvajajo ime od „beli Brud“ ali „Beli Breg“, ker je bil nekoč tam brod in se vidi obrežje belo. Enako izvaja „Pretin“ in „Prezh“ „ab Traiectis“, Torga od trg i. t. d.

S temi in podobnimi, srečnimi in nesrečnimi izpeljavami izkuša Bohorič prepričati o starosti, veljavi in slavi Slovanov.[13])

* * *

Nazori naših protestantskih pisateljev o jeziku in narodu so sicer deloma nejasni, nedoločni in prožni, a temu se ne bomo čudili, če pomislimo, da so ti možje živeli v drugi polovici XVI. stoletja in so posvetili svoje življenje verskemu vprašanju. Jezikovno so stremili pred vsem za tem, da bi bili razumljivi; prosijo tu in tam, da bi se jim naznanile morebitne napake v jeziku. Celo do Maksimiljána II. so se obrnili, da bi njih delo dal strokovnjakom presoditi (Gl. na pr. „Catechißmus, mit Außlegung, in der Syruischen Sprach ... 1561).[14]) Da se narod ni spotikal nad njihovo pisavo, nam kažejo Trubarjeve besede v hrvatskem „Prvem delu novoga testamenta“ (1562): Diese Bücher lesen nun, Gott lob, auch die Windischen Bauern vnnd Kinder wol vnnd fertig. Slično se je izrazil 13 let pozneje o petju („Cateh. s dveima islagama“, str. 178): „Mi luterski poiemo ſaſtopnu vtim slouenskim ieſiku, de vſi ludie ſaſtopio te pſalme, molitue inu duhouſke peiſmi is s. piſma vſete inu sloshene.“

---

[13]) Nekaj podatkov za životopis Trubarjev, vzetih iz predgovorov, podam na koncu tega „Zbornika“. *Ur.*

[14]) O kritiki Skalićevi gl. Ilešičev spis „O pouku slov. jezika str. 69.

Odnošaji Primoža Trubara prama hrvatskoj tiskari u Würtemberškoj.

Napisao **dr. Fr. Bučar** (Zagreb).

Trubar je već od prije vodio slovensku tiskaru u Tübingenu, a kad je ovoj g. 1560. pripojena i hrvatska tiskara, bio je iz prvine povjeren Trubaru nadzor i nad hrvatskom tiskarom. Vrhovni nadzor nad tim poduzećima imao je medjutim po nalogu würtemberškog vojvode Krištofa Ivan grof Ungnad, koji se je poglavito brinuo za materijalno stanje čitavog (vsega) poduzeća, dočim je Trubar rukovodio književnom stranom hrvatske. kao i slovenske tiskare. Trubar je n. pr. s Ungnadom odlučivao kod hrvatskog poduzeća, što će se štampati i prevoditi, pisao je njemačke predgovore hrvatskim knjigama te je u vanjskom svietu, osobito kako se je Petar Pavao Vergerij ml. prestao zanimati za slovensko i hrvatsko to poduzeće, napose na jugu bio glavnim zastupnikom čitavog slovenskog i hrvatskog protestantskog književnog pokreta.

A Trubar nije aktivno književnički djelovao kod hrvatskog tiska, jerbo (ker) nije bio vješt hrvatskom jeziku niti glagolskom ili ćirilskom pismu, te su za hrvatsku tiskaru, koja je izdavala protestantske knjige na glagolskim, ćirilskim i latinskim pismenima, dobavljeni posebni hrvatski radnici (delavci), vješti glagolici i ćirilici, koji su prevodili, pisali, a iz prvine i sami slagali hrvatske knjige. U tom pogledu dogovorio se je bio Trubar sa Petrom Pavlom Vergerijem, koji ni sam nije bio skroz vješt hrvatskom jeziku i poglavito pismu, te obojica složno nastojaše oko dobave hrvatskih radnika (sta se trudila za . . .).

Pošto (ker) je slovenska protestantska tiskara izdala već (že) mnogo slovenskih protestantskih knjiga, bude odlučeno, da se imadu te iste slovenske knjige samo na hrvatski prevesti te izdati glagolicom i ćirilicom, dočim su kasnije dodana još

k tome i izdanja latinicom. Da se uzmognu knjige štampati (tiskati) glagolicom i ćirilicom, trebalo je najprije dati načiniti takova slova (črke), dalje trebalo je hrvatskih slagara (stavcev) i korektora, a glavno i prevodilaca, čega svega tada u Würtemberškoj nije bilo. Trošak oko novo ustrojene hrvatske tiskare imao se je namaknuti dobrovoljnim prinosima, što je na sebe preuzeo Ungnad, koji je ujedno u tu svrhu predujmljivao i znatne svote. Još prije, dok se je još Vergerije interesovao za hrvatsku tiskaru, bio je i on obećao, da će se zauzeti, da namakne troškove za uzdržavanje protestantske tiskare, nu kako je otišao, ostala je sva briga na samom Ungnadu. Glavna zadaća Trubara i Ungnada bila je sada, da se dobave Hrvati, koji su vješti glagolici i ćirilici, i da preuzmu prevodjenje protestantskih knjiga na hrvatski jezik. Posrednik za dobavu Hrvata za hrvatsku tiskaru bio je Matija Klombner, staleški pisar (tajnik) u Ljubljani, koji je i u glavnom vodio promet sa slovenskim knjigama, te bio glavnim posrednikom izmedju kranjskih reformatora i Trubara. Prvi, na koga je Klombner upozorio, da bi mogao raditi kod hrvatske tiskare kano prevodilac, bio je Matija Flacius Illyricus, koji je tada boravio u Würtemberškoj. Klombner je dva puta, g. 1561. i 1562. preporučao Flacija Ungnadu za hrvatsku tiskaru. Bilo bi dobro, pridjeliti ga Primusovim ljudima, nu ne zna se, što će Trubar na to, jer je on u toj službi glava. Medjutim neka je Trubaru dosta časti i slave, da je on potaknuo čitavo to poduzeće oko izdavanja hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga.[1])

Poradi njegovih vjerskih opreka na polju reformacije, t. j., radi tako zv. Flacijanizma nije medjutim uzet u obzir Flacije, koji bi po svojoj velikoj učenosti i vještini hrvatskog jezika bio mogao biti od velike koristi kod hrvatskog tog poduzeća.

Ungnad je kasnije našao dva svećenika, koji su bili vješti ćirilici i glagolici te su bili odpremljeni u Njemačku. Jedan od tih, Slovenac, umre još na putu, dočim drugi, Dalmatinac, dodje u Tübingen i donese sobom već prevedenu i glagolicom napisanu Vulgatu. Na čudo sviju taj Dalmatinac već poslie četiri dana ostavi Tübingen, jer da je samo htio pokazati, da postoji već prievod svetog pisma, i da bi bilo suvišno i preskupo, prevadjati bibliju na novo. Za istu bibliju rekao je taj Dalmatinac, da ju je prevodio od god. 1547—1554. Ujedno je izjavio, da će njegov prievod biti štampan, nu nije htio reći gdje i kada.[2]) Nije dapače (celo, niti) dao ni, da se njegov prievod sporedi sa drugima, makar da mu je Vergerije obećao bio 200 for.[3]) Trubar je mislio, da je to biblija, koju je stari

[1]) Tübingen, Slawischer Bücherdruck, Fasc. I. 38. rkp.
[2]) Dimitz, Geschichte Krains, II. 228.
[3]) Šafařik, Geschichte der südslav. Lit., II. 170.

Vergerius, olim Pontificum Rom. nunc vero Ieſu Chriſti, Dei gratia. Epiſcopus & Legatus.

hrvatski knez Bernardin Frankopan dao prevesti petorici popova. O njoj je često čuo pripovedati, dok je još prije 36 godina polazio školu na Rieci. Prama tome je ta biblija morala biti već gotova, a onaj Dalmatinac tek ju je prepisao i u Tübingenu izdavao za svoje dielo. Trubar je kasnije poduzeo živahnu akciju, ne bi li se pronašla Frankopanova ili onoga Dalmatinca biblija, nu sve potrage ostale su bezuspješne.

Osobito se je na jugu brinuo, da pronadje već gotovu bibliju kapetan riečki Franjo grof Barbo od Waxensteina. U lipnju (juniju) god. 1561. doznao je Barbo od njekog čovjeka sa otoka Raba, da se ondje u samostanu nahodi hrvatska biblija, kojoj je bio vlastnikom fra Nikola Mojses, koji je došao sa otoka Krka.[4]) U studenom (nov.) god. 1562. doveo je Barbo ovog fratra u Ljubljanu, gdje se je konstatovalo, da je taj prievod još djelomično onaj Frankopanov. Ovu bibliju su bez dvojbe prepisivali razni fratri, a tako i po svoj prilici i onaj, koji ju je donio (donesel) u Tübingen. Na dan sv. Katarine god. 1562. skupiše se (so se zbrali) radi toga u Ljubljani u gradskoj viećnici staleži i plemstvo Kranjske, a Barbo dovede tamo tog fratra. Fratar je tamo tvrdio, da je taj prievod njegovo dielo, te da je potrošio mnogo godina, prievodeći iz originala. On bi to dielo odstupio, ako bi mu izhodili mjesto biskupa u Trstu ili u Pićnu kraj Pazina. Ako mu dadu 300 dukata provizije, on da će tu bibliju prepisati za tri godine i prirediti za štampu. Pošto su to bili zahtjevi pretjerani, ne bude od svega toga ništa, te se fratar povrati kući (domov), ali umre na putu na otok Krk. Barbo je, začuvši za to, poslao skoroteču, ne bi li dobio tu bibliju, ali bez uspjeha. Barbo se je nato bio obratio i na njekog prijatelja tog fratra, na Hanibala de Commitibus iz Gradišća (koji je možda ipak došao do te biblije, pošto je jednu bibliju uručio g. 1563. Trubaru, kad se je isti ponovno nalazio u Ljubljani).

Klombner je pisao Ungnadu, ne bi li se on zauzeo i kod kralja Maximilijana, da on nastoji tu bibliju pribaviti iz kojeg samostana, pošto se biblija svakako negdje nalazi.[5]) Klombner se je osobito i kasnije bio zauzeo, da nadje knjigu kraljeva, koju da je Hannibal de Commitibus donio (1563) Trubaru u Ljubljanu. Za tim djelom pošao je i Juraj Cvečić, koji je bio takodjer u službi hrvatske tiskare, na sam otok Krk, te je našao taj dio biblije, koja se je tamo prepisivala. Dapače se je i pogodio za istu pod uvjetom, da je ima za dva mjeseca opet povratiti. Nu nije ništa konačno mogao ugovoriti, jer poglavari samostana nisu bili kod kuće (doma). Ova

[4]) Kostrenčić, Urkundl. Beiträge, 84.
[5]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck, Fasc. I. br. 69. rkp.

Мѳѳ. ѵ҃ѳ.

Придѣте къ мънѣ: вьсѣ трѹжденици и ѡбремѣненици
сте и азъ покоѭ вась, рече господь, вьзмѣте иго мое на себе.

Ѡ. Тимоѳ: ѳ,

Вси хотѧщи благо живѣти въ Хр҃ѣ Ї҃с҃ѣ вьсѧдѣютсѧ, рѣша,
Господьнѣи вѣдѣющѣ цѣсть.

Mat. 11. Govori Īs. Ht. Pridite kamne vsi ki se trudite i obrêmenjeni este, ja vas hoću ispokoiti.

2. Timot. 3. Vsi koi hote bogoljubno va Īs. Hê živeti, prognanie trpeii budu.

samostanska radnja bila bi dobro došla za prispodobu sa radnjama, koju su medjutim već njekoji Hrvati po uputi Trubara bili započeli.[6])

Uza sva nastojanja (kljub vsemu prizadevanju) Trubara, Vergerija, Klombnera, Barba i drugih nije se moglo doći do gotovog prievoda hrvatske biblije, pa se je zato moralo udariti drugim, već napomenutim putom, t. j., naći hrvatske radnike, koji će prevoditi ne samo bibliju nego i druge protestantske knjige na hrvatski jezik te razumieti dobro glagolicu i ćirilicu.

Barbo je g. 1561. začuo i za njekog padovanskog doktora i profesora hebrejskog jezika, rodjenog Dubrovčanina, te je s njim počeo ugovarati, ne bi li došao za prevodioca na hrvatski jezik u Ljubljanu. Sljedeće je godine spomenuti doktor prešao u Mljetke (Benetke), gdje su se pregovori nastavljali. Konačno je taj Dubrovčanin pisao Barbi, da je voljan, stupiti u službu Ungnadu za 120 kruna u zlatu na godinu, i da treba na pomoć još jednog Hrvata. Još na početku sljedeće godine živio je taj doktor u Mljetcima (Benetkah), a u listopadu (oktobru) izjavio se je, da je spreman, preuzeti stari zavjet, ako mu Ungnad osigura mirovinu, jer se više ne će povratiti u strogo katoličku Dalmaciju.

Dvoje je bilo potrebno: radnici za prevadjanje i radnici u štampariji. Dočim bi se po raznim krajevima imalo prevoditi i prepisivati na hrvatski, u Ljubljani bi se pregledalo i odposlalo u Urach za štampu. Hrvatskih radnika trebalo je i u samoj hrvatskoj tiskari, zato se je Trubar pobrinuo, da dobije stalne hrvatske radnike u Urach.

Glavni radnici kod tog poduzeća bili su Stjepan Istranin Konzul i Antun Dalmatin — Aleksandrović (Anton Dalmata).[7])

---

[6]) ib. Fasc. II. 123. rkp.

[7]) Stjepan Istranin ili nazvan Konzul rodio se u Buzetu u Istri, te je g. 1549. radi pristajanja uz novu vjeru prognan, prošao u ljubljansku biskupiju, a poslije i odavle (odtod) prognan, prešao je u Njemačku, gdje se uzdržavaše poučavanjem i propoviedanjem. Posjetivši Trubara u Rottenburgu na Tauberi, a godinu kasnije (1553) u Kemptenu, razmišljao je s Trubarom po nagovoru Vergerija, kako da protestantske knjige prevede na hrvatski. Konzul je služio u to vrieme kao učitelj na evangelijskim školama u Regensburgu i Chamu u Bavarskoj, gdje je sa svojom obitelji živio sa kukavnom plaćom od 80 fr na godinu. Na sam Božić g. 1557. započeo je Konzul po nagovoru Trubara prevoditi bibliju iz slovenskog na hrvatski jezik i to glagolicom. God. 1558. ostavi svoju službu, ponukan (izpodbujen) i opet Trubarom, te se dade sasvim na hrvatsko prevodjenje. U ljetu g. 1559. podje sa svojim glagolskim rukopisom u Ljubljanu i Metliku sa svrhom, da dade svoje djelo izpitati. Konzulov rukopis odobriše glasoviti tada protestantski propovjednik Grgur Vlahović i komptur M. Zmajić u Metlici, Stj. Stipanić u Ozlju i Ivan Kolonić kod Sv. Križa, oba kaplani grofova Zrinjskih, načelnik metlički Ivan Pričnik, četiri gradjanina i još nekoji drugi, koji odobriše Konzulov prie-

Псалъ : рѵ.

Рѣхомъ Господинѣ Оупованіе мое, нѣси разрѣшилъ завѣта твоего, ижеси избавилъ мене отъ

Рѣ зломъ оумрѣтвіа моего, и ради злобъ вѣкъ моихъ, да не разрѣшимъ завѣта твоего, и гласъ:

Psal. 91. Nate gospodine ufah, da nepostidimse vaveki, pravdu tvoju izbavime i otmi mene.

Ne otvrzime vavrime starosti, i. kad iznemore krêpost moja ne ostavime, i proč. —

Prvo dielo Konzulovo bilo je prievod Trubarovog Katekizma s kratkim tumačenjem, što (kar) je već bilo poslano iz Ljubljane u Tübingen, te je Konzul sam s time imao već početi još prije, nego su došli obečani hrvatski pomoćnici. Najprije bude štampan „Abecedarium" u 200 primjeraka i razaslan u Beć, Ljubljanu, osobito pak strukovnjacima na jug, da izreknu svoje mnienje o slovima. Ti strukovnjaci bili su po Klombnerovoj uputi: Ivan Fabijančić, svećenik u Pazinu; Ivan Lamella, župnik u Toplicama kraj Novog Mjesta u Dolenjskoj, župnik u Vipavi i župnik pod „Starim Gradom" (unter Altenburg) (valjda Šmarjeta u Dolenjskoj), Grgur Vlahović i Juraj Pišec, pisar u Metlici.

Drugi glavni suradnik kod hrvatske protestantske tiskare bio je Antun Aleksandrović Dalmatin (Antonius ab Alexandro Dalmata), koji je bio pozvan u Njemačku poglavito poradi ćirilice.[8])

Po naputku Dalmate budu sada u Urachu ćirilska slova izrezana i lievana, što je tri mjeseca trajalo. Sam Dalmata bio je iz prvine takodjer i slagar i tiskar, dok nisu došli drugi hrvatski pomoćnici i dok se Nijemci nisu naučili raditi. Trubar

---

vod (Isp. Steklasovu raspravu!). Ujedno izjaviše, da bi se ove knjige lako izdavale i ćirilicom, te u tom pogledu odmah sastaviše i molbenicu (prošnjo).

Pošto nije bilo nade, da će strogo katolički car Ferdinand dozvoliti utemeljenje protestantske tiskare u Ljubljani, odluči se Ungnad po nagovoru samog carevog sina Maksimilijana, da osnuje n Würtemberškoj hrvatsku tiskaru, te uzme po nagovoru Trubara odmah Konzula u svoju službu sa godišnjih 170 fr. i bezplatnim stanom u dvoru Sv. Amanda u Urachu. Konzul morao je najprije poći (iti) u Nürnberg, gdje su se po njegovim uputama i pod njegovim nadzorom rezala i ljevala glagolska slova. Pošto je Trubar imao u to vrieme poći opet u Ljubljanu za propoviednika, to je prije toga htio vidjeti, kako će se hrvatski štampati, te je još u zimi g. 1560. pozvao Konzula sa slovima u Tübingen, kamo je došao i Ungnad iz Uracha, te su se dogovorili glede štampanja. Ujedno su se dogovorili da kranjski staleži pošalju jedno dva Hrvata u Würtemberšku sa već korigovanim prievodima Konzula, što se je medjutim v Ljubljani obavljalo. Isti bi obavljali korekturu, jerbo (ker) će slagati i njemački slagari, koji slažu i grčki i hebrejski, makar da jezika ne poznadu.

[8]) Dalmata, po svoj prilici Dalmatinac, bio je svećenikom u Istri. Godine 1559. i 1560. boravio je Dalmata u Ljubljani kod Klombnera te je, od Konzula predobljen za hrvatsko protestantsko poduzeće, prevodio na hrvatski i izpravljao Konzulove prievode. Kod toga posla su pomagali Dalmatinu Grgur Vlahović te hrvatski reformovani svećenici Juraj Jurišić i Matija Živčić, koji su sa Dalmatom i jezik dobro prorešetali. Godine 1561. podje Dalmatin u pratnji (spremstvu) jednog ljubljanskog gradjanina Ivana Mošnarja, po svoj prilici na poziv Trubara, najprije k njemu u Kempten, a iza osam dana krene Ungnadu u Urach. Ungnad pošalje Dalmatina vojvodi Krištofu od Würtemberga, koji je uzdržavao to ćitavo poduzeće, te ga primi u službu hrvatske tiskare za 36 fr. na godinu i ćitavu obskrbu. Dalmatin je bio čovjek mirne ćudi, pa se je sa svima slagao te je radio u Urachu za hrvatsku tiskaru zajedno sa Konzulom, dok nije ova smrću Ungnadovom god. 1565. prestala djelovati.

se je za prvog izdanja glagolicom, a tako i sada kod početka ćirilskog štampanja knjiga svojski (pošteno) zauzeo, da pribavi za hrvatsku tiskaru što više (čim najveć) sredstava. Preko vojvode od Würtemberga nastojao je, da steče moralnu i materijalnu pomoć od kralja Maksimilijana i od strane hrvatskih i ugarskih velmoža te njemačkog plemstva, da priteku u pomoć hrvatskoj tiskari tim više, što imadu svi dosta podanika, koji govore hrvatski, kao što mnogi odnarodjeni Turci, koje da bi laglje bilo predobiti biblijom nego puškom i kopljem. Kada je Trubar g. 1561. izdao popis do tada izdanih svojih slovenskih knjiga, spomenuo je u predgovoru, koliko su se trsili (trudili) za hrvatsku tiskaru, za hrvatske radnike i njihove obitelji vojvoda od Würtemberga i barun Ungnad. Specijalno stavlja na srce Ungnadu, koji se je najviše brinuo oko slovenske tiskare, da se jednakom brigom zauzme i za glagolsku i ćirilsku tiskaru.

Pošto je Konzul sa Dalmatom de fakto sve kod hrvatske tiskare radio, nastala je doskora opreka izmedju njega i Trubara, koji je po svom položaju kod slovenske tiskare htio i kod hrvatske voditi sve glavne administrativne poslove, čemu se je ali Konzul brzo opro (uprl), htijući sam igrati glavnu ulogu kod hrvatske tiskare. Častohleplje Trubara i Konzula urodi velikom svadjom (velik prepir), koja je bila razlogom, da je hrvatsko poduzeće slabije napredovalo i da je skoro i propalo. Uslied zavade (spora) počeo je Trubar sumnjati u sposobnost Konzula i Dalmate. Tako je Trubar pisao (19. III. 1561) iz Uracha svojim prijateljima u Ljubljanu, da sad ima mnogo brige, da li će moći dobro izaći sa prievodom i ortografijom Konzula i Dalmate, jer da prvi nije ni Hrvat, a drugi ne može ni da uredno pročita, što jednom prevede i napiše.[9])

Radi čistoće jezika najradje bi htio Trubar kojeg Bosanca ili Uskoka, koji znade dobro ćirilicu, ako i ne zna latinski i talijanski. Trubar je takodjer (tudi) računao, da će se reformacija laglje razširiti medju svećenstvom, koje je već i od prije upotrebljavalo hrvatski jezik u svojoj crkvi. U spomenutom pismu tužio se je Trubar, da se u hrvatskoj tiskari štampa „Mali Luterov Katekizam", a drži, da bi bilo bolje, da se je preveo njegov Katekizam. Konzul se je bio emancipovao, te nije u svemu htio da se pokorava Trubaru i da prevodi poglavito samo njegova diela. Trubaru podje u istinu za rukom, te je dobavio za hrvatsku tiskaru dva nova radnika i to Matiju Popovića iz Srbije i Ivana Maleševca iz Bosne, koji su po svoj prilici obojica onda boravili u Žumberku, te je za njih lako mogao Trubar saznati preko Metlike. Klombner na-

[9]) Elze, Jahrbücher für Geschichte des Protestantismus In Oesterreich, XVI. 119.

makne putni trošak za oba uskočka popa, jer su baš onda koruški staleži dopitali za hrvatsku tiskaru 100 talira, te se isti uputiše odmah u Urach.

Medjutim iza 13 godišnjeg izbivanja iz svoje domovine dao se je Trubar napokon težkom mukom nagovoriti, te se je opet povratio u Ljubljanu, ostavivši svoju župu u Kemptenu. Nu najviše mu je sad bila na srcu hrvatska tiskara, Kad je već napustio hrvatsku tiskaru, morali su mu staleži obećati, da će mu dozvoliti u Njemačku slati vrstne hrvatske radnike, koje će on sam u Ljubljani naći i savjestno izpitati njihovo znanje. Trubar je, boraveći u Ljubljani, općio i dopisivao sa svim hrvatskim piscima i svećenicima, zvao ih k sebi u goste, poklanjao im knjige i molio ih, da mu pomognu iste razpačati.[10]

Kad se je Trubar preselio ponovno u Ljubljanu, pomišljao je dapače, da preseli i slovensku i hrvatsku tiskaru u Ljubljanu, što je bilo ali poradi prevelikih troškova neizvedivo, makar da je teško bilo upravljati tiskarama u dalekoj tudjini.

Sam Trubar povede u kolovozu (avgustu) g. 1562. oba uskočka popa u Njemačku. Trubar je vodio sobom još dva glasnika i jednog magarca, koji je nosio uskočke knjige, te jednog mladog Turčina, koji je u Tübingenu imao izučiti tiskarski posao, pa da kasnije podigne protestantsku tiskaru medju Turcima. Putovali su na konjima preko Tirola, Kemptena, Memmingena u Urach. Put trajao je 20 dana, a potrošili su 34 fr., od česa je mnogo odpalo na Uskoke, koji su mnogo pili. Medjutim ti svećenici nisu odgovarali zahtjevima kano prevodioci i korektori te su poslije 20 tjedana poslani opet natrag (nazaj) u Kranjsku; dne 18. III. 1563 stignuli su u Ljubljanu. Tako se je evo taj pokus sa ova dva uskočka popa sasvim izjalovio.

Glavni tadanji faktor hrvatske tiskare Stjepan Konzul Istranin pokušao je naskoro, da se sasvim emancipuje od Trubarovog upliva, kojemu je iz prvine bio donekle (do neke meje) podčinjen, te je htio sebe i svoje drugove i uopće čitavo hrvatsko poduzeće osoviti na vlastite noge. U tu svrhu dobro mu je došla odsutnost Trubara, za koje vrieme je Konzul u istinu i sam sasvim upravljao hrvatskom tiskarom. Za to vrieme pošlo je za rukom Konzulu, sasvim na svoju stranu predobiti Ungnada, o kojem je konačno ovisilo to čitavo poduzeće. Iz tog odnošaja rodila se je velika svadja izmedju Trubara, Ungnada i hrvatskih radnika u Njemačkoj i na jugu. Rezultat svadje bio je taj, da se je još više pazilo u svakom pogledu kod izdavanja hrvatskih knjiga, i to koli na čistoću jezika, toli na štamparske pogrieške, kao i na izbor gradiva.

[10] Kostrenčić, op. cit. 101.

Interesantno je znati, da su čitavu tu svadju započele Trubarova i Konzulova žena. Konzul je bio u prvo doba na hrani i obskrbi kod Trubara u njegovom župnom stanu. Kad je Trubar pošao u Ljubljanu (prvi put), zavade se njihove žene poradi djece i kuhanja, te su svaka počele svog supruga hvaliti, da je najviše učinio kod hrvatske tiskare. Konzul je naravno pristao uz svoju ženu, te se je dapače grozio Trubarovoj ženi i s batinama. Na to su se Konzulovi preselili u posebni stan. Kad se je Trubar povratio, svadja započe na novo, pošto je Trubar pozvao Konzula na odgovornost, te je tu svadju morao dapače i sam Ungnad i njegova gospodja utišati.[11])

I. Klombner je nastojao, da se emancipuje od Trubara, kojemu je takodjer bio podčinjen, te je odmah pristao uz hrvatske reformatore a protiv Trubara. Kako je bio posrednikom Konzula u Ljubljani, poduzimao je s njim u savezu i bez znanja Trubara i njegovog odobrenja razne korake u pogledu prevodjenja na hrvatski, što je sve javljao Ungnadu, bojeći se, da to ne bi Trubar spriečio, a znajući već unapried, da će biti Trubar protiv svakog njegovog koraka. Ne jedanput spominje Klombner, kako je velika šteta (škoda), da Trubar ne drži uz njih, jer da bi čitavo poduzeće mnogo bolje uspjevalo.[12])

Svadja, nastala izmedju Trubara i hrvatskih radnika, vrlo je interesantna i karakteristična koli za odnošaje u čitavom tom poduzeću, toli i za karaktere Trubara i drugova, pa ćemo nastojati, da je što izcrpljivije ovdje (tu) obrazložimo, da što jasnije prikažemo odnošaj Trubara u poslu hrvatske protestantske tiskare i hrvatskih radnika kod toga poduzeća.

Ponajprije pisao je Trubar Ungnadu (4. XI. 1561.) dugo pismo protiv Konzula,[13]) htijući Ungnadu prikazati nesposobnost i nekarakternost Konzula, te ga napada u tom pismu iz pet razloga. Prvi je razlog taj, što Konzul i Skalić tvrde, da po Trubarju pronadjeni i poslani uskočki popovi ništa ne znadu. Trubar je pak pred Konzulom i Ungnadovim tajnikom Filipom Gugerom tvrdio, da su isti, odgojeni i rodjeni u Bosni, dobro poslužili svojim knjigama i jezikom, dočim da Konzul nije do sada ni jedne knjige, dapače ni „očenaš" dobro napisao. Trubar je naime Konzula smatrao Talijanom, a ne Hrvatom.

Istodobno nalazio se je u Tübingenu i poznati hrvatski pustolov Pavao Skalić (Graf Dr. Scalicius), koji je već za slovenske tiskare htio igrati njeku ulogu. Kad je bio prvi arak (pola) glagolskog Katekizma gotov, dodao mu je Skalić nje-

[11]) Elze, Trubers Briefe, 332.
[12]) Slaw. Bücherdruk, Tübingen, Fasc. I. 69. rkp.
[13]) Elze, Trübers Briefe Nr. 23.

mački predgovor, u kojem je izticao zasluge njekolicine osoba za podignuće hrvatske tiskare, te je to sve poslao bez znanja Ungnada i Trubara kralju Maksimilijanu, htijući tako iztaknuti na dvoru svoju osobu. To mu ali nije uspjelo, jer je čitavu stvar kasnije Ungnad izpričao kralju Maksimilijanu, te je dao onaj predgovor uništiti i na novo štampati, izpustivši sve hvalospjeve pojedinim osobama. Trubar je nadalje spomenuo, da i njeki pisar iz Senja, koji je bio u službi kod kranjskog grofa Herbarta Auersperga i koga je htio na svaki način takodjer Klombner predobiti za hrvatsku tiskaru, istotako tvrdi, da je Konzul nesposoban. Otac toga pisara bio je kancelar u Senju te nije dozvolio, da mu sin ide u to ime u Ljubljanu.

D r u g i r a z l o g bio je taj, što Konzul i njegova žena tvrde, da je Konzul glavni pokretač i radnik u tiskari, a Trubar da samo pobira novce. Trubar medjutim iztiče, da se može i izkazati računima, koliko njega tiskara već stoji. Konzul da se nije osobito mučio oko sačinjenja glagolskih pismena, pošto su nürnberški majstori imali kod sebe (pri sebi) mnogo mletačkih (beneških) glagolskih i ćirilskih, ruskih te ostalih hrvatskih i ćirilskih slova. Što je Konzul iz prvine naredio, moralo se je još sve jedared preljevati.

T r e ć i r a z l o g jest, što je Konzul dvojio o poštenju Trubara glede primanja prinosa za hrvatsku tiskaru. Trubar naprotiv da imade dokaza, da Konzul u tom pogledu nije pošten, jer da daje naokolo sabirati novac, tvrdeći, da štampa hrvatsku i tursku bibliju.

Č e t v r t i r a z l o g jest, da je Konzul i dobrog starog Antuna Dalmatu protiv Trubara nahuškao. Kad je on jedared u tiskari zapitao Dalmatu glede jedne zlo prevedene rieči i da se neka ravna po njemu, koji je dobro prema Luteru prevodio, izdere se Dalmata na njega, da se neće on nipošto (nikakor) nanj vezati.

P e t i r a z l o g je taj, što Konzul okrivljuje Trubara, da je on kriv, što nije u Tübingen na pomoć došao njeki učeni Srbin Demetrije. Za njega su uskočki popovi tvrdili, da je vrlo učen, jer da zna grčki i druge jezike. Konzul je pak obratno tvrdio, da njegovo pismo i prievod ne valjaju ništa. Uskoci su tvrdili, da je njegovo pismo pravo zlato i da ne bi uz njega više nitko bio nuždan za ćirilicu. Tog Demetrija kušao je pouzdanik kralja Maksimilijana i bečki poznati knjižar te raspačavatelj hrvatskih i slovenskih protestantskih knjiga Ambroz Fröhlich predobiti za hrvatsku tiskaru, kad je Demetrije dolazio g. 1560. i 1561. u Beč. Demetrije je pripoviedao, da je mnogo godina bio notar kod vlaškog vojvode i carigradskog patrijarke. Njeko vrieme bio je u Wittembergu s Melanchtonom, te je prešao na protestantizam. Materinji jezik bio

mu je srbski, nu poznavao je još: latinski, talijanski, grčki, rumunjski i turski. Trubar ga je smatrao za pustolova. Demetrije je odputovao iz Beča, a Fröhlich je za njim pisao još g. 1561. te je onda javio Ungnadu (23 IX.), da je Demetrije pošao u Eperieš njekomu Dr. Sigmundu Tordiju. Fröhlich je na to pisao tome Dr. Tordiju, a istome je još pisao i njeki Dr. Gjuro Tannern, kršćanskim tim stvarima vrlo verziran čovjek i rodjak Demetriju i Tordiju.[14])

Fröhlich je g. 1562. medjutim saznao, da je Demetrije ostao kod vlaškog despote, i tako je i taj učeni radnik bio izgubljen za hrvatsku tiskaru. Despota vlaški protjerao je vojvodu Aleksandra te je trebao učene ljude za podizanje škola i crkava. Zato je ostao Demetrije kod tog despote, gdje je bio u velikom ugledu.[15])

Na koncu tog svog pisma veli Trubar, da je Konzul dobar i prijazan prama ljudima, kad što očekuje, a u protivnom slučaju da će svakog ogovarati i svakome o zlu raditi. On da je dulje vremena hranio i držao Konzula u svojoj kući u Kemptenu i Rottenburgu, a sada ga Konzul hoće učiniti lažcem i tatom. Isto takova mu je i žena, koja neda nikomu mira. Završujući veli Trubar, da Ungnad slobodno pokaže to pismo i Konzulu, da on na nj odgovori, a on da je pripravan, pred Ungnadom, Gugerom i samim Konzulom to sve potvrditi i posvjedočiti.

Na ovo pismo, koje je bilo prezentovano Konzulu, ovaj domala odgovori Ungnadu.[16])

Prelazeći na pojedine točke, odgovara Konzul, da uskočki popovi nisu kadri (sposobni), ni jednog poglavlja sami prevesti; nu za pisanje i korekturu, ako se još bolje uvježbaju, mogli bi se rabiti. Osim (razen) toga da su dobri radi jezika, jer da su pravi i čisti Hrvati. Konzul je medjutim već i prije, nego li su došla ta dva uskočka popa, sam naštampao glagolski i ćirilski Katekizam, koji je prema kritici stručnjaka sasvim dobro uspio. Priznaje rado i pogrieške, jer nije izučeni štampar, te je za mjesec dana sve morao naučiti, a bio je osim toga još i bolestan. Što je Trubar prigovarao, da nemaju ništa gotova za štampu, pa da trebaju za to pomoćnike, odgovara Konzul, da imadu već prevedena i prepisana četiri evangjelista, što se je već moglo i naštampati.

Mnogo je zadavalo posla, raditi uz njemačke slagare, koji nisu poznavali ni glagolice ni ćirilice. Poslije zajedničkog prevodjenja moralo se je sve u štampanim slovima na čisto prepisivati, jer slagari naravno nisu poznavali glag. kurentice.

---

[14]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck Fasc. I, 21. rkp.
[15]) Tübingen, Slaw. Bücherdruck Fasc. I, 35. rkp.
[16]) Elze, Trubers Briefe, 152.

Na drugu točku odgovara Konzul, da kako je to, da Trubar tek sada iza četiri godine zajedničkog rada opaža, da on nije sposoban za rad — sada, kad se on već toliko godina muči oko svoje službe, dočim je Trubar već dobro obskrbljen. Bolje bi mu bilo, da je ostao kod kuće, gdje bi imao bolju eksistenciju i ugodniju službu.

Na treću točku odgovara Konzul, da nije mislio, da je Trubar što novaca za se pridržao, ali da i on može za sve primljene novce račun položiti.

Na četvrtu točku glede Antuna Dalmate odgovara Konzul, neka se ovaj sam opravda.

Na petu točku glede Demetrija odgovara Konzul, da je Trubar sam iz Ljubljane pisao Fröhlichu, neka Demetrije, koji je imao doći u Urach s njekim Wassermannom, mladim tiskarom iz Beča, ne dodje u hrvatsku tiskaru.

Priznaje da su iz prvine njeke rieči bile netočne kano i (kakor tudi) njeka slova, što se je ali skoro popravilo. Da što Trubaru duguje, za to on (Konzul) ništa ne zna, osim da mu je poslije požara njegove kuće u Chamu u Bavarskoj Trubar posudio jedan dukat, koji će mu on ali što prije i vratiti. Što pak ima pristojno odielo, a istotako i njegova žena, to si je on na pošteni način za četiri godine zaslužio, kao i svoje kućanstvo od cinka. Glede svog poštenja iznaša takodjer i svjedočbu tada veleuglednog superintendenta u Regensburgu Nikole Gallusa, druga Flacijeva, koji je upoznao Konzula za njegova boravka u Regensburgu.

Ungnad je na ta pisma odgovorio u smislu zajedničkog izmirenja, koje će biti samo na korist i slavu čitavog poduzeća. Trubar nije dobio nikakve zadovoljštine, asvadja izmedju njega i hrvatskih reformatora rasla je sve više i više, tim više, što je Trubar onda boravio u Ljubljani, te je Konzul u istinu bio zapremio njegovo mjesto u hrvatskoj tiskari.

Napetost tih odnošaja još se je više zaoštrila, kada je opet Turbar iz Ljubljane pisao Ungnadu, da on na jugu sve pripravlja, kako će udesiti (urediti) s najboljim i najučenijim piscima daljnji prievod sv. pisma na hrvatski jezik, jer da Konzuov i Cvečićev rad mnogo ne vriedi, kako su se izjavili mnogi hrv. popovi, i da je zato bolje, da se sve prevodi na jugu.

U ono vrieme nalazio se je u Ljubljani neki franjevac iz Bihača, kojemu je takodjer dao Trubar da prosudi rad Konzula i Dalmate, i to Novi Zavjet. Dotični fra Ivan poznavao je dobro Konzula, a boraveći jedared u Njemačkoj, pohodio je i Trubara u Stuttgartu; bio je vješt hrvatskom jeziku i pismu. Taj fratar je inače živio u Novom Mjestu (u Dolenjskoj Kranjskoj), a sada se je nalazio bolestan u Ljubljani u franjevačkom samostanu. Kad je njegov liečnik Gjuro

Reuffinger pošao jedared k fratru, dade ga Trubar upitati, što misli o hrvatskom prievodu. Kad je fratar liečniku izjavio, da je prievod dobar, ali da je stil i jezik slab, podje Trubar u društvu baruna od Thurna i tamošnjeg gvardijana, koji je bio Dalmatinac, osobno k njemu, te ga još jednom pred svjedocima upita za njegov sud o hrvatskim knjigama. Fra Ivan opetuje, da je prievod dobar, nu da ima mnogo pogriešaka u frazeologiji, konstrukciji i ortografiji. Katekizam pak da je još lošije preveden te da će se takove knjige teško moći prodavati.[17])

Na tu izjavu fratra skočili su odmah Klombner i Vlahović, da obrane rad hrvatskih reformatora. Klombner piše o tom Ungnadu (15. V. 1563.), da je Vlahović došao u Ljubljanu i da je napao Trubara, neka mu kaže, koje pogrieške je našao fra Ivan. Trubar mu ih je pokazao tek onda, kada se je Vlahović za to napose morao obratiti na kranjske staleže, na što se je Vlahović izjavio, da se te pogrieške mogu kano Errata na koncu knjige dodati.[18]) Kad je Trubar bio s Vlahovićem u Ljubljani, pokazivao mu je i pogrieške u predgovoru Novog Zavjeta, našto mu je ali Vlahović odmah rekao, da je to njegovo dielo, za koje neka sam odgovara. Vlahović je svakako sam htio govoriti s tim fratrom, nu Trubar ga nikako nije htio k njemu voditi.[19]) Vlahović je s mjesta oprovrgao prigovore; odmah je rekao, da fratar ne zna ni jezik ni pismo točno, pa da će zato fratra javno napasti i izazvati, što je i učinio, te ga je javno nazvao bezbožnikom. Klombner je o tome javio obširno Ungnadu dne 24. VI. 1563, te ga uvjeravao, da neka ne dvoji o hrvatskom radu. Ortografija je dosta dotjerana, jasna, a sve je i dobro prevedeno. Neka se ne gleda na osobe, već samo na djelo, koje nije ni od Konzula ni od Dalmatina, već od Boga. Do sada u istinu još nije nitko došao, koji bi znao pogrieške prstom pokazati ili naći više Errata nego Dalmatin sam. Svi, koji tom dielu prigovaraju, nisu ga dostojni, a nitko od njih neće u to ime ni jednu noć radnje žrtvovati, kako su zaslielpljeni.[20]) Fratar je medjutim ostavio Ljubljanu, nije više se povratio, te je doskora i umro.

Fratrova kritika uzbunila je silno sve duhove oko hrvatske tiskare, nu najviše se je uzrujavao sam Ungnad. Do konca svog života pisao je neprestano duga pisma u tom smislu na Trubara i na kranjske staleže, tražeći od njih protivne dokaze glede netočnosti hrvatskih njegovih namještenika. Kad su mu kranjski

---

[17]) Elze, Trubers Briefe, 263.
[18]) Slawischer Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 98.
[19]) ib. Fasc. II. 100.
[20]) ib. Fasc. II. 103.

staleži po priedlogu Trubara preporučili, da se korektura hrvatskih prievoda obavlja u Ljubljani, i to, da je obavljaju svećenici pod Trubarovim nadzorom, Ungnad je to srdito i velikom indignacijom odbio.[21]) Pošto se je fratar bio izrazio, da u hrvatskim knjigama ima „viel falsch", bojao se je Ungnad jako, da ne bi bili oni popovi, koje bi u Ljubljani najmili, potajni papiste ili kalvini. A pošto Trubar i onako ne zna dobro hrvatski, kako će on nadzirati posao, koji ne razumije! Za to poduzeće nužna je po Ungnadovom mnienju najveća opreznost, jer čitava tiskara ovisila je skoro od prinosa dobrih kršćana, koji ali traže (zahtevajo) i račun za ono, što podupiru. Tako je n. pr. saski pfalzgraf poslao svog tajnika, da izpita, je li Ungnad i razumije one knjige, koje se štampaju. Činovnik javi, da se Ungnad slabo razumije u to, ali da ima tri pouzdana (zanesljiva) svećenika. Na to je knez klimao glavom i iztaknuo, da se na takova poduzeća mora vrlo paziti. A kad se još pročuje za Trubarov „viel falsch", što će onda biti od svega toga?

Konzul i Dalmata brane se opet na napadaje Trubara glede izjave onog fratra iz Ljubljane o dugim pismom (12. XI. 1562.)[22])

U tom odgovoru vele hrvatski reformatori, da njihov jezik nije tako nerazumljiv, kao u dosadanjim hrvatskim glagolskim brevijarima i misalima, osobito psalmima, gdje da ima mnogo čeških, poljskih i ruskih (a bit će staroslovjenskih) rieči. Medjutim su i hrvatski reformatori u Urachu i Ljubljani rabili i češke i poljske biblije, kako je to spomenuto i u predgovoru Novom Zavjetu. Dalje spominju Hrvati, da su u svojim prievodima, posavjetovavši se sa dr. Skalićem, ispustili slovo „jer", pošto se rabi samo „ornatus causa", nu ipak da su ga gdjedje (kje kje) ostavili, da im to hrvatski popovi ne bi zamjerili i da im ne bi knjige prezreli. Odlučno oporiču sumnju, da su heretici, te istotako izriću sumnju, da bi se to poduzeće moglo nastaviti i iz Kranjske u istom duhu, kako je započeto.

Kano javno mnienje, da su knjige bile razumljive i dobre, možemo uzeti i kasnija svjedočanstva dviju svećenika iz Istre, koji su kano glagoljaši svakako mogli prosuditi rad hrvatskih reformatora. Sačuvala su se dva pisma župnika Vernkovića iz Tinjana (Antignana) u Istri na hrvatskog radnika kod tiskare u Urachu Matiju Pomazanića. U prvom se spominju Konzul i Dalmata kano drugi Ciril i Metodije, koji su sveto pismo i pravu vjeru hrvatskim jezikom prikazali Hrvatima (28. XII. 1562.). U drugom pismu od dne 10. X. g. 1563.

[21]) Elze, Trubers Briefe, 192.
[22]) Elze, Trubers Briefe, 235.

piše isti Verniković Pomazaniću, da je čuo, da njetko iz Kranjske (Trubar) napada na hrvatske knjige, da su loše i krive; ovaj laže bezobrazno, jer su hrvatske knjige dobre i razumljive.[23]) Jednako pišu Pomazaniću i njegovi roditelji i njegov plovan iz Stinjana dne 29. X. 1563, da su čuli, kako je njetko iz Kranjske Ungnadu pisao, da su knjige hrvatske loše. Onaj (Trubar) možda želi, da budu te knjige više na kranjski, nu onda ih Hrvati ne bi razumieli. Na koncu moli glagolski Novi Zavjet i sve knjige, koje će izaći, „da ih se nagledam preje moje smerti".[24])

Trubaru spočitavaju dalje Konzul i Dalmata njegovu samostalnost u religiji. Oni se drže strogo Lutera i augsburške konfesije, dočim je Trubar sastavio svoju posebnu konfesiju iz tri vjeroizpoviesti, t. j. augsburške, saske i würtemberške, što je učinilo toliku smetnju, da se je kasnije morala izdati ponovno prava augsburška konfesija.

Trubar se brani pred staležima, te prikazuje Konzula u vrlo crnom svietlu.[25]) Tako mu je njeki Jos. Nikolić, vrlo ugledni pristaša reformacije u Istri, javio o nemoralnoj bolesti Konzula i Cvečića. Na osvadu (obdolžitev), zašto nije Trubar odmah ustao protiv Konzula, ističe on, da je to i učinio, poslavši ga s njegovim prievodima, da ih dade izpitati u Ljubljani, pa da još k tome nije bio Dalmata u Urachu, sve bi bilo vrlo žalostno izpalo.

Na tužbu, da je Trubar želio tiskaru premjestiti u Ljubljanu, odgovara on, da je to htio učiniti i zato, jer je sada nastalo vrlo težko vrieme za uvažanje protestantskih knjiga. Što se tiče prigovora, da je Trubar konfesiju samostalno obradio, upozoruje on na one, koji čitaju i slušaju njegove pripoviedi, a Konzul neka se sjeti radje, kako je on sve račune pobrkao i kakove je smetnje kod tiskanja Katekizma učinio, tako da je nato sam Fröhlich iz Beča upozorio Trubara.

Na daljnji prigovor Trubaru, da se on nije još jasno izrazio o njekim točkama vjere, odlučno on sve pobija i poziva se na svoje slovenske spise.

Ta sumnja je žalibože doprla i do ušiju (segla do ušes) samog kralja Maksimilijana i vojvode od Würtemberga, no on je od svake sumnje slobodan, za što imade i dokaza. Na prigovor, da je Trubar imao dobru župu u Urachu, odgovara on, da je zato i dosta od svojih dohodaka trošio za hrvatsku tiskaru i prievode, što mu nije nikada povraćeno.[26])

---

[23]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 119.
[24]) Vjestnik hrv. zem. arkiva, g. VI. 1904, p. 190.
[25]) Elze, Trubers Briefe, 245.
[26]) Elze, Trubers Briefe, 255.

Trubara je bila ta svadja već tako razljutila, da je pisao Ungnadu iz Ljubljane (22. XI. 1562.), da već neće da ima kakova posla sa hrvatskom tiskarom.

Dočim su prije Konzul i Dalmata predbacivali Trubaru, da kani hrvatsku tiskaru prenjeti (prenesti) u Ljubljanu, sada su mu baš protivno predbacivali, da je odbio priliku, da se u Ljubljani osnuje tiskara, kad je bio tamo došao tiskar Augustin Friess iz Strassburga. Trubara su dapače sami staleži morali braniti, jer bi bilo suvišno, utemeljiti novu tiskaru, dok postoji takova u Tübingenu, i jer se sa strane biskupa i intolerancije dvora ne bi ni mogla izhoditi dozvola za takovu tiskaru u Ljubljani.

Kranjski staleži stavili su se u toj svadji sasvim na stranu Trubara, dočim su na nj neprestano još i dalje napadali Konzul i Klombner. Dalmata je samo kano puko orudje Konzulovo sve te navale tek podpisivao. U isto tako rekući vrieme piše Trubar Dalmati vrlo ljubazno pismo (21. X. 1562),[27]) u kojem mu dapače obećaje, da će ga uzeti k sebi u Ljubljanu za prevodioca, kada je bio namislio prevadjanje na jugu nastaviti, i da je bez dvojbe iz neznanja podpisao Konzulovo pismo protiv njega.

Kako se je Trubar smatrao principalom i hrvatske tiskare, najbolji nam je dokaz, što je on pisao i za hrvatske knjige njemačke predgovore, da njemačku protestantsku publiku, koja se je za to poduzeće zauzela materijalno i moralno, uputi o djelovanju hrvatske tiskare. Sad su hrvatski reformatori ustali i protiv toga, da Trubar i nadalje piše predgovore hrvatskim knjigama, koje da on samostalno sastavlja, mjesto da ih prevede iz drugih raznih diela, od česa bi bila veća korist.[28])

Trubar je medjutim i dalje svoje predgovore većinom originalno sastavljao, čemu imamo zahvaliti mnoge dragocjene podatke o Hrvatima i uopće Jugoslavenima, koje je Trubar napomenuo u svojim predgovorima koli slovenskim, toli i hrvatskim knjigama.

Ungnada je najviše boljelo, što je Trubar pisao, da se u hrvatskim knjigama po izjavama onog fratra nalazi „viel falsch“, pa kako će on i od koga dalje moći tražiti podpore za hrvatsku tiskaru, kako će se moći pred onima opravdati, koji su za tu tiskaru sve darovali, i kako će on doći do svojih novaca, koje je u to ime tiskari bio predujmio. A kako je Ungnad bio oduševljen za hrvatsku tiskaru, najbolji nam je dokaz, što je, sigurno računajući na njezin najveći uspjeh, od svog novca posudio za tada veliku svotu od 3.500 forinti.

---

[27]) ib. 260.
[28]) ib. 273

Sve to dopisivanje nije još ništa koristilo te Ungnad nije bio dobro upućen, da povjeruje Trubaru, a da osudi rad hrvatskih reformatora. Da se stvar konačno uredi, pošalje Ungnad posebnog povjerljivog svog čovjeka Cvečića sa pismom na kranjske staleže (19. IX. 1562.) sa zahtievom, da Trubar svoj „viel falsch" prema kazivanju onog fratra Cvečiću točno označi na jednom primjerku koje knjige: na kojim listovima, redcima, u kojim izrekama, riečima ili slovima jest pogrieška, te kako bi se tome moglo pomoći, da se od sada uzmogne dobro prevoditi i štampati.

Kad se je Cvečić nalazio na jugu, pošao je i u Metliku po nova svjedočanstva za izpravni rad hrvatskih reformatora. Kao što su g. 1559. u Metlici mnogi ugledni i pismeni Hrvati pregledali i odobrili prvi Konzulov rad i prievod, tako su i sada ponovno izdali svjedočbe o radu Konzula i druge trojice uglednih Hrvata, i to opet u Metlici, koja je bila prema tome jedno od središta glagolske inteligencije. Sačuvala su nam se tri pisma i sva tri datovana iz Metlike od dne 19. I. 1563.[29]) U prvom pismu potvrdjuje Petar Krajačić Ozljanin, da su mu donieli na ogled najprije Katekizam, a poslije i druge hrvatske knjige, štampane u Tübingenu, koje on pronalazi pravim i dobrim knjigama hrvatskim. Isto su potvrdili i Antun Bočić Modrušanin, bivši kancelar i pisar kneza Bernandina Frankopana (kako je to bio već potvrdio i g. 1559.), te Nikola Drinovački Bošnjanin, koji izjavljuje, da je sa svojim prijateljima, koji znadu hrvatski, sve donesene mu knjige pregledao i našao valjanima za porabu u kršćanskoj crkvi, te da će ih svi Hrvati razumieti.

Trubar se je morao o Konzulu izraziti, da je on kriva svjedočanstva njemu donio o valjanosti hrvatskih prievoda te ga tako zavarao. Klombner piše o tome Ungnadu iztičući, da to nije istina, jer je osim Metličana pohvalio Konzulov rad i sam hrvatski ban Petar Erdödy od Eberave, koji se je mnogo brinuo za hrvatsku protestantsku tiskaru, nastojao pribaviti radnike za nju i razpačavati hrvatske protestantske knjige.[30]) Ujedno je Klombner poslao Cvečića u Metliku Vlahoviću, da vidi laži tog fratra.[31])

U velikoj svojoj ogorčenosti nije Ungnad mogao dočekati ni odgovora krajnskih staleža te je doskoro već i opet urgirao odgovor na svoje pismo. U ono vrieme je naravno trebalo i dulje vremena, da je mogao doći službeni odgovor na takovo pismo. Dobivši medjutim i opet odgovor, u kojem su staleži branili Trubara, nije se Ungnad, nahuckan Konzu-

[29]) Vjestnik hrv. zem. arkiva, g. VI. 1904, p. 186.
[30]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 88.
[31]) ib. Fasc. II. 98.

lom, još mogao pravo osvjedočiti, na kome je krivnja, te je i opet ponovno pisao kranjskim staležima veliko pismo, opisujući i opetujući sve na daleko i široko, napadajući Trubara, a braneći svoje ljude, koji da su tako marljivi, da se danomice ustaju u dva, tri sata (ura) u jutro te prevode i izpravljaju i prepisuju, a svaku rieč i izreku, koja je išto važnija, ozbiljno pretresuju te izporedjuju s pravim tekstom. Prema tome zaista ne treba više drugih ljudi, dok se ovi bave knjigama Brencija, Melanchthota i Lutera.[32])

Ungnad se je bio tako razljutio, da je na vrieme obustavio svako daljnje štampanje hrvatskih knjiga kao i njihovo razašiljanje na jug, dok se čitava stvar točno ne razbistri. I kada se je poslije Cvečić povratio sa odgovorima Trubara i kranjskih staleža (21. II. 56 3.), Ungnad i opet još nije bio zadovoljan. U Kranjskoj je onda nastalo upravo doba reakcije, koja je osobito bila naperena protiv Trubara, da se izažene iz Kranjske, pa zato ni Trubar ni kranjski staleži nisu imali ni vremena ni volje, da vode i dalje polemiku sa Ungnadom, dočim su već više puta i jasno izrazili svoje stanovište. U ime staleža izpričao se je Ungnadu Jošt od Gallenberga, tješeći ga, da će biti naskoro sazvan kranjski sabor i da će mu se zatim obširnije odgovoriti.

Ungnad nije ni dalje još mirovao, te je dapače o tom svemu obaviestio i samog vojvodu Krištofa od Würtemberga, a Konzul i Dalmata su morali podpisati veliku i obširnu suplikaciju na nj dne 24. II. g. 1563. Vojvoda od Würtemberga nije se htio mješati u taj proces, te je i nadalje ostao Trubaru sklon, pa kada je bio ponovno Trubar morao ostaviti Ljubljanu i austrijske zemlje, primio ga je nanovo i dao mu utočište u svojoj zemlji, kano i prvi put.[33]) Vojvoda Würtemberški je jedno vrieme sumnjao, da je Trubar Zvinglijanac, na što ga je upozorio kancelar tübinške univerze, glasoviti teolog i profesor Jakob Andreä. Ovaj je predložio, da se Trubarova slovenska „Cirkvena ordninga“ dade Konzulu izpitati, da li odgovara posvema augsburškoj vjeroizpoviesti. Trubar je naime u jednom pismu iz Ljubljane (1563.), koje je pisao na Nikolu od Gravenecka, činovnika würtemberškog vojvode u Urachu, izrazio se glede sv. pričesti (obhajila) u Zwinglijevom duhu. Graveneck je to pismo pokazivao svojim prijateljima, a medju inim i župniku i superintendentu M. Krištofu Binderu u Nördlingenu. Binder je to javio Andreju u Tübingen, a ovaj dalje vojvodi od Würtemberga.[34])

---

[32]) Elze, Trubers Briefe, 280.
[33]) Elze, Trubers Briefe, 337.
[34]) ib. 559.

Pošto se je Trubarova „Cirkvena ordninga“ imala prevesti i na hrvatski, to je odmah naravno i opet planuo Ungnad te je obustavio daljnje tiskanje slovenske knjige, koja je bila već na pol gotova. Ungnad je naložio Dalmati i Konzulu, da prevedu točno rieč po rieč sve one stavke, koje se tiču pričesti. O svemu tomu obaviestio je Ungnad vojvodu od Würtemberga i Trubara te Jošta od Gallenberga, tražeći, da mu se što prije razjasne zablude Trubara.

Da se čitava stvar uredi i knjige ponovno izpitaju, bio je odredjen posebni dan, kada su se imali sastati strukovnjaci. Medjutim do toga nije došlo. Kad je Klombner pitao za uzrok tomu Trubara, izgovorio se je on, da je njegov tajnik one osobe, koje su u to ime bile zamoljene, propustio pozvati, našto je Klombner to odmah (28. VII. 1563.) referovao Ungnadu.[35])

Kranjski staleži napokon obširno odgovoriše Ungnadu (9. XII. 1563.), a i samomu würtemberškom vojvodi, uvjeravajući ih, da Trubar nije napustio augsburšku konfesiju. Ungnadu su napose kranjski staleži referovali o vrstnoći hrvatskih knjiga, o čemu je toliko pisao. Pošto su knjige dali na ogled vjerodostojnim popovima i drugim osobama iz bližnjih i daljnih mjesta, prešavši čitavu hrvatsku granicu poradi turskih provala, osvjedočili su se, da su knjige prave i dobro evandjeoske u substanciji, jedino da je jezik djelomice slab, što su priznali i sami korektori u Njemačkoj, a kod te izjave oni i ostaju. Što se tiče jasnog razumievanja tih knjiga, jasno je, da ako i Istrani, Dalmatinci, Hrvati, Bezjaci, Bošnjaci govore donekle in terminis različno, ipak se isti i s malo muke i truda mogu razumjeti, kano što je slično i u Njemačkoj. Istranima i njihovim susjedima Dalmatincima te Bošnjacima su hrvatske te knjige razumljivije nego Hrvatima i Bezjacima, koji nisu glagolici toli vješti. Na koncu savjetuju kranjski staleži Ungnada, da neka bude na oprezu, i da ne da prevoditi bibliju njekim ljudima, koji ne znadu pravo ni njemački ni latinski (naravno Konzul i drugovi), jer je to i za učene velik i težak posao. A velika bi šteta bila, da bude takav veliki posao uzalud.

Trubar je uobće tvrdio, da su hrvatski radnici premalo inteligentni. Konzul ga nije nipošto zadovoljavao, Cvečić još manje, jer je i siromašan, a Dalmata da je prestar i ne predstavlja pred svietom ništa. Klombner zato piše Ungnadu, da Bog hoće, da se baš i s malim ljudima stvaraju čuda, makar da se Trubar od njih siromaka odvaja, nu kad će biti u nevolji, već će uvidjeti, tko mu je dobro savjetovao. Najbolje je, da se Trubar pusti sasvim na miru, a Hrvati neka rade, kako znadu, a za prvi početak su i dosta učinili. Hoće li Trubar pomagati, dobro, ne će li, neka ih pusti na miru.[36])

[35] Slaw. Bücherdruck, Tübingen. II. Fasc. II0.
[36] Slaw. Bücherdruck, Tübingen. II. Fasc. 88.

Uslied tog ponovnog obilnog pisanja savjetovao je sam vojvoda od Würtemberga Trubaru, da pazi što piše, i da ne smije ni na oko napisati šta zla. Razumije se samo po sebi, da se je Ungnad i opet silno razljutio poradi savjeta, da pazi glede prievoda biblije, tvrdeći, da su njegovi ljudi (Konzul i drugovi) do sada sve najbolje radili, jer i sin božji nije razpravljao rieč božju sa naučenjacima nego s jednostavnim ljudima, koji nisu kao ni apoštoli posjećivali sveučilišta i t. d.

Ungnad nije naravno bio zadovoljan odgovorom kranjskih staleža glede Trubarovog „viel falsch" te je stvar tjerao tako daleko, da je dapače pisao Joštu od Gallenberga i grozio se (21. XII. 1563.), da će biti prisiljen čitavu stvar dapače predati i samomu kralju Maksimilijanu.

Još se je svadja više zaoštrila, kad se je Ugnad s Konzulom stao dapače za odsutnosti Trubara miešati u same Trubarove stvari, a da ga nisu ni pitali za savjet. Još g. 1561. odredio je Ungnad, da će se Trubar i Konzul uviek medjusobno posavjetovati glede zajedničkog rada, što će se prevoditi i štampati, a g. 1562. bude dapače zaključeno, da će Trubar upravljati slovenskom, a Konzul hrvatskom tiskarom, pošto su se bili medjusobno zavadili i razišli.

Na nagovor Klombnera, koji je stojao uviek uz Ungnada i Konzula, dao je Ungnad po Konzulu i drugu mu Juriju Juričiću, koji je bio takodjer pridjeljen hrvatskoj tiskari, štampati njeke slovenske pesme protiv volje i znanja Trubara, koji se je onda nalazio u Ljubljani, a medju inim imenima suradnika spomenulo se je i Trubarevo ime. Medju tim pjesmama bilo je i njekoliko pogrdnih protestantskih pjesama, a iste su se imale prevesti i na hrvatski te izdati glagolicom i ćirilicom, pa da se prošire i po Turskoj, gdje (kje) će sigurno dobro djelovati. Protiv toga su naravno odmah protestovali u ime Trubara sami kranjski staleži, a te pjesme nisu izašle nikada u hrvatskom prievodu.

Klombner se je živo bio zauzeo i za izdanje tih pjesama, kako to vidimo iz pisma od dne 6. XII. 1563., upravljenog na Ungnada. Glede pjesama piše Klombner, neka Trubar označi one, koje ne vriede, jer su ih oni već pjevali prije u Kranjskoj, nego se je Trubar povratio po drugi put u Ljubljanu. Trubar se je tužio, da su njegove pjesme drugim pripisali, što medjutim ne stoji, što on može opravdati, kao što nije takodjer istina, da on radi protiv Trubara, već baš protivno. Klombner tu dapače ističe, kako je Trubara spasio od zatvora, i da nije bilo njega, Trubar ne bi nikada slovenski ni pisao ni štampao.[87]) Što se tiče ove poslednje tvrdnje Klombnera,

[87]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 130.

mi je ne možemo kontrolirati, pošto nam je još premalo poznat odnošaj Klombnera s Trubarom u prvotno doba Trubarovog započetog slovenskog književnog rada.

Klombner je spomenuo dalje, da mu je rekao barun Thurn, da su imali te pjesme prije dati Trubaru pregledati, a na to se Klombner izpričava, da kad su god Trubara za što molili, da on nije htio učiniti, jer sve prezire, što nije od njega.[38])

Kako su za odsuća (odsotnosti) Trubara iz Uracha bili svi upravo protiv njega, učinili su mu doskora još jednu nepriliku. Pošto je napokon vojvoda od Würtemberga dozvolio, da se Trubarova „Cirkvena ordninga" doštampa, ne htjedoše Ungnad i drugovi, da se štampa Trubarov dugi njemački predgovor, pun doktrinarskog razpravljanja, već poslaše staležima novi i kraći predgovor od g. Andreä s molbom, da ga Trubar prevede na slovenski. Klombner je spomenuo, da je Trubar djetinjast u svojim predgovorima, jer neće ništa prevoditi, već sve radi samo po svojoj glavi. Kranjski staleži to neće da uvide, on bi im rado o tome govorio, nu sve ništa ne hasni. Na taj način medjutim Trubar stvari više samo koristi mjesto da škodi.[39])

Staleži ne pristadoše naravno na to, već ostadoše (so ostali) kod Trubarovog predgovora, našto Andreä izposluje kod vojvode od Würtemberga, da se je knjiga štampala bez ikakvog predgovora.[40])

Trubaru su prigovarali, da se ne brine ništa za prodaju hrvatskih knjiga u Ljubljani, jer da tamošnji knjigoveže vežu i razpačavaju osim slovenskih knjiga samo latinske i njemačke. Zato neka Ungnad, tako savjetuje Klombner, predade razpačavanje hrvatskih knjiga jednom posebnom knjižaru, koji neka uz proviziju veže i razpačava samo hrvatske knjige. Vlahović je obećao knjige razpačavati po Hrvatskoj, dočim će ih uskoci po Bosni i Turskoj medju svojim suplemenicima. Trubar se neće ni zašto brinuti, što ne ide po njemu, zato bi najbolje bilo ipak, da se svi slože, što će ali težko ići.[41]) Dapače i kranjski staleži i zastupnici su se obvezali, razpačavati hrvatske knjige, nu sada čine baš protivno, te sprečavaju razpačavanje hrvatskih knjiga po Hrvatskoj, susjednim zemljama, naročito i u Bosnu.[42])

Čitava svadja prestala je napokon pod konac g. 1564., kad je Ungnad umro (dne 25. XII.), a iz njegovog posljednjeg

[38]) ib.
[39]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen. Fasc. II. 83.
[40]) Elze, Trubers Briefe 420.
[41]) Slaw. Bücherdruck, Tübingen, Fasc. II. 94 rkp.
[42]) ib. Fasc. 123, rkp.

pisma od dne 20. XI. vidimo, da se je on sasvim razišao sa Trubarom.

Poslije smrti Ungnadove na sam Božić g. 1564. razpalo se je čitavo hrvatsko poduzeće, koje sinovi Ungnada nisu htjeli nastaviti, a Konzul i njegovi drugovi nisu imali sredstava zato, dočim se nije našao novi i oduševljeni mecena poput Ungnada. Vojvoda od Würtemberga je to čitavo hrvatsko poduzeće doduše pomagao, nu nije ga vodio. Iz Hrvatske nije takodjer bilo dovoljno moralne, a kamo li pak i materijalne pomoći. Posljedica svega toga bila je, da je hrvatska tiskara prestala, da su hrvatski suradnici i radnici bili izplaćeni i odpušteni, te su se razišli kojekuda iz Uracha. Medjutim je pak Trubar, koji je imao za sobom poglavito već protestantske kranjske staleže i čitavu dobro već organizovanu protestantsku crkvu u Kranjskoj, mogao svoj započeti još dalje rad nastaviti, poglavito pak, kada se je opet morao nastaniti u Wurtemberškoj, i to u Deredingenu kraj Tübingena, gdje je do svoje smrti radio za svoju slovensku protestantsku tiskaru. Konzul i Dalmata ostavili su svoju službu u Urachu, dobivši od vojvode würtemberškoga krasne svjedočbe, te krenuše u Regensburg, gdje su izdali „Postilu“ latinicom g. 1568., posljednje svoje dielo i ujedno posljednje hrvatsko dielo iz dobe reformacije. Tu Postilu izdali su Konzul i Dalmatin za ugarske Hrvate, koji su se, pobjegavši iz Bosne, naselili oko Železnog grada. Tamo krene poslije, i Konzul za propovjednika, te je po svoj prilici i ondje umro. Dalmata pak krene kasnije u Ljubljanu, gdje je i umro g. 1579.

Tako su eto ova trojica revnih i vrlo agilnih reformatora završili svoj mukotrpvi život, pun borbe i medjusobne zavade, svaki za sebe i na miru bez ikakvog daljnjeg zajedničkog saobraćaja. Svi zajedno su radili i nastojali oko hrvatske knjige, koliko su samo mogli, pa će zato i njihova imena biti vječno ubilježena u povjesti naše književnosti.

Ungnadovi stiki z mestom Frankfurtom ob M.

Priobčil dr. Ljudevit Pivko (Maribor).

Baron Ivan Ungnad je poleg svojega premoženja uporabil tudi ves svoj vpliv, da bi z nemškimi denarnimi podporami utrdil jugoslovansko književno podjetje in razširil evangelij med Slovenci, Hrvati in Srbi. Že septembra leta 1561. si je naprosil precejšnje podpore nemških knezov, v posebni okrožnici slikajoč versko stanje južnih Slovanov, posebno turških podložnikov, pomanjkanje verskega pouka in dobrih prevodov svetih knjig.

Ta sredstva pa so se kmalu izčrpala. Po dveh letih je Ungnada prisilila potreba, ponoviti prošnjo. Takrat pa se okrožnica ni poslala samo vladarjem in knezom, ampak tudi upravam nekaterih bogatih mest, od katerih se je Ungnad nadejal denarnih prispevkov. Štefan Konzul si je naložil voziček dotiskanih knjig in hodil s prošnjo od mesta do mesta, povsod puščajoč kot Ungnadov dar po en iztis vsake knjige ter pobirajoč podpore.

Med mesti, ki so Ungnadovemu podjetju pomogla z večjim darom, nahajamo tudi državno mesto Frankfurt ob M., ki je poslalo 200 gld.

Bivajoč v tem bogatem trgovskem mestu, sem se spomnil one neznatne zveze naših verskih reformartorjev s Frankfurtom ter sem si predstavljal, kako je po tistih starih ulicah drdral Konzulov voziček s prvimi slovenskimi in hrvatskimi knjigami in z Ungnadovo prošnjo.

Ungnad frankfurtskih mestnih očetov ni prosil samo denarne pomoči, kakor po drugih mestih. Znano nam je pismo frankfurtskega mestnega sveta, pisano dne 14. septembra 1563.

leta, v katerem potrjujejo očetje, da so prejeli Ungnadovo prošnjo in knjige, omenjajo pa še neko posebno Ungnadovo pismo, v katerem se govori o nabavi svetopisemskih slik.[1])

Iz tega pisma je razvidno, da je hotel Ungnad okrasiti slovensko in hrvatsko sv. pismo z biblijskimi figurami frankfurtskih tiskarjev in da se je Štefan Konzul sam ustno pogajal z lastniki onih figur.

Ali so Konzulova pogajanja imela uspeh? Ali se hrani v mestu še Ungnadova prošnja in ono drugo neznano pismo? Ali se hranijo v Frankfurtu še naše knjige? Ali je v mestnem arhivu še kaj drugih sledov književne zveze naših reformatorjev s Frankfurtom?

Ta vprašanja so zahtevala pojasnila.

* * *

V frankfurtskem mestnem arhivu se hrani več listin, ki so v zvezi z Ungnadovim imenom. Njih vsebina nam je deloma že znana iz drugih virov, a vendar je med njimi tudi nekoliko novih, ki nam zopet kažejo Ungnadovo neutrudljivo skrb za jugoslovansko knjigo.[2])

1. Ungnadova prošnja se hrani v arhivu in je zelo podobna prošnjam, ki jih je pisal Ungnad drugim mestom. Podpisal jo je v Urahu dne 1. septembra 1563. leta Ungnad sam, Anton Dalmata in Štefan Konzul.[3])

Po dolgem, lepem pozdravu pripoveduje Ungnad, da je prava beseda božja največja in najblažja vrednost. Ostro obsoja one, ki kvarijo čisto besedo božjo in jo nalašč preobračajo. Posebno naše (t. j., nemško) ljudstvo izgublja pravo vero, ki z njo ravnajo „papisti" tako, da bi se je lahko usmilil kamen. Kako celo drugačni pa so Slovenci, Hrvatje in druga sosedna ljudstva, ki srčno hrepene po božji besedi, čeravno so neugledna in so bila prej sploh surova in brezbožna, ne poznavajoč niti Boga niti njegovih zapovedi, ukazov, njegove svete besede in volje, in ki tisoč let niso imela nikogar, ki bi jih bil poučil krščansko. Ta ljudstva nimajo in niso imela

[1]) Ivan Kostrenčić, Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protestantischen Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565, Dunaj 1874, str. 185. pismo CXX.

[2]) Pri iskanju listin v mestnem arhivu me je ljubeznivo podpiral tamošnji višji knjižničar dr. Jung. — Treba je še omeniti, da sem pregledal z dovoljenjem frankfurtskega konsistorija tudi arhiv in zapisnike nekdanjega ministerija, a prepričal sem se, da ni v njih nobenega spomina kake književne zveze naših reformatorjev s Frankfurtom.

[3]) Den Edlen Ehrnuesten, Fürsichtigen, Ersamen vnd weisen Herrn N. vnd N. Burgermeister vnd Rath der Löblichen Reichsstatt Frankforth am Mayn Meinen Sonderen Lieben Freundt = Graw Hans Vngnad Freiherr zu Sonnegk. Pismo se je oddalo dne 11. septembra 1563.

nikdar nobenega popolnega sv. pisma niti drugih krščanskih knjig v svojem jeziku. Ponekod že imajo sicer biblijo, toda tako popačeno, da jim je v večjo škodo nego korist.

Sklicujoč se na sveto pismo dokazuje Ungnad, da je treba razširiti pravo vero na vse narode. Tako želi Bog zveličanje tudi imenovanih narodov (Slovencev in Hrvatov) in ga je začel že izvrševati. Mestni očetje naj vedo, da je med Slovenci in njihovimi sosedi že na delu nekaj pobožnih in razsvetljenih mož, med njimi posebno Primož Trubar, ki sedaj[4]) na poziv deželnih stanov pridiga v Ljubljani, Anton Dalmata in Štefan Konzul, ki podpisujeta z njim to-le pismo. Prevajajo se že knjige, sveto pismo in najglavnejše knjige krščanskega nauka na slovenski in hrvatski jezik, slovenske z latinskimi pismenkami, hrvatske pa z glagolskimi in cirilskimi. Da bi se tiskala božja beseda v teh jezikih čista in nepopačena, to se ni zgodilo še, odkar stoji svet.

Z velikimi troški so se rezale in ulivale glagolske črke v Nürnbergu in cirilske v Urahu. Delavstvo, rezarje in livarje in imenovana gospoda (Konzula in Dalmato), ki podajata navodila, ima Ungnad v svoji lastni hiši, ki mu jo je podaril würtemberški vojvoda. Dosle ima še pri sebi vso tiskarno in vse potrebne osebe, stavce, tiskarje, popravljalce, prevajalce, vse na svoj račun, ker se brez prestanka tiskajo knjige. Kake knjige se tiskajo, naj uvidijo mestni očetje iz priloženega imenika in poslanih knjig. Te knjige, posebno hrvatske (glagolske in cirilske) se čitajo in razumejo po vsem Hrvatskem, po Dalmaciji, Bosni, Srbskem, Bolgarskem do Carigrada in bodo sredstvo, s katerim bo pobil Bog Turke.

Toda to sveto veliko delo ima svoje težave in sovražnike. Hudič se ne bode bal nobenega truda, da bi škodoval temu delu, ker si ne da razdejati svojega kraljestva. Zato je potrebno, da se postopa sedaj s knjigami zelo previdno.

Imenovani narodi so zelo ubožni. Tlačijo jih Turki in njihova lastna gospoda, posebno duhovna, da si takih knjig ne morejo kupovati. Ubogi so tako, da se komaj žive. Saj se še duhovniki in župniki morajo pri njih oprijemati pluga in se pečati s poljedelstvom. Če se torej hoče, da pride božja beseda in božje kraljestvo tudi k tem narodom, se jim morajo puščati knjige za polovično ceno in še ceneje, deloma tudi zastonj, a celo vezane, ker nimajo sami nikakih knjigarjev.

Velikega izkupila torej ni upati. Razen tega pa se morajo drago plačevati ljudje, ki razdeljujejo knjige, ker so na daljni poti in po sovražnih deželah v veliki nevarnosti knjige in ljudje.

---

[4]) Od marca leta 1562.

Naj torej presodijo mestni očetje, česa vsega je treba: devet delavcev je pri tisku, katerih nobenega ni možno pogrešati; drago se plačujejo možje, ki so se privabili iz oddaljenih dežel, da prevajajo knjige; nagrade se dajejo učenim možem, ki po naročilu prevajajo knjige doma na Kranjskem in Hrvatskem; končno so še drugi troški za papir, barve itd.

Ungnad opozarja mestne očete, da ga podpira tudi kralj Maksimilijan, ki mu je naložil skrb za to delo in ki mu ponuja svojo pomoč tudi v prihodnje, kakor naj razvidijo iz Maksimilijanovega pisma, ki jim ga prinese gospod Štefan. Tudi drugi knezi in mesta mu pomagajo, posebno würtemberški vojvoda z vsakoletnim darom. Štefan Konzul bo jim poročal, kako so prispevala mesta, na pr. Nürnberg in Ulm.

A vendar vsa ta denarna pomoč ne zadošča. Ungnad je dodajal iz lastnega premoženja,. kolikor je sploh mogel, kar hoče tudi v bodoče, in če bo treba sleči i suknjo. Sam je ostavil ljubljeno domovino, visoka ugledna mesta zaradi časti božje in sv. evangelija, iz krščanske ljubezni, da bi z imenovanimi možmi pomagal ubogim, nevednim ljudstvom v blagor in zveličanje, a·Bogu v čast in hvalo. Njegova lastna pomoč je preslaba, od dela pa se jenjati ne sme.

Naj torej priskoči tudi mesto Frankfurt na krščansko pomoč temu blagemu in koristnemu delu za slovenski in hrvatski (glagolski in cirilski) tisk, kar mu bo v slavo na svetu in kar mu Bog povrne.

Štefan Konzul prinese pobotnico, ki so jo podpisali Ungnad, Konzul in Dalmata. Prispevek se ne porabi drugače nego za omenjeno delo, o čemer se lahko prepričajo, ker bo z imenovanima gospodoma o vseh dohodkih in troških dajal račun vseučiliškemu svetu v Tübingenu in würtemberškemu vojvodi. Na zahtevo pa pošlje račun tudi frankfurtskemu mestnemu svetu.

Na to slede podpisi in datum.[6])

V prošnji naznanja Ungnad, da prinese Konzul v Frankfurt *a*) imenik vseh dotle tiskanih knjig, *b*) nekoliko knjig, *c*) pismo kralja Maksimilijana, *d*) pobotnico, ki jo pusti kot potrdilo prispevka, *e*) da bo poročal Konzul o prispevanju drugih mest, kakor Ulma in Nürnberga. Nobene opazke pa ni nikjer o Ungnadovi drugi prošnji za svetopisemske figure, ki jo je prinesel tudi Konzul.

2. Imenik tiskanih knjig obsega vse slovenske, hrvatske (glagolske), cirilske in laške knjige, od prvih poizkusnih listov do knjig, ki so bile v tisku dne 1. septembra

[6]) Podobne prošnje je pošiljal Ungnad tudi v druga mesta. Primer je tiskan v zbirki Ivana Kostrenčića, stran 172, CVI.

Ivan Ungnad, baron Sovneški.

1563.[6]) Pri vsaki knjigi se navaja število tiskanih izvodov, kar se strinja vse z znanimi podatki.[7]) Kot zadnje tiskane knjige se navajajo slovenske Duhovne pesmi, 1000 izvodov,[8]) in glagolske pridige o toči, 1000 izvodov. Nato pa se naznanja program, kaj se tiska sedaj in kaj se bo tiskalo v bodočih dneh. O cirilskem Novem zakonu se poroča, da bo dotiskan v osmih dneh.[9])

3. Razen tega imenika je izročil Konzul frankfurtskemu mestnemu svetu seznamek onih knjig, ki jih je daroval Ungnad.[10]) Po tem seznamku je pripeljal Konzul v Frankfurt 15 knjig, namreč prvi in drugi del slovenskega Novega zakona,[11]) prvi del glagolski, glagolsko in cirilsko postilo, glagolske in cirilske loci communes, glagolsko in cirilsko avgsburško veroizpovedanje, glagolski in cirilski katekizem z razlago, glagolski in cirilski abecednik, laški katekizem in laško avgsburško veroizpovedanje, torej 2 slovenski, 6 glagolskih, 5 cirilskih in 2 laški knjigi.

Kje so danes te knjige? — O tem pozneje.

4. Ungnad se sklicuje v prošnji na pomoč kralja Maksimilijana, poznejšega cesarja M. II., čigar pismo je prinesel Konzul, da se o tem prepričajo očetje v Frankfurtu. Konzul je izročil precej točen prepis pisma, ki ga je pisal Maksimilijan dne 5. maja 1561 Ungnadu. Iz pisma seva resnično zanimanje kraljevo za slovensko in hrvatsko knjigo. Maksimilijan naznanja, da je prejel poizkuse prvega glagolskega tiska, in navdušuje Ungnada, naj nadaljuje hvalevredno krščansko delo. Svojo pomoč mu ponuja in poroča, da je daroval za začetek 500 gld. in da bo dajal tudi v bodoče, dobro vedoč, koliko bo še troškov. Naj ga samo opomnijo.[12])

[6]) Verzaichnus, Was für windisch, Crabatisch, Cirulisch, vnd wölfche büecher getrukht Worden.

[7]) Popis knjig in tiskanih izvodov se nahaja v knjižici Chr. Fr. Schnurrerja, Slavischer Bücherdruck in Würtemberg im 16. Jahrhundert, Tübingen 1799, v Dimitzovi Geschichte Krains II., v Šafařikovi Zgodovini slovanskega slovstva, doloma tudi v Glaserjevi Zgodovini slov. slovstva in drugod.

[8]) Item (hat man gedruckht) Pfalmen Vnd Kirchengesang Crainerisch mit Lateinischen Buechstaben 1000 Ex., Item ein Summa etlicher Predigten vom Hagel, mit Crabatischen Buechstaben 1000 Ex.

[9]) Item truckht man das Neu Testament mit Cirulichen buechstaben, Welchs Inner . 8 . tagen auch fertig wirdt — 1000 Ex.

Vnd hinfüran, soll man die haußpostill Lutherii, die khinder Postil Viti Dietrichs die Postill Spangenbergi das Wittembergisch, der Ordinanden, Examen, die Repetition der Augspurgischen Confession, Vnd Anndre Christliche Büecher Truckhen.

[10]) Was den Herrn der Stat Franckhfort für Büecher hiemit zugeschickht vnd verehrt Worden.

[11]) Drugi del Novega zakona ima v seznamku opazko: Neu Testament der Ander thail mit Ein Punden, kar menda znači „nit einpunden“ — nevezan.

[12]) Gl. Kostrenčić str. 29, XV., Schnurrer str. 85, Dimitz II. 243.

5. Konzul je imel po besedah Ungnadove prošnje poročati frankfurtskim očetom o podporah, ki so jih poslala nekatera mesta, na pr. Nürnberg in Ulm. Toda v potrdilo svojega ustnega poročila je izročil tudi prepis listin, s katerima sta darovali mesti Nürnberg in Ulm svoje prispevke za jugoslovanski tisk.

Nürnberški mestni svet piše v sredo dne 12. maja 1563. leta Ungnadu, da je prejel njegovo pismo in knjige in da je doznal z velikim veseljem, kaj vse je storil Ungnad, da bi razširil vero med tujimi narodi in v tujih kraljestvih.[13]) Mestni svet ne dvomi, da bo dovršil delo. Po svojih močeh mu hoče pomagati, zato je izročil Konzulu 400 gld. in ni zahteval potrdila. Dal bi še več, toda tarejo ga vojske in druge nevolje, zaradi katerih je zabredel v dolgove.

Podobno odgovarja tudi mesto Ulm, ki piše v petek, dne 2. julija 1563 in daruje 300 gld.[14])

6. Konzul je izročil obenem s prošnjo in omenjenimi prilogami frankfurtskemu mestnemu svetu še drugo, posebno pismo, ki se omenja v frankfurtskem odgovoru.[15]) Tudi ta prošnja je pisana 1. septembra. Podpisala sta jo le Ungnad in Dalmata brez Konzula. Konzul jo je oddal v Frankfurtu 11. septembra.

Ungnad ponavlja, kar je povedal že v prvi prošnji, da se prelaga in tiska Novi zakon v treh jezikih (t. j. slovenski, glagolski in cirilski; o cirilskem pravi v seznamu tiskanih knjig, da se dovrši v 8 dneh). Možje, ki so na delu, imajo namen, preložiti tudi ves Stari zakon, ki ga hoče Ungnad izdati okrašenega s podobami. Toda podob še nima. A znano mu je, da je pokojni vojvoda in volilni knez Oton Henrik začel v Frankfurtu tiskati sveto pismo z lepimi podobami in da je izdajo dovršil sedanji vojvoda in volilni knez Friderik.[16]) Zato prosi, da bi mu pomagal mestni svet pri nabavi tistih figur. Poroča mu naj, kje se hranijo sedaj te figure in če bi se mu mogle posoditi za neko dobo.[17]) Ungnad je voljan, jamčiti ali pa založiti mestnemu svetu kaj za slučaj, če bi se na figurah kaj polomilo ali izgubilo, kar bi povrnil z veseljem. Porabil bi jih še to zimo (1563/1564), ko se začne tiskati vse sveto pismo, če Bog da. Po uporabi jih povrne

[13]) „sonderlich bei den betruebten vertruekten Christenn Inn Hungern Crabaten vnnd anderen daran stoſſenden landenn.

Kostrenčić navaja pismo le po vsebini (str. 179, CVIII.), pisano dne 7. maja 1563.

[14]) Kostrenčić, str. 182, CXII.

[15]) Kostrenčić str. 185. CXX.

[16]) Ungnad misli 1. izdajo svetega pisma s podobami. ki je izšla leta 1560. v založbi tiskarjev Feyerabend, Zöpfel in Rasch.

[17]) Konzul je ponujal 200 gld., če se mu posodijo figure. O tem se govori v sodni razpravi pozneje, str. 53.

nepoškodovane, kakor jih prejme. O vsem tem bo jim podrobneje poročal Konzul, ki mu naj mestni očetje zaupajo, kakor njemu (Ungnadu) samemu in naj so mu uslužni in prijazni v tej stvari, ki je Bogu v hvalo in mnogim ljudem v blagor. Bog jim te skrbi gotovo ne pusti brez povračila. Ungnad jim obeta svojo uslužnost in prijaznost, voljan, postreči mestnemu svetu, kadar bo nanesla prilika.

To je vsebina druge prošnje, s katero se pojasnjuje nekoliko točk v odgovoru mestnega sveta.

7. Koncept frankfurtskega odgovora, ki nam je znan že iz Kostrenčićeve zbirke, se tudi še hrani v arhivu. Kot koncept je seveda pisan zelo slabo. Mnogo se je črtalo in popravljalo v njem. Potrebno je, da se navede kratka vsebina tega pisma.

Mestni očetje so prejeli Ungnadovo prošnjo s poslanimi vezanimi knjigami in tudi ono posebno pismo, ki ga je pisal zaradi svetopisemskih figur. Z osobitim veseljem so čitali, da se je lotil Ungnad takega lepega dela, ter upajo, da ga popolnoma dovrši, k čemur mu naj podari Bog pomoči, moči in dolgega življenja. Tudi oni hočejo dati prispevek iz svojega malega premoženja in so izročili Štefanu Konzulu 200 gld. Radi bi dali več, toda Ugnadu samemu je gotovo znano, da imajo v zadnji dobi polno strašnih bojev, obleganj in nebrojno drugih neprijetnosti, ki so jih gmotno oslabile.[18]) Prosijo torej Ungnada, naj sprejme ta drobni prispevek in ga porabi v prospeh svojega krščanskega dela. Da stori tako, o tem celo nič ne dvomijo, zatorej jim ni treba niti potrdila niti računa, niti ne iščejo nikake slave. Kar pa se tiče svetopisemskih figur, o tem bo mu poročal gospod Štefan, ki se je sam osebno pogajal z lastniki tistih figur. V drugih stvareh so zopet radi na uslugo. V torek, dne 14. septembra 1563.

8. Kaj je poročal Konzul Ungnadu? Bog ve česa ni dosegel, ker je pisal po osmih mesecih Ungnad drugič frankfurtskemu magistratu zaradi figur.

Dne 10. aprila 1564. je pisal namreč pismo s to-le vsebino:

Prejel je odgovor od mestnih očetov, pisan dne 14. septembra 1563., in 200 gld. dne 20. septembra 1563. po Konzulu Štefanu. Zahvaljuje jih za lepo pomoč, ki jo jim povrne Bog. Drugič pa prijazno opozarja gospodo, da Štefan ni prinesel nobenega odgovora od onih oseb, ki imajo svetopisemske fi-

[18]) Mesto Frankfurt je resnično bilo gmotno propadlo, ker je moralo po šmalkaldski vojski skrbeti za cesarske posadke, razen tega pa je imelo izrednih vojnih troškov četrt milijona gld. Tudi vojna leta 1552. je prinesla Frankfurtu nova bremena (gl. Archiv für Frankfurts Geschichte und Kunst, 4. sešitek 1847, str. 114 n., 131 n).

gure.[19]) Sedaj pošilja zaradi te in drugih reči svojega slugo in konjarja v Frankfurt, da se pogodita z dotičnimi osebami, če bi se mu posodile figure. Zelo pa ga skrbi, da mu figur najbrž ne bodo hoteli posoditi — ker tako je razumel Konzula. Figure so pa vendar zelo potrebne, ker bi se knjige s slikami brezbožnim Hrvatom mnogo bolj prikupile; zato prosi prijazno in iskreno mestne očete, naj mu jih preskrbe. Če jih ni možno drugače dobiti, naj se kupijo. Iskreno prosi gospode, naj jih plačajo, ako bi jim ne bilo preveč z ozirom na prejšnji veliki dar, in naj jih podarijo njegovemu krščanskemu podjetju za večen spomin. Bog jim povrne to dobroto drugje tisočkrat in tudi oni, ki bodo čitali te knjige, bodo hvalili in slavili njihovo žrtev. — Kjerkoli bi lahko storil gospodi kako prijaznost, dobroto ali uslugo, bo to storil vedno rad in voljan. V Urahu dne 10. aprila 1564. Podpisani so Ungnad, Dalmata in Konzul.

To pismo sta oddala Ungnadova služabnika v Frankfurtu v torek, dne 18. aprila 1564.

Kaj se je zgodilo in kako se je ugodilo Ungnadovi želji, o tem molči arhiv. Ungnad odsle ni več pisal v Frankfurt. Smrt mu je pretrgala požrtvovalno delo še koncem istega leta. —

Prav verjetno pa je, da se je mudil Štefan Konzul še jeseni 1564. leta zopet v Frankfurtu zaradi teh slik.[20])

9. Zadnjič pa se imenuje Ungnadov trud za svetopisemske podobe — pred sodiščem.

Frankfurtski tiskar David Zöpfel je prejel dne 10. julija leta 1563. v Strassburgu 450 gld. kot kaparo (zadav), ki mu jo je izročil Wendel Rihel ob neki kupčiji. Zöpfel pa je umrl decembra istega leta. Dne 25. avgusta leta 1565. tirjajo Rihelovi upniki, naj jim vrneta varuha Zöpfelovih otrok tisto vsoto. Varuha Tomaž Drechsler in Janez Wolff (tudi tiskar) pa sta izjavila, da imata 400 gld. škode, ker sta pokojna David Zöpfel in vdova Rascheva zanemarjala trgovino in tiskarno od Velike noči do jeseni leta 1563, („Handell vnnd Truckerey lassen still stehen"). Razen tega jima je ušlo v tej dobi 200 gld., ki jih je ponujal neki ogerski Freiherr Hans Ungnadt, bivajoč takrat v Urahu na Würtemberškem, da bi se mu prepustile na posodo svetopisemske figure za tisk njegove „Biblije uff Crabatische vnd Zirulische sprach."[21])

[19]) To so tiskarji Feyerabend, Zöpfel in Rasch.

[20]) Elze, Primus Trubers Briefe, Tübingen 1897, str. 425: Ungnad piše Trubarju dne 20. septembra 1564: „Ihr habt herrn Stephan ein Schreiben gethan, das hab ich eröffnet. Er ist aber zu Frankfurt."

[21]) Gl. Archiv f. Frankfurts Geschichte und Kunst, Neue Folge, herausgeg. v. d. Vereine f. Gesch. und Alterthumskunde zu Fr. a. M. VII. Band, 1881. Bl. 16—21 der Acta Wendell Ruells von Strassburg Creditorn contra Dauid Zepflins Kinder vormunder.

Besedilo te tirjatve, ki slučajno imenuje Ungnadovo ponudbo, nam pravi jasno, da je ponujal Ungnad že leta 1563. to veliko vsoto za figure. Z gotovostjo lahko trdimo, da se je vršilo to pogajanje sredi septembra, torej takrat, ko se je Konzul prvič mudil v Frankfurtu. 200 gld. je Konzul prejel kot dar mestnega sveta in — 200 gld ponuja za figure. Zdi se, da je bil pooblaščen, dati vse, kolikorkoli dobi od mestnega sveta, da priskrbi za vsako ceno svetopisemske figure. Da se niti prvič niti pozneje ni mogla skleniti nikaka pogodba, tega je kriva skopost in zanikarnost njih frankfurtskih lastnikov.[22])

Nekoliko besed še o knjigah, ki jih je poslal Ungnad v Frankfurt. Zaradi velike redkosti prvih jugoslovanskih knjig je važno, da vemo za vsak kraj, kjer se hrani kak iztis.

Ungnadov dar se v Frankfurtu ne hrani več v mestnem arhivu. Našle pa so se knjige v javni mestni knjižnici.

Izmed navedenih 15 knjig, ki jih je prinesel Konzul, se jih je našlo 11, in sicer vse razen abecednikov (glagolskega in cirilskega) ter laških dveh (katekizma in avgsb. veroizpovedanja). Toda ni izključeno, da se hranijo še tudi te knjige skrite za kakim nenavadnim naslovom.

„Ta pervi deil" je dobro ohranjena vezana knjiga z zlato obrezo in z zlatimi podobami na platnicah (Trubar na prednjih, Konzul in Dalmata na zadnjih). Nemškega predgovora nima, kakor več znanih iztisov.[23]) Drugi primerek je v rdečih mehkih platnicah, tudi popoln. Po velikem uvodu sledi najprej „En regishter", potem šele „Ta evangeli".

Tudi druge knjige so se skoro vse zelo dobro ohranile. Zlato obrezo in zlato sliko Trubarjevo, Dalmatovo in Konzulovo imajo slovenski „Ta pervi deil", cirilska in glagolska postila,[24]) cirilski Loci communes in glagolsko avgsburško veroizpovedanje. Zlato obrezo imata tudi katekizma.[25])

V preproste bele platnice s črnimi slikami in brez zlate obreze so vezani glagolski Loci communes, glagolski Novi zakon in cirilska avgsburška konfesija.

---

[22]) Ob tej priliki se lahko opozori tudi na pogajanja, ki so se vršila med Slovenci in frankfurtskimf tiskarji zaradi svetopisemskih podob pozneje, ko se je imela tiskati Dalmatinova biblija. Poleg Egenolfovih figur so zopet najbolj mikale iste Feyerabendove. Gl. Elze, Primus Trubers Briefe, str. 551, 553 in 554. Juri Gruppenbach, tiskar tübinški, naznanja 23. IX. 1582 Dalmatinu, da se je s Feyerabendovimi zelo pridno pogajal za figure, da pa zahtevajo za posojilo 150 gld., „welches gar ein unbillig begehren", ker so njihove figure že deloma obrabljene in ne več tako krasne kakor nekdaj. Egenolfove so pozneje veljale 90 gld.

[23]) Prim. Schnurrer str. 25.

[24]) Glagolska postila je že precej oglodana in slike na platnicah so deloma nejasne.

[25])) Cirilski katekizem je na hrbtu nekoliko poškodovan.

Preseneti pa nas lahko cirilski Novi zakon, ki se tudi nahaja v knjižnici. Ko je odhajal Konzul prvič v Frankfurt, še ta knjiga ni bila dotiskana; obetal se je nje zvršetek za osem dni. Tudi ta knjiga ima zlate slike na platnicah in zlato obrezo, toda nepopolna je in zelo poškodovana.[26]) Najbrž je prišla nepopolna že v Frankfurt. Pred Konzulovim odhodom se je bilo lahko zvezalo, kar je bilo dotiskanih pol, in tako se je darovala Frankfurtu tudi najnovejša knjiga.

Te listine, knjige in slučajna tožba so spomin naših prvih književnih stikov s Frankfurtom.

---

[26]) Manjka naslov, ves nemški in del cir. predgovora; tega so se ohranili le zadnji trije listi (začetek besedila: vazda napoželenьje . .) Konca tudi ni. Zadnji list je Aa II.

Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga Testamenta“ iz l. 1562.

Prof. **Ivan Polovič** (Kočevje).

V svoji razpravi „Das dalmatinisch-serbische Missale Romanum der Leipziger Stadtbibliotek“[1]) je opisal prof. Leskien knjigo, ki je cirilski prepis prve (iz l. 1495.) ali druge izdaje (iz l. 1543.) Bernardinovega lekcionarja. V dodatku k svoji razpravi je navedel več primerov, ki nam kažejo veliko sličnost med tem cirilskim misalom in protestantsko-glagolskim prevodom evangelijev iz l. 1562. Zato se mu ni zdelo neverjetno, da sta poznala Anton Dalmata in Stjepan Konzul, prirejevalca protestantskega glagolskega prevoda, enega imenovanih tiskov (iz l. 1495. ali 1543.). Razpravo končuje Leskien z besedami: „Wer diese [namreč lekc. iz l. 1495. in 1543.] einsehen kann, wird nach den von mir mitgeteilten Stücken leicht constatieren können, ob es der Fall war oder ob Abweichungen vorkommen, die darauf schließen lassen, daß jene Männer eine andere handschriftliche Redaktion benützten.“

To Leskienovo domnevo omenjata mimogrede Rešetar[2]) in Oblak[3]); Vidic pa misli na možnost dokaza, da se hrvatski glagolski protestantski prevodi evangelijev naslanjajo na stare hrvatske cerkvenoslovanske prevode[4]). In baš Vidičeva misel me je napotila, da sem se lotil raziskavanja v tej smeri. Izkušal sem dognati vire, iz katerih sta zajemala

[1]) Ber. u. Verh. d. kön. sächs. Ges. d. Wiss. zu Leipzig. Phil.-hist. Gruppe, 33. Bd. 1881.

[2]) Arch. f. sl. Phil. XIII. str. 184.

[3]) Ljublj. Zv. XV. str. 314. in Arch. XVIII. str. 239.

[4]) Nekaj o razmerju slov. Trub. spisov k prot. hrv. knjigam (Let. Mat. Slov. 1898. str. 128).

Anton Dalmata in Stjepan Konzul, prirejajoč „Prvi del Novoga Testamenta“ iz l. 1562., in sem prišel do zanimivih zaključkov; za sedaj objavljam samo rezultate svoje preiskave na podlagi Matevževega evangelija.

Da dobi razpravica trdnejšo podlago, hočem najprej podati kratko zgodovino prevodov sv. pisma pri Hrvatih.

Službo božjo na cerkvenoslovanskem jeziku sta uvedla pri Hrvatih že sv. Ciril in Metod ali pa njiju najbližji učenci in nasledniki, ki so pobegnili z Moravskega in iz Panonije. S službo božjo so prišli k Hrvatom obenem tudi cerkvenoslovanski prevodi sv. pisma (razen nekaterih delov) in obrednih knjig, ki sta jih bila priredila slovanska apostola za moravske in panonske Slovane po grških izvirnikih. Nikjer se nič ne poroča o kakem novem prevodu sv. pisma na cerkvenoslovanski jezik; hrvatska tradicija pripisuje te prevode soglasno sv. Cirilu in Metodu[5]).

Kmalu, mogoče že za sv. Metodija, kakor misli Jagić[6]), ali pa po mnenju Mihajlova[7]) šele proti koncu 11. stoletja, se je začel iztočni obred približevati zapadnemu, rimskokatoliškemu; v tem smislu so se seveda izpreminjale tudi obredne knjige. Lahko rečemo, da so bili za protestantskih pisateljev (v 16. stoletju), kar se tiče obsega, teksti cerkvenoslovanskih in latinskih obrednih knjig skoro v vsem enaki. Posebe o odlomkih sv. pisma za nedelje in praznike razvidimo to jasno, ako primerjamo Berčićeve „Ulomke sv. pisma“, cerkvenoslovanske odlomke v Berčićevi „Čitanki“ in Jagićevih „Primĕrih II.“ s tekstom latinskih cerkvenih knjig in hrvatskih lekcionarjev.

Že zgodaj, najpozneje v 14. stoletju, so se začele v cerkvah z rimskokatoliškim obredom prevajati epistole in evangeliji na narodni jezik. Prevajalo se je neposredno iz latinskih obrednih knjig, kakor je dokazal Maretić pred vsem iz latinskih besed, ki jih je prevoditelj napačno razumel[8]). O cerkvenoslovanskem vplivu se po Maretićevem mnenju skoro ne more govoriti, razen v par oblikah na nekaterih mestih: slaviši, cesar, cesarstvo ... Vendar bi se morala stvar še enkrat preiskati, zakaj cerkvenoslovanski vpliv je gotovo znatnejši; poleg lastnih imen (Isus, Irud, Ivan, Jakov ...), ki se rabijo kakor

---

[5]) F. Mihajlovъ, Къ voprosu o literaturnomъ naslĕdii svv. Kirilla i Mefodija etc. (Russkij Filol. Vĕstnikъ tomъ 51. str. 1 d.).
Broz, Crtice iz hrv. književ. I. str. 104.

[6]) Glagolitica, str. 6.—8.

[7]) L. c. str. 33.

[8]) Lekcionarij Bernardina Spljećanina, po prvom izdanju iz 1495. izdao T. Maretić (Djela jugoslav. akad. 1885) str. XII.—XIII.

v cksl.[9]) literaturi, nahajamo v lekcionarju na odgovarjajočih si mestih še oblike, kakor n. pr. padet, pridet, odpušćajut se...

Navajam natančneje samo sledeča dva primera: p o g l. 7,19 ima B e r n.: posičet se i u ogań vržet se; po B e r n. stoji v K o n z.: posičetse i voganj vržetse. C k s l.: posêčet se i v oganь vvržet se. P o g l. 8, 12 ima B e r n.: a sinove ovoga kralefstva izrenut se, K o n z.: a sinove ovoga kraljéstva izrenut se. C k s l.: a sinove cesarstviê izrenut se.

V 15. stoletju imamo že tri redakcije lekcionarja: najstarejšo nahajamo v lekcionarju zaderskem, drugo v lekcionarju, ki ga je dal prvič tiskati l. 1495. o. Bernardin Spljetski, v drugi izdaji pa Zborovčić l. 1543. (Bern.), tretjo pa v lekcionarju, ki ga je prepisal l. 1508. Dubrovčan Nikša Ranjina. Razen teh popolnih lekcionarjev in v začetku omenjenega cirilskega prepisa se je ohranilo še nekaj odlomkov. Najbrž izhajajo vse te redakcije iz iste matice. Nekje v hrvatskem Primorju je bil preveden lekcionar iz latinskega in ta prevod se je prepisoval za razna primorska mesta. Pri tem prepisovanju se je prvotna oblika čimdalje bolj menjavala. Menjale so se oblike, besede, celi stavki, pogosto tudi slog, ker je vestnejši prepisovalec pogledal v latinski tekst in videl, da njegova predloga ne odgovarja natančno latinskemu originalu[10]).

Protestantskima pisateljema torej ni bilo več treba ledine orati ob prirejanju Novega testamenta.

Poleg cerkvenoslovanskega in hrvatskega prevoda lekcionarjev sta imela še s l o v e n s k e g a T r u b a r j e v e g a, ki sta ga lakko porabila, saj pravita sama (v hrvatskem predgovoru k „Prvemu delu Nov. Test.), da „kranjski jêzik s hrvackim jezikom mnogo se sklada, tako da jedan hrvackoga jezika človek upotrebê more jednoga Kranjca razumeti."

Ali sta rabila hrvatska prirejevalca te vire in katere druge poleg teh?

V nemškem predgovoru k „Prvemu delu Nov. Test." piše Trubar: „Wie wir haben vnnd gebrauchen gleichwol mehr dann ein Lateinische, Teutsche vnnd Wälische (vnnd von wegen etlicher alten Windischen wörter ein Behömische) Dollmetschungen der Bibel, aber wir halten uns vnnd volgen am

---

[9]) C k s l. = cerkvenoslov. prevod sv. pisma hrvatske recenz. v Berčićevih „Ulomcih."

K o n z. = Konzulov in Dalmatov prot. glag. prevod Novega test. iz l. 1562.

T r u b. = Trubarjev „Ta perui deil tiga Noviga testamenta" iz leta 1557.

B e r n. = Bernardinov lekcionar v Maretićevem izdanju.

V u l g. = vulgata.

[10]) R e š e t a r, Primorski lekcijonari XV. vijeka (Rad jugosl. ak. $^{134}/_{49}$ str. 81).

M e d i n i, Povjest hrv. književ. str. 8.—9.

Maisten des Eraßmi und Lutheri Translation." (Gl. gori Lokarjev članek!) Kakor bomo videli, ta Trubarjeva trditev, zlasti nje zadnji del, ne velja popolnoma za prot. glag. prevod, ampak za njegovega slovenskega, ki se tesno oklepa Lutrovega.

Važnejše je, kar pravita prirejevalca sama v hrvatskem predgovoru: „Začeli[11]) jesmo Novi Testamentъ vanь izъ naibolega Latinskoga, Vlaškoga, Nemškoga i Kranjskoga tlmačenja u Hrvacki jezikъ tlmačiti . . .

Mi paki takajše ijure dobro znamo, da vsakomu ovo naše tumačenje, i ova naša slova nebude ugodno. Nato vi predragi dobri Kristiani Hrvatê znajte, da jesmo s tim našim tumačenjem vsim slovenskoga jezika ljudem služiti hoteli, najprvo vam, Hrvatom i Dalmatinom, Potom takajše Bošnakom, Bezjakom, Srblanom i Bulgarom . . . Toga radi jesmo va ovo naše tumačenje ove priproste, navadne, razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrêmena besede, koje Hrvatê, Dalmatini, i drugi Slovenci, i Kranjci najveće vanjih govorenju govore, hotêli postaviti . . . Da nesmo paki povsuda svih besed, kakono uvaših Misalih i Brvialih stoi vaovo naše tlmačenje postavili, to jesmo volno učinili, zato da v dosta Mestih u Misalih našlismo pismenim načinom (kako niki prave) pisano ili nikim tujim nerazumnim jêzikom, kako sami znate, i nekudê krivo tlmačeno."

Analiza teksta pa mi je dala sledeči rezultat:

I.

Posamezna poglavja evangeljskega teksta niso razdeljena na verze, ampak na večje oddelke, ki imajo na robu kratke sumarije. Ti sumariji se v prot. glag. prevodu skoro povsod zlagajo s Trubarjevimi. Tupatam so vzporedna mesta citirana v drugem redu ali je pa kako drugače kaj malega popravljenega: vsebina razširjena, okrajšana ali kaka manj znana beseda opisana. Na različnih mestih je ušla hrvatskima pisateljema tudi kaka specifično slovenska beseda ali oblika in členek, ki se ga sicer skrbno ogibljeta. Tudi sta včasi napačno razumela slovenski tekst.

---

[11]) Transkribiram glagolski tekst natančno po originalu v sedaj navadnem hrvatskem pravopisu (ju, ě (ê) = ja, j, č, ć, šć). Polglasnik je, kakor navadno v cksl. knjigah, samo eden = I in se rabi zelo redko; zaznamujem ga z ъ. — Črtica nad soglasniki kakor r, k . . . je odpadla iz tipografskih vzrokov.

Primeri:

Pogl. 2 A.[12])

Trub.	Konz.
Kadai inu kei ie Criſtus royen. Tiga ty Vuzheni bogati Aydie is Persie, kir Sonce vshaie, iſzheio, molio, daruio. Luc. 2, Nu 24; Mih. 5; Joh. 7.	Kadi i kad Isukrst rojen jest, toga ti učeni bogati Pogani iz Perzie od istoka isću, Mole i daruju. Lu 2, Čislo 24; Mihea 5; Ivan 7.

Pogl. 5 B.

Pridigary imaio ſoliti te ludi inu nim ſueititi ſuukom. Criſtus ie vſe sapuuidi dopolnoma dopernelſal. Marci 9, 4; Luce 14, 8, 16; Phil. 2; 1. Pet. 2; Jac. 2.	Pripovidavci imaju soliti ljudi, i njim svititi znaukom. Isukrst je sve zapovedi napuno zvršil. Mar. 4, 9, 14, 16; Filip. 2; 1 Pet. 2; Jakov 2.

Popolna odvisnost glagolskega teksta od Trubarjevega se pa posebno jasno razvidi iz mest, kjer sta hrv. prirejevalca napačno razumela Trubarja, n. pr. pogl. 3. B Trub.: vuzhenike, Konz.: učenike. Učenik pomeni v slovenščini učitelja, v hrvaščini pa učenca; hrvatska pisatelja pišeta napačno pod Trubarjevim vplivom ravnotako 7. C „učenici" in 24. B za Trub. „falsh Vuzheniki" Konz.: krivi učenici (falsche Lehrer); 26. A stoji za Trub. „vuzheniki" pri Konz.: „pisci". Navadno pa pomeni Konz. učenici pri Trub. iogri (Jünger).

Trub.: S. Petra Polnico, Konz.: Svetoga Petra nemočnicu 8. B. Polnica pomeni pri Trubarju tašč o. Hrvatska pisatelja sta besedo zamenjala z bolnico in sta tako napisala nesmisel. V dotičnem evangeljskem tekstu imata prav: punica.*)

Drastičen je tudi sledeči primer: Trub.: pred Shoflimi[13]) Deklami inu Hlapci, Konz.: pred Biskupi, Rabinjami i slugi 26. I. Mislila sta, da je „shcoflimi" družilnik besede shcof, pa je le svojilni pridevnik = škofjimi. Napačno sta tudi razumela Trub.: Te bodo Aydi ferdamnouali, Konz.: ti isti budu pogane sudili 12. D; Trub.: inu ga pusti vlouiti, Konz.: i učiniga ubiti 26. G; Trub.: inu byen, Konz. iubien 26. H, kar vse nasprotuje vsebini evangeljskega teksta. Vse kaže, da sumariji niso bili sproti pisani, ampak šele, ko je bil ves prevod končan, in v naglici, tako da prirejevalca nista utegnila pogledati v dotični evangeljski tekst.

Jezik v sumarijih se znatno razlikuje od jezika v evangeljskem tekstu: slovenski vpliv je v sumarijih veliko večji. Konzul ima mnogo besed in oblik, ki se nam zde samoslo-

---

[12]) Sumariji posameznih poglavij se v obeh tekstih zaznamujejo s črkami A, B, C . . .

*) Polь, s-pol, polьn. Beseda je tudi hrvatska. Ur.

[13]) Pogrešek za: Shcoflimi.

venske, lahko iz svojega istrskega narečja; značilno pa je, če stojijo v slovenskem in hrvatskem tekstu na istem mestu iste besede in oblike.

Besede. Trub. piše offri, Konz. ofri 23. B. V dotičnem oddelku evangelija stoji za Trub. offri Konz. zlato. Trub. lotri, Konz. lotri 23. C; Trub. sonce, Konz. sonce 27. F; Trub. rezh, Konz. rič (v pomenu: stvar) 12. D in 17. B; Trub. hudu gre, Konz. zlo gre 5. A; Trub. Pryti (er droht) Judom, de nih rezh bude zhedale hushi, Konz. Priti žudiem da njih rič bude ča dale huč 12. D; Trub. Criſtus, Konz. Kristus 15. B, drugje pa stoji povsod Isus, Isukrst ali Isukarst.

Oblike. Trub.: po ſodnim dneui, Konz. po sudnim dnevi 20. C. Trub. po vſim ſueitu, Konz. po vsim svitu 24. A. Trub. od sodniga dne, Konz. od sudnjiga dne 24. B. Trub. k ſodnimu dneuu, Konz. ksudnjimu dnevu 24. D.

Večkrat stoji dvojina, tako za Trub. sdueima rybama, Konz. zdvema ribama 14. B. Trub. Dua Jogra proſſita, Konz. Dva Učenika prosita 20. C. Trub.: od dueiu ſinu, Konz. od dviju Sinu 21. E. Da je nista bila prav navajena, kaže sledeči primer: Trub. Dueima Vernima slepzama, Konz. Dvima vernim slipcem 20. D.

Členek. Trub.: ty Vuzheni bogati Aydie, Konz.: ti učeni bogati Pogani 2. A. Trub. timu kushtnimu vprashanu, Konz. tomu himbenomu upitaniju 22. B. Trub. ty Verni, Konz. ti verni 24. A. Trub. Spoſna de ie on ta praui Criſtus, Konz. Spozna da je on ta pravi Jsukrst 26. H.

Večkrat se prevaja členek z ovi, n. pr. Trub. S to pergliho od . . . Konz. Zovu priliku od . . . 21. E, F. 22. A in 25. A, B; Trub. od tih Deſſet Diuiz, Konz. od ovih deset Devoček 25. A; Trub. ſteimi prauimi Vernimi, Konz. zovimi pravimi vernimi, 25. A; Trub. od tih Centou oli Funtou, Konz. odovih talenat 25. B.

Jedan stoji brez potrebe po Trubarju. Trub. de ie on tudi en Goſpud zhes ſmert, Konz. da jest on takoje jedan gospodin zverh smrti 9. D.

Na mnogih mestih razširjata, malokdaj okrajšujeta hrv. prevajalca vsebino in opisujeta (glosirata) manj znane besede, n. pr.: Trub. na nih dum, Konz. na njih stan i dom 2. C; Trub. posti 40 dni, Konz. posti 40 dni i 40 noči 4. A; Trub. ſe ſprauiti, Konz. spraviti ili smiritise 5. C; Trub. hynauske poſte, Konz. hinbene i licimirske poste 6. C; Trub. prauim proshnaucem, Konz. pravim molećim i prosećim 7. B. Trub. Summa vſiga piſma, Konz. summa i stan vsiga pisma 7. B; Trub. vſem prauim Pridigariem, Konz. svim pravim i vernim pripovidavcem 10.

B; Trub. ſdueina[14]) Exempla, Konz. zdvimi nauci i eksempli 12. A; Trub. kar ie Bug poſtauil, Konz. štoje Bog naredil i postavil 15. A; Trub. ſtyri taushent mosh, Konz. četiri tisuća muži i žen 15. E; Trub. hualiti, Konz. častiti i hvaliti 21. B; Trub. v nebeſſa, Konz. unebesa ili ukralestvo nebesko 21. E. Pri Trub. manjka, Konz.: sulicu proboden 27. D. Zá Trub. „na eni Galileiski gori" ima Konz.: „na jenoj gori" 15. D. Pri Konz.. manjka, Trub.: Criſtus hozhe te sgublene ohraniti 18. A.

V zadnjem sumariju (28. C.) stoji pri Trub.: porozhi nim pridigati ta Euangelium vſem ludem inu te iste kerſtiti Math. 11; Joh. 17, 20; Mar. 16. Konz. ima: zapovidaim Evangelie . . . vse drugo manjka, ker stoji to na predzadnji strani na koncu, na zadnji pa ni več bilo prostora za nadaljevanje.

II.

Pri prirejanju evangeljskega teksta sta imela prevoditelja pred seboj obenem: cerkvenoslovanski misal hrvatske recenzije, Bernardinov lekcionar, Trubarjev slovenski prevod iz l. 1557. in vulgato. Nista pa mehanično prepisovala iz teh predlog, ampak sta jih vestno primerjala in porabila, kar se jima je zdelo najboljše.

A.

Najtesneje sta se naslanjala na Bernardinov lekcionar[15]); to je naravno, ker sta našla v njem edini prevod sv. pisma na narodnem jeziku, v katerem sta hotela pisati; zakaj sama pišeta, kakor smo videli (v predgovoru), da sta „hotela postaviti priproste, navadne, razumne, občene, vsagdanje, sadašnjega vrěmena besede". Iz Bernardina[16]) sta jemala ali neizpremenjeno, ali pa sta popravljala po cksl. prevodu, po Trubarju in po vulgati.
Primeri:

---

[14]) Pogrešek za: ſdueima.

[15]) Vpraša se: ali na prvo izdajo (iz l. 1495.) ali na drugo (iz l. 1543.)? Stvar ni posebne važnosti, ker se po Jagićevi sodbi (Arch. f. slav. Phil. II. 723), ki je imel v Odesi v rokah popoln eksemplar druge izdaje ta izdaja kar se tiče jezika in vsebine, nič ne razločuje od prve; samo tupatam se najde razlika v pravopisu. Maretić je primerjal zagrebški (nepopolni) eksemplar druge izdaje s prvo, pa je našel nekaj razlik; škoda, da navaja samo tri iz Luk. evangelija. Iz teh primerov bi se dalo sklepati, kar je tudi sicer verjetnejše, da sta rabila protestantska pisatelja drugo izdajo (iz l. 1543.). Prva izdaja ima Luk. 22. 21: na stoli; druga; na stolu in Konz. tudi: na stolu. Luk. 22.35 stoji v prvi izdaji: Ne, ništare, v drugi samo: ništare, in istotako tudi Konz. Iz tretjega primera Luk. 22.51 se ne da nič sklepati, ker prevaja Konz. „doselu" prve in „dosle" druge izdaje po Vulg.: do ovde (usque huc).

[16]) V Bernardinovem lekcionarju (in cksl. misalih) se ne nahaja ves Mat. evangelij, marveč na pr. celo 2., 26. in 27. poglavje, ostalih poglavij (1., 4. — 25., 28) le oddelki.

Konz.	Bern.[17])
Pogl. 1. 20, 21.	
Evo Anjel Gospodnji ukazase njemu usni govoreći: Osipe sinu Davidov, nemoise boěti vazeti ksebi[19]) Mariju tvoju zaručnicu; Jere začetje ko unjoi jest, po Duhu Svetom e. I ona hoće poroditi sina, I budeš imenovati ime njegovo Jsus[20]). Jere on hoće včiniti spasen plk svoi od grihov njih.	Evo angjel[18]) gospodinj ukaza se njemu u sni govoreći: Osipe, sinu Davidof, ne hti se bojati vazeti Mariju tvoju zaručnicu, jere začetje, ko u njoj jest, po svetom duhu jest: ona će poroditi sina, i zvati će se jime[21]) njegovo Isus, jere on će učiniti spasen puk svoj od grihof njih.
Pogl. 4. 3 — 6.	
Pisano jest, Neusamom[22]) kruhu žive čovik, da uvsakoi riči ka ishodi iz ust Bosjih. Tada poě[23]) njega Děval u sveti grad, i postavi njega na vrh crikve, i reče nemu:	Pisano jest: ne o samom kruhu žive čovik, da o fsakoj riči, ka ishodi iz ust božjih. Toda uzvede njega djaval u sveti grad i postavi njega na vrh crikve i reče njemu
Pogl. 6. 24, 25.	
Nemorete Bogu služiti i Mamonu[24]): Zato govoru vam, ne mojte skrbiti životu vašimu[25]) ča budete blagovati i piti, ni tilu vašemu čimga hoćete oditi: Nili život veći nere pića, i tilo nego odića?	Ne morete bogu služiti i djavlu. I zato govoru vam: ne mojte se pečaliti životu vašemu, ča ćete blagovati, ni tilu vašemu čim ćete se oditi. Ni li život vekši nere pića i tilo nere odića?
Pogl. 17, 1—4.	
. . . i preobrazil se jest pred njimi, i prosvitlise obraz negov kakono slnce[26]), i svite negove učinišese bile kako svitlost[27]). I evose prikazaše Moisei, i Ilě šnjim govoreći. Odgovorivši tada Petar, reče Isusu. Gospodine dobro e nam ovde biti, ako hočeš, neka učinimo ovdi tri krovi[28]), tebe edan, Moiseju edan, i Ilii edan.	. , . i priobrazi se prid njimi. I prosvitli se obraz njegof kako sunce, a svite njegove učiniše se bile kako snig. I ovo se ukazaše Mojzes i Ilija s njim govoreći. Odgovori tada Petar i reče Isusu: Gospodine dobro jest nam ofde pribivati; ako hočeš, neka učinimo ofde tri pribivališća, tebi jedno, Mojzesu jedno, a Iliji jedno.

[17]) Pišem natančno po Maretićevi transkripciji, ki jo zagovarja v izd. Bern. lekc. str. XIV. i. d. Namesto znanega znaka za omehčani „n“ pišem „nj“.

[18]) Ta oblika stoji v prvi izdaji, ki jo je ponatisnil Maretić, tretja (iz l. 1586.) ima anjel, tako najbrž tudi druga, ker je po njej, ne poprvi, prirejena tretja. Prim. Maretić l. c. str. IX.

[19]) Po Trub, ki ima edini (poleg Lutra) ta dostavek.

[20]) Vulg. Et vocabis nomen eius Iesus.

[21]) Tretja izd. piše ime, tako najbrž tudi druga. Gl. op. 18.

[22]) Vulg.: non in solo pane.

[23]) Cksl.: Tagda početь i dьděval.

[24]) Na robu: bogastvo.

[25]) Trub. Ne skerbite nashimu shiuotu. Odtod tudi v Konz. nehrvatska oblika: vašimu.

[26]) Cksl. slnce.

[27]) Vulg. ima na robu: lux; Trub. luzh, Cksl. sněgъ.

[28]) Na robu: prebivališća.

To seveda niso vsi primeri; a že ti dovolj izpričujejo vpliv Bern. lekcionarja. Pripomniti pa moram, da prirejevalca zlasti od 20. pogl. pa do konca (28. pogl.) skoro kar prepisujeta iz lekcionarja; drugje pa, zlasti od 13. do 20. pogl., bolj odstopata od njega. Popravljata, kakor sem že omenil, po cerkvenoslovanskem prevodu hrv. recenzije (v misalih,) po Trubarju in vulgati.

Govoriti mi je najprej o cksl. vplivu. Stvar je pravzaprav lahko umevna: prirejevalca sta bila, kakor vemo, glagoljaša, znala sta torej, če že drugega ne, vsaj čitati glagolske knjige.

Tudi sta že zavoljo pismen morala imeti v rokah kak glagolski misal. Pa katerega? Poglejmo, kaj stoji o tem v hrvatskem predgovoru:

„. . . Vi znate ošće da slova Glagolska, ni Ciruliska povsuda édnako se nepišu. Mi ésmo světom dosta razumnihь i učenjihь, Latinskimь i Hrvackimь ězikomь Hrvackihь pisac, tere njihь pria pisanjemь gledajući na onu staru Hrvacku štampu u Brvialih i Misalih, ova slova od dobrihь i umetlivihь němškihь Meštar činili izdlesti, izseći, tere izliti..."

Iz navedenih besed se da težko določiti, kaj mislita pod „staro hrvatsko štampo". S sigurnostjo bi se stvar dognala, ko bi se primerjal protestantski prevod z vsemi glagolskimi misali in brevirji, tiskanimi do one dobe. Meni to še ni bilo mogoče, zato mora ostati vprašanje za zdaj nerešeno. Slutim pa, da sta prirejevalca imela pred seboj misal, ki ga je priredil za tisk l. 1528. frančiškan Pavel Modruški v Benetkah po prvotisku iz l. 1483.*)

Cerkvenoslovanski vpliv se kaže pred vsem v pravopisu. Polglasnik rabita, pa zelo redko, kakor pravita (v predgovoru) „světomь dobrihь Hrvatov, Latinskoga, grčkoga, i Eureiskoga pisma učenihь . . ., zašto da va štenju malo ili ništar prude nego da priprostihь ljudi mute". V predgovoru jih je več, in sicer ravno tam, kjer pravita, da je nepotreben, kakor da bi hotela to ad oculos dokazati. V sumarijih sem ga našel samo dvakrat: ISь (27. B in 28. A), navadno se pa piše ISUS ali Isus, Isukrst ali Isukarst, okrajšano ISH. V evangeljskem tekstu (v celem Matevžu) se piše polglasnik v sledečih primerih:

Pogl. 15.19: pomišlenьe; 11.18, Dьěvla; 17.17: dьěval, in 25.41 Dьěvlu (sicer brezьa); 21.19: listьé; 21.21, 21.24, — 22.37, 23.1 in 24.4: Isusь; 21.23: oblastьju; 21.31 in 22.29: Božьe (sicer navadno: božie ali božje); 21.35 Kamenьnjem (23.37 stoji: Kamenjem); 22.5: dugovanьe; 22.11 in 22.13: Kralь (sicer kralj ali kral); 22.14: da maloihьe izabranih; 12.15; ugovo-

*) O „Stari Hrvacki štampi" gl. beležko na koncu tega „Zbornika"!

renьju; 22.16 in 22.30: Božьi (navadno boži ali božji); 22.23: uskrsnutьe; 22.31: uskrišenьě (22.30: uskršeniju); 24.31: Anьele (navadno: angele ali anjele).

Največ primerov je torej iz 21. in 22. poglavja; vzroka ne vem.

Sploh se kaže v pravopisu nekak dualizem med vplivom cerkvenoslovanskih glagolskih knjig in pisavo po narodni izreki. Tako pišeta plk (cksl. plkъ) in puk, tlmačenje in tumačenje, slnce in sunce ... brez razločka, celo v istem odstavku. Tudi oblike esi, ere ... poleg jesi, jere ... so po cksl., ravnotako n. pr. kamenie poleg kamenje, tebě poleg tebi, Ekov poleg Jakov, moě poleg moja i. t. d., naposled predlog od, ki se piše tudi ot (cksl. otъ) in pridevnik pravadan (cksl. pravadan) za Bern. pravedan in prafden.

Lastna imena se pišejo večinoma kakor v lekcionarju: navadnejša v cksl. obliki (Ivan, Isus, Irud, Jakov ...), tista pa, ki se rabijo redkeje, po vulgati, samo da se protestantska pisatelja v nekaterih slučajih še bolj naslanjata na vulgato, n. pr. Konz. Abias, vulg. Abias, Bern. Abija; Konz. Ozias, vulg. Osias, Bern. Josija. Vendar pa je ušla protestantskima pisateljema tudi v takem slučaju cksl. oblika: pogl. 2.22: Konz. Vjudei, Cksl. v ijuděi, Bern. u Žudiji; 8.4: Konz. Moisei, Cksl. Moiseĭ, Bern. Mojzes; 12.39: Konz. znamenje Ijune Proroka, Cksl. znamenie Ijuni proroka, Bern. zlamenje Jonne proroka, in 12.40,41 (dvakrat): Konz. Ijuna, Cksl. Ijuna, Bern. Jona.

Protestantska pisatelja sta pisala v prvi vrsti za preprosto ljudstvo, zato sta marsikak izraz v lekcionarju, ki se jima ni zdel dovolj jasen, nadomestila z drugim, navadnejšim, pogosto iz cksl. teksta, n. pr. ima v pogl. 1.11 Bern.: u primišćenju (babilonskom), Konz.: upreseleniu po Cksl.: v prěselenie, in 1.12 Bern.: po primišćenju, Konz.: po preselenju, Cksl.: po prěseleni. 1.18 Bern.: prvo nego se uvitovaše, Konz.: prvo negose znidoše, Cksl.: prěžde neže snidosta se. 5.15 Bern.: i postave ga pod uborkom (sub modio), Konz.: i postavise pod spud, Cksl.: i polagajutъ pod spudom. 6.26 Bern.: skupljaju u vetere, Konz.: skuplaju užitnicu, Cksl.: zbirajutъ v žitnicu (Trub.: ute kashte).

6.36 Bern.: i ova fsa nadodadut se vam, Konz.: i ova vsa priložetse vam, Cksl.: i sě vsa priložet se vamъ. 7.15 Bern.: a iznutra su vuci razdirati, Konz.: a iznutra su vuci razhitni, Cksl.: a vnutrě sut vlci razhištni. 11.28 Bern.: naprćeni, Konz.: obremenjeni, Cksl.: obrěmeneni. 18.24 Bern.: prida ga officijalom. Konz,: predaga mučitelem, Cksl.: přěda i mučitelem. 22.15 Bern.: viće svećaše, Konz: stvoriše svět, Cksl.: světъ stvoriše.

Za jasnost sta si toliko prizadevala, da sta zapisala na robu pod zvezdico še drug in celó tretji izraz, v tekstu iz lekcionarja, na robu pa iz cksl. teksta in narobe, zlasti v poslednjih poglavjih, n. pr.:

2.22 Bern.: ki učini pir, Konz.: ki učini *svadbu (na robu:)* brak, pir, Cksl.: iže stvori brakъ. — 23.37 Bern.: pipliće, Konz.: *pipliće, (na robu:)* ptence, Cksl.: ptěncě. — 25.6 Bern.: nevistac, Konz.: *nevistac, (na robu:)* ženih, Cksl.: ženih. — 25.10 Bern.: na pir, Konz.: *na pir (na robu:)* brak, Cksl.: na brak. — 26.50 Bern.: prijatelju, Konz.: *priětelju, (na robu:)* druže, Cksl.: druže. — 26.51 Bern.: mač, Konz.: *meč, (na robu:)* nož, Cksl. nož. — 26.55 Bern.: s mači i s palicami, Konz.: z meči i *s palicami, (na robn:) *drkoli, Cksl.: s oruziemъ i z drkolami. — 28.63 Bern.: hinac, Konz.: *lastac, (na robu:) hinac, Cksl.: lastac.

Seveda nista vsakikrat samo iz tega vzroka jemala izrazov iz cksl. teksta, ampak često tudi zato, ker sta jih bila kot glagoljaša bolj navajena, tako da so jima nevede ušli pod pero, četudi niso nič bolj jasni, n. pr.:

5.46 Bern.: očitnici, Konz. in Cksl.: mitari.

6.18 Bern.: Otcu tvomu ki jest u sakrivenu, i otac tvoj ki vidi u skrovitu, Konz.: Otcu tvomu, ki jest votaine, i Otac tvoi ki vidi votaine, Cksl.: Otьcu tvoemu, iže estь v'taině, i otac tvoi viděv te v'taině.

8.4 Bern.: da pojdi i ukaži se redofniku, Konz.: da poidi i ukažise Jereju, Cksl.: na idi i pokaži se erěomь.

10.27 Bern.: pripovidajte na strihah, Konz.: pripovidaite na krovih, Cksl.: propovědaite na krověhь.

Zaimek čto se menjava s ča (gl. n. pr. pogl. 10.26—29) in što. „Čto" stoji vsega skupaj (v celem Matevžu), ako se nisem uštel, 36krat, „ča" tudi 36krat, „što" pa 37krat. Namesto Bern. „dokle" se rabi nekolikokrat „doidеže" (Cksl. dondeže in doideže) in za Bern. predlog cića večkrat po Cksl. navadno zapostavljen radi, n. pr. 24.9 Konz.: imena moga radi, Cksl.: imene moego radi, Bern.: cića jimena moga.

Oblike. Cksl. genetivi so: 15.27 Konz.: koje od trpezi gospodov svojih padaju, Cksl.: eže padajut ot trpezi gospodь svojihь, Bern.: Ke padaju od stola gospode svoje. — 11.2 Konz.: dva od Učenik svoih, Cksl: dva ot učenik svoih, Bern.: dva od svojih učenikov. — 16.14 Konz.: jednoga od Prorok, Cksl.: edinoga ot prorokъ, Bern.: jednoga od prorokof. — 25.32 Konz.: od kozlić, Cksl.: ot kozlićь, Bern.: od kozlićef. — Tretja oseba na —t. Tu ni nikake doslednosti. Včasi stojijo te oblike na istem mestu, kakor v lekcionarju, včasi jih ima lekcionar, Konz. pa ne in narobe. Navajam samo nekaj primerov, ki so potekli neposredno iz cksl. teksta.

10.17 Konz.: teput vas, Cksl.: teput vi; v Bern. manjka pogl. 10.16—22. — 15.4 Konz.: da smrtju umret, Cksl.: semrьtiju umret, Bern.: da umre osujen. — 15.13 Konz.: izkorenitse, Cksl.: iskorenit se, Bern.: izkoreni se. — 15.14 Konz.: oba vĕmu padut, Cksl.: oba v ĕmu padut, Bern.: oba se u jamu upadu.

Dativ. absol. 13.25 Konz.: a spećim ljudem (doide nepriĕtel), Cksl.: spĕću že človĕku, Bern.: i kada spahu ljudi.

Naposled je cerkvenoslovanski slog:

21. 9.

Konz.:	Cksl.:	Bern.:
Osanna Sinu Davidovu. Blagoslovlen[39]) ki pride vime Gospodnje, Osan na va višnih.	Osanna Sinu Davidovu, blagoslovlen iže pride v ime gospodьne, Osanna vъ višnih.	Osana, slava va višnjih sinu Davidovu. Blažen, ki prijde u jime gospodinje.

21. 16.

da iz ust mladenac i sasućih svrsil esi hvalu.	ĕko iz ustъ mladenacъ i sasućihъ svrsilь esi hvalu.	da iz ust ditinjih i onih, ki sasnu, izvršil si slavu.

Še bi se dalo kaj povedati o cksl. vplivu, pa to mora za zdaj zadoščati. Vsekakor se po vsem tem lahko reče, da sta se prirejevalca poleg Bern. lekcionarja najbolj ozirala na cerkvenoslovanski tekst. To potrjuje tudi sledeči slučaj: Pogl. 10.16—22 manjka v 1. in najbrž tudi v 2. izdaji Bern. lekcionarja, pač pa se nahaja v cksl. tekstu. In v teh par verzih je kar zaporedoma več cksl. oblik: meju vlke; teput; vrh njih i zvrh narod (gen. plur.); čto (dvakrat); ksemrti. Celo v tekstu, ki ga ni ne v lekcionarju, ne v cksl. misalu, se dobio cksl. besede in oblike, n. pr.: 1.25: doideže; 11.19: Se (ecce); 12.4: jereom; 16.4: zlamenje ljune proroka; 19.19: Počtui Oca, i mater; čto (14krat); 1.22: da isplnitse; 1.23: ča istlmačitse; 23.18 in 22: klnetse; kakih 6krat: budet; 9.19: razderutse, prolietse, ohranetse, in na raznih mestih še druge take oblike.

Vpliv Trubarjevega slovenskega prevoda.

V pravopisu. Konz. Barrabas, Trub.: Barrabas, Bern.: Baraban, Vulg. Barabbas 27.16. — Besede in oblike. Razen tega, kar sem že mimogrede omenil, še pogl. 1.19 Konz.: nehtiše nu raznesti, Trub.: nei hotel no reſneſti, Bern.: nehtiše nju propovidati. — 2.1 Konz.: mudri od Istoka, Trub.: ti Modri od Iutroue deshele, Bern.: kralji od istoka (Cksl.: vlsvi ot istoka). — 6.19 Konz.: arĕ i moli, Trub.: errya inu molli, Bern.: rja i trma. — 6.28 Konz.:

[39]) V pogl. 23.39 ima Konz. tekst: Blaženi ki pride . . ., po Bern: blaženi, ki pride . . ., Cksl: Blagoslovlenъ . . .

Pogledaite na lilie, koje jesu na pole, Trub.: Pogledajte na te Lilie na tim polei, Bern.: Smislite cvitje poljsko. — 9.2 Konz.: Budi dobre volé, Trub.: bodi dobre uole, Bern.: ufaj (Cksl.: upvai, Vulg: confide). — 14.22 Konz.: I premora Isus Učenike svoje, Trub.: Inu Iesus ie sdaici permoral ſuim Iogrom, Bern.: zapovidi Isus učenikom. — 18.26 Konz.: padši doli tada sluga oni, Trub.: Ta hlapez pag pade doli, Bern.: Pokleknůfši tada pade sluga oni. — 23.5 Konz.: opominave listi, Trub.: opominaue liſtike, Bern.: urešenja od zakona (Cksl.: hranilišća, Vulg: phylacteria). — 27.16 Konz.: uznika razglašenoga. Trub.: resglaſſeniga iednika, Bern.: uznika zamirita (Cksl.: naročita). 24.4 Konz.: da vas ki ne *zapela, (na robu?)* ne prelasti po Cksl.: ne prelastit, Trub.: de uas du ne ſepela, Bern.: da vas nitko ne prihini. — 26.18 Konz.: *Vazam, (na robu:)* Vazmenoga janjca, po Trub.: Velikonozhnu Iagne, Bern.: vazam.

Vsebino razporejata, popravljata in izpopolnjujeta po Trubarju:

5. 44.

Konz.:	Trub.:	Bern.:	Vulg.:
Ljubite nepriatele vaše, dobro govorite od onih, ki vas kunu, dobro činite onim, koi vas nenavide, molite za onih ki vam škode i proganaju vas.	Lubite uashe ſouurashnike, Gouorite tim dobro, kir uas kelnu, Sturite tim dobro, kir uas souurashio, Proſſite za te, kir uas reshaluio inu preganeio.	Ljubite neprijatele vaše, i dobro činite onim, ki vas nenavidé, i molite za onih, ki vas progone i ki od vas zlo govore.	Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos et orate pro persequentibus et calumniantibus vos.

7. 21.

Konz:	Trub:
Koi čini volju Otca moga, ki na nebesih jest.	Kateri dei tu uolo muiga ozheta kir ie v nebesih.

Drugi teksti imajo tukaj dostavek:

Bern.:	Cksl.:	Vulg.:
Ki čini volju otca moga, ki na nebesih jest, on će ulisti u kraljefstvo nebesko.	... otca moego, iže estь na nebesihь, ta vnidetь v cesarstvo nebeskoe.	... patris mei, qui in caelis est, ipse intrabit in regnum caelorum.

27.34 Konz.: I dašemu ocat piti žučjom zmišan, Trub: dado nemu eſſih pyti ſeltzhio ſmeshan, Bern.: i daše mu vino piti smišano s žučju (Cksl.: vino, Vulg.: vinum). — 20.22 Konz.: i krstom krstitise, skoim sam ja kršćen, Trub.: inu ſteim kerſtom ſe kerſtiti, skaterim ieſt bom kerszhen. —

Bern., Cksl. in Vulg. nimajo tega dostavka, ki je prišel v Konz. tekst preko Trubarja in Lutra iz grškega originala.

Vpliv vulgate.

Pogl. 2.6 Konz.: A ti Betleem zemla Judee, Vulg. Et tu Betlehem terra Juda, Bern.: A ti Betleme grade žudijski.

8.27 Konz.: Kakov jest ovi, jere vetri i more poslušaju njega, Vulg.: qualis est hic, quia venti et mare obediunt ei, Bern.: Koliko je moguć of, da vitri i more poslušaju njega (Cksl.: kolik sъ estъ . . ., Trub.: kai ie leta ſa eniga Mosha, de . . .). —

13.24 Konz: Drugu priliku im postavi naprid govoreć, Vulg: Aliam parabolam proposuit illis dicens; Bern in Cksl. tega nimata. — 18.7 Konz: Gore svitu pred zmutnjami, Vulg.: vae mundo a scandalis, Bern.: Jao ljudem, ki smućuju i jao svitu cića smućenja. — 22.7 Konz.: *ljudomorce, na robu:) *uboice po Cksl. uboice, Bern. ubojice, Vulg.: homicidas. —

25.9 Konz.: poidite bole k prodajućim, Vulg.: ite potius ad vendentes, Bern.: pojdite brzo k prodajućim.

Še bi se dobila kaka sličnost iz vulgate; vendar lahko rečem, da sta prirejevalca v oddelkih, kjer sta imela na razpolago tri slovanske tekste, primeroma malo vzela iz vulgate.

B.

Ostale oddelke, ki se ne nahajajo v lekcionarju (in cksl. misalih), sta priredila hrvatska prevoditelja po vulgati in Trubarju; na Trubarja se tukaj nekoliko bolj ozirata, zlasti zaradi jezika, ker razen njegovega slovenskega v tem delu nista imela nobenega drugega slovanskega prevoda na razpolago;*) glavni vir pa jima je vendar vulgata.

Primeri.

Pogl. 3.1—3.

Konz:	Vulg:
Vadni one, pride Ivan Krstitel pripovidajući vpustinji židovskoi i govoreći: činite pokoru, blizubo jest kralestvo nebesko, jere ovo jest oni, od koga Ezaia Prorok govori, ki reče: Glas vapiući[30]) vpustinji, pripravite put gospodnji, ravne činite staze njegove.	In diebus illis venit Joannes Baptista praedicans in deserto Iudaeae et dicens: poenitentiam agite, appropinquavit enim regnum caelorum, hic est enim, de quo dictum est per Isaiam Prophetam dicentem: Vox clamantis in deserto, parate viam Domini, rectas facite semitas eius.

*) Vendar prim. izjavo v nemškem uvodu „Prvoga dela Nov. test".

[30]) Drugi teksti imajo vsi gen.; sicer pišeta na pararelnih mestih prav: Luk. 3.4 Glas vapiućega vapustinji, Ivan 1.24 Ja jesam glas vapiućega u pustinji.

Pogl. 12.9—12.

I pošadši otuda pride unjihovu Sinagogu: I evo biše čovik imijući suhu ruku, i upitaše njega govoreći: Akose spodobi usubotu ličiti? Da ga potvore: On tada reče nim: Koi budet od vas čovik, ki imati bude ovću jednu, i ako ova vsobotu padet uĕmu, ne popadeli nju i dvigneju? Koliko veće boli jest čovik od ovce? Zato spodobise usubotu dobro učiniti.

Et cum inde transisset, venit in Synagogam eorum. Et ecce homo erat manum habens aridam, et interrogabant eum dicentes: si licet sabbatis curare? ut accusarent eum. Ipse autem dixit illis: Quis erit ex vobis homo, qui habeat ovem unam et si ceciderit haec sabbatis in foveam, nonne tenebit et levabit eam? Quanto magis mellior est homo ove? Itaque licet sabbatis benefacere.

Že iz teh primerov razvidimo, kako velik je vpliv vulgate na slog hrv. prirejevalcev. Njunemu jezikovnemu čutu se je nekako upiral Trubarjev skoro popolnoma nemški slog; zato sta v tem rajša sledila vulgato, včasi še preveč in na škodo hrvatskemu jeziku, n. pr. pogl. 12.11 i. d. (gl. zg.).

Latinsko relat. konstr. prevajata dobesedno 28.11: koje kada otidoše, Vulg.: quae cum abiissent; ali vsaj sledijo besede v istem redu 14.13: Ovo kad sliša Isus, Vulg.: quod cum audisset Iesus. — Besedni red pri lat. inquit. 14.8: A ona buduć prvo od matere svoje napućena. Daimi, reče, ovdi uzdeli glavu Krstitela, Vulg.: At illa praemonita a matre sua, Da mihi, inquit, hic in disco caput Ioannis Baptistae. — Konstr. z glagolom sum po lat. načinu. 7.29 in 19.22: bišebo imijući mnoga imeně, Vulg.: erat enim habens multas possessiones (Trub.: ſakai on ie imel doſti blaga). — Latinske fraze. 14.3: utamnicu postavil, Vulg: in carcerem posuit; 17.11: i svaka hoće povratiti, Vulg: et omnia restituet (Trub.: inu [ima] vſe na prauu oberniti); 19.17. — Preveč doslovno prevajata: 7.4: pusti nekati izvergu, Vulg.: sine eiciam (Trub.: dershi de tebi iſmem smet); 13.35: tere *izrignuti (hoću) otaine, (na robu:)* izgovoriti po Trub. iſrezhi, Vulg.: eructabo abscondita; 12,12: Koliko veće boli jest, Vulg.: quanto magis mellior est; 17.24: ako meštar vaš plaća dohodak? reče, takoje, Vulg.: . . . dixit, etiam (Trub.: . . . On praui, Ia).

Napačno sta prevedla committere 252.7; naručiti prominjavcem, Vulg.: committere nummulariis. Committere pomeni naručiti in izručiti, v našem slučaju izručiti.

Pogrešek v skladnji. 11.19: Se žeruća človika i Vino pivca, Očitnikov i grišnikov priětel, Vulg.: Ecce homo vorax et potator vini, publicanorum et peccatorum amicus.

Manj navadna lastna imena pišeta seveda tudi v teh oddelkih po vulgati; odtod se da razlagati pogrešna oblika 4.13; Ukafarnau, Vulg.: in (civitate) Capharnaū, (Trub.: Capernaum). Prezrla sta cirkumfleks nad u-jem, ki pomeni v tedanjih latinskih tiskih m; 11.23 in 17.24 pišeta Kapernaum.

Čeravno je hrv. prirejevalcema v drugem delu vulgata glavni vir, sta se vendar tudi precej ozirala na Trubarja: jezik je v tem delu bližji slovenskemu, ima več slovenskih znakov v oblikah, besedah in v frazeologiji. Ker pišem posebno študijo o vplivu Trubarjevega jezika na jezik hrv. prirejevalcev v celem prvem delu Novega testamenta (4 evang. in dej. ap.) zlasti tam, kjer nista imela nobene druge slovanske predloge na razpolago, naj omenim sedaj samo nekaj stvari.

Trub. piše 13.15 za Joseph (Vulg.) napačno Joſes, in ravnotako Konz.: Iozes. Pogrešek je torej prešel iz Trub. v Konz. tekst. Zanimivo je, da je dotični odstavek sicer popolnoma prirejen po vulgati.

3.3 in večkrat ima Konz.: Ezaia po Trub.: Eſaiaſ za Vulg.: Isaias.

Po slovenskem načinu tvorita prihodnjik 9.15: se budu postili, Trub.: ſe bodo poſtili, in 28.10: ondi me budu viděli, Trub.: tamkai bodo oni mene uidili. To sta edina dva primera v celem Matevžu, sicer tvorita prihodnjik vedno z nedoločnikom in budu ali hoću.

Nejasen izraz razlagata na robu po Trubárju 13.21: nego *vrimenan jest, (na robu):* to ē, dokratka vrimena ostane, Vulg.: sed est temporalis, Trub.: temuzh on kratig zhas obſtoi. — 19.24: Laglé jest *Kamelu skrozi uši iglene proiti. nego . . ., (na robu): *Misto kamela, morese razumiti on nai debli konop, ki je vnavi, to je Gumina.[31]) Trub.: De ena kamela lashei gre skuſi usheſa ene igle, koker . . ., (opomba na robu:) „Kamela, ſe more tudi ſastopiti ena debela ueruu oli en shtrik.“ Da je opomba res po Trubarju, vidimo že iz tega, ker se rabi v tekstu moški samostalnik (dajalnik) kamelu, po lat. camelus, v v opombi pa po Trub. ženska oblika. — 22.29 Konz.: Vi *bludite, (na robu)* zahaěte, Trub.: Vi ſahaiete, Vulg.: erratis. — Členka in sploh germanizmov se ogibljeta, pa jima je vendar tudi v tem delu ušla tupatam kaka malenkost, n. pr. 21.31: I rekoše njemu. Ta prvi, Trub.: Oni prauio knemu, Ta perui. 13,19: pride on zali, Trub.: taku pride ta Hudi, Vulg.: venit malus. — 13.38: a ljul jesu sinove onoga zaloga, Trub.: Ta Lulca, ſo ty otroci tiga Hudiga, Vulg.: zizania autem filii sunt nequam. — 23.13: vi negreste unutar, Trub.: Vi ne greſte noter, vulg: vos enim non intratis. — 7.25: i ne pade doli, Trub.: inu ta doli nei pala, vulg: et non cecidit.

---

[31]) Vnavi = na ladji. Gummina je po akad. rječ. „vrlo debelo uže, kojijem se vežu velike adje, tal. gómeno.“ — Rabi se od 16. veka po zapadnih krajih. Med citati manjka v akad. rječ. naše mesto.

Vsi ti in slični germanizmi so prešli iz Trub. v Konz. tekst; direktnega vpliva nemške predloge nisem mogel nikjer zaslediti. Sicer se mi zdi napačno Vidičevo mnenje (l. c.), da ta protestantska pisatelja „menda itak nista dobro razumela nemškega jezika". Vsaj za Stjepana Konzula je neupravičen vsak dvom. Prišel je bil namreč že l. 1549. na Nemško, bil tam l. 1553. kantor (tretji učitelj) na takozvani „Poetenschule" v Reznu in l. 1556. učitelj v Chamu na Bavarskem. Razen tega se je ohranilo več njegovih nemških pisem, n. pr. Elze, l. c. str. 152 i. d. Da kljub temu ni najti nemškega vpliva, prihaja odtod, ker se Trubarjev prevod skoro do besede naslanja na nemško predlogo, ki je torej Konzulu in Dalmati bila nepotrebna: glede sloga sta sledila vulgato, za izraze pa jima je seveda bolj služil slovenski prevod. Pa tudi Trubar ju je pustil dvakrat na cedilu (govorim o oddelkih, kjer nista imela lekc. in cksl. teksta); tako pišeta 10.10: ni tašku na puti, Vulg: non peram in via, Trub.: inu obeniga Karneria na tim potu, Luter: auch keine Taschen zur Wegfahrt. Za lat. pera nista vedela pravega izraza; Trub. karner jima je bila prenenavadna beseda, zato sta morebiti pogledala v nemški tekst in za Lut. Taschen zapisala taška. Vendar pa sta se besede tudi lahko spominjala iz navadnega govora. — 11.16: priličan ē dici na placih sideći, Trub.: ona ie glih tim otrokom, kir na tim plazu lide, Lut.: . . . an dem Marckt. Vulg: . . . in foro. Tukaj je germanizem očividno iz Trubarja.

Tudi o italijanskem vplivu ne morem nič gotovega povedati. Da sta prirejevalca razumela italijanski, za to imamo dokazov. Saj sta izdala leto pozneje (1563) v glagolici knjigo, ki ima naslov: „Govorenje vele prudno od dobročinênja ili dobrote propetoga Is Ha ka kristijanom", ki je prevod l. 1543. v Benetkah izišle italijanske razprave: „Trattato utilissimo del beneficio di Giesu Christo crocifisso verso i Christiani". L. 1565. sta potem izdala še italijanski original in hrvatski tekst v latinici.[32])

Italijanizem je na vsak način pleonastična raba predloga od, n. pr.: od veće, ital. di piu, starišine od puka i. d. To je že Kopitar opomnil v svoji slovnici (str. 456.), samo takrat še ni mogel vedeti, da imata prirejevalca ravno njegove primere iz lekcionarja.

Primerjal sem italijansko biblijo, tiskano l. 1546. v Benetkah, ki se popolnoma naslanja na vulgato, s Konzulovim tekstom, pa sem se kmalu uveril, da prirejevalca nista rabila te izdaje; zakaj na mestih, kjer se razločuje od vulgate, se nista nikjer ozirala nanjo, ampak na katerega izmed zgoraj imenovanih virov. Ko bi se dobila kaka protest. ital. biblija, potem bi se dala stvar dognati.

[32]) „Slovan" 1906 zv. 8 (Dva glagoljaša . . . priobčil L. Pintar).

Važno se mi zdi za to vprašanje Trubarjevo pismo Bullingerju z dne 13.3. 1557 (Elze l. c. str. 27.), kjer mu poroča: „. . . illa translatio italica, quam nuper a quodam italo Geneve factam, mihi apprime placet et me multum juvat in mea versione schlavica, cum peroptime sicuti germanicam vel latinam intelligo." Temu pismu pristavlja Elze opombo: „Es kann kaum eine andere italienische übersetzung als die des Ant. Brucioli gemeint sein, doch ist mir kein Genfer druck derselben bekannt, der nach Ort und Zeit nächstgelegene wäre wohl die Lyoner Ausgabe des Neuen Testamentes von 1550, dann die von Venedig 1551."

Verjetno je, da sta imela hrv. prirejevalca baš Trubarjev eksemplar na razpolago, čeravno si seveda ne upam tega trditi s sigurnostjo.

Ob koncu samo še nekaj. Zakaj Stjepan Konzul in Anton Dalmata ne navajata med ostalimi viri tudi glavnega, namr. lekcionarja? — Pri vsej svoji verski gorečnosti so bili protestantski pisatelji tudi zelo občutljivi glede pisateljske slave. Vergerij je hotel izrabiti Trubarja, ki naj bi prevajal slovenske knjige, on bi jih pa izdajal, seveda pod svojim imenom ali vsaj skupno s Trubarjem. Kakor vemo, je Trubar kmalu izprevidel Vergerijevo nakano in je potem na svojo roko prevajal in izdajal slovenske knjige. Slično razmerje je bilo med Trubarjem in Konzulom (Ant. Dalmata je bil, kakor se soglasno poroča, mirna duša, ki mu ni bilo nič drugega mar, kakor prevajanje na hrv. jezik). Trubar je hotel biti vodja Ungnadovemu podjetju za izdajanje jugoslovanskih verskih knjig, Konzul se je pa temu upiral in res tudi deloma izpodrinil Trubarja. Izcimila se je iz tega med njima dolgotrajna, strastna polemika, polna osebnih napadov in očitkov; v njo je posegal tudi Ungnand, ki je izkušal braniti Konzula Trubarjevih napadov (Elze, l. c. str. 188 i. d.).* Razen tega je bilo prirejanje cerkvenih knjig glavni, da, edini zaslužek hrv. pisateljev. Bilo je torej njima na korist, da sta skrivala glavni vir, ker bi jima bil sicer utegnil kdo reči: Če sta lahko več kot polovico prepisala iz lekcionarja, kaj pa sta potem pravzaprav delala nad štiri leta?

Kljub temu nikakor ne moremo pritrditi Elzeju, ki govori prezirljivo o delu hrv. pisateljev, češ, da je samo „prost prevod iz slovenščine v sorodno hrvaščino";[33]) moramo biti pravični in pripoznati, da sta svojo nalogo izvršila, kolikor sta mogla, vestno in natančno, kakor smo videli, z najboljšimi in najprimernejšimi pripomočki, ki so jima bili na razpolago.

---

* Gl. dr. Bučarjevo razpravo v tem Zborniku.

[33]) Elze, l. c. str. 158. Elze ima svojo trditev od Trubarja, ki je bil res sam o tem prepričan, kakor je razvidno iz njegovih pisem.

Protestantizem v Istri, v metliški in hrvatski Krajini.

Profesor **Ivan Steklasa** (Zagreb).

Več nego pol stoletja pred Trubarjevim književnim delovanjem se je z glagolico tiskala prva hrvatska knjiga.

Dne 12. febr. 1483 je bil nje tisk končan; bil je to misal, ki so ga bili dali glagoljaši tiskati v Benetkah. Deset let pozneje je bil v Benetkah pod nadzorstvom senjskega kanonika Blaža Baromića tiskan brevijar. L. 1494. je misal na novo izšel v Senju in istotam 1496 „Spovid općena". Izza l. 1507. je senjska tiskarna živahneje delovala, zlasti s pomočjo „arhižakna" in vikarja senjskega Silvestra Bedričića („Naručnik plebanušev", „Transit sv. Jerolima", „Korizmenjak fratra Roberta", ritual in „Mirakuli slavne dive Marije"). Z l. 1528. se javijo zopet beneški tiski; misal, ki je izšel tega leta v Benetkah, je priredil najbrž frančiškan Pavao Modruški; iz iste tiskarne je pač izšel tudi „Bukvar" (abecednik, čitanka). Za tisk glagolskih knjig se je posebno brigal modruški škof Simon Kožičić (u. 1536), rojen Zadranin; v njegovi hiši na Reki se je l. 1530. tiskalo delo „Oficii blažene devi Marie", a že l. 1531. je izdal „Misal hrvacki" in pa knjigo „Od žitija rimskih arhijereov i cesarov itd." Nato se je začel protestantski pokret.[1]) Nezavisna od tega pokreta in pred njim je zacvela dalmatinsko-hrvatska poezija.

---

[1]) Gl. tudi začetek Bučarjeve in Polovičeve razprave. Ta uvod je dodalo uredništvo po Surminovi „Pov. knj.".

A. Istra., Primorje.[2])

Iz Istre so dobili protestanti najodličnejše zagovornike, kakor tržaškega škofa Petra Bonoma (1501—1546) in njegovega naslednika Frana II. Jozefića, pa tudi pokretnike slovanske književnosti; saj je brez dvoma Primoža Trubarja za obsežnejše književno delovanje oduševil senjsko-modruški, kasneje koperski škof Pavel Vergerij (1536—1548), ki ima tudi mnogo zaslug za osnovanje hrvatske tiskarne z glagolskimi in cirilskimi črkami na Würtemberškem. Zaslužna sta za novo vero Matija Vlačić Franković (Flaccius Illyricus) in škof senjski, pozneje nadškof spljetski Marko Anton Dominis (Gospodnetić). Za dober prevod glagolskega svetega pisma se je mnogo trudil Fran Barbo, vlastelin na Kožljaku (Waxenstein) v Istri, sicer stotnik na Reki (1563—1569), a eden glavnih prevoditeljev protestantskih spisov na hrvatski jezik je bil Istranin Stjepan Konzul.[3])

Večina teh mož je delala za razširitev protestantizma izven Istre; v Istri sami se je nova vera prav malo razširila radi gospodstva benečanskega, ki je bilo odločno protivno verski reformaciji ne le radi vere same, nego tudi radi slovanske knjige, ki bi jo bili njeni protivniki radi zatrli tudi v cerkvi. Ker so se oklenili nove vere duhovniki glagoljaši, so imeli tujci dosti povoda, da so preganjali slovanščino iz službe božje. Ko sta bila okoli l. 1545. do 1549. pregnana s svojih škofovskih stolic privrženca nove vere Pavel Vergerij iz Kopra in Fran Ričan Jozefić iz Trsta, se niso mogli v Istri vzdržati drugi pristaši nove vere ter so se začeli seliti. Med prvimi je bil Stjepan Konzul. Ostali so pa v Istri Ivan Fabijanić in Matevž Živčić, vikar cerkve v Pazinu, Fran Hlej, župnik v Gradišču, Juri Cvečić, Juri Stradiot, Juri Iurešić, Nikolaj Mojzes, gospa Moškanova, vlastelinka v Pazinu, in Fran Barbo, ki je kot stotnik na Reki sodeloval pri obrambi hrvatskih mej proti Turkom (zakaj z Reke se je vozila hrana in orožje za čete na mejah). Pri Barbu so se shajali privrženci nove vere.[4]) Sam Stjepan Konzul je bil l. 1563. pri njem, da se dogovori z njim o svojem literarnem delu; ker so bili baš prazniki, niso mogli takrat duhovniki na Kožljak; sešli so se pozneje v Pazinu in

---

[2]) Sestavljena je vsa razprava g. prof. Steklase po sledečih virih: „R. Lopašić, Spomenici hrv. Krajine. — R. Lopašić, Poviest grada Zagreba. (Zagreb, 1879.) — Kostrenčić Iv., Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Literatur der Südslaven in den Jahren 1559—1565. Wien, 1874. — Elze, Trubers Briefe. — Elze, Die Superintendenten. —Starine (Jugoslav. Akad. znanosti i umjetnosti) XIX, XXVI. — Valvasor. — Vrhovec Iv., Zgodovina Novega mesta. — Dimitz, Geschichte Krains etc. U r.

[3]) Gl. Bučarjevo in Polovičevo razpravo v tem „Zborniku".

[4]) Prim. Nazorov roman „Krvavi dani" (Zagreb), str. 35. sl.

tudi tu je bil prisoten Fran Barbo. Barbo pa je i na Reki hotel pospešiti protestantizem ter zahteval kot stotnik za mesto luteranskih propovednikov.

Posebno se je zavzel Fran Barbo za razširitev že tiskanih protestantovskih knjig. Širil je knjige, tiskane z glagolico, cirilico in latinico. Leta 1562. odgovarja Ivanu Ungnadu Adam Langenmantel, vlastelin iz Kostela pri Kolpi, da gre na Turško prav malo knjig, ker je vse do Bosne pusto, pa tudi sama Bosna opustošena. Le z Reke bi se moglo kaj več knjig prodati, ker je Reka v zvezi s Šibenikom, Trogirom in Dubrovnikom. Zato naj Ivan Ungnad piše stotniku Franu Barbu, on bi mogel v tem pogledu največ koristiti. Fran Barbo poroča leta 1563. iz Ljubljane Ungnadu, da je prejel le nekaj katekizmov; razdelil jih je do sedaj 100, nekaj še jih ima. Knjige naj se tiskajo za Dalmacijo le z latinico, ker gospe tamkaj poznajo le latinska pismena.

Prejemal je Fran Barbo knjige na račun; prodajal je evangeliste po 20 reparjev, postilo po goldinarju, locos in avgsburško konfesijo vezano po 10 ali 12 krajcarjev. V Gradišču se je našel mož, pripravljen, prenašati knjige od duhovnika do duhovnika, vse na račun Barbov. Stjepan Konzul se je nadejal, da bode storil Barbo tudi na Reki, kar bo mogel, da se razproda čim več knjig. Knjigotržec Kirchberger iz Ljubljane se toži Ivanu Ungnadu, da ni dobil od Barba še nobenkrat pravega odgovora, razen, kar je zvedel po Cvečiću, ker je gospod po navadi preobložen z opravki. Prodaja je sploh slaba. Knjige se sicer naročajo, ali ne plačujejo. Tudi Fran Barbo ni točen plačnik. Bržkone se je zahtevalo v tem pogledu od Barba preveč gmotnih žrtev, kajti kakor je bil zavzet za to novo književno podjetje, se gotovo ni plašil primernih stroškov; to nam dokazujejo prejšnje navedbe. Zahteve so bile pač prekomerne, da jih Barbo ni mogel izpolnjevati pri vsej dobri volji. Vsekakor pa si je ohranil Barbo v naši književni zgodovini kot njen vnet pospeševalec časten spomin.

V senjski škofiji, v hrvatskem Primorju novi hrvatski prevodi protestantskih knjig niso posebno vplivali na razširitev nove vere, ker se je tam itak rabila hrvaščina pri službi božji.

B. Metlika in hrvatska Krajina.

V hrvatski Krajini je bil luteranski pokret živahnejši nego v Primorju, ker so ga tam podpirali stanovi kranjski in štajerski.

Znano je, da so vzdrževali kranjski stanovi posadke v hrvatski, a štajerski v slavonski Krajini; zato so pa imeli tudi pravico, da so odlični člani njihovega plemstva dobivali v krajiških posadkah najboljše službe. Razume se, da so bili vojaški

zapovedniki radi vojaških poslov v vedni zvezi s svojo domovino. A ker je baš plemstvo v slovenskih deželah sprejelo skoraj sploh luteransko vero, je bilo naravno, da so bili nje privrženci tudi ti zapovedniki posadek. Najživahneje se je širila nova vera v okolici današnjega Karlovca, ker so ta novi verski pokret podpirali duhovniki glagoljaši okoli Ozlja, Ribnika in Metlike. Takrat so bile v teh krajih še sledeče glagoljaške župe: Trg pri Ozlju, Ozalj pri Sv. Vidu, Ribnik, Lipnik, Sv. Križ v Završju, Hrnetić pri Karlovcu, Mrežnica, Vrhovci, Krašići, Plešivica, Mekušje (Otok) in Kupčina.

Sploh pa je bilo do sredine 18. veka mnogo glagoljašev v zagrebški škofiji, dá, arhidiakonat goriški (okraj karlovški, jastrebarski in lipniški) je bil pretežno glagolski. Isto se more reči za arhidiakonat zagrebški, kolikor ga je bilo preko Save ;slobodno se more trditi, da ni župe v današnjem arhidiakonatu turopoljskem, ki bi ob svojem času ne bila imela duhovnika glagoljaša (Tkalčić v „Katol. listu“ 1873, št. 7., 8., 1883, št. 33.).

Nova hrvatska protestantska literatura ni v zvezi z že takrat obstoječo hrvatsko dalmatinsko književnostjo.[5]) To je res; ali je tudi resnica, da je glagolska knjiga, razširjena iz senjske škofije po župah v hrvatski Krajini in zagrebški škofiji po že zgoraj omenjenih župah, imela znaten vpliv na razvitek hrvatske protestantske književnosti. Pa tudi po sosednih kranjskih župah med Kolpo in Krko je bilo takrat še nekoliko glagoljašev, kar nam dokazujejo imena presojevalcev in sodelavcev pri hrvatskih protestantskih prevodih.

Baš Metlika, stolica Bele Krajine, je bilo najvažnejše središče novega protestanskega pokreta tudi za hrvatsko Krajino. Metlika je bila od početka turških vojsk do postanka Karlovca (l. 1579.) najvažnejša točka za vojaška podjetja v hrvatski Krajini. Tukaj je bilo skladišče orožja in hrane za vojsko v Krajini. Tudi so se tukaj zbirale čete ter urile v orožju, zato so v Metliko zahajali prav pogostoma krajiški zapovedniki in hrvatski bani na dogovore radi obrambe mej in na pregledbo vojaških čet. Obenem je šla skoz Metliko glavna pošta iz Hrvatske na Ljubljano in dalje. V Metliki je bilo tedaj v onih hudih časih, ko si je moral Slovenec s Hrvatom braniti rodno zemljo, prav živahno občevanje. Potem tudi ni najmanj čudno, da se je v Metliki razširila hitro i nova vera, ki se za njo niso zanimali samo posvetnjaki nego tudi duhovniki bližnje metliške okolice na hrvatski in kranjski strani, posebno, kjer se je rabila še glagolica. V bližnjem Črnomlju se je takrat učila v šoli še glagolica in cirilica poleg latinice. Tako je znano, da je 15. novembra l. 1575. poprosil knez [redacted]

[5]) „Prosvjeta“ za l. 1900. 183—186, 219—220.

Frankopan, lastnik Črnomlja, kranjske stanove, da bi v Črnomlju zopet namestili poprejšnjega učitelja Jerneja Mavrinca, ki uči pisati latinska, cirilska in glagolska pismena, češ, da so na Kranjskem koristna in potrebna, pa so se jih radi tega tudi vedno učili v črnomeljski šoli.[6]) Ker se je takrat na Krajini dopisovalo še skoraj vse v hrvatskem jeziku, in sicer s cirilico ali latinico, je bilo potrebno, da so se je naučili tudi tuji zapovedniki na Krajini. Turjaški (Herbart, Andrej, Karel), Ivan Lamberg, Fridrik Sauer, Rudolf Edling, Hanibal Porzia, oba Rabata in celo hudi protivnik Hrvatov Ivan Josip Herberstein so pisali pravilno hrvaščino ter izdajali listine, pisane z latinico in cirilico. Poleg latinice je bila v rabi glagolica in cirilica ne samo pri duhovnikih nego i pri meščanih v Metliki in Črnomlju. Najboljši dokaz za to so nam razne presoje in ocene hrv. prevodov protestantskih knjig. Prva taka presoja se je obavila v Metliki l. 1559. L. 1559. je po nasvetu Primoža Trubarja prišel Stjepan Konzul Istranin v Metliko s prevodom sv. pisma v hrvatskem jeziku ter ga predložil na presojo tem-le presojevalcem . . .[7]): Protestantskemu propovedniku Gregorju Vlahoviću, komturju M. Zmaiću v Metliki, kapelanu Štefanu Stipaniću v Ozlju, kapelanu Ivanu Koloniću pri Sv. Križu na posestvu grofov Zrinjskih, propovedniku Ivanu Feistenbergu (T u l š č a k u), upravitelju stotnije v Metliki, Sebastijanu Römerju, županu Ivanu Pričiku, štirim meščanom Antonu Bočiću (Voščiću), Andreju Jakšiću, Juriju Pišcu, mestnemu pisarju, in M. Bočiću ter še nekaterim drugim, ki se jim pa ne ve za ime. Le-ti so pregledali prevod, ga odobrili ter se izjavili, da bi se mogel izdati tudi s cirilskimi pismeni, kar bi bilo važno za prebivalce Bosne, Srbije in Turške do Carigrada, ker bi se na ta način mogli pridobiti celo Turki za sveto krščansko vero. Ti razsojevalci so Stjepanu Konzulu dali izpričevalo, da je vešč prevajanju na hrvatski jezik in glagolskemu pismu.

Stjepan Konzul je v društvu z Jurijem Cvečićem nesel še enkrat svoj prevod v pregled na Kranjsko in v Istro; Matevž K l o m b n e r, pisar (tajnik) kranjskih stanov, najbolj delavni mož za protestantizem na Kranjskem, je priporočil l. 1560. za ta posel kranjskim stanovom strokovnjake, med njimi tudi župnika iz Kraša in Jurija Pišca, starega hrv. izurjenega pisca v Metliki.[8]) Za prevoditelje sv. pisma na hrvatski jezik pa predlaga Klombner še posebe Ivana Fabijaniča v Pazinu;

---

[6]) Izvirnik te listine se nahaja v Rudolfinu v Ljubljani. Gl. tudi „Dom in Svet“ 1908 str. 268.

[7]) Gl. Bučarjevo razpravo!

[8]) Ostale glej v Bučarjevi razpravi!

Ivana Weixlerja, župnika v Kostelu; župnika na Bledu; Gašparja Rokavca v Kranju; Ivana Lamelo v Toplicah ter učitelja v Dobojnici na Hrvatskem.

L. 1561. poroča Klombner iznovič iz Ljubljane Ivanu Ungnadu o možeh, ki bi bili sposobni za prevajanje sv. pisma na hrvatski jezik. Med drugimi navaja tudi sina senjskega pisarja, ki ga je hotel poslati Herbart Turjaški, ali mu ni dovolil oče. Pridobil pa je za to delo Fran Barbo Gregorja Cvečića, a le-ta Matijo Živčića, vikarja v Pazinu. Stjepan Konzul omenja tudi nekega Turka, ki je takrat živel v Metliki. Gregor Vlahović je bil celo zato, da bi se prevajale knjige tudi na turški jezik, a pri tem poslu bi mu pomagal Ivan, uskoški svečenik, ki zna turški. Dva pribega bosta za novo vero mnogo storila, ko se povrneta v Bosno. Za hrvatsko Krajino treba hrvatskih knjig na stotine, a tudi vsa Turška bi se morala z njimi poplaviti. A že 20. dec. istega leta poroča Klombner Ungnadu, koliko veselje navdaja vse privržence nove vere radi napredka pri tisku z glagolico in cirilico, tudi en kanonik iz Zagreba je pribežal v Metliko.[9])

Da je dobil Vlahović proštijo v Metliki od bana Petra Erdeda, bi bilo tudi sredstev za prevoditelje.[10]) Če pride do preganjanja, bo ban gotovo vse branil; je tudi dober pisatelj v hrvatskem in latinskem jeziku. Zato naj piše Ungnad banu, da pošlje v Metliko sposobne ljudi za presojo te knjige, a i ban sam naj bo zraven. Tudi Stjepan Konzul je januarja l. 1563. potoval radi presoje knjig k banu v Metliko. Ker ga pa ni našel v Metliki, se je podal na njegov grad v Želin (Sluin? Ur.). Naj se tiska več s cirilico, pravi Konzul, ker duhovniki in trgovci v Metliki zahtevajo knjige s cirilico.

Da bi se delo pospešilo, je Cvečić svetoval, naj se prevod sv. pisma razdeli na tri dele, en del naj se prevede v

---

[9]) G. prof. Steklasa misli na znanega letopisca Vramca, a s tem je primerjati najnovejšo študijo prof. Klaića „Antonii Vramecz: Kronika“ (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores, Vol. V., Zagreb. Jugoslav. Akad. 1908) str. VIII. in XXXIV. — Maja 1561 je poročal Klombner Ungnadu, da je Ivan Weixler prevedel na slovenski jezik Spangenbergevo postilo; Weixler da je učen, zna latinski, grški, nemški in tudi hrvatski ter je prav sposoben za prevajanje. Baš takrat je v Metliki odpadel od katol. vere duhovnik Koloman Špeh, ki je do nedavna še hudo preganjal protestante, sedaj je pa njihov goreč privrženec. V Metliki je ostal le še en katoliški duhovnik.

[10]) Ban Peter Erded si je prisvojil proštijo bratovščine Sv. Rešnjega Telesa v Metliki z vsemi pripadajočimi posestvi ter jo hotel izročiti propovedniku Gregorju Vlahoviću. Toda mestni svet z županom se je uprl temu ter tožil bana 21. oktobra l. 1562 radi nasilja. Vendar so se nagodili tako, da je mestni svet dajal na dan Sv. Rešnjega Telesa propovedniku Vlahoviću na leto 24 goldinarjev. (Dimitz August. Urkunden zur Reformationsgeschichte Krains 1540—1634. Laibach 1868, 4° S. 9. Nr. 24.).

Pazinu, drugi v Metliki, tretji pri banu, kjer je zato dosti učenih ljudi."[11])

Da je bila Metlika važna za prevajanje, se vidi tudi iz tega, da je Jurij Cvečić odšel naravnost v Metliko, ko ga je pregnal škof iz Istre, ker je mislil, da bo tam najlaže kaj zaslužil. L. 1563., 11. nov. pošlje Klombner Ivanu Ungnadu würtemberški cerkveni red, ki ga je prevel Vlahović v Metliki, s prav zanimivim priporočilnim pismom, v katerem sodi o sorodnosti slovanskih jezikov, češ, da imajo vsi temelj in izvor (den grundt vnd vrsprung) v hrvatskem jeziku.

Značilno je, da so dajali tudi metliški meščani izpričevala o pravilnosti prevodov sv. knjig v hrvatskem jeziku. Tako potrdilo jo izdal Nikolaj Drenovački o knjigah, tiskanih z glagolico, kakor tudi o rokopisu Stjepana Konzula (o listu sv. Pavla na Galačane). Drenovački omenja v izpričevalu, da je rojen Bosnjak, a resnico svoje izjave potrjuje s pečatom svojega strica Ivana, upravitelja metliške stotnije. Tudi Anton Bočić, bivši pisar Bernardina Frankopana, Modrušanin, je l. 1563. posvedočil v Metliki, da so vse dotedaj v Tübingenu tiskane hrvatske knjige izdane v pravilni hrvaščini, kakor jih je bil presodil že pri prvi presoji l. 1559. Vse potrjuje s pečatom Vlahovićevim. Isto potrjuje tudi Peter Krajačić, rodom iz Ozlja, s svojim lastnim pečatom v Metliki. Razen teh izpričeval o pravilni hrvaščini v novih knjigah imamo še eno potrdilo od Ivana Lamele, župnika v Toplicah (in der Teplitz vnther Seissemerken). Sploh se hvali pravilnost hrvaščine v vseh do tedaj izdanih knjigah razen nekaterih napak v pravopisu, ki se pa lahko popravijo v drugih izdanjih.

Tudi za razprodajo protestantskih knjig je bila Metlika vrlo važno mesto. Že leta 1561. piše Klombner Ivanu Ungnadu, da treba poslati v Metliko 100 iztisov katehizmov nekemu trgovcu; istotako hoče on poslati njegovemu sinu v Varaždin 100 iztisov in stotniku Rabu v Koprivnici tudi 100 iztisov. Najboljše prodaje knjig pa se nadeja v Benetkah, kamor prihajajo trgovci iz Grške, Moreje, Dubrovnika, Dalmacije in Carigrada; tako se bodo knjige razširile po celem Turškem, celo v Aleksandrijo. V Bosni je bila do zdaj slaba razprodaja, ali bo sčasoma boljša; za Moskovijo bo poskrbel gotovo Ivan Ungnad sam, za Race, Srbe in Požego bi se pa mogel zavzeti njegov sin Krištof; sicer pa naj uredi trgovino s knjigami dunajski knjigar Fröhlich skoz Debrecin in Erdelj na iztok. Leta 1562. poroča Klombner iz Ljubljane Ivanu Ungnadu, da je hrvatskih katekizmov razdelil v Metliko 200, na Reko 410 in

[11]) Med njimi se je nahajal bržkone tudi neki Ivan Drugnič, hrvatski duhovnik, ki ga je priporočil Filip Melanchton, ko se je l. 1557. iz Nemčije povrnil v svojo domovino, kjer bo mogel širiti nauk božji. (Starine. XXVI. str. 166.)

Kiselu 100, a 60 mu jih je ostalo. Dva sodčka cirilskih knjig ležita v Beljaku, ali nikdo ne piše, kaj naj se zgodi z njimi. Ko pride Primož Trubar, bo že vedel, kaj se ima storiti. A Nikolaju Pichlerju, meščanu v Beljaku in tudi trgovcu s knjigami, poroča z veseljem, da napreduje nova vera prav lepo tudi na Hrvatskem in da bodo prispele hrvatske knjige velike koristi. L. 1563. piše Fabijan Kirchberger, stanovski vojaški tajnik v Ljubljani, Ivanu Ungnadu, da prodaja s knjigami ni najboljša; od poslanih knjig je prodal nekim duhovnikom v Metliki in drugod čez 30 izvodov Novega zakona, in še nekoliko onih, ki so bili določeni za Zader. Bolj poprašujejo po postili in po avgsburški konfesiji v hrvatskem jeziku, pa se nadeja, da se bodo s temi knjigami, kadar prispejo, tudi druge prodajale bolje. Tudi Stjepan Konzul je poln nade o dobri prodaji knjig, le dobrega knjigoveza bo treba dobiti, da knjige hitro zveže ter proda v Metliko, na Reko, Ptuj in Istro. V Istri so dobili nekega moža iz Gradišča (Gallione, Galignano), ki bo knjige nudil duhovnikom, in sicer vse na račun Frana Barba, ki bo storil vse dobro za razprodajo knjig. A Stjepan Konzul bo sam gledal v Metliki, da s pomočjo bana Erdeda pospeši razprodajo. Ban Peter Erdedi obeta zares po dogovoru s Stjepanom Konzulom, da bode podpiral prodajo knjig v Metliki in po vseh svojih posestvih, da tako tudi siromaki postanejo deležni božje besede. Ob enem zahvaljuje Ivana Ungnada za poslane knjige, ki jih je precej razdelil med siromašne duhovnike, da se nauče moliti očenaš.

Ban je naznanil svojemu upravitelju stotnije v Metliki, da se bodo lahko in slobodno prodajale hrvatske in cirilske knjige, čim prispejo v mesto. Zato je upravitelj Ivan Drenovački to izjavo banovo razglasil po vsej zemlji, da se bodo mogle omenjene knjige kupiti v Metliki, čim prispejo tjakaj. Tudi on ima v Metliki zvestega moža, ki bo prodajal take knjige in o razprodaji polagal točne račune. Pa tudi okoli Metlike so bogati duhovniki, ki bodo radi kupovali in plačali knjige, siromašnim se bodo pa morale na vsak način knjige ceneje dajati, samo da bodo tudi siromaki poučeni. Že prej omenjeni Kirchberger se toži Ivanu Ungnadu o slabi prodaji knjig, posebno hrvatskih. Knjige se sicer naročajo, ali ne plačujejo. Toži se na Vlahovića v Metliki, na Cvečića in Barba, da se ne skrbe ter mu ne pošljejo denarja za prodane knjige. Kirchberger navaja v svojem pismu tudi vzrok, zakaj se niso hrvatske knjige razprodale tako dobro, kakor je bila želja. Glavni vzrok je ta, da je bila prodaja l. 1562. ustavljena, a šele leta 1563. zopet dovoljena. Med tem se je potrudil, da je navezal mnogo knjig ter jih začel ravnokar razpošiljati v

Metliko, Zagreb, Varaždin, Reko, Senj in Pazin, ter se nadeja boljšega uspeha.[12])

Eden najbolj gorečih luteranskih propovednikov je bil na hrvatskih mejah pop *Gregor Vlahović*, rodom iz Ribnika pri Metliki, kjer je imel še l. 1570. na potoku Obrhu mlin, ki ga je takrat prodal z dovoljenjem kneza Jurija Zrinjskega Ivanu Radićeviću, grajskemu zapovedniku v Ribniku. Vlahović pravi sam o sebi, da je pravi in rojen Hrvat in da razume dobro hrvatski. Zato tudi zahvaljuje Ivana Ungnada v ime siromašnih Hrvatov za dobrote, ki jih izkazuje s pošiljanjem glagolskih

---

[12]) Širitev protestantizma ter slovenske in hrvatske knjige po Kranjskem, Istri in Hrvatskem nam kaže vrlo zanimivi troškovnik in dnevnik o potovanju Stjepana Konzula z Jurijem Cvečičem iz Würtemberškega na slovanski jug radi slovanske tiskarne. Iz Uracha sta odšla 25. novembra l. 1562. ter prišla v Spital na Koroškem 10. decembra. Od tukaj sta šla na Beljak, ob Podkorenski Savi v Kranj. Od tukaj sta se podala na Vrhniko, Planino, Razdrto, Senožeče in Rečico, potem v Sosed, Buzet in Pazin, odkoder sta obiskala prošta v Žminju in v Gradišču župnika Fr. Chlaja, s katerim sta razpravljala o hrvatskem prevodu in o korekturi. Od tukaj je odšel Konzul s Cvečićem v Borut, kjer je govoril z župnikom iz Roča. Pokazal mu je hrvatski prevod, ki ga je pregledal in odobril. Po Novem letu sta se podala iz Pazina v Gradišče in od tukaj na grad Kozjak k reškemu stotniku Franu Barbu. Cvečić je odšel odtod dalje v Ljubljano, Konzul pa je šel v Moščenice in Volosko. Iz Lovrana se je prepeljal na Krk, odkoder pa je prispel že 6. januarija v Knežak na Kranjskem in pod noč istega dne v Postojno. Od tukaj je krenil na Vrhniko in skoz Grosuplje in Sotesko v Metliko. Ker pa tukaj ni našel bana Petra Erdeda, kakor se je nadejal, je odšel na Hrvatsko skoz Petrovino na Turovem polju v Volavje k Nikolaju Dorotiću. Od tukaj je prispel v Mlako k Ivanu Berislaviću in potem k banu Petru Erdedu v Želin, kjer je ostal en dan in dve noči. Od tukaj se je povrnil skoz Brezovico, Jastrebarsko in Petrovino v Prigorju zopet v Metliko. Tukaj se mu je pridružil Juri Vlahović in z njim je odšel v Toplice pri Novem mestu k župniku Ivanu Lameli; skoz Planino in Šmarje sta prispela v Ljubljano 22. januarija. V Ljubljani je počival Konzul pri Klombneru dva dni, Cvečić pa celih 17 dni. V Ljubljani je vzel Konzul s seboj na Nemško Jurija Drenovačkega, sina upravitelja metliške stotnije, da ga izroči Ivanu Ungnadu, kateremu ga je oče priporočil. Skoz Kranj, Jezero in Žitaro Ves so prišli na Koroško ter prispeli skoz Žinek, Sv. Andrej in Wolfsberg v Waldstein, kjer je obiskal Konzul upravitelja Reinholdta. Od tukaj sta šla v Sv. Lenart, Plekovič, Hüttenberg, Starigrad in Sv. Vid v Celovec. Od tod je pohitel Konzul v Beljak, kjer je odprl tri sodčke, polne hrvatskih, slovenskih in laških knjig, ter jih zopet zaprl. Iz Beljaka se je povrnil skoz Ljubno (Leoben) nazaj na Nemško. Na vse to potovanje je potrošil Stjepan Konzul nekaj čez 134 goldinarjev. Na tem potovanju je obiskal Stjepan Konzul vse za protestantizem važne kraje in za novi verski pokret znamenite osebe. Iz tega dnevnika se vidi, kako daleč je prodrla nova vera skoz Metliko na Hrvatsko še prej, nego je bil Karlovec utemeljen. V Želinu, v gradu bana Petra Erdeda, je bilo središče verskega pokreta na Turovem polju, ki je bilo v stalni zvezi preko Pokolpja z Metliko, kamor je prav pogostoma zahajal sam ban. Mnogo vlastelinov turopoljskih je sprejelo novo vero, dasi navaja Konzul samo Nik. Dorotića in Ivana Berislavića. — Po prepisu Iv. Kostrenčića iz vseučiliške knjižn. v Tübingenu je troškovnik tiskan v „Prosvjeti“ (Zagreb) 1900, str. 442 sl.

knjig. Ni znal niti nemškega niti latinskega jezika, a je pri vsem tem širil z vso vnemo novo vero na deset milj daleč, pa ga zato tudi Klombner zove najboljšega med vsemi propovedniki. Seveda so ga radi tega preganjali katoliški duhovniki, posebno ljubljanski škof Peter Seebach (1558—1568), a vrlo so ga cenili in spoštovali glavni zaščitniki nove vere Ivan Ungnad, vrhovni zapovednik pomožne vojske na Hrvatskem (1540—1544) in ban Peter Erdedi (1557—1566), o katerem piše glavar kranjskih protestantov Primož Trubar, da je dober luteran in da se lepo razume s hrvatskimi popi, ki so se oklenili nove vere.

Vlahović je prav pogostoma pohajal razne kraje po Hrvatskem, da bi učil novo vero. Pri tem delu sta ga podpirala razen bana tudi še krajiški general Ivan Lenkovič (1546—1556) in sin sigetskega junaka Juri Zrinjski, ki se je bil odločno zavzel za novo vero. Leta 1563. je propovedal Vlahović v Zagrebu in pod Okićem v prisotnosti bana Petra Erdeda, zagrebškega škofa Matevža Brumana (1558—1563), uglednega vlastelina Luke Sekelja, vrhovnega zapovednika krajiških čet l. 1567., ter Grubera in mnogih drugih plemičev iz kraljevine. Vsem je ugodil. Sam piše o tem dogodku Stjepanu Konzulu, kako so ga poprej vsi preganjali, zdaj ga pa hvalijo, da propoveduje resnico, kajti njegovi poprejšnji protivniki so molčali in med njimi celo škof. Mnogi so postali njegovi prijatelji ter odpadli od papeža. A ena sama njegova propoved v Cesargradu pri Krapini je tako ganila poslušalce, da je prejelo od njega sv. obhajilo pod obema podobama 251 duš, in celo tamošnji katoliški župnik Gašpar je prestopil k novi veri ter pomagal Vlahoviću deliti sv. zakramente. Glas o Gregorju Vlahoviću se je razširil v kratkem na daleč, posebno po hrvatski Krajini, kamor so ga vabili zapovedniki po raznih posadkah. Še posebe so ga zvali Mihael Spalatin (1560—1564) v Bihač, Juri Siegersdorfer (1559—1565) v Senj in Fran Barbo na Reko. Ban pa ga je zval v Zagreb ter ga je prosil, da pripelje s seboj še drugih propovednikov v Slavonijo in še zlasti za Sisek. Tudi drugi plemiči so si ga želeli za propovednika in pri ljudstvu je bil v veliki časti. Proti temu protestantskemu pokretu na Hrvatskem so se vzdignili škofje zagrebški Matevž Bruman, pičanski Daniel Barbo in ljubljanski Peter Seebach ter so se sešli v Zagrebu leta 1563. na posvetovanje. Kaj so sklenili na tem zboru, nam ni znano.

Gregor Vlahovič pa je širil novo vero tudi po Slovenskem. V Metliki je bil posebno cenjen in vpliven. Sedi med presojevalci hrvatskih prevodov svetih knjig, in njegova beseda je v marsičem odločilna. Njega posečajo po navadi sodelavci pri prevodu sv. pisma, in njegov svet je merodajen. Med privrženci nove vere je zavladalo o njem mnenje, da bo pridobil

vso Krajino za novo vero ter ji s svojo gorečnostjo postavil čvrst temelj. In baš vsled njegove gorečnosti za novi verski pokret je postala Metlika tako znamenita, da so se tukaj opravljali važni književni posli, kakor smo jih že zgoraj omenili. Iz Metlike so dobivali tudi novomeški protestanti največ podpore ravno od Vlahovića. Prišel je v Novomesto že l. 1560. ter propovedal novo vero z vso gorečnostjo. Ljubljanski škof Peter Seebach seveda ni mirno gledal tega početja, temveč je dal Vlahovića dvakrat zapreti. To se je zgodilo najprej v Novem mestu, kjer ga je po škofovi zapovedi novomeški prošt Juri Graf imel zaprtega sedem dni. Toda ta kazen ni preplašila Vlahovića. Šel je celo v savinjsko dolino širit novo vero. Ljubljanski škof ga je dal na Vranskem v drugič zapreti blizu škofovega posestva v Gornjem gradu. Tukaj je bil Vlahović zaprt 21 dni ob samem plesnivem kruhu in vodi ter je bil izpuščen iz temnice šele, ko so se odločno zavzeli zanj kranjski stanovi. Klombner ga je vzel na to k sebi, dokler ni okreval. Na to je škof zabranil Vlahoviću, prebivati v njegovi škofiji; toda tako odločno se je protivil temu odloku, da se je Klombner celo bal zanj, češ, da bi mogel lahko postati še kranjski mučenik. Med tem je Vlahović marljivo širil novo vero po metliški okolici in po Hrvatskem. L. 1567. pa je prišel zopet v Novo mesto, kamor so ga bili poklicali meščani za svojega propovednika, a ker mu duhovščina ni dovolila, da bi propovedoval v kaki cerkvi, je storil to v hiši nekega Scheyerja. V kratkem je izpreobrnil mnogo meščanov, zlasti ker je bil arhidiakon za Dolenjsko, trebanjski župnik Ivan Clement, pristaš luteranov; njegov brat je opravljal celo službo deželnega propovednika v Ljubljani. Novomeški prošt je delal Vlahoviću tudi dalje velike ovire; pred vsem mu ni dovolil, da bi propovedal v kaki cerkvi. Toda meščani so potegnili s propovednikom, a ne s proštom ter si izmislili zvijačo.[18]) Vendar se pa zdaj Vlahović ni dolgo mudil v Novem mestu. Že naslednjega leta 1568 je zaukazal nadvojvoda Karel meščanom, naj zapode iz mesta propovednika Vlahovića in Weixlerja, ki je bil prišel iz Krškega pomagat Vlahoviću širiti novo vero. Med tem je bil sezidan Karlovec in Metlika je iz gubila svojo poprejšnjo važnost. Vlahović se je preselil slednjič v Ljubljano, kjer je umrl 18. februarja l. 1581.; pokopan je pri sv. Petru.

Gregor Vlahović je bil odločen in silno delaven mož. Omenili smo že, kako mu je hotel ban Peter Erded preskrbeti boljše dohodke, toda brez uspeha, le letnih 24 goldinarjev mu je bilo prisojenih. Zato se toži v svojem pismu iz Metlike (l. 1563.) Ivanu Ungnadu, da je siromak on in njegova rodovina in da je mnogo dolžan. Bil je prisiljen, da se je bavil s

[18]) Gl. Dimitzevo „Geschichte Krains“ III, 20.

čoharstvom, samo da preživi sebe in svojo rodovino. A ko so mu oponašali, da se tako delo ne spodobi duhovniku, je odgovarjal, da se je tudi sv. Pavel bavil z obrtom. Senjski stotnik Herbart Turjaški ga je hotel vzeti za propovednika v Senj ter mu je ponudil popolno oskrbo in dvojno plačo; toda Vlahović ni hotel zapustiti svojih dobrih Metličanov, dasi ni od njih dobival nobene podpore, nego se je vzdrževal sam s svojim delom ter vedno trdil, da je tako pravo krščansko življenje. Znal je na pamet vse sveto pismo in ker je bil dober in spreten govornik — Trubar sam hvali Vlahovića kot dobrega govornika, — so ga povsodi z vnemo poslušali[14]) Bolj učen nego Vlahović je bil njegov drug Ivan Tulščak, ker je znal nemški ter tako mogel rabiti nemške knjige; zato ga Klombner priporoča Primožu Trubarju, naj mu pošlje dosti nemških knjig. Govornik pa bržkone ni bil poseben, ker se sploh malo ve o njegovem delovanju.[15])

Poleg Gregorja Vlahovića je bil glavni prodovednik Lutrove vere okoli Ozlja in Ribnika Peter Lukić, rodom iz Trga pri Ozlju. Tukaj in v Brezniku je imel precej posestva kot svojo dediščino, ki jo je pomnožil z nakupi, kasneje pa vse prodal plemiču Franu Desiću z dovoljenjem knezov Jurija in Nikolaja Zrinjskih. Lukić, ki se je podpisoval „jedan krščanske vere vučenik", se je izselil radi progonstva privržencev nove vere za banovanja Tome Erdeda (1584—1595) ter je bival odsle v Gradu Krupi pri Črnomlju pri vlastelinih Burgštalih, vendar pa je še prihajal med svoje vernike okoli Ozlja in Ribnika.

Še nekaj o Metliki v jezikovnem pogledu. Tudi v tem oziru je bila Metlika, kar je današnji Karlovec. V Metliki so se takrat stikala kakor dandanes v Karlovcu vsa tri narečja: kajkavsko, štokavsko in čakavsko. V Metliki sami se je govorilo čisto hrvatski[16]) v čakavskem narečju, pomešanem s kajkavskim, kakor se govori še dandanes med Kolpo in Dobro vse do Karlovca[17]) Štokavščina pa je prodirala proti Metliki od uskoških naselbin iz Žumberka ter iz okolice črnomaljske, Podbrežja in Vinice.[18]) Metlika je bila tedaj vrlo važno mesto

[14]) R. Lopašić. Poviest grada Karlovca. str. 113. Od rodovine Vlahovićeve se omenja kasneje prav pogostoma Juri Vlahović v ribniških in ozaljskih listinah.

[15]) Glej Glaserjevo „Zgod. slov. slovstva" I, 115.

[16]) Valvazor II. 24; VI. 302.

[17].) R Strohal: Osobine današnjega stativskoga narečja. U godišnjih izvješćih kr. velike realne gimnazije u Rakovcu u Hrvatskoj. God. 1887, 1888, 1889 in 1890.

[18]) Katoliški Žumberčani so še dandanes po obliki in naglasu čakavci, a ves narod od Žumberka do Kočevja govori zdaj kajkavski z znaki čakavščine v obliki, naglasu in poedinnih besedah. (Žumberk. Krajepisna in zgodovinska razprava. Napisal R. Lopašić „Slovenec" l. 1885. št. 146,147.)

v jezičnem pogledu tudi za sosedne Slovence ter se je ta njen vpliv poznal jako daleč po Dolenjskem. Morda ni samo slučaj, da so se tukaj ocenjevali slovanski prevodi ter snovale nove izdaje slovanskih knjig. Kolike koristi za našo književnost, da se je našel takrat mož, ki bi bil s svojim znanjem in ugledom določil ono narečje za književno, ki bi bilo pri tedanjih okolnostih najbolje odgovarjalo potrebam ne samo za Slovence nego tudi za Hrvate! Morda je bilo ravno tedanje metliško hrvatsko narečje za to najbolj pripravno. Nekaj takega so gotovo tudi snovali tedanji prevajalci slovanskih knjig, ker so se s toliko vnemo posvetovali o tem delu ter iskali potrebnih knjig, izvirnikov glagolskih, da jim bodo prevodi čim čistejši. O važnosti hrvatskega jezika so bili prepričani vsi, kar dokazuje Klombnerjevo že poprej omenjeno pismo Ungnadu o o slovanskih jezikih. Volja je morda bila, toda sile so manjkale. Oba najvažnejša pospeševalca in delavca slovanske knjige Peter Pavel Vergerij (Vergerius) in Primož Trubar nista bila toliko vešča slovanskih jezikov, da bi se bila mogla lotiti takega dela. Pač je bil Vergerij gotovo najbolj bistroumen med vsemi pospeševatelji slovanske knjige, a preveč slavohlepen; hrepenel je po visokih časteh in v to svrho trošil svoje duševne sile. Tudi je smatral slovanščino za manje vredno nego laščino, ki jo je imenoval kraljico med jeziki. Primož Trubar pri svoji slabi splošni naobrazbi in slabem poznavanju slovanščine tudi ni bil mož, da izvede tako znamenito delo, dasi mu se sicer ne more utajiti odločnost in vztrajnost pri delu.

Proti njegovi slovenščini je izšla preko kralja Maksimilijana ocena Skalićeva, zatrjujoč, da je to samo narečje, znano samo na Kranjskem, Koroškem in Štajerskem, dočim ga ne razumejo prebivalci gornje Ogrske in drugih bližnjih županij, še manj pa Poljaki, Rusi, Čehi, Moravci, Ilirci in prebivalci okoli Zagreba. Na vseslovanski jezik se je mislilo najbrž po vplivu samega Vergerija. Stjepan Konzul in Anton Dalmata sta bila dobra pisatelja, toda delala sta po poklicu ter nista mogla biti merodajna v takih vprašanjih. Enako se more soditi tudi o drugih sotrudnikih tega književnega podjetja.

Krajina.

Zapovedniki po krajiških trdnjavah so zahtevali od kranjskih in štajerskih stanov protestantovskih propovednikov. In dasi so se stanovi vedno tožili na prevelike stroške za Krajino, so v to svrho brez prigovora radi žrtvovali, kolikor je bilo treba, pa se je zato točno vsako leto med ostalimi stroški določeval za Krajino tudi strošek za luteranske propovednike. Tako je v izkazu za l. 1578. navedena plača za vojaškega katoliškega kapelana 12 goldinarjev na mesec. Po izkazu

vojske in vojaških potreb za l. 1579. na hrvatski Krajini je bilo po sklepu zbora v Brucku določenih za luteranskega propovednika 16 goldinarjev na mesec, a za propovednika v varaždinski Krajini se je določilo l. 1580. tudi po sklepu zbora v Brucku celo 20 goldinarjev na mesec, za propovednika v Koprivnici in Ivaniću pa po 16 goldinarjev, dočim je imel propovednlk v Vizvaru je 13 goldinarjev mesečne plače. L. 1564. je dobival luteranski propovednik na Krajini letne plače 140 goldinarjev. Pa tudi sicer so skrbeli stanovi za propovednike na Krajini. Tako so dovolili štajerski stanovi popravek stana luteranskemu propovedniku v Ivaniću l. 1594., a leta 1598. so pozvali štajerski deželni stanovi generala Žigo Herbersteina, da oskrbi v Varaždinu propovednika Ossiuma in Seiza, ker sta morala kot deželna propovednika ostaviti Štajersko.[19]) L. 1582. je poslano deželnim stanovom poročilo o zapuščini propovednika Ivana Gerlacha v Ivaniću, ki je bila spravljena pri Ivanu Kumerseju, graditelju v Koprivnici. Gerlach je imel 12 knjig v škrinji. Propovednik Ivan Scheibiz v Koprivnici pa je l. 1581. pozval štajerske odbornike na svojo svatbo.

Izmed krajiških luteranskih propovednikov so nam znani iz l. 1560. Martin Grgić v Črnomlju, ki je kot vojaški propovednik prihajal na Krajino; l. 1564. je bil Andrej Lelko propovednik v slavonski Krajini. Vojni propovednik Juri Juričić je umrl l. 1578.; njega je nasledil l. 1579. Tomo Jagodić. V Karlovcu sta služila 1582 kot propovednika Anton Novomeščan (Neopolitanus) in Joakim, l. 1584. Sebastijan Semnitzer (glasovit skladatelj) in Seb. Folberger (je hodil službo božjo opravljato tudi v Bihač); Juri Košir (rešen iz turške sužnosti) in Gregor Žitarić 1590—1592, Bartol Knaffl 1591 (po 1592 nemški propovednik v Ljubljani), Bartol Widtman 1596 in Ivan Znojilšek 1599[20]).

Nadvojvoda Karel je moral, dasi je bil močno protiven novi veri, že na zboru v Brucku 1578 podeliti protestantom razne verske svoboščine in povlastice ter dovoliti, da se v Karlovcu namestita dva propovednika, ki sta obavljala službo božjo iz početka v hiši krajiškega zapovednika, generala karlovškega. Za generalovanja Andreja Turjaškega (1589—1593) so imeli karlovški protestanti poleg dveh propovednikov tudi svojega učitelja, kakor že poprej katoliki. Andrej Turjaški se je pa tudi trudil, da dobe protestanti v Karlovcu svojo cerkev in pokopališče. Zato so zbirali prinose med seboj po Krajini,

[19]) Starine, XIX, 70.

[20]) Bila sta pa v Karlovcu brž po nastanku trdnjave tudi dva katoliška svečenika, eden latinski za častnike in tujce, eden glagoljaš pa za Hrvate (Po poznejših listinah; gl. Lopašićevo „Poviest grada K.“, 144.) O Znojilšku gl. „Ljublj. Zvon“ 1898, 627 in 1903, str. 423.

Ivan Znojilšek.

a iskali so pomoči v to svrho tudi pri kranjskih stanovih v Ljubljani, kamor so poslali propovednika Bartola Widtmana in z njim dva vojaka s prošnjo za denarno pomoč in z izkazi o že zbranem denarju. Kranjski stanovi pa so odgovorili 28. aprila 1596, da morajo radi pomanjkanja denarnih sredstev do boljših časov odbiti pomoč. Vendar pa so dali l. 1597. stanovi kranjski, štajerski in koroški sezidati protestantom v Karlovcu za službo božjo lastno cerkev.

Kakor poprej Metlika, tako je bil sedaj Karlovec važen za razpošiljanje hrvatskih in slovenskih protestantskih knjig, ki so se donašale iz Würtemberškega skoz Ogrsko (Debrecin) na Hrvatsko, pa so jih potem odpravljali iz Karlovca največ v Ljubljano, na Reko in Trst, a od tukaj dalje v Dalmacijo. Metlika je izgubila odsle tudi v tem pogledu svojo važnost.

Zaščitniki nove vere so se nadejali, da bo preko Krajine prodrla tudi v turške pokrajine ter da se bodo za novo vero pridobili ne samo staroverci nego celo Turki, ki se bodo mogli na ta način najlaže ukrotiti. V to svrho so bile pred vsem namenjene protestantske knjige, tiskane s cirilico. Za ta posel sta bila poslana na Nemško žumberški pop Ivan, ki smo ga že omenili, in neki drugi duhovnik iz Benetek. Misel o izpreobrnitvi Turkov ni navdihovala samo Ivana Ungnada, nego vse njegove sodelavce, samo da se tako odvrnejo vedni napadi na krščanske zemlje. Smatrali pa so vsi za najboljše sredstvo krščanske knjige, tiskane s cirilico, češ, da se to pismo rabi vse do Carigrada. Da so znali Turki tudi na sultanovem dvoru dobro hrvatski, je znana stvar, saj so bili večkrat prvi svetovalci sultanovi rojeni Hrvati. Četa, zbrana okoli Ivana Ungnada, je bila prepričana o sveti moči krščanske besede, pa so se zato toliko trudili, da izdado sv. knjige tudi v hrvatskem jeziku s cirilico. V mnogih pismih Ungnadovih, Trubarjevih, Vlahovićevih in drugih nahajamo izraženo nado o izpreobrnitvi Turkov. Kako je predlagal Vlahović, da se prevede v to svrho sv. pismo tudi na turški jezik, smo že omenili.[21])

* * *

[21]) Zanimivo je, kako se je Gregor Vlahović o tem vprašanju izjavil v listih, pisanih Stjepanu Konzulu v hrvatskem jeziku. Ohranil se je prevod v nemškem jeziku, in sicer pisem, pisanih v Metliki l. 1563. V prvem pismu pravi: „Schreibt die vskhokhischen (priester) wöllen ime einen drukher auss Türkhey bringen, darumb pitt er, wir sollen ime die cyrullische schrifft inein sckichhen, damit er khüne etwas klein druchken." V drugem pismu pa piše: „Woner die oskokhischen priester die druckherei bekhumen, so wolt ich den türkhischen Keiser ein buechel drucken lassen, wie von anfang der welt alle propheten geweisaget vnd gepredigt, dass der herr Christus gottes son sei. Mahomet hatt den Türkhen verfürt vnd der bapst die gantze christenheit. Wir wollten den Türcken bekehren wen gehülfe vnd solche bueher weren." (Kostrenčić. Urkundliche Beiträge str. 210.).

Vsled protireformacije, ki jo je izvajal vztrajno in odločno nadvojvoda, kasneje cesar Ferdinand II. v avstrijskih deželah, je ginila počasi Lutrova vera tudi na Hrvatskem, kjer se ni ukoreninila prav za prav nikdar čvrsto. Hrvatski stanovi so se protivili protestantizmu ter odbijali vsako zvezo z ogrskimi protestanti, ki so vabili Hrvate na svojo stran v boj za navidezno svobodo. Hrvati so na taka vabila odgovarjali, da ne marajo nove vere. A ko so se jim Ogri zagrozili, da morajo sprejeti zakon, po katerem se daje svoboda protestantom tudi na Hrvatskem, jim je odgovoril ban Tomaž Erded (1584—1595; 1608—1615) tako-le: „S tem mečem bomo izkoreninili to kugo, ako stopi na naša vrata; še imamo tri reke Savo, Dravo in Kolpo, eno izmed teh bomo dali piti novim gostom; in rajši se odtrgamo s celim kraljestvom od krone ogrske, nego li da bode pod mojo vlado ta kuga v naši zemlji." Hrvati so imeli s Turki strašne borbe, pa so dobro znali, da se morejo vzdržati v tem neravnem boju le, če so složni v veri katoliški, ki jih je navduševala tudi za boj. Edinost v veri jim je zares pomogla, da so si ohranili vsaj ostanke nekdanje hrvatske kraljevine z glavnim mestom Zagrebom, ki ga Turki niso mogli nikdar osvojiti.

Lutrova vera je slednjič našla neko pribežališče le še pri knezih Zrinjskih in nekaterih hrvatskih plemičih ter po krajiških trdnjavah, kjer so bili Nemci zapovedniki. Zrinjski so bili odločni privrženci nove vere. Že o sigetskem junaku se ve, da je bil prijazen novi veri, dasi ni pristopil očitno k njej. Tembolj goreč pristaš Lutrove vere je bil njegov sin Juri, ki je pomagal župniku Mihaelu Bučiču pri tiskanju katekizma v Nedeljišču v Medjimurju. Vsled njegovega odločnega delovanja in krepke pomoči plemiča Nikolaja Mlakovačkega je sprejelo novo vero skoraj celo Medjimurje. Pa tudi po drugih svojih posestvih je skrbel za novo vero. Tako je l. 1567. sporočil Gregor Vlahović kranjskim stanovom, da so se potožili kranjski propovedniki knezu Juriju Zrinjskemu na provizorja grada Dubovca pri Karlovcu, da je nasilen proti protestantom in da daje njihovo že krščeno deco vnovič krstiti katoliškim duhovnikom. Isto tako nasilno se ponaša proti protestantom tudi župnik Nikolaj Vuičić v Ribniku, ki je strogo zabranil luteranskim propovednikom propovedovati. Kaj je na to ukrenil Zrinjski, ni znano. V vojvodstvu (herzogthum), kakor so takrat zvali okolico posestev Zrinjskih in Frankopanov okoli Ozlja, Ribnika, Novegagrada, Skrada, Dubovca itd., je bilo navadno pribežališče luteranskih propovednikov. Ko l. 1574. Metličani niso bili zadovoljni s svojim propovednikom Mihaelom Matičićem radi pohujšljivega življenja, so prosili Gregorja Vlahovića, da jim preskrbi namesto Matičića drugega propovednika, in sicer Nikolaja Tuškanića iz Krupe kraj

Črnomlja, kar so dovolili tudi kranjski stanovi. Mihael Matičić je bil odpuščen, a novo župo mu je podelil Juri Zrinjski v svojem vojvodstvu. V svoji prošnji so se še izjavili Metličani, da bodo s Tuškanićem zadovoljni tudi „papisti" in da mu bodo pomagali pri zidanju cerkve. Na prošnji so podpisani metliški meščani: Štefan Razumovič, Mihael Vožič, Simon Gund, Juri Gund in Juri Dorčič. Celo knez Peter Zrinjski, ki je bil katolik, je imel na svojih posestvih v vojvodstvu protestanta Zmajlovića in Druzgaja kot svoja služabnika. Grajski oskrbnik Zmajlović je umrl v Primorju ter so ga pokopali v cerkvi sv. Nikolaja pri Grižanih. Te cerkve so se kasneje ogibali katoliki, zato je ostala pusta. Toda sami Zrinjski niso ostali dolgo protestanti. Že Jurijev sin Juri se je po nagovoru pavlinskega priorja Ivana Bakića v Čakovcu l. 1623. zopet pokatoličil. Tudi Nikolaja Mlakovačkega se je trudil pridobiti za katoliško vero zagrebški škof Benko Vinković (1628—1637), ki se je bal, da bi se nova vera ne razširila po okolici zagrebški, kjer je imel Mlakovački Susedgrad in Stubico. Je li se je Mlakovački izpreobrnil, nam ni znano. Popolnoma pa je zatrl protestantizem na Hrvatskem zagrebški škof Martin Borković (1648—1687), ko je pregnal bogatega vlastelina Štefana Jankovića l. 1687. kot privrženca Lutrove vere iz domovine.[22])

Kako dolgo se je vzdržala Lutrova vera v hrvatski Krajini, v Karlovcu samem in Metliki, se ne da točno dokazati. L. 1598. in 1599. je bilo zabranjeno krajiškemu generalu Juriju Lenkoviču, da bi postavljal še nadalje nekatolike za krajiške zapovednike,[23]) a l. 1605. je bilo na saboru hrvatskem sklenjeno, da se morajo pregnati iz Hrvatskega sploh vsi propovedniki nove vere, posebno pa oni, ki so pribežali iz Štajerske in drugih bližnjih dežel v okolico ozaljsko pod obrambo knezov Zrinjskih. Še l. 1609. je pohajal po posestvih Zrinjskih okoli Ribnika propovednik Miško Vrbec, pregnan iz Toplic pri Novem mestu. Proti njemu je bil izrečen istega leta progon, ko bi se povrnil na Kranjsko, kamor je pa zahajal vendarle še večkrat. V samoborski okolici so živeli luterani še kasneje. (Največ luteranov je bilo v Rudah kraj Samobora, kjer se je kopala ruda. Luteransko vero so semkaj zanesli nemški in slovenski rudarji. Okoli župne cerkve v Rudah je bilo pokopališče, katerega del ni bil posvečen, ker je bil določen za luterane). V Rudah je bilo luteranov še l. 1630. deset, a l. 1642. še štirje. Službe božje v tem času niso imeli več, kakor še pred nekimi leti (prout olim habuerunt) v svoji lastni cerkvi, morda takrat, ko je bil v Samoboru luteranski propovednik Jernej Widt-

[22]) Starine XXVI. str. 189—194. Listina škofa Martina Borkovića o protestantih.

[23]) Iv. Kukuljević. Jura regni Croatiae II. str. 166.

mann.[24]) Proti protestantom je bil 1618 v Samoboru ustanovljen samostan hrvatsko-bosenskih frančiškanov, ki so luterane izpreobrnili na katoliško vero[25])

Karlovška trdnjava je bila protestantom mnogo let varno zavetišče, tudi še kasneje, ko so bili že luteranski duhovniki prognani iz Kranjskega in Hrvatske. V samem Karlovcu so imeli luterani svojo cerkev še l. 1645.[26]), a poedini protestanti so služili pri karlovški vojski še za generalovanja kneza Vuka Frankopana Trzačkega (1626—1652.[27])

Tudi v Koprivnici, glavni trdnjavi slavonske Krajine in središču stotnije, so se vzdržali protestanti do polovice sedemnajstega stoletja. Ogrski zgodovinar Gjurikovič[28]) pripoveduje, da se je prikazala okoli l. 1632. nemška sekta anabaptistov v okolici Ozlja na posestvih Zrinjskih, kar potrjuje tudi kronika te sekte, pisana l. 1648. od Ambroza Rescha.

Tudi v Metliki in okolici se je vzdržala nova vera dlje nego po drugih krajih navzlic ostri protireformaciji. V Metliki se je bil protestantizem močno ukoreninil, posebno vsled vnetega delovanja propovednika Gregorja Vlahovića, pa tudi ostalih propovednikov, kakor Mihaela Matičića, Nikolaja Tuškanića Ivana Weixlerja, Štefana Kovačića, Petra Vukmanića Hrvata in Vida Subtilića (l. 1587. v Črnomlju, Krupi, Križu in Podbrežju).

Razen teh stalno nameščenih propovednikov pa je dohajalo v Metliko še dosti drugih, posebno iz bližnje ribniške in ozaljske okolice ter kasneje tudi iz Karlovca. Vkljub protireformaciji je bila l. 1581. Metlika še skoraj popolnoma luteranska, dasi so bili luteranski propovedniki l. 1572. pregnani iz mesta (a so se povrnili).

Občinski svet v Metliki se je namreč izjavil v tem času, da je kapiteljska cerkev prazna in pusta. Komtur nemškega reda bi moral imeti dva duhovnika in pet kapelanov, ima pa v vsem le enega duhovnika. Zvonovi zvone zastonj; ako odidejo propovedniki luteranski, ne ostane nobeden, ki bi vršil službo božjo, zato ne morejo odpustiti propovednika in učitelja svojega. Vendar pa je bil že sledečega leta 1582. po cesarski naredbi Peter Vukmanić (Wokhmainius) pregnan iz Metlike ter mu je bilo zabranjeno propovedovati. Naselil se je blizu Metlike na zemljišču vlastelina Semeniča, od koder je z latinskim pismom prosil višjo oblast, da se sme povrniti v Metliko. Bržkone

---

[24]) (Zagrebački arcidijakonat do god. 1642. Napisao Janko Barlé. Preštampano iz Katoličkog lista Zagreb. 1903.)

[25]) Fassio pro sex Croatiae Conventibus a ministro Provinciali Godofrido Pfeifer a. 1767. Rokopis v arhivu Jugoslav. Akademije.

[26]) Ivan Kukuljević. Književnici u Hrvata. str. 268.

[27]) Starine XXVI. str. 164.

[28]) Da situ et ambitu Croatie et Slavoniae. T. III. str. 141.

mu ni bilo dovoljeno, ker je še l. 1585. živel na Semeničevem posestvu. L. 1585. pa je ostro nastopil proti luteranskim propovednikom komtur nemškega reda Markvard Podpeški ter jih je pregnal iz Metlike; zato se tudi Vukmanič ni mogel več vrniti na svoje staro mesto, nego so mu postavili leseno kapelo na Semeničevem posestvu, kjer je dalje propovedoval novo vero.[29])

V Toplicah pri Novem mestu sta postavila še l. 1594. kolatorja Herbart in Vajkard Turjaški, ko se je bila izpraznila župa, Andreja Schweigerja za deželnega propovednika.[30]) L. 1598. pa se je zgodilo v Semiču spotikljivo dejanje, ki ni razžalilo samo katoličanov, nego je tudi protestantom mnogo škodilo, tako da so jih preganjali še ostreje. Ko so namreč prišli v Semič deželni konjiki, ki so bili poslani na hrvatsko mejo radi turške nevarnosti, ter so tamkaj počivali, je vojni kapelan deželnih stanov Juri Žitarić iz tamošnje župne cerkve nemškega reda odnesel pozlačen kelih, nekoliko svetinj s srebrnimi okviri, nekoliko stolov in dvanajst oltarnih prtov za podstavo svoje obleke. Radi tega zločina se je potožil komtur Markvard Podpeški pri samem nadvojvodi Ferdinandu. Na to je bil Juri Žitarić izgnan iz vseh dednih dežel, kar pa je bilo po mnenju Valvazorjevem preblaga kazen. Kranjski deželni stanovi so morali poravnati vso škodo po zapovedi samega nadvojvode. Juri Žitarić je pobegnil bržkone na Hrvatsko, kjer je že tudi poprej služil za vojnega kapelana.[31]) Odsle je luteranska vera tudi v Metliki in okolici vedno bolj pojemala radi strogih naredeb, ki jih je izdal proti propovednikom posebno nadvojvoda Ferdinand. Ko je 15. oktobra l. 1615. razglasila protireformacijska komisija v Ljubljani, da se imajo vse v posebnem oglasu popisane osebe luteranske veroizpovedi sniti na škofijskem trgu, sicer plačajo po sto cekinov kazni, je bilo iz Ljubljane popisanih samo 8 oseb, v Metliki pa še 38. Od teh 38 se jih je 15 izkazalo za katoličane, drugi pa so bili ali že mrtvi, bolni ali pa odsotni. V Novem mestu je bilo zapisanih še 17 protestantov, a v Črnomlju le 4 osebe. Iz tega popisa se vidi, da se je vzdržala Lutrova vera v Metliki kot bivšem središču tega verskega in ob enem književnega pokreta dlje nego v drugih mestih.

---

[29]) Valvazor XI. 385; VII. 454.
[30]) Valvazor VII. 461.
[31]) Valvazor VII. 463.

Protestantizem v Iztočni Štajerski in Medjimurju.

Priobčil **dr. Fr. Kovačič,** profesor bogoslovja v Mariboru.

Z izrazom „Iztočna Štajerska" umevamo tukaj slovenski del Štajerske med Muro in Dravo, torej Slovenske gorice in Mursko polje do ogrskomedjimurske meje in do Hrvatske. Na sever in zapad je seveda v dobi, o kateri bomo govorili, segal slovenski živelj veliko dalje nego dandanes. Vsled znane razdelitve Karla Velikega so Slovenci med Muro in Dravo bili duševno ločeni od svojih rojakov na desni strani Drave; če torej hočemo govoriti o razširjanju protestantizma med Slovenci, je potrebno in primerno, da tej skupini odločimo posebno razpravo[1])

Omejimo jo na naslednje tri točke: 1. Cerkveno-kulturne razmere med panonskimi Slovenci neposredno pred Lutrom; 2. razširjanje protestantizma med Muro in Dravo; 3) katoliška reformacija.

1. Cerkveno-kulturne razmere ob zori Lutrove reformacije.

Za Slovence sploh in zlasti še za panoske Slovence med Muro in Dravo je bilo zelo usodno, da niso imeli v svoji sredi večjega duševnega središča, škofijskega sedeža in višjih učilišč. Odkar je sv. Metodij moral ostaviti Kocelovo zemljo,

[1]) O razširjanju protestantizma med p a n o n s k i m i S l o v e n c i še celotno in sestavno ni razpravljal nikdo; pri slovenskih pisateljih najdemo le raztresene podatke, nemški zgodovinarji pa govore o tem predmetu le o priliki, v zvezi s protestantizmom na Štajerskem sploh. Tudi sledeča razprava je le pregled; zakaj da bi se predmet izčrpal, bi bilo treba mnogih podrobnih raziskav in večletnih arhivalnih študij. Obilo dela se v tem oziru še nudi „Zgodovinskemu društvu za Slov. Štajersko".

pa do l. 1859., ko je Slomšek prestavil sedež lavantinskih škofov v Maribor, je bilo slovensko ljudstvo na levo od Drave podložno nadpastirski oblasti solnograških nadškofov in pozneje sekovskih škofov. Preogromno ozemlje in pa zgodovinske razmere so prisilile solnograške nadškofe, da so v okrilju svoje oblasti, v obližju slovenskega ozemlja ustanovili tekom 13. stoletja tri škofije: krško, lavantinsko in sekovsko. Lavantinska škofija je na Štajerskem obsegala tako imenovano št.-florijansko okrožje, kraje ob gornji Laznici in Sulmi do Predinga in Št. Ožbalda ob Dravi; sekovska škofija je v 16. veku, v začetku reformacije teritorijalno imela malone isto velikost, kakor ji je bila določena ob ustanovitvi l. 1218., t. j., po priliki 33 kvadratnih milj, a kot taka ni segala v današnje slov. ozemlje[2]) Pod solnograško nadškofijo je spadal ves današnji del Štajerske severno in iztočno od Drave.

Sploh so lavantinski in sekovski škofiji bili prideljeni le oni kraji, ki so bili solnograškim nadškofom predaleč in pa težko pristopni. Da bi pa sekovskim škofom oskrbel primerne dohodke, jim je nadškof iz svojega okrožja na Štajerskem inkorporiral ali izročil vsaj patronate 39 župnij. Izmed inkorporiranih župnij sta v slovensko ozemlje segali dve: Sv. Jakob v Lipnici in Ivan Krstnik v Radgoni. Patronat je pa imela sekovska škofija nad naslednjimi (takrat obstoječimi) slovenskimi župnijami ali vikarijati: D. Marija v Ivniku (Eibiswald), Sv. Miklavž v Lučanah, Sv. Peter in Pavel v Gomilici, Sv. Jernej v Cmureku, Sv. Miklavž v Halbenrainu, D. Marija v Apačah, Sv. Benedikt in Sv. Anton v Slov. Goricah, Sv. Juri na Ščavnici, Sv. Križ na Murskem polju, Ivan Krst. v Ljutomeru. Pri inkorporiranih župnijah so škofje dobivali ves dohodek, kar ga je preostalo od določene užitnine ondotnih dušnih pastirjev, pri patronatih pa so dobivali le gotovo davščino v denarju ali v pridelkih. Imeli so pravico, za te župnije solnograškemu nadškofu v potrjenje predlagati primerne duhovnike (ius praesentationis), ter dolžnost, skrbeti za cerkve in šole.

Poleg tega je pa bil sekovskim škofom izročen generalni vikarijat čez ves solnograški del štajerske dežele, in s to službo so imeli več opraviti, kakor z upravo lastne škofije, ki je še l. 1607., ko je bila že katoliška reformacija dobro razvita, imela samo 17 svetnih in 18 redovnih duhovnikov. Stik med solnograškim nadškofom in našim svetom je bil le rahel.[3])

Ker so v srednjem veku škofje večinoma bili državni velikaši ter so se jim poverjali važni politični in celo vojni posli,

[2]) Schuster Dr. Leop., Fürstbischof Martin Brenner. Grar, 1898, str. 105.—107.

[3]) Podrobnejše poročilo o tem seže preko okvira te razprave.

so jih posvetne skrbi pogostoma celo odtegnile njih pravemu poklicu: duhovni upravi škofij. Ta posel so izvrševali večinoma le arhidiakoni, ki so od 8. stoletja dalje v popolnem pomenu pravni organi in nadziratelji cerkvene discipline ter varuhi pravovernosti.

Znanih je pač več slučajev, da so se solnograški nadškofje mudili v Mariboru, še češče pa v Ptuju, ni pa znan od karolinške dobe dalje slučaj, da bi bil solnograški nadškof ali pa sekovski škof osebno posečal službeno svoje pokrajine. „Oko in roka" mu je bil le arhidiakon, in sicer od starodavnih časov pa do l. 1607. vsakateri župnik v Gratweinu nad Gradcem. Ko je l. 1607. solnograški nadškof Gratwein izročil runskemu samostanu (Reun), se je takratni arhidiakon in župnik gratweinski preselil v Strassgang.[4])

Vsekakor je bilo opuščanje škofovskih vizitarij eden izmed vzrokov, da je propadla disciplina med duhovščino, v ljudstvo se pa zajedla verska brezbrižnost in nevednost. Vendar so razmere v cerkveni upravi bile na levi strani Drave boljše nego na desni strani, v zemljah oglejskega patriarha. Razmere so tamkaj postale uprav nenaravne, odkar se je začelo nasprotstvo med Benečani in patriarhi z ene strani, pa med notranjeavstrijskimi vladarji z druge strani. Dalekovidnejši duhovi so že l. 1583. priporočali ustanovitev nove škofije v Gorici, in graški nuncij je podpiral to misel, toda patriarh se je trmoglavo držal svojih historijskih pravic in ves načrt se je izjalovil. Vsled napetosti in nezaupnosti med graškim dvorom pa med oglejsko stolico patriarhi dejanski niso mogli izvrševati v naših krajih svoje oblasti; sčasoma je zavladala popolna cerkvena anarhija.[5]) Še celo res koristnim in potrebnim reformam tridentinskega koncila, ki jih je patriarh objavil v sinodi 14. novembra 1565, so se nadvojvode upirali ter tako nehote in posredno pospeševali propast katoliškega življenja v svojih deželah.

A dasi je cerkvena uprava med Slovenci na levo od Drave bila bolj urejena nego v patriarhatu, vendar verskonravne razmere med duhovščino in ljudstvom niso bile veliko boljše nego drugod. Francesco Barbaro, vizitator oglejskega patriarha Ivana Grimanija in po njegovi smrti (1592) sam patriarh, se v svojem poročilu pritožuje zoper solnograškega nadškofa in njemu podrejene škofe, da sprejemajo v svoje škofije ubegle duhovnike, ki so v patriarhatu bili kaznovani.[6]) Iz

---

[4]) V dobi reformacije sta radgonski in ptujski župnik škofijska komisarja.

[5]) Izvestja Muz. dr. za Kr. 1907, str. 123.

[6]) Eine päpstliche Visitation zur Zeit der Kirchenreformation in Steiermark, Kärnten und Krain. Nach einem Manuscripte der Bibliothek della Bona in Görz. „Tagespost" 1864, št. 239.

vizitacijskih zapisnikov l. 1585., 1602., 1607. in še 1617. vidimo, da sta izpočetka dobri dve tretjini duhovščine bili od vseh mogočih vetrov, domačinov pa je bilo jako malo; prav posebno še to velja za naše slovenske kraje, kjer je bila večina duhovnikov iz patriarhata, iz ljubljanske in zagrebške škofije, celo iz Dalmacije. To dejstvo je važno, ker iz njega lahko posredno sklepamo na umstveno-nravno kvalifikacijo duhovščine med Muro in Dravo, drugič pa zasledimo v tem dejstvu tudi dobro stran, namreč da je slovensko ljudstvo, dasi pod nemškimi škofi, imelo duhovnike, zmožne njegovega jezika (slovenskega, hrvatskega), dočim naletimo v patriarhatu včasi na trde Italijane.

Zgodovinarja zelo mika vprašanje, kakšni so bili vzroki, ki so pripravljali tla reformaciji sploh in zlasti pri nas. A zelo težavno je, o tem vprašanju podati jasno in resnično sliko, prav tako težavno, kakor našteti razne vzroke francoskega prevrata. Veliki zgodovinski dogodki so posledek mnogoterih zelo prepletenih činiteljev, ki segajo časovno daleč nazaj, deloma pa koreninijo v globinah individualne človeške svobode in razpoloženosti ter se sploh ne dado zasledovati. Vsekakor je preozko stališče, navajati kot vzrok reformacije le razuzdanost duhovščine in pa kopičenje premoženja v cerkvenih rokah, kakor n. pr. piše Losertih.[7])

Razuzdanost duhovščine je res bila velika in splošna. Kratko pa primerno je orisal duhovščino takratnega časa Henrik Teichner: „Poprej so duhovnike navadno slikali s knjigo v roki, sedaj bi bilo boljše, jih predstavljati z žensko ob strani, z igralno deščico v roki, z mečem ali nožem ob boku.“[8]) Prileżništvo, požrešnost in razuzdanost, neotesano govorjenje, popivanje in razbijanje po krčmah se splošno očita duhovščini koncem 15. in začetkom 16. stoletja. Pritožbe se množijo, kolikor bolj se približuje čas Lutrovega nastopa.

Značilne so besede nadvojvode Ferdinanda v tajni instrukciji, da je vseġa zla (krivoverstva) krivo zlasti to, ker se na duhovščini kaže veliko bolj meso in svet, kakor pa duh in vera.[9]) Kupovanje, prodajanje, zamenjavanje boljših nadarbin se je izza avinjonskega suženjstva strašno množilo, služba božja in pastirsko delovanje pa zanemarjalo. Škofije, prelature in druge boljše nadarbine so dobivali razni ljudje mnogokrat v nagrado za politične usluge ali kot stalne dohodke, ker vla-

---

[7]) Die Reformation und Gegenreformation in den innerösterr. Ländern. Stuttgart 1898, str. 16, 27 i. d.

[8]) Cit. pri Loserthu n. d. str. 17.

[9]) . . . hoc malum potissimum inde excitatum est, qod fere uniuersus Ecclesiasticus ordo referat magis carnem et seculum quam spiritum et religionem. Izvirnik v c. kr. drž. arhivu na Dunaju, priobčil J. Chmel v „Arhiv für Kunde österr. Geschichtsquellen“ I. l., 2. zv., str. 111.

dar ni mogel drugače plačevati svojih dvornikov. Lastniki premožnih župnij so se dali nadomeščati svojim vikarjem, ki so bili mnogokrat nevedni, nesposobni, slabo plačani in so temu primerno tudi delovali. Občuten nedostatek je bil zlasti za naše kraje to, da je manjkalo višjih šol in duhovskega izobraževališča. Mnogi duhovniki sploh niso imeli nikakšne izobrazbe in se niti ni vedelo, so li res pravilno posvečeni. Odkar sta bili ustanovljeni vseučilišči v Pragi in na Dunaju, so tudi duhovski kandidatje sekovske in solnograške škofije študirali ondi, toda bilo je naravnost nemogoče, da bi od tod dobili dovoljno število duhovnikov, če se je tudi storilo marsikaj, da bi se tudi siromašnejšim dijakom omogočil pristop na vseučilišča. Ker pri nas daleč naokoli ni bilo visoke šole (zlasti pred ustanovitvijo praške in dunajske univerze), so vseučilišča morale nadomeščati škofijske in samostanske šole. V starih časih sta stolna šola v Solnogradu in samostanska v Chiemsee vzgajali misijonarje tudi za slovenske pokrajine, južno od Drave pa Oglej.[10]) Od 11. stoletja dalje so se povzdignile tudi šole v štajerskih samostanih: v Admontu, Gornjem gradu, v Runu, v Sekovi, v Borovju (Vorau), v kartuzijah pri Žičah in Jurkloštru, dominikanska šola v Ptuju, avguštinska na Muti, v 13. stol. pa šola nemških vitezov s Gradcu, ki je bila nekaka predhodnica poznejše univerze. Vendar se je v 14. in 15. stoletju veliko premalo pazilo na vzgojo in izobrazbo duhovščine; to je imelo razne slabe posledice, ki so pripravljale velikanski vihar 16. stoletja. V vizitacijskih zapisnikih sekovskih škofov koncem 16. in začetkom 17. stoletja čitamo opetovano, da se je škof moral zadovoljiti s tem, če je duhovnik znal pravilno formulo za krst in odvezo. V predgovoru Prvega dela Novega zakona (1557) pravi Trubar, da bo prevod tudi mladim slovenskim duhovnikom, ki so prerano zleteli iz šole, služil v to, da bodo vsaj tekst evangeljski na propovednici prav čitali in ga ne krivo tolmačili, kakor je pred leti storil oni v Planini („zu Mampreisch„) pod Celjem, ki je „Invènietis asinam alligatam et pullum cum ea“ prevedel: „Bote nešli ono oslico peruezano inu enu pišče per nee.“ Zgledov nravne propalosti je tudi med Muro in Dravo dovolj in si bomo še ogledali nekatere.

Toda ta kvalifikacija duhovščine mora imeti svoje ozadje in jako pristransko je, če kdo razmotruje le to dejstvo samo za sebe. Družba, ki poraja, vzgaja in redi takšno duhovščino, mora sama bolehati. V resnici nam nešteti zgodovinski viri podajejo jako temno sliko o nravnem življenju plemstva, meščanstva in preprostega ljudstva v 14., 15. in 16. veku v

[10]) Grieſsl Dr. Ant., Geschichte des Seckauer Diöcesan-Priesterhauses. Graz 1906. str. 24. — Muchar, Gesch. v Steierm. IV., 77.

Italiji, na Francoskem, Angleškem in v deželah nemškega cesarstva. Vzroki tega pojava so raznoteri in ne spadajo v okvir naše razprave; prepleteni so z zgodovino humanizma in renesanse.

Pretiran, sicer pa v jedru resničen je opis, ki nam ga podaje o življenju na deželi v okolici brežiški dvorni predikant barona Ludovika Ungnada, Andrej Lang v svojih pridigah, ki jih je izdal l. 1571. Pred vsem pripominja, da je med ljudstvom v okolišu le malo Nemcev, in s tem kaže sam, da moramo njegovo poročilo previdno presojati; potem pa pravi, da je ljudstvo zapadlo v malikovalstvo in praznovernost (v ustih luteranskih predikantov so katoliški obredi in zakramenti sploh že malikovalstvo in praznoverje), mnogi se pečajo tudi s čarovništvom. O besedi in volji božji ne vedo nič, jih je tudi težko k temu pripraviti, da bi poslušali. Njih življenje je neredno, pustolovno, divje, živinsko, polno nesramnega nečistovanja in zakonolomstva. Noben kmet ali gospodar ne more dobiti hlapcev ali dekel, če jim ne dovoli, da med seboj uganjajo nesramnosti; z njimi vred pa mora vzeti v hišo tudi njihove nezakonske otroke. Nikdo jih ne opominja k pokori; njih čuvaji so sami slepi, leni in mutasti ter večinoma sami vdani enakim hudobijam. Vrh tega so ljudje v vedni nevarnosti, da jih Turki ne napadejo, pobijejo, oplenijo in odženejo v sužnost.[11]) Slične razmere so bile tudi na levi strani Drave. Senčne strani se javljajo pač tudi med panonskimi Slovenci, vendar splošno je ljudstvo bilo nepopačeno; večen strah pred Turkom je ljudi varoval, da se niso preveč pomehkužili. Vizitacijski zapisnik iz l. 1528. poroča, da so v župniji Sv. Petra pod Mariborom zasačili 11 zakonolomcev, enako tudi v Jarenini, kjer čujemo še l. 1617., da je bila med kmeti sploh navada, po zarokah skupaj živeti; tako so nekateri živeli leta in leta, ne da bi se dali poročiti. Večja mlačnost je bila v mestih, kakor v Mariboru, v Ptuju, v Radgoni.

Sicer so pa Slovenci med Muro in Dravo živeli v čisto posebnih okoliščinah, ki so deloma tudi prečile razširjanje protestantizma. Če je sploh kmet takratnega časa bolestno vzdihoval: „Kuge, lakote in Turka reši nas, o Gospod," je to še prav posebno veljalo za kraje med Muro in Dravo. Po mohaški bitki so se vgnezdili Turki na Ogrskem ter postali najbližji sosedi Murskemu polju in Slovenskim goricam. Turkom so se pridružili ogrski rogovileži, buntovniki in nezadovoljneži, ki niso bili nič boljši od Turka. Kadarkoli je bruhnil plamen na Ogrskem, vselej je obliznil najprej kraje med Muro

[11]) Elze v „Jahrbuch der Gesellschaft für die Geschichte des Protestantismus in Oesterreich" 1893, str. 87, op. 2.

in Dravo. Radgona je bila edina obmejna trdnjava, ki pač ni mogla čuvati odprtega Murskega polja. Srbsko vojvodstvo v Veržeju ni veliko pomoglo, ker so ondi naseljeni Uskoki bili redko kdaj doma, ampak so se v tujini bojevali zoper Turka. Hude rane so tem krajem zadali Turki zlasti l. 1532., ko so se vračali od brezuspešnega obleganja Kiseka. L. 1535. je po naročilu solnograškega nadškofa kraje med Muro in Dravo posečal lavantinski (takrat še pomožni) škof Filip Renner, ki je skoro povsod moral vnovič posvetiti od Turkov l. 1532. požgane in onečaščene cerkve in pokopališča. V takih razmerah seveda o rednem pastirovanju in pouku ni bilo govora; vsled tega se je v ljudstvu vgnezdila velika nevednost in nravna podivjanost.

Dolgo se je tukaj ohranilo prejemanje obhajila v obeh podobah; v dobi reformacije še tu in tam naletimo na njega sledove in mnogi duhovniki so katoličanom delili obhajilo v eni podobi, „novovercem" pa v obeh. V boju zoper celibat in v rabi obeh podob se je najprej kazal pri nas verski preobrat.

2. Razširjanje protestantizma.

Kdaj, po kom in od katere strani se je prvič zanesel Lutrov nauk v naše kraje, se bo težko kdaj dognalo. Že prvi nastop Lutrov je odmel na Štajerskem med svetnimi in duhovskimi sloji; mnogi so smatrali to za upravičen odpor proti dejanskim nerednostim in zlorabam na versko-cerkvenem polju. Že l. 1528. je deželnoknežja komisija, ki jo je sklical nadvojvoda Ferdinand dogovorno s solnograškim nadškofom in ljubljanskim škofom Krištofom Ravbarjem, upraviteljem sekovske škofije, našla na Spodnjem Štajerskem zatrošeno luteranstvo, pa večinoma le po mestih.

V Maribor je prišla komisija v četrtek dne 2. julija 1528. Našla je ondi enega vikarja in 11 beneficijatov; poročilo pravi o njih, da je le malo duhovnikov, ki bi maševali. V verskem oziru so našli v mestu veliko mlačnost; le malo ljudi je zahajalo v cerkev, sicer pa je o luteranstvu bilo malo kaj znanega; a začetki so se že kazali; bilo je oddanih in sežganih več luteranskih knjig; celo župnik v Lempahu jih je imel nekoliko.

Vikar mariborski se je pritoževal, da mu ljudje odtegujejo ječmeno desetino; sploh je tudi drugod nezadovoljnost, upornost in naklonjenost k novi veri dobila najprej konkreten izraz v kratenju desetine, pri duhovnikih pa v boju zoper celibat. Drugi dan so bili zaslišani tudi meščani (17). Župan Wildenrainer je pismeno podal neko pritožbo. Primož Hurnas je ovadil mojstra Hanza, takrat vikarja v Lipnici, da je z nekim samostanskim doktorjem, ki je ta čas bil že gvardijan v

Ptuju, med pridigo mnogo ropotal zaradi luteranskih pridig, neki brivec pa je jedel meso ob prepovedanem času in ga je zato mestni sodnik obsodil na post ob samem kruhu in vodi. Sicer med duhovščino in verniki niso zasledili kake zmote; vsi so ostajali pri svojih starih običajih. — V Maribor so bili poklicani duhovniki, cerkveni ključarji in zastopniki občin iz vsega okoliša na levi in desni strani Drave. Iz *Kamnice* nad Mariborom je prišel župnik Nikolaj Grosman s štirimi kapelani, oziroma beneficijati, župan Ulrik Reiter, ključarja Mihael Pozna in Juri Potuš ter osem župljanov. V verskem oziru ni bilo nikakšne zmote med njimi, pač pa razne pritožbe. Župnik se je pritožil, da župljani duhovnikom ne dajejo jesti, kadar pri podružnicah opravljajo službo božjo. Naročilo se je, da naj dado kapelanom pri podružnicah jesti ali pa po starem običaju nekaj denarja, če ne, pa naj kapelan ostane doma. Zoper cerkvene ključarje so se pritožili, da nočejo polagati računov o dohodkih in izdatkih, župljani pa pravijo, da so nekdaj imeli sedem duhovnikov, ki so župniku pomagali peti in opravljati službo božjo, sedaj pa jih je samo šest, dva izmed njih, Sebastijan Wolfgang in Lenart (Lovrenc?) Paumgartner ne opravljata maš, kakor velevajo ustanove, župniki pa se prepogostoma menjavajo; vsled tega trpi župnijsko poslopje, ker ga nikdo ne popravlja in vsak odpelje vse s seboj. Leta 1545. je bil župnik sam, dočim so pred leti bili še trije duhovniki, ker zaradi slabih dohodkov ni bilo mogoče dobiti duhovnikov.[12]) Od *Sv. Petra* pod Mariborom je prišel k vizitaciji v Maribor župnik Juri Zwelffer, pomožni duhovnik Juri Mombpreis, kapelan Juri Plassitz (Blažič), cerkveni ključarji Peter Schapla, Toman Scheriuk, Peter Rosaman, Juri Kreidsch in trije drugi župljani. Vsi so bili spoznani za pravoverne brez vsake zmote, samo župnik je naznanil 11 zakonskih prešestnikov, ki so zapustili svoje zakonske žene in živeli z drugimi ali so poleg svojih žen imeli še priležnice, ali so pa sicer živeli v divjem zakonu; bili so večinoma iz Metave, Hrenice in Nebove, največ gostači in viničarji.[13])

Protestantizmu ni v dotičnem zapisniku nikakšnega sledu. Tudi o *Jarenińčanih* pravi zapisnik l. 1528., da glede vere ni med njimi nikakšne zmote. V *Svečini* je imel župnik Toman Schaff tri kapelane; zato so mu dajali župljani 12 snopov žita; a takrat so mu to odtegovali. Drugače pa ni bilo med njimi nikakšne zmote, tudi ne pritožbe.

V Mariboru, ki je bil neposredno podložen deželnemu vladarju, se protestantizem tudi pozneje ni mogel prav utrditi, dasi je imel med meščanstvom in plemstvom dokaj privržencev.

---

[12]) Orožen, n. d. I, str. 580.
[13]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arhivu v Gradcu.

L. 1576. je na prvo adventno nedeljo organist v mestni cerkvi s šolarji zapel po pridigi luteransko pesem „Aus tiefer Noth schrei ich zu Dir", na to so meščani ostavili cerkev in ostalo je pri maši le nekaj kmetov, — ki pač pesmi niso razumeli. Dve leti poprej se je mestni kapelan „oženil", poročal ga je *slovenski* kapelan pred cerkvenimi vrati.[14])

Protestantska služba božja je sicer v mestu prenehala že pred l. 1587., a protestantje so se zatekli v Bednavo (Windenau), ki jo je že od 1585 upravljal Sigmund Herberstein kot jerob maloletnih otrok Jakoba Sekelja; dne 12. marca 1587. pa je najstarejši med njimi, takrat že polnoletni Juri to graščino prodal Wolfu Viljemu Herbersteinu.[15]) Že dne 1. julija je prišel v Bednavo luteranski predikant Sigmund Lierzer ter je ondi začel luteransko bogoslužje. Ker nikjer ni mogel (ali smel) dobiti stanovanja, ga je meščan Lukež Hofer sprejel na svoje posestvo blizu Wildhausa nad Mariborom.[16]) Da bi zagotovili plačo predikantu in si sezidali cerkev, se je ustanovil poseben odbor, ki je med plemstvom in meščanstvom zbiral darove. Iz dotičnih zapiskov[17]) je razvidno, da je po Dravskem polju vse polno luteranske gospode. L. 1588. so napravili pokopališče, za katero je Herberstein daroval zemljišče; ondi naj bi se tudi sezidalo stanovanje za predikanta, kar se je zgodilo naslednje leto. Iz tehtnih razlogov pa Herberstein ni mogel nadalje dovoliti, da bi se v njegovem gradu opravljala služba božja; iskali so torej prostora v Račah, v Slivnici, v mariborskem gradu in naposled so na novem pokopališču postavili prižnico na lesenih stebrih;[18]) potem so z deskami obili začasno bogomolnico, a so jo že l. 1591. morali razširiti, ker množica ni imela prostora v njej; l. 1595. so jo morali zopet razširiti. Dasiravno je bilo meščanom ob kazni 10—30 gl. ali z izgonom prepovedano, zahajati v Bednavo, ni vse nič pomagalo. Vkljub vsem ukazom so l. 1589. celo v mestnem svetu mariborskem sedeli protestantje; povsod se je opažalo kljubovanje, pele so se luteranske pesmi, položaj je postal tako kritičen, da se v letih 1596—1599, kakor poroča takratni mestni župnik Juri Pileator (Klobučar), katoličani, zlasti pa katoliški duhovniki skoro niso smeli pokazati na ulici. Leta 1598. so protestantje sklenili, sezidati v Bednavi novo cerkev in stanovanje za predikanta in za šolnika, ki je prej l. 1596. moral zapustiti mariborsko mesto.

Na okoliško slovensko ljudstvo ta luteranska postojanka najbrž ni imela posebnega vpliva; med darovatelji je sicer

[14]) Orožen, n. d. I. 570
[15]) Slekovec, Sekelji str. 44 in 46.
[16]) Orožen n. d. I. 320.
[17]) Orožen I. 321, i. d.
[18]) Loserth. n. d. 531.

več slovenskih imen, a to so obrtniki in meščani ter nižji plemiči, samo leta 1591. čitamo, da je z bukovim lesom pri kopanju studenca za predikanta pomagal neki Primož Zupan iz Gornjih Hoč.

L. 1600. je bil konec protestantske občine. Dne 8. januarija je deželnoknežja komisija s pomočjo vojakov in kmetov deloma v zrak pognala, deloma požgala župnišče, šolo in cerkev; predikant jo je bil že poprej popihal v Rače, šolnik pa v Slivnico. Pozneje je predikant bival v Vurbergu. Protestantsko pokopališče v Bednavi pa je bilo še tudi pozneje v rabi; še dandanes se v ondotnem gradu vidijo ohranjeni nagrobni spomeniki iz l. 1613. in 1627.

Vendar je l. 1601. bilo tudi še med meščani nekaj protestantov, ki so skrivoma zahajali k predikantom v bližnje kraje ter ob sobotah jedli meso. Šole so bile prazne in mladina razuzdana[19]) L. 1611. poroča župnik Pileator, da so bili v mestu še naslednji nekatoličani: Juri Schlanitz z ženo, Nikolaj Cepec z ženo, ki pa trdi, da je v Marenbergu opravil izpoved; Andrej Turanko; Joahim Haller z ženo; Filibert Merc z ženo je imel dosle rok, ostati v deželi; le-ti stanujejo redko v mestu pa se dado poučevati in so dobili knjige od njega. Vdova Franca Langerja, Mihael Naglitscher in Krištofa Pisine vdova se še niso predstavili, stanujejo zdaj tu zdaj tam. — V *Selnici* je bil nekatoličan Wolf Mosperger z ženo in pa Andrej Klemenčič „ain ledige ergerliche Person in der Religion", oba podložnika Jurija Kristofa bar. Herbersteina v Wildhausu. V *Kamnici* in pri *Sv. Petru* ni bilo takrat nobenega nekatoličana.[20])

Tudi v jareninsko župnijo se je sčasoma zatrosil protestantizem. Župnik Adam Preprost poroča istega leta, da je doma „in dißer Pfar wiendiſsch Jaring" opravilo velikonočno pobožnost 3100. Bilo je še tudi več nekatoliških in upornih oseb, ki so ljudstvu sploh bile v pohujšanje. Blizu Jarenine je na pr. prebival Mihael Schwiegenstan z ženo, oskrbnik v Neuhausu, in sta hodila večkrat na Ogrsko k predikantu k izpovedi. V Št. Ilju je Andrej Kermauz, podložnik Trautendorffov v Weitersfeldu, imel gostilno; bil je cel luteran in je bil s svojim mesojedstvom v veliko pohujšanje. Peter Schmid, ki je prebival z ženo niže Št. Ilja, se ni nikdar izpovedoval po katoliško in je ob postnih dneh hlastno (redlich) jedel meso. Vdova po Hannsu Muratu, podložnica Wolfa Ekhenberga, poprej meščanka v Mariboru, je tudi cela luteranka in gre z gospo Ekhenberg večkrat k luteranom k izpovedi. Za Jurija Sallarja, podložnika Wolfa Ekhenberga, se ne ve, ali je luteran ali ka-

[19]) Orožen n. d. l. 572.
[20]) Poročilo priobčil M. Slekovec v „Voditelju" 1899, str. 327.

toličan; že 11 let ni bil pri izpovedi, živi v divjem zakonu in ima poleg svoje zakonske žene 3 otroke z drugimi; je nepoboljšljiv. Za več nekatoličanov v župniji ne ve, razen za Simona Juršiča pri Sv. Jakobu, ki se je pa predstavil mariborskemu župniku po zapovedi avstr. vlade.[21])

Na sumu krivoverstva je bil župnik pri *Sv. Lenartu* v Slov. goricah Ivan Morennus (Möhrhemius). Zasledimo ga pri Sv. Lenartu l. 1600. Po treh letih njegovega župnikovanja so ga spodili kot sumljivega pristaša Lutrovega. Šel je potem za župnika v Maisberg (Monsberg) na Srednjem Štajerskem, pa že l. 1602. se je izkušal zopet polastiti sveto-lenarške župnije. Proti svojemu nasledniku Feliksu Ivanu Cezarju je hujskal župljane ter se 5. febr. 1602 obrnil na Ivana Friderika barona Herbersteina v Hrastovcu, ki je bil tudi pristaš nove vere, celo na admontskega opata, da bi ga zopet sprejela za župnika pri Sv. Lenartu, njegovega naslednika pa, ki še ni bil potrjen, naj bi opat prestavil kam drugam. Toda opat v to ni privolil, ampak sta dne 22. okt. škofijski komisar in jareninski upravitelj admontskih posestev ustoličila Cezarja za župnika pri Sv. Lenartu. Nato se je Morenus vgnezdil v župnišču pri podružnici Sv. Jurija v Slov. goricah,[22]) odkoder je delal grozne sitnosti sveto-lenarškemu župniku. Vzdrževal se je ondi do l. 1607. Ko je škof 9. junija 1607 vizitiral cerkev Sv. Jurija, ki ji je Admont Patron, je Morenus še vedno tičal ondi, škofu pa seveda ni prišel pred oči, ampak se je skril. Škof ga v svojem zapisniku tako-le označuje: „Za vikarja se je sam vrinil Ivan Morenus, ki je prej služil pri cerkvi Sv. Križa (?), je nepokoren človek, ki ne sluša ne škofa ne njegovega komisarja. Dognano je, da kupoma izpoveduje in odvezuje ljudi — po 900 oseb v enem dnevu. Naročeno je župniku pri Sv. Lenartu, da ga spodi od podružnice.“ Župnik je to storil z vojaško silo, a zato mu je Morenus nahujskal ljudstvo, da je prišel v smrtno nevarnost. Potem izgine brez sledu.

V Herbersteinovem gradu Hrastovcu je bil ta čas za oskrbnika neki odpadel duhovnik, a se ne ve, je li delal kako propagando za luteranstvo; pozneje se je povrnil in bil potem pomožni duhovnik v Weizu.[23]) O „skakačih“, ki so imeli pri Sv. Lenartu glavno gnezdo, izpregovorimo na koncu.

* * *

V Ptuj je prišla deželnoknežja komisija, v kateri je bil tudi Slovenec dr. Vincenc Fürbekh,[24]) na Vidovo dne 15. junija 1528 ter je tja poklicala bližnje duhovnike s cerkvenimi

[21]) Poročilo objavil Slekovec v „Voditelju“ 1901, str. 303.—304.
[22]) Nekdanje župnišče je stalo na mestu sedanje šole.
[23]) Sporočil mi je to g. Ljubša v Gradcu iz svoje zbirke. Pis.
[24]) Slekovec, Škofija in nadduhovnija v Ptuji. Maribor, 1889 str. 66.

ključarji in župani. Pri Sv. Marjeti nižje Ptuja je bilo takrat pet duhovnikov, župnik (za pravo vikar) Peter Vaselkorcher, duhovna pomočnika Bernard Adelprecher in Miklavž Grasperger ter kapelan Janez Žiher. Duhovniki in župljani so bili vsi pravoverni. Značilno je, da najdemo kakih 80 let pozneje, namreč l. 1607. za katoliške reformacije, ko je škof Martin Brenner prišel v Ptuj, pri Sv. Marjeti le vikarja, nekega Ivana Grabatiusa (Hrvat?) iz zagrebške škofije, ki je imel potrebne listine, da je pravilno posvečen; škof ga je izpraašal in potrdil ob pogoju, da ne sme več sprejeti priležnice, ki jo je bil že prej odslovil. Obljubil je, da bo odsle pošteno živel. Brevirja ni znal moliti, za to mu je škof naročil, naj gre v Ptuj in se ga tam z župnikom in kapelani nauči moliti.

V Vurbergu sta Franc in Ambrozij Stubenberg krepko podpirala protestantizem. Katoliškega vikarja pri ondotni cerkvici so luterani vrgli skozi okno, razdejali župnišče ter se polastili župnijskih dohodkov in cerkve; pometali so iz nje kipe in podobe ter jo izpremenili v protestantski tempelj. Baltazar, sin Franca Stubenberga, je napravil celo posebno ustanovo za vzdrževanje luteranskega predikanta, ki so ga imeli nastavljati deželni stanovi s privoljenjem bratov Sekeljev; ta dva sta tudi pripomogla k ustanovitvi luteranske postojanke v Vurbergu. Poslali so tjakaj predikanta Jurija Lauttarschlagerja. Ko pa je nadvojvoda Ferdinand pritisnil tudi na plemstvo, se je Juri Stubenberg izselil iz dežele ter Vurberg prodal že l. 1616. Filibertu Schranzu. Po letih so morali Stubenbergi tudi cerkev prepustiti novim lastnikom vurberškega gradu.

Najmočnejšo oporo in najstrastnejše privržence je imel protestantizem na Spodnjem Štajerskem v *Radgoni.* Dasiravno je bilo mesto podložno neposredno deželnemu vladarju, vendar je kljubovalo vsem vladnim naredbam. Nasprotovanje se ni omejilo samo na versko področje, ampak je bilo sploh politično in se je tako poostrilo, da je šlo celo za obstanek oblasti deželnega vladarja. Radgončani so se zanašali na svoje močno zidovje in na pomoč bližnjih ogrskih ustašev. Razvoj protestantizma v Radgoni, ki so ga opisali razni nemški zgodovinarji,[25]) ima čisto nemški pečat; poročila pripovedujejo, da so se ob vsaki priliki razlegale nemške luteranske pesmi; pastorji so Nemci; glavni agitatorji za protestantizem so priseljenci iz nemških dežel, sicer pa je glede domačih prebivalcev vredno vpoštevati sledečo opombo, iz katere je razvidno, da je radgonsko meščanstvo po rodu bilo večinoma slovensko: Ko je namreč 17. decembra 1599 iznenada došla deželno-

[25]) Rosolenz. Gründlicher Gegenbericht . . . Gradec 1607. Dr. Leop. Schuster, Fürstbischof Martin Brenner; Loserth, Die Reformation und Gegenreformation; Hofrichter, die Privilegien der k. k. lf. Stadt Radkersburg . . . nebst einer kurzgefassten Geschichte . . . Radkersburg 1842.

knežja komisija, je kapitan Paar zahteval mestne ključe, ki mu jih je župan tudi prinesel, potem ga je pa kapitan začel oštevati, kje da so drugi svetovalci: Wo seyndt die Rathsfreundt, das sie nit auch alsbald da seyn, die groben, *windischen*, tückischen Khnöpff? Ich will euch die tückische, *windische* Art wol austreiben."[26])

Kako so radgonske cerkvene razmere vplivale na okolico, vidimo najbolje pri najbližji podružnici Sv. Petra. Radgončani so katoliške župnike drugega za drugim pregnali; v kakih 30 letih (1570 do 1600) se je v Radgoni vrstilo 12 župnikov, ki se mnogokrat niti na svetlo niso upali; pri Sv. Petru je popolnoma prenehala služba božja. Še l. 1607., ko je bila v Radgoni že izvedena katoliška reformacija, pravi škof Brenner, da zaradi pomanjkanja duhovnikov ondi že dolgo ni več službe božje; otroci umirajo brez krsta, bolniki brez verskih tolažil. Zdaj pa zdaj je prišel tjakaj negovski vikar in ljudje so k njemu hodili k izpovedi.[27]) Ko so se v Radgoni razmere uredile, so kapelani radgonski začeli redno zahajati k Sv. Petru in k Kapeli. L. 1611. poroča Primož Cezar, da je pri Sv. Petru bilo 3000 obhajancev, a po vaseh je še bilo precej takih, ki niso zahajali k izpovedi; to je znak, da se je duh protestantizma iz Radgone razširil tudi na sela. L. 1617. pa se pritožuje kapelan Urban Kern iz Kamnika na Kranjskem, da je jako nevarno, zahajati k radgonskim podružnicam, k Sv. Petru in k Sv. Magdaleni (Kapela), ker so v bližini Ogri in Turki.[28]) K *Sv. Benediktu*, ki je bil od Radgone precej oddaljen in zaradi slabih potov težko pristopen, ni zašla Lutrova vera. L. 1528. je prišel na vizitacijo v Radgono župnik Juri Prosenjak (Prossonakh) s cerkvenim ključarjem Lenartom Saurwasserjem in zapisnik pravi, da ondi ni bilo nikakšne zmote. Tudi škof Brenner je l. 1607. zapisal v svoj dnevnik: „Župljani so vsi dobri katoličani".[29]) Vendar so razmere, ki so nastale vsled protestantskega gibanja, tudi tu pustile svoje sledove. Župnik pri Sv. Benediktu je moral oskrbovati tudi dve podružnici Sv. Antona in Negovo. Zato je imel navadno po dva kapelana. Ker pa je v drugi polovici 16. veka nastalo veliko pomanjkanje duhovščine, je moral župnik mnogokrat sam oskrbovati celo župnijo. Vsled tega so novorojeni otroci umirali večkrat brez krsta, bolniki brez zadnjih tolažil, versko življenje je pešalo in ljudje so se pogrezali v nevednost in v razne hudobije. L. 1611. poroča benediški župnik Benedikt Forcht deželnemu

[26]) Verzaichnus der Rackelspurgischen Visitation vom 17. Dec. 1599, priobčeno v „Steierm. Geschichtsblätter" 1883, st. 48.

[27]) Kn. šk. arhiv v Gradcu.

[28]) Vizitac. zapisnik v kn. šk. arh. v Gradcu fol. 287.

[29]) Parochiani omnes bene sunt catholici. Knez. škof. arhiv v Gradcu.

knezu, da za uporneža ne ve nobenega, izvzemši mesarja pri Negovi Petra Cerenčiča in njegovo ženo.[30])

V župniji *Sv. Jurija ob Ščavnici* je novi nauk odmeval pri Mali nedelji, o čemer bo govor pri Veliki nedelji.

Da je tudi v *Ljutomeru* Lutrov nauk dobil pristašev, smemo slutiti, ker po mestih in večjih trgih je bilo to takrat moderno. L. 1528. še sicer ni bilo sledu o luteranstvu v Ljutomeru, pač pa je začetkom 17. veka luteranstvo tudi tu pognalo korenine. To potrjuje pritožba ljutomerskega župnika zoper malonedeljskega vikarja in pa poročilo župnika Pavla Simoniča l. 1611. To poročilo pravi, da so omenjenega leta o Veliki noči vsi katoličani opravili izpoved in prejeli sv. obhajilo. Med tržani pa je bilo še šest luteranov, in sicer: Juri Schlosser, Pavel Wagner, Daniel Khüs (Kiš?), Ivan Schneid, Ivan Unger, Baltazar Armstorffer. Slednji je obljubil, da se pokatoličani. Ker so imena celo nemška, so bili najbrž iz Nemškega priseljeni obrtniki (Kiš je morda Oger), saj so tudi v Radgoni jedro protestantske občine tvorili nemški priseljenci. Vsi ti ljutomerski luterani so stanovali v trgu in bili podložniki grofa Petra Draškovića.[31])

V ljutomerskih graščakih protestantizem ni našel posebne opore. Baš takrat so se posestniki Dolnjega gradu često menjavali. Graščaki Rindscheiti so gotovo bili pristaši Lutrovega nauka, zakaj med protestantskimi izseljenci, ki jih našteva neki zapisnik iz začetka XVII. stoletja v monakovski dvorni knjižnici, nahajamo tudi „staro gospo Rindscheit".[32])

Za Rindscheitov in njihovih sorodnikov se je najbrž zatrosil protestantizem v Ljutomer.[33]) Koncem 16. stoletja postane lastnik ljutomerske graščine Peter Drašković, nečak slavnega Hrvata kardinala Jurija Draškoviča († 1587). Peter je večinoma prebival na ljutomerskem gradu. Po njegovi smrti (l. 1616.) je njegova vdova upravljala ljutomerska posestva za svoje maloletne otroke († v Ljutomeru 20. novembra l. 1629). Obitelj Draškovićev je ostala katoliška in torej ljutomerski protestantje niso imeli v njih zaščitnikov; zato je protestantizem v trgu tudi kmalu izginil. L. 1617. so bili že vsi župljani katoličani, izpovedancev in obhajancev je bilo čez 2000, a poslednje olje še vedno ni bilo v navadi in ljudje so se ga zelo bali, češ, da mora potem človek takoj umreti.[34])

V župniji *Sv. Križa* na Murskem polju so sicer župniki imeli večkrat praske s svojimi župljani, vendar o protestantih nimamo v tej župniji nikakšnih poročil.

[30]) Poročilo priobčil Slekovec v „Voditelju" 1901, str. 302.—303.
[31]) Poročilo je objavil Slekovec v „Voditelju" l. 1900, str. 154. do 155.
[32]) Grazer Zeitung 1871; št. 36.
[33]) Slekovec, „Voditelj"; 1906. str. 57.
[34]) Gl. o vsem tem Slekovčev članek „Grad in graščina ljutomerska", „Časopis za zgod. in narodopisje" l. 1904., str. 164 i. d.

Gradič v sosednem trgu *Veržeju* so posedali koncem 16. veka Margetići in Ožegovići, ki jim je vladar poveril vojvodstvo; bili so pravoslavni in so se pokatoličili, ko so vstopili v cesarsko službo in na štajerska tla. Tržani so sicer v sporazumu s protestantskimi deželnimi stanovi prigovarjali in nekaj časa je res višji deželni konjar Juri Rupert baron Herberstein dobil gradič v roke, a deželni vladar ga je zopet izročil Juriju Ožegoviću. L. 1605. pa so Turki uničili gradič in trg. Protestantizem torej tu ni našel opore.

Poglejmo še v področje nemškega viteškega reda okrog **Ormoža! Sekelji, Zrinjski.** Dne 4. julija 1528 so iz *Ormoža, Velike nedelje, Središča* in *Sv. Miklavža* morali priti duhovniki in drugi zastopniki pred komisijo v Radgono. V veri so bili vsi edini in brez zmote, pač pa so se velikonedeljski ključarji pritožili, da župnik pri vpeljavanju žensk zahteva predivo; pritožba se je rešila tako, da župnik nima pravice, tega zahtevati; če pa mu kdo da prostovoljno, naj sprejme.

A proti koncu 16. stoletja so se razmere celo izpremenile. Zakrivili so jih *ormoški graščaki in nemški vitezi.* Leta 1574. je umrl ormoški graščak baron Lukež Sekelj, ki je bil pogumen vitez, mož blagega srca, zvesto vdan svojemu vladarju in cerkvi in ki je opetovano v javnih zborih pred svojimi protestantskimi tovariši dal duška svojemu verskemu prepričanju. Bil je eden najbogatejših velikašev na Štajerskem in tako ugleden, da so ga celo protestantski stanovi večkrat volili za svojega zastopnika v razne zbore in posvete. Po njegovi smrti se je vse to izpremenilo. Njegova sinova Jakob in Mihael sta se na Ogrskem navzela novega duha, odstopila od katoliške cerkve ter postala odločna razširjevalca protestantizma in kalvinizma. Starejši, Jakob Sekelj se je l. 1560. oženil z baronico Sofijo Herberstein ter mu je oče izročil gradove Borl, Zavrč, Wildhaus nad Mariborom ter gospoščino pri Sv. Vidu niže Ptuja. Ondi je imel tudi patronsko pravico ter je od l. 1565. dalje nastavljal za vikarje same ogrske kalvince, ki so razumeli hrvatski. Ti so z ljudstvom ravnali tako kruto, da se je bilo vsak čas bati krvave vstaje; zlasti je bil položaj nevaren ob velikem hrvatskem uporu 1573. Dne 10. februarija t. l. piše Jakob Sekelj sam deželnim odbornikom, da nameravajo vstaši udariti proti Borlu,[85]) kakor je zvedel od zagrebškega škofa. Tla so bila na zemljišču ormoškega graščaka kakor nalašč pripravljena za vstajo. Ne le da so kalvinski pastorji ljudstvo stiskali in dražili, ampak tudi oba brata sta gmotno bolj in bolj propadala in vsled tega podložnikom nakladala vedno hujša bremena. Da l. 1573. ni prišlo do vstaje

[85]) Beiträge z. K. st. Geschqu. V, str. 25.

v Halozah, na Dravskem polju in med Muro in Dravo, zlasti okrog Ormoža, je pripisati le naglemu porazu kmetske vojske v Posavju; zakaj agitatorji so že delovali na levi in desni strani Drave, kakor sta poročala deželnim stanovom Erazem Saurau in Ferdinand Rindscheid, ki sta natihoma potovala med kmeti in pozvedovala o položaju.[36]) Mlajši sin Lukeža Sekelja, Mihael je bil istotako slab gospodar in strasten protestant. Vsled dogovora s sestrama in z bratom je po očetovi smrti prevzel Krapino, Ormož in Središče. V zvezi z Jurijem Zrinjskim, ki je bil gospodar v sosednem Medjimurju in ki je l. 1570. ustanovil tiskarno v Nedeljišču, je širil na vso moč „novo vero" med svojimi podložniki, zlasti v Središču; vizitacijski zapisnik l. 1621. pravi, da je bilo v središki župniji samo 160 katoličanov. Isti zapisnik pravi, da poslednje olje in pa oklicevanje zaročencev ni bilo v navadi zaradi mnogih *kalvincev*, ki so bili raztreseni ob ogrski meji.[37])

Vpraša se, sta li Zrinjski in Sekelj osebno priznavala in neposredno širila kalvinstvo ali luteranstvo avgsburške veroizpovedi. Slekovec oba naravnost imenuje pristaša kalvinizma, toda iz zgodovinskih virov in okoliščin to ne sledi. Vsled pacifikacije v Brucku l. 1578. so štajerski velikaši dobili prostost le za avgsburško veroizpoved, zato tudi vidimo v štajerskem protestantizmu precejšnjo edinost; celo deželni stanovi, ki so bili naklonjeni novemu nauku, strogo nastopajo proti anabaptistom, ki so se hoteli vgnezditi na Štajerskem.[38]) Reformatorne sekte raznih struj so se jako grizle med seboj, a tega ni med štajerskimi reformiranimi stanovi. Med darovniki, ki so pomagali vzdrževati *luteransko* službo božjo v Bednavi pri Mariboru, zasledimo l. 1588. tudi Jurija Zäckhl, sina Jakoba Sekelja iz prvega zakona z Zofijo Herbersteinsko.[39]) Kakor znano, so Herbersteini bili protestantje in ne kalvinci.

Tudi Jurija Zrinjskega, sina slavnega sigetskega junaka, smatrajo hrvatski zgodovinarji splošno za luterana in ne kalvinca. Bržkone je že njegov oče bil naklonjen novemu nauku, vsaj njegova druga žena Eva Rosenberg je bila protestantka iz Češkega; mnogo je občeval z baronom Ungnadom, ki mu je še iz Tübingena dopisoval o svojem delovanju ter mu tudi poslal v dar več knjig.[40]) Juri Zrinjski se je očitno priznal za

---

[36]) Beiträge. n. m str. 28. (Prim. Meškov beletr. spis „Drama izza davnih dni", Zab. knj. Mat. Slov. 1907. Ur.)

[37]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arh. v Gradcu. Slekovčev izpisek v arhivu „Zg. dr." v Mariboru.

[38]) Gl. Loserth, Wiedertäufer in Steiermark. Mitteilungen d. hist. Ver. f. St. XLII, str. 118. i. d.

[39]) Orožen, n. d. I. str. 322.

[40]) Kostrenčić; Urkundliche Beiträge zur Geschichte der protest. Literatur der Südslaven, Wien 1877, str. 34.

protestanta l. 1570. ter je začel kruto preganjati katoličane; svetovalec mu je bil pri tem njegov prijatelj baron Nikolaj Malkoczy. Iz župnij je pregnal katoliške duhovnike, nekatere cerkve je razdejal ali jih obrnil v svetne namene,[41]) pri drugih je nastavil luteranske predikante. Edina opora katolicizma so bili še pavlinci, ki so imeli svoj samostan pri Sv. Heleni nad Čakovcem. Zato se je pa tudi Zrinjski znesel nad njimi; najprej jim je znižal desetino pri vinu in žitu, samostanske podložnike so njegovi vojaki neprestano napadali, mučili in celo ubijali. Samostanu je vzel starodavno pravico sejma na dan sv. Helene. Protestantje so celo vdrli v cerkev ter jo oplenili in onečastili. Najhuje je bilo l. 1580., ko so samostan malone razdejali, menihe pa pregnali. Samostanskega priorja so dolgo mučili, potem pa ga vrgli v zapor, kjer je umrl.[42]) Vsled pritožbe generala pavlinskega reda Ivana Zajca je Rudolf II. sicer zaukazal Zrinjskemu, da mora storjeno škodo popraviti in povrniti, kar je ugrabil, a ta se za kraljeve ukaze ni veliko zmenil. Znamenito delo Jurija Zrinjskega je pa ustanovitev tiskarne v Nedeljišču blizu Čakovca, ki je bila takrat edina tiskarna na Hrvatskem; zakaj senjska je prenehala že l. 1508., zagrebška 1527 in reška 1531.[43]) Brezdvomno so se odtod širile tudi čez štajersko mejo Bučićeve v Nedeljišču tiskane knjige, Novi zakon pa Krščanski nauk, dasi se je izgubil o tem vsak sled. Povse naravno je, da so vsaj kraji okrog Ljutomera in Ormoža hitreje dobili v roke Bučićeve knjige in Vramčevo v Varaždinu l. 1586. tiskano postilo nego pa knjige kranjskih reformatorjev.[44]) Ugodno priliko za kolportažo luteranskih knjig so nudili veliki sejmi, kjer se je shajala množica ljudstva od vseh strani. Močna ovira je bila to, da je malo ljudi znalo čitati; a temu so odpomogli agitatorji; ti so bili vešči čitanju in so glasno čitali, drugi so pa poslušali. O Bučiću je znano, da se je bil že za svojih bogoslovnih študij seznanil z Lutrovim naukom; v tem smislu je tudi pisal. Smemo torej trditi, da je Zrinjski pred vsem podpiral avgsburško vero. Vzporedno se je pa prav lahko širil tudi kalvinizem, ki je

---

[41]) Tako cerkev sv. Jeronima v Štrigovi, kjer so nekdaj prebivali glagoljaši. Bedeković v svoji knjigi „Natale Solum . . . sancti Hieronymi“ str. 303. (1752) celo pravi, da mnogi mislijo (ob njegovem času), da so glagoljaši bili ondi, dokler jih ni pregnal luteranski vihar.

[42]) Bedeković, n. d. str. 261.

[43]) Dr. R. Horvat, Povjest Medjumurja, v listu „Naše pravice“ 1907, br. 20.

[44]) Prim. „Hrv. utjecaji u starim istočno-štaj. tekstovima“. Rad. Jugoslav. Ak., Zagreb 1905, in „Početki štaj.-slov. knjiž.“ („Časopis za zgodovino in narodop.“, Maribor 1906.). — Vendar je kranjsko-protestantski pokret imel Ptuj za nekako prevaževališče slov. knjig (Gl. Konstrenčić, Urk. Beiträge). Protest. Melchior Pantaleon iz „Kaisersperga“ = Kajžarja pri Ptuju je deloval v Ljubljani (Elze, Univ. Tüb. 18).

zlasti na Ogrskem imel mnogo pristašev. Pod „kalvinom“ (kalavin!) si ljudstvo na Murskem polju in v Ljutomerskih goricah še dandanes predstavlja brezvestnega, krutega človeka.[45]) Ogrski vstaši, ki so tolikokrat dali čutiti svojo pest slovenskemu ljudstvu na Štajerskem, so bili po večini kalvinci. Ker je tukaj veljal boj pred vsem katolicizmu, so seveda velikaši vsaj posredno pospeševati vsako novotarijo, če se tudi ni prav ujemala z njihovo sekto.

Dočim ima torej „nova vera“ ob ogrsko-štajerski meji dva mogočna zaščitnika, Sekelja in Zrinjskega, pa vidimo na katoliški strani popolno razdejanost, in če privzdignemo malo zgodovinsko zaveso, zapazimo uprav obupne razmere. Zakrivil jih je vsaj deloma *nemški viteški red,* ki je bil že izdavna izgubil oni pomen in namen, zaradi katerega je bil ustanovljen.

Velik nedostatek v cerkveni opravi srednjega veka, iz katerega se je izcimilo mnogo zla, so bile mnogovrstne izjeme in predpravice raznih redov.

Časovne razmere so pač nanesle, da so razni redovi dobili od rimske stolice razne predpravice, vsled katerih so bili izvzeti izpod škofovske oblasti; a ko je disciplina v redovih opešala, je ta naprava postala zelo škodljiva. V krajih, s katerimi se bavi naša razprava, vidimo to jasno na nemškem viteškem redu.

L. 1593. je sekovski škof Martin Brenner kot pooblaščenec solnograškega nadškofa vizitiral Veliko nedeljo in Ormož s podružnimi vikarijati v Središču in pri Sv. Miklavžu. Našel je ondi sila žalostne razmere pri duhovščini in pri ljudstvu. Imenovani kraji so bili vsi pod nemškim viteškim redom; pričakovali bi, da bo red energično pomagal odstraniti napake, mesto tega se je komtur pritožil, češ, da je škof z vizitacijo kršil predpravice nemškega reda. Škof mu je odgovoril iz Gradca 7. oktobra 1593 ter ga poučil, da je tridentinski koncil odpravil vse take izjeme in predpravice (non obstantibus quibuscunque privilegiis) ter škofom naročil, vsako leto posečati vse cerkve brez izjeme.[46])

Dalje opozarja škof velikonedeljskega komturja, da vsled določil tridentinskega koncila mora red škofu predložiti na preizkušnjo vikarje, ki jih misli nastaviti, da dobe potrebno jurisdikcijo. Naj torej svojim vikarjem ne daje potuhe k nepokorščini proti škofu, sicer bi moral uporabiti cevkvene kazni.

---

[45]) „Kalavin“ je v ljutomerskem narečju pač le manj ostra psovka poredním, nagajivim dečakom. V istem narečju je „luteran“ = nevernik. Stari ljudje govore: „Smrdi kak lütrš-vera“. Op. ur.

[46]) Kn. šk. arhiv v Gradcu; priloga k zapisniku l. 1617, fol. 931—934. Pismo je doslovno objavil Slekovu v „Voditelju“ l. 1901, str. 297.—301.

Nerednosti, ki so jih uganjali vitezi-duhovniki, so postale prekosmate celo velikemu mojstru, nadvojvodi Maksimiljanu, ki je l. 1594. dne 21. dec. v posebni okrožnici zabičal vsem komturjem, naj z vso resnobo izkušajo odpraviti napake, ker se je zvedelo, da stari in mladi vitezi živijo nedostojno svojega reda, imajo pri sebi nesramne ženske in druge sumljive osebe, vsled česar je prišel na slab glas ves red. To je pa bilo tudi vse; velikonedeljski komtur je pismo shranil med stare akte, storil pa ni ničesar; zato je škof Brenner l. 1607. našel pri Veliki nedelji iste žalostne razmere kakor l. 1593.[47])

Dne 12. jun. 1607. je prišel škof k Veliki nedelji. V cerkvi je bilo vse precej v redu, a vikar Blaž Sokolovski jo je bil popihal z doma.[48]) Škof je prišel vizitirat tudi ormoško cerkev. V cerkvi je med drugim našel, da so vstaši — kruci pomešani s Turki-- (l. 1605.) razbili celo krstni kamen, vendar še je za silo držal vodo. Vikar Janez Dvorčič je imel priležnico, s katero je bil navidezno poročen in se je z njo — v veliko pohujšanje ljudstva — vozil po sejmih in gostijah. Škofu se je poročalo, da obhajilo deli v obeh podobah in odvezuje ljudi trumoma, po luteranski navadi. Učil se ni ničesar, živel je zelo pohujšljivo in ni se dal pripraviti k temu, da bi prosil škofa potrjenja, češ, da so mu njegovi redovni predstojniki to prepovedali. Nič boljši ni bil njegov kapelan; bil je cel pijanec in je imel priležnico, o kateri je pa trdil, da je njegova sorodnica.

O teh žalostnih razmerah je škof 3. jul. 1607. poročal papeškemu nunciju Salvagu ter se pritožil zoper nemške vi-

---

[47]) Feliksa Caesarja je komtur Schrattenbach sprejel le ob pogoju, da ne sme priznati nobenega škofa, niti z dušnem pastirstvu.

[48]) Sokolovski (v ordinacijskem zapisniku Martina Brennerja se imenuje Zoccoloczy) je bil rojen Ljutomeržan; „titulum nensae“ mu je dala priorisa marenberških nun, manjše rede je prejel v Zagrebu (1603, 1604), mašniško posvečenje pa na veliko soboto l. 1604. v Celovcu. Hitro po ordinaciji je prišel za kapelana v Ptuj; od l. 1615. dalje je župnikoval pri Sv. Petru niže Maribora, kjer je umrl l. 1623. (Orožen, n. d. I. 65). Posvečen je bil na prošnjo lučanskega župnika, ki ga je dolgo vzdrževal; obljubil mu je bil, da bo služil, pa mu je ušel, isto tako je ostavil radgonsko župnijo; in da bi mogel „prosteje živeti“, je prestopil k nemškim vitezom, ki so takim ljudem radi dajali potuho. Isti zapisnik pravi, da je tudi Mala nedelja inkorporirana nemškemu redu ter da je tudi ondotni kapelan ničvreden človek (homo nullius valoris), ki v heretični obliki deli zakramente; vsled tega vro iz vseh sosednih župnij ljudje k njemu, zlasti ljutomerski tržani, svojim župnikom pa so doma kljubovali; zdi se, da je ta kaplan heretik. Toda ta pripomba je očividna pomota: Mala nedelja ni nikdar spadala pod nemški viteški red, ampak je bila podružnica župnije Sv. Jurija na Ščavnici. Stvarno se poročilo nanaša na Malo nedeljo, ker se je potem pri Sv. Križu ljutomerski župnik Pavel Simonič v tem smislu pritožil zeper malonedeljskega „župnika“ (za pravo vikarja).

teze, ker ščitijo take ljudi, da jim škof ne more do živega.[49])

Vkljub tem razmeram se je red krčevito držal svojih „pravic", ki so mu veljale več nego zboljšanje škandaloznih razmer. Ko se je čez 10 let imela zopet vršiti vizitacija v okolici Velike nedelje, je veliki mojster nadvojvoda Maksimilijan sam prosvedoval zoper to v pismu na solnograškega nadškofa dne 13. nov. 1617,[50]) češ, nemški red je neposredno podložen le papežu in samo deželni komturji imajo pravico, vizitirati njegove cerkve, vendar je zaradi duhovske „discipline in dobrega sosedstva" „do preklica" privolil, da nadškof sam ali njegovi komisarji vizitirajo omenjene cerkve, na katerih so bili takrat svetni duhovniki (Leyen Priester); toda vizitacija se mora omejiti le na duhovno področje (in spiritualicus) ter se mora prej naznaniti komturju, drugače pa nikakor ne dovoljuje, da bi se kršile stare pravice reda.

Stvar se je zavlekla. Vizitacija se je vršila šele l. 1621. Pri Veliki nedelji je bil takrat za vikarja neki Juri Fintić, ki je bil ušel zagrebškemu škofu ter se zatekel pod okrilje nemškega reda, da bi mogel „prosteje živeti". Vendar mu pri vizitaciji škof ni očital nič hudega, le opomnil ga je, da se mora vrniti pod oblast svojega škofa, ker je bil odšel brez dovoljenja. (Dopisovanje škofa z zagrebškim škofom Domitrovićem novembra 1621).

Tudi v *Središču* nahajamo ta čas duhovnika Janeza Simončića iz zagrebške škofije. Star je bil takrat 45 let in je v Središču služil že pet let, poprej pa v patriarhatu, kjer je imel že tri župnije. Poetiko je študiral v Tirnavi na Ogrskem, v bogoslovju pa je bil jako slabo poučen. V poprejšnjih letih je živel v priležništvu in je imel več otrok. Maševal je le ob nedeljah in praznikih, brevir je molil redko, poslednje olje ni bilo v navadi, k bolnikom je zahajal sploh malokdaj. V svoji župniji je imel le 160 katoličanov, drugi so bili kalvinci; dohodki so bili jako borni, vsega skupaj kvečjemu do 50 gl. in še to so bili samo milodari katoliških župljanov. — *Sv. Miklavža* ni posetil škof, ampak se je odpeljal v Ljutomer in še istega dne k Sv. Križu; to je znamenje,, da se je vizitacija vršila jako naglo. O razmerah pri Sv. Miklavžu doznajemo nekoliko iz vizitacijskega zapisnika l. 1617. Takrat se je ljutomerski župnik Pavel Simonič pritožil zoper miklavževskega župnika Tomaža Greciniča, da brez njegovega dovoljenja pokapa, poroča in krščuje njegove župljane, izpoveduje trumoma (turmatim), je očiten, ne samo tajen in pohujšljiv krivoverec, navidezno oženjen.[51]) Da je

[49]) Slekovčeva kopija v arhivu „Zg. dr.". Izvirnik v kn. šk. arh. v Gradcu.

[50]) Pismo je doslovno objavil Slekovec v „Voditelju" l. 1901, str. 301—302.

[51]) Zapisnik objavil Slekovec v „Voditelju" 1900, str. 158.

kljubu katoliški reformaciji tak mož še bil mogoč kot župnik pri Sv. Miklavžu, to je pripisati le nemškemu redu.

3. Katoliška reformacija.

Kar se je vsem prejšnjim komisijam izjalovilo, se je posrečilo deželnoknežji komisiji l. 1599. Dne 16. decembra so se zbrali komisarji škof Martin Brenner, baron Andrej Herberstorff, Alban Mohshaimb in Ivan Friderik pl. Paar v škofovskem gradu Sekovi pri Lipnici ter so se posvetovali, kako bi ugnali uporne Radgončane, ki so še prejšnje leto sramotno odpravili deželnoknežjo komisijo ter bili pripravljeni, vstati celo z orožjem, ako bi deželni vladar poslal proti njim vojake. Zaradi varnosti je komisijo spremljalo 150 nemških mušketirjev in 170 škofovih podložnikov. Opoldne istega dne je došla komisija v Cmurek, kjer je hitro opravila svoj posel. Predikant jo je popihal že poprej, izročivši cerkvene ključe šolniku, ki ga je opomnil na njegove pridige, da mora človek tudi kri in življenje dati za evangelij, a predikant se je odrezal: „Der Teufel bleib', der Bischof kommt, Deus me custodiat, da kann ich nicht bleiben!" Komisija je nastavila katoliškega župnika Andreja Haumanna, tržane pa zaprisegla k pokorščini in takoj odrinila proti Radgoni, kamor je dospela proti večeru v gosti megli. Kapitan Paar je pohitel naprej s svojimi vojaki in v naglici zasedel mestna vrata. Debelo so gledali meščani, ko so videli korakati komisijo s spremstvom proti mestni hiši; mestni ključi so se morali takoj izročiti, posvetovalnico, orožarnico, ulice in trge so zasedle vojaške straže. Ob dveh po polnoči je prišlo v mesto še 500 nadvojvodovih in Herberstorfovih vojakov. Meščanom je upadlo srce. Naslednjega dne se je vse vojaštvo postavilo pred škofovo stanovanje, mestna vrata so zaprli in začelo se je zaslševanje mestnega sveta in meščanov. Škof je imel dolg in oduševljen govor, v katerem je Radgončanom orisal njihovo nepokorščino proti deželnemu knezu ter iz sv. pisma ovrgel posamezne točke avgsburške veroizpovedi. Meščani so priznali svojo nepokorščino. Za kazen so bile ustavljene vse mestne pravice in listine odnesene v grad, meščanom je bilo orožje odvzeto, izročiti so morali luteranske knjige, ki so jih potem slovenski vojaki z velikim veseljem sežgali na treh krajih. Je li bilo med temi tudi kaj slovenskih knjig, nam poročila nič ne povedo. Tudi sod je bil mestu odvzet in prenesen na grad, mestno svetovalstvo odstavljeno in postavljeno novo. Župan je postal Lukež Lelič, ki so ga bili prej protestantje hudo preganjali; mestni pisar je zaradi raznih prestopkov že prej zbežal na Ogrsko. Kolovodje protestantizna so spravili iz mesta in v treh dneh so morali iz dežele, drugim pa se je pustilo 3 mesece časa za premislek, da prestopijo v katoliško cerkev ali pa se izselijo.

Protestantsko cerkev, šolo in župnišče so pustili na prošnjo Herberstorfovo, ker je sam odslovil predikanta, snel zvonove in podrl zvonik ter obljubil, da ne bo več pustil, opravljati prot. službe božje.

Škof Brenner je 14 dni zaporedoma pridigoval v mestni cerkvi ter zavračal Lutrove nauke. Med 2. in 5. januarjem so večinoma vsi meščani škofu ustno izjavili, da se povrnejo v katoliško cerkev in bodo zopet po katoliških obredih sprejemali zakramente. Dne 5. jan. so komisarji še enkrat pred se poklicali mestno svetovalstvo in župnika ter jim za varstvo na meščanske stroške pustili v mestu malo posadko, potem pa so odrinili proti Sv. Lenartu, kamor so v hudem vremenu in velikem snegu dospeli proti večeru. Pri Sv. Lenartu je bil kratek posel; v trgu ni bilo protestantov, s k a k a č e m v okolici je pa komisija dala požgati leseno cerkvico (Gl. Dodatek).

Proti poldnevu dne 6. januarja je komisija došla v M a r i b o r, kjer ji je mestno svetovalstvo prišlo nasproti. Meščani so se vsi vdali, izvzemši nekatere plemiče.

Dne 15. januarja je komisija odrinila v P t u j. Dne 17. t. m. so zbrali meščanstvo; bilo je kakih 60 oseb deloma ali celo vdanih luteranstvu, a vse so sprejele škofov opomin in izjavile, da se povrnejo v katoliško cerkev. Zdi se, da je v Ptuju protestantizem imel največ pristašev med ženstvom, dočim so možje bili bolj malomarni za eno kakor za drugo konfesijo. Med „nepokornimi“ je bila celo gospa, v koje hiši je škof stanoval, Margareta Marenzi; ta je izjavila, da hoče v evangeljski veri živeti in umreti. Škof je postopal jako prizanesljivo in jo le opomnil, naj ne daje pohujšanja, sicer pa do ene ženske ni veliko.[52])

Tudi v Ptuju so na treh krajih požgali (oziroma v Dravo pometali) veliko množino luteranskih knjig. Dne 20. jan. so komisarji ostavili Ptuj in šli v Slov. Bistrico ter dalje proti Celju in Slov. Gradcu.

Na levi strani Drave je na slovenskih tleh komisija s tem dokončala svoje delo. Že iz tega je razvidno, da med slovenskim ljudstvom na selih in v trgih protestantizem ni našel tal; zakaj v Ljutomer, Ormož i. t. d. se komisiji sploh ni vredno zdelo hoditi.

Za mesti so prišli na vrsto plemiči, ki jim je bilo dano na izbiro, ali se izseliti ali pa prestopiti v katoliško cerkev. Mnogo prastarih rodovin se je izselilo iz Štajerskega na Ogrsko, v nemške dežele in celo na Rusko. Z njimi pa se je izgubil tudi marsikateri vir za domačo zgodovino, ker so važnejše listine odnesli s seboj v tujino. Nekateri izseljenci so se

---

[52]) Zahn, Zur Gesch. von Pettau in d. Zeit der Gegenreformation, Mitteilungen 32, str. 7.

pozneje vrnili na Štajersko. Značilna je opazka o naglem prevratu, ki jo je zapisal škof Eberlein o deželnem zboru v Admontu 18. januvarija 1629. Dočim je bila poprej velika večina protestantska, so se ga sedaj udeležili: Škofa sekovski in lavantinski, prelatje runski, neuberški, sekovski in iz Stainza, pa 16 plemičev, med njimi trije protestantje in 13 katoličanov, a od teh 13 sta bila le dva po rojstvu in vzgoji katoličana, vsi, drugi so bili konvertitje.

L. 1613. je prestopil v katoliško cerkev tudi Juri Zrinjski ml. in s tem je odklenkalo protestantizmu tudi v Medjimurju. Protestantske pastorje je Zrinjski izgnal in poklical katoliške duhovnike.

Odsle obitelj Zrinjska ni več podpirala protestantizma; moti se torej Elze, ko pravi, da je šele s smrtjo zadnjega Zrinjskega zamrl protestantizem med južnimi Slovani.[53]) Res je pa, da se je protestantizem natihoma vzdržal dosti dolgo. V listini, s katero je papež Inocencij X. leta 1644. dne 22. novembra dovolil varaždinskim frančiškanom, vzeti v posest neko šumo in vinograd, se med motivi navaja to, da so bratje v veliki potrebi zaradi bližine Turkov in jako velike množine krivovercev in razkolnikov (ob maximam haereticorum et schismaticorum, qua circumdantur, multitudinem.)[54]) Ob tej množini ni moči misliti samo na vojake, ampak tudi na druge protestante, ki so bili raztreseni po Medjimurju in Prekmurskem.

Z energičnim nastopom deželnega kneza in njegovih komisij l. 1599. in 1600. se je pač na zunaj zavrlo napredovanje protestantizma in zlasti ustavila propaganda luteranskih predikantov, ki v svojih govorih in agitacijah niso poznali mere, tako da so jih deželni stanovi sami morali često opominjati, naj zmerneje ravnajo, sicer svoji stvari več škodujejo nego hasnijo. Toda s tem delo še ni bilo končano; trebalo je podrobnega in pozitivnega dela, da se versko-katoliško življenje okrepi in poglobi. O tem sta si bila vlada in škof popolnoma na jasnem. Že pri komisijah je škof gledal pred vsem na to, da z ognjevitimi govori in premišljenim ravnanjem pridobi bolj srca, nego iztisne zunanjo pokorščino. Sicer pa „instrukcije", ki jih je komisija dajala za ravnanje, obsegajo jako koristne policijsko-nravstvene naredbe za izboljšanje nravnega in društvenega življenja. V občinski upravi in gospodarstvu je bil tu in tam velikanski nered; komisije izkušajo s svojimi naredbami napraviti red; občinski predstojniki in svetovalci morajo skrbeti za red po ulicah in trgih, prepovedati surovo preklinjanje, pretepanje, popivanje, razsajanje in razbijanje po krčmah,

[53]) Jahrbuch ... für die Gesch. des Protest. in Österreich 1893, str. 142.

[54]) Arhiv franjevačkega samostana v Varaždinu.

došli gosti se morajo naznaniti predstojnikom, brezposelna druhal pa spraviti iz mest. Strogo je bilo zaukazano, skrbeti za snago ter paziti na ogenj.

To delo je zadelo na velike težave; med ljudstvom, tudi kjer ni bilo luteranstva, je vladala nevednost, mlačnost, razuzdanost, duhovščina pa je bila maloštevilna in slaba; ravno to je bila največja ovira. Zato so arhidiakoni dobili posebna naročila, naj strogo postopajo proti duhovnikom-priležnikom, ker jih deželni vladar nikakor ne mara trpeti v svoji deželi. Deželni sodniki morajo njihove priležnice odpraviti iz vseh dednih dežel.[55])

Naše kraje sta v škofovem imenu l. 1614. kot komisarja posečala župnik radgonski in ptujski, ker je škof Brenner takrat že bil star in bolehav. Radgonski župnik Rupert Winkelherger poroča 27. sept. 1614., da je posetil (na Slovenskem) Apače, Sv. Jurija na Ščavnici (on ga imenuje in den Windischen Büheln), Ljutomer, Sv. Križ in Sv. Antona. V Apačah je bilo precej vse v redu; pri Sv. Juriju na Ščavnici je našel v cerkvi največji nered in nesnago, sicer pa glede osebe župnikove ni bilo nikakšne pritožbe; enako je bilo tudi v kapeli pri Mali nedelji vse nesnažno. V Ljutomeru je bilo v cerkvi in v župnišču še precej vse v redu. Priležnico je župnik (Pavel Simonč) spravil iz župnišča, toda stanovala je še vedno v trgu v neki hiši, ki jo je bil kupil župnik.

Pri S v. K r i ž u je komisar ostro prijel župnika, ker da ima v hiši sumljivo osebo, a on je to odločno zanikal; v cerkvi je bilo vse ubožno in nesnažno; župnik se je izgovarjal, da cerkev nima dohodkov in da so župljani nepokorni. Tudi pri S v. A n t o n u se je vikar močno zagovarjal proti očitanju zaradi priležnice, češ, da je od onega časa, ko je bil od škofa kaznovan, le enkrat prišla v župnišče — po svojo obleko, sicer pa da stanuje tri milje daleč.[56])

Iz p t u j s k e g a o k r o ž j a poroča župnik Janez Ripšer 20. jul. 1614 o svoji vizitaciji. V Jarenini je našel cerkev v dobrem redu, le cerkvena obleka je bila nekoliko zanemarjena. Župnik Adam Preprost je imel priležnico in tudi kapelan je bil na slabem glasu, pa je vse tajil. Pri Sv. Lenartu je bilo še vse precej v redu, le župnik Mihael Milošič je imel že leto dni priležnico, a je obljubil, da jo odpusti. Cerkev skakačev je bila porušena in požgana. Pri Sv. Lovrencu je bilo vse v redu; vikar je svojo priležnico odslovil že prej, kapelanova se je pa še potikala v onem kraju, zato se je naprosil ptujski deželni sodnik, da jo izžene iz vsega okraja. Vikarji pri Sv. Rupertu, pri Sv. Marjeti, pri sv. Ožbaltu (Ptuj) in pri Sv. Ur-

---

[55]) Rosolenz, n. d. 86—87.

[56]) Vizit. zapisnik v kn. šk. arhivu v Gradcu str. 374—376.

banu so živeli dostojno; ondotne cerkve in cerkvena oprava so sicer ubožne, vendar snažne.[57])

Boljši napredek se kaže že leta 1617. Duhovniki v Radgoni (župnik in dva kapelana), pri Negovi, pri Sv. Antonu, v Ptuju (župnik in dva kapelana), kapelan pri Sv. Lenartu, prvi kapelan v Jarenini in župnik v Svečini so pošteni in redni duhovniki; poboljšali so se in prileţnice odslovili: župnik pri Sv. Benediktu, vikar pri Sv. Urbanu, pri Mali nedelji, pri Sv. Rupertu, pri Sv. Juriju na Ščavnici, pri Sv. Lenartu; tudi župnik v Ljutomeru je zagotavljal, da ni imel z žensko nič opraviti, odkar ga je bil knezoškof Martin Brenner pokaral, ter da hoče z božjo pomočjo odsle živeti pošteno in duhovnika dostojno. Samo župnik pri Sv. Križu je še dotle živel v prileţništvu, v Jarenini pa srečamo zopet nesrečnega Preprosta. Zaradi pohujšljivega življenja je bil pozneje odstavljen in se je nekaj časa vzdrževal pri Sv. Lenartu v Slov. gor., dne 1. maja 1621 pa je prišel za slovenskega pridigarja v Maribor. Tukaj je živel še dokaj redno, a ko je 25. januarija 1624 postal župnik pri Sv. Lenartu. se ga je zopet polotil stari demon in zaradi nespodobnega življenja (propter vitam inhonestam) je bil čez 3 leta zopet odstavljen. Pozneje je služboval pri Sv. Antonu v Slov. gor. Dne 12. sept. 1637 je poročal radgonski župnik škofijstvu, da so nekega jutra našli Preprosta mrtvega v mlaki blizu cerkve.

Vizitacijski zapisniki so sedaj zelo natančni in podajejo podrobna navodila glede versko-cerkvenih zadev in oseb. Iz njih razvidimo, da je ponekod primanjkovalo najenostavnejših reči za službo božjo; splošno pa so l. 1617. bile cerkve dostojno opremljene, dasi so bile nekatere tako siromašne, da niti olja za večno luč niso mogle kupovati (na pr. Negova). Iz zapisnikov se pa tudi jasno vidi težnja, vse „modernizirati“: sv. posode, oltarje, tabernaklje, izpovednice, krstne kamene, cerkveno obleko. Na pokopališčih je skoro povsod bila do takrat navada, da je sredi pokopališča stal sramotilni križ za preljubnike (preljamljalce zakona); v vizitacijskih odlokih se odločno zaukazuje, da se mora ta zloraba in onečaščevanje križa odpraviti in na pokopališču postaviti v sredini križ z razpelom, rdeče barvan, kakor je do današnjega dne navada. Duhovnikom se dajejo resni opomini, da naj dostojno živijo in izpopolnjujejo svoje študije, zlasti pa se jim zabičuje, da morajo ljudstvo poučevati v krščanskem nauku. Če katekeza na mnogih krajih ni v navadi, pravijo često zapisniki, ni tega pripisovati zlobi, ampak nemarnosti župnikov. Poslednje olje je na deželi — med Slovenci — malokje bilo v rabi, bolj v radgonski župniji in v mariborskem mestu. Ob nedeljah in

[57]) Istotam str. 355—357.

praznikih mora biti služba božja s slovensko pridigo; to se predmneva kot stara navada in se nalaga, da ostani tudi odsle tako.

S starinoslovskega stališča je sicer tu in tam obžalovati, da je reformatorska doba odpravila in zatrla mnogotere oblike srednjeveške obrti in umetnosti, a natančni novi predpisi so pri nas — na levo in desno od Drave — dali umetnosti in obrti nov pravec in polet; v zgodovini domače umetnosti nastopi nova doba, ki je ustvarila znamenita dela kiparstva, slikarstva, stavbarstva in raznih drobnih predmetov cerkvene oprave.

Katoliška reformacija je dala nove stalne župnije Negovi in Sv. Antonu v Slov. goricah, Mali nedelji, v ozemlju nemških križnikov Sv. Miklavžu in Središču, v ptujskem okrožju Sv. Rupertu, kjer je bila sedanja cerkev sezidana l. 1519. do 1538., začetkom 17. veka pa je dobila svojega vikarja. Poživljena verska navdušenost je povzdignila tudi nekatere nove hrame božje, tako zlasti lepo cerkev Sv. Trojice na zgodovinsko zanimivem griču „Gradišče". Postanek te cerkve je v neposredni zvezi z reformacijo.

* * *

Najboljši pozitivni uspeh, ki ga je našim deželam prinesel vihar reformacijske dobe, je bilo spoznanje, da je ljudstvu treba pouka v domačem jeziku, z besedo in pismom. To spoznanje je rodilo slovensko književnost. Neprecenljive vrednosti za duševno povzdigo naših dežel je bila dalje ustanovitev visoke šole v Gradcu. Slovenskim sinovom se sedaj ni trebalo potikati po svetu, ampak so imeli v bližini duševno središče.

V Gradcu nahajamo odsle na jezuitskem vseučilišču mnogo Jugoslovanov, Slovencev in Hrvatov; graška visoka šola je pod svojo streho zbližala Hrvate in Slovence. Po raznih župnijah v zagrebški škofiji zasledimo v 17. in 18. stol. več duhovnikov, ki so v Gradcu dovršili svoje študije, in na raznih župnijah med Muro in Dravo najdemo rojene Hrvate kot župnike ali kapelane.

Velikega kulturnega pomena za iztočnoštajerske Slovence je ustanovitev varaždinske jezuitske gimnazije l. 1649.,[58]) ki je tudi sad katoliškega reformatorskega dela. Varaždinski jezuitski kolegij je ustanovil ljutomerski graščak Gašpar Drašković, ki je na svoje stroške postavil v Varaždinu samostan in učilnico iz hrastovega lesa, cerkev pa iz kamena. Komaj je pa bilo delo dokončano, je strahovit požar l. 1646. uničil učilnico in

[58]) Glaser, Zgodovina sloven. slovstva I., 134; Smičiklas, Povjest hrvatska II., str. 261.

samostan, dočim je cerkev ostala. Radodarna Draškovićeva roka je postavila nov samostan; v pokritje teh stroškov je moral prodati svoje podložnike v Lukavcih na Murskem polju.[59]) Kot povračilo je premnogo sinov Slovenskih goric in Murskega polja dobilo na varaždinski gimnaziji srednješolsko izobrazbo in natihoma se je tukaj že dolgo pred 19. stoletjem, četudi nezavestno, netil ogenj hrvatsko-slovenske vzajemnosti in ljubezni do rodnega jezika. Razni paberki v središkem in drugih arhivih kažejo, da se je že v 17. stoletju zasebno dopisovanje med hrvatskimi in slovenskimi izobraženci vršilo v narodnem jeziku.[60])

Ako pozneje v narodnem in slovstvenem gibanju zavzema Iztočna Štajerska odlično mesto, je to v znatni meri posledek premis, ki segajo v dobo velikega pokreta 16. in 17. stoletja.

Dodatek.

Skakači.

Čuden psihopatičen pojav, ki ga je reformatorska doba rodila na Slovenskem, je sekta skakačev (Springer, Werfer, Purcler, Stiffter). Pojavili so se koncem 16. stoletja na Goriškem in Kranjskem;[61]) ko so jih pa ondi pregnali, so se njihove sanjarije zatrosile na Štajersko. Njih glavno gnezdo je bilo pri Sv. Lenartu v Slov. goricah. Protestantje so jih podpirali — iz opozicije proti katolicizmu — in jih štejejo za svoje. Tako n. pr. Sötzinger[62]) brez vsake razlike našteva med „reformiranimi“ (t. j. pokatoličenimi) kraji tudi take, kjer so bili le skakači. Sicer pa se skakači niso formalno ločili od katoliške cerkve, ampak so cerkveno oblast leta in leta nadlegovali, da jim dovoli, zidati cerkev božjega groba pri Sv. Lenartu; l. 1611. so se obrnili celo na papeža Pavla V. Ljudje so si vbili v glavo, da angeli prineso božji grob iz Jeruzalema k Sv. Lenartu; če pa ne sezidajo cerkve, pridejo velike nesreče in bo konec sveta. Shajali so se zlasti ob večerih na mlade sobote, zbijali različne burke, skakali in se čudno previjali; imeli so svoje vizije in prerokovali, zraven pa uganjali gnusne orgije. Vkljub strogim prepovedim so že leta 1599. postavili leseno kapelo v Radehovi v bližini Sv. Lenarta, na mestu, kjer je nekdaj stal grad. Razširili so se po župniji Sv. Benedikta in Sv. Petra; neko skakaško shajališče je bilo tudi blizu vasi Ruperče med Sv. Petrom in Sv. Marjeto; v samotni dolinici stoji namreč osamljen, najbrž umetno nametan holmec, ki ima zaničljivo ime „prka-fara“; z

---

[59]) Slekovec v „Časopisu“ l. 1904, str. 181,

[60]) Gl. „Hrvatski utjecaji u starim istočno-štajerskim tekstovina“ (Rad Jugoslav. Akademije 1905) in „Početki štajersko-slov. književnosti“ (Časopis za zgod. in narod.“, Maribor 1906), dalje „Časopis za zgod. in narod.“ 1908, str. 107.

[61]) Gl. Dimitz Gesch. Krains. III. 212 sl.

[62]) Najbrž sin kakega emigranta; umrl je v Nürnbergu 1. marca 1652. Spisal je po Rosolengu seznamek vseh krajev, ki so bili „reformirani“, t. j., zopet pokatoličeni, „Acta und Handlungen“ v štaj. dež. arhivu. Prim. Steierm. Geschichtsbl. II. (1881), str. 72.

enakim imenom označujejo tudi kraj v Radehovi, kjer je nekdaj stala skakaška kapela.[63]) Druga shajališča skakačev so bila na visokem bregu pri Lučanah (sedaj Sv. Duh na Ostrem vrhu), pri Soboti, na Plaču blizu Svečine, desno od Drave pa blizu Sp. Polskave. Pri Sv. Lenartu jim je kapelo pognala v zrak reformacijska komisija l. 1900., pa so jo zopet postavili, ko jim jo je ponovno podrl deželni profoz in oskrbnik radgonske graščine. L. 1614. se je dal celo sveto-lenarški župnik Mihael Milošič podkupiti ter jim je dovolil, postaviti novo kapelo, vsled česar ga je poklical knezoškof Martin Brenner v Gradec in ga dal zapreti. Izpustili so ga iz zapora, ko je zagotovil, da bo skakaško kapelo sam dal požgati in imenoma naznanil vodje skakačev. Svoje besede se je držal; ko je škofijski komisar, ptujski župnik Ivan Ripšer meseca julija prišel tjakaj, je našel le pogorišče. Vkljub temu se sekta ni dala iztrebiti in je natihoma životarila še do leta 1622., ko je 15. septembra cesar Ferdinand II. izdal strog ukaz, da se kapela mora podreti, vsi skakáči pa poloviti.[64]) Sedaj je polagoma izginila ta čudna prikazen, ki pa se ni pojavila le v neizobraženem slovenskem ljudstvu; slični pojavi spremljajo vse velike verske in socijalne pokrete stare krščanske dobe in poznejših časov. Sicer bi pa natančnejši preiskovalec v skakačih lahko zasledil ostanke poganskih običajev, a psiholog psihopatične bolezni, ki so posledek takratne splošne razdraženosti in nemoralnega življenja. Najrajši so se shajali na visokih hribih in v težko pristopnih šumah in votlinah. Vsled reakcije proti tej nezdravi struji je nastala marsikatera cerkvica na visokih gričih in v samotnih krajih.

---

[63]) Po sporočilu g. J. Jurčiča, bivšega dekana in župnika pri Sv. Lenartu v Slov. gor.

[64]) Schuster, Martin Brenner str. 615—622; Orožen, n. d. I. str. 194–204.

Slovenski rokopis iz l. 1551. in 1558.

Dr. Fr. Ilešič.

Pisava rokopisa močno nalikuje Trubarjevi; izprva smo mislili, da bi rokopis utegnil biti Trubarjev, a ta misel je nevzdržljiva.

Rokopis se nahaja v začetku in na koncu stare knjige, ki je last g. nadporočnika Rud. Majstra.[1])

Popisane so štiri strani pred naslovnim listom prvega dela in osem strani na koncu drugega dela. Med slovenskim je tudi italijanski tekst. Evo slovenski tekst:[2])

Stran prva: Gnada nu milost gospodi boga dar suetiga ducha.

Stran druga: Boch oza nebeschi polik tebe je usua Gnada otpri nam nase serze ino misou dabi mi tebe isposnali sa prauizniga boga dainam dar vsuetiga duha dabi mi tebi is prauga serza slusili tuoi sueti Eua: pos. gori vsieli taisti ochranili, ponim diali. dabi potaisti, nam bos ti dau ta vezni leben, amen.

Stran tretja: gnada ino lubesan gospodi boga dar suetiga ducha 1551 prefatio ante predicationem scosi gnado ino lubesan Cristusa, ino dar suetiga ducha, zemo mi danas ta sueti euangeli poslusat inu Woga sa gnado prosit, da mi ie bodemo tako poslusali, da on bode haualen nascha uera perteriena, nasch leben pobolschan, keteri tega seli, ta doli poklecni ino rezi — —

Stran četrta: Lubesniui isuoleni cristiani, mi samo danas vcupaie persli v tem iemeni Xa. nega sueti testa: pos: ob taisto iest opo: Lubesan prio (= primo), da zele vasa serza gospodo bogo vsdignit, da nas oza nebeschi vze svoie boge otroke na semli milostiuo pogledat, ino nas

---

[1]) Knjiga je vezana iz dveh; prva je latinsko delo: „Adunatio materiarum ſparſim contentarum in diuersis locis epiſtolarum ſancti Pauli Apostoli. MDXXVI", natisnjeno v Benetkah „per Joan Antonium & fratres de Sabio: ſumptibus vero Laurentij Lorij: ac Baptiste de Putellettis ſocior." Drugi, privezani del je: „Divi Aurelii Augustini Hipponensis episcopi euchiridion ad Laurentium. II.", tisk. tudi v Benetkah „per Joan. Anto. de Nicolinis Sabien., sumptu vero D. Andreae Ariuabeni„ MDXXXIX.

Knjigo je imel l. 1660. Ivan Ludvik Grimschitz.

[2]) Prepis preskrbel g. kustos dr. W. Šmid.

ott tega hudizouiga kraleuustua hte praui ueri Cristu saui parprauit inu isuoim suetim ducham mozne sturit, nega volo doparnest ino hudizo soperstat ot pocetja.

2. opominam uas, da uizete ta sueti eua: is prauo uero gori vset, sastopit, v serze postauit, ino sahalit to veliko lubesan, cher nam ie Xr. iscasau, scosi efusione sui s. Sang(uinis) et nos redemit ab inferno et diabolo atque ira dei.

Stran peta: prefacio (Scosi [in margine]) Gnada ino lubesan Cristusa ino dar suetiga ducha zemo mi danas ta sveti Euangeli poslusat, Ino Woga sa gnado prosit, da mi ie bodemo tako poslusali, da on bode hualen, nascha vera perteriena (ino) nasch leben pobolschan, in hoc desiderat . . .

Stran šesta: Confesio publica (v italijanskem jeziku).

Stran sedma: ital. molitev in račun.

Stran osma: 1558 pregiamo il padre omnipotente
. . . . . benedica le nostre braide et vigne et ogni cosse che servano li nostre corpi mortali
. . . . . te pregiamo per il imperator nostro et per la nostra superioritá de goritia, che tengano la spata temporale . . .

Stran deveta: pregiamo per tuta la cristianita

Stran deseta: Bog oza nebeskhi polikh cheteriga ie vusa milost inu gnada razaj taisto vunase serze postauit, dabi mi nega prau sposnali ieno slusili dobi (= da bi) [dobili] imeli potem (= po tem) lebni da (= ta) vezni leben . . . (?)

Stran enajsta: . . . . oratio . . . .
qui petit et credit in eum, habet vitam eternam ideo pokleknite dolo ino samano recite pater noster

Milost inu gnada gospoda boga dar suetiga ducha.

V italijanski „očitni izpovedi" (stran šesta) se imenujejo sv. Marija in vsi svetniki. Iz tega sledi, da je rokopis pisal katoliški svečenik.

Na strani osmi se izrecno imenuje „superiotá di Goritia". S tem podatkom se ujema jezik. Pisava „mi**sou**, **dau**, iscas**au**" kaže, da se je v narečju piščevem že sredi 16. veka *l* izpremenil v „**u**". Da se je na Goriškem *l* precej prej tako izpremenil nego na Kranjskem, je znano iz Sommaripe; naš rokopis kaže, da se je to zgodilo že vsaj v prvi polovici 16. stoletja. (O. Stanislav Škrabec).

S tem rezultatom pa je tudi ovržena prvotna misel, da bi bil to rokopis Trubarjev, kar se je zdelo verjetno o prvem pogledu.

To je sedaj najstarejši katoliški rokopis iz dobe, ko se je po naših deželah že širil protestantizem; eno leto mlajši od prvih Trubarjevih knjig, pomnožuje znane poizkuse slovenskega pisanja, ki so ob koncu srednjega in v začetku novega veka nastali radi bogoslužnih in sodnih potreb (celovški, ljubljanski, beneškoslovenski rokopis, rokopis mesta Kranja in tudi velikonedeljski rokopis). Brezdvomno je bilo takih zapiskov mnogo več in ni verjetno, da bi Trubar nikoli ne bil videl česa takega.

Prvo katoliško slovensko knjigo nam je dal jezuitski red 20 let pozneje, 1574. (Žal da se je jezuita Pacheneckerja katekizem izgubil).[3]) Bil je to plod tekme s protestanti.

Na Pacheneckerjev katekizem se nanaša Trubar še enkrat v „Cat. s dveima islagama“ (str. 501), češ: Jefuitarij, noui Menihi, polni hude kunshti hinauu, Papashoui Slidniki, bogati, Starih ludi inu mladih Otruk Sepelauci, Slouenski pisheio“.

Tekma med protestantskimi in katoliškimi slovenskimi pisatelji se je kazala še ob Dalmatinovem prevodu „Biblije“; pregledali so jezikovno in stvarno prevod prav natančno, „weil die Jesuiten auch windisch verstünden“. (Letopis Matice Slov. 1891, 137).

Dvanajst let po Pacheneckerjevem katekizmu je izdal varaždinski župnik Anton Vramec postilo (1586) „non duro quopiam et obscuro, sed omnibus obvio animisque legentium accomodo stylo, nostra lingua patria et sclavonica“.

Tako je že za protestantske dobe bil položen temelj katoliške slovenske književnosti.

---

[3]) Gl. gori str. 5., 6.

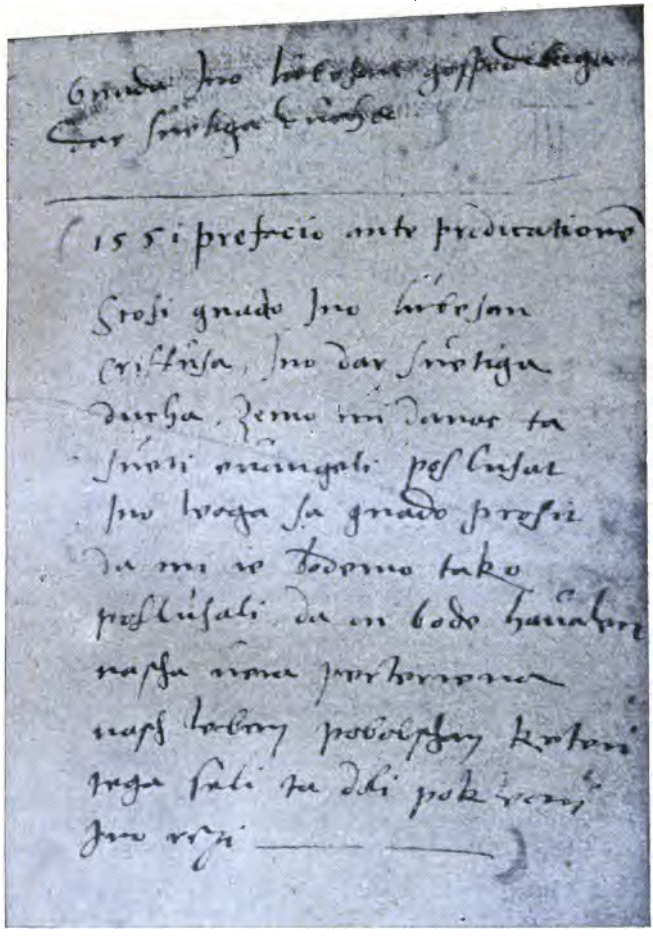

Goriški rokopis 1551.

Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih.

Dr. Jos. Čerin (Praga).

I. Cerkveno petje pred reformacijo.

Latinska cerkvena pesem.

Vesti, ki jih imamo iz prvih stoletij o petju v prvih cerkvenih občinah, so prav redke. Gotovo pa je, da se je ljudstvo udeleževalo petja. Peli so melodije enoglasno ter brez spremljevanja, in sicer ali vsa občina nepretrgoma ali pa — kakor se je pelo že v vsem antičnem svetu — menjaje. Menjajoče petje je bilo ali responzorijalno ali (nekoliko pozneje) antifonalno (s kratkim refrênom).

Z imenom milanskega škofa Ambrozija (374—397) se druži uvedba liturgije in metrično zgrajenega himna z zlogovno melodijo (na vsak zlog 1 ton). Tožbe o izprijanju in rastoči različnosti cerkvenega petja so povzročile reformo, kakor jo imamo v gregorijanskem koralu. Dočim je ambrozijansko petje bilo že iz početka in bistveno tako urejeno, da je ljudstvo lahko pelo skupno, pa je bil gregorijanski koral za to, da ga v cerkvi predava pevski izvežban zbor klerikov.

Papež Gregor je hotel ljudstvo čisto izključiti od petja; ta svoj namen je očitno pokazal z izključno rabo latinščine kot cerkvenega jezika tudi pri petju, z uredbo pevskih šol za klerike in z določitvijo ter izključno rabo antifonarija.

Gregorijansko koralno petje je postalo oficijelno petje krščanske cerkve vseh narodov, kakor je postala latinščina oficijelni cerkveni jezik.

Besedilo so mu večinoma izbrani deli latinskega sv. pisma (vulgate).

Duhovna narodna pesem.

Začetek duhovne narodne pesmi in duhovnega narodnega petja je iskati v vzkliku: Kyrie eleison, ki so ga prinesli grški kristjani v Italijo in ga dalje razširili rimski menihi. Ob izvestnih svečanih prilikah, pri procesijah, cerkvenih obhodih, ob praznikih, pri vojnih pohodih, na proščenjih, pri prenašanju relikvij in ob sličnih svečanostih ga je bilo čuti često več stokrat, često v zvezi z „Christe eleison“. Ta vzklika pa sta bila tudi vse, s čimer

se je ljudstvo smelo udeleževati cerkvenega petja. Verjetno je, da so izza 9. stoletja pred „Kyrie eleison" postavljali nemške verze, ki so posnemali štirivrstične kitice latinskih himnov in se v tej obliki udomačili med ljudstvom. Enakomerni sklep, refren vsakega verza je bil „Kyrie eleison"; zato so te speve, namenjene verozakonskemu ljudskemu petju, in pozneje sploh vse nemške duhovne pesmi, celo take brez omenjenega refrena, imenovali „Leisen" ali v polnejši obliki „Kirleisen". Nemške duhovne pesmi ali „Leisen" je pel narod le pri takih cerkvenih opravilih ali pobožnostih, ki ne spadajo naravnost v liturgijo. Tu in tam je pač narod v popevanje sekvenc smel poseči s kako nemško pesmijo, na pr. v popevanje sekvence „victimae paschali" s pesmijo „Christ ist erstanden". V nekaterih škofijah se je tudi uobičajilo. pred pridigo in po pridigi zapeti kako nemško pesem. V obče pa je cerkev pazno nadzirala nemško duhovno pesem, jo večinoma smatrala za nevarno in jo pogostoma izrecno prepovedala. Šele ko so nemški duhovni narodni pesmi dali mesta tudi v liturgiji, je prišlo do onega razcvita duhovne nar. pesmi, ki je znan kot evangeljska cerkvena pesem.

Posvetna narodna pesem.

Razen prevodov latinskih himnov in samostojno spesnjenih duhovnih pesmi v nemškem jeziku so v katoliški cerkvi poleg gregorijanskega korala prihajale v navado tudi posvetne narodne pesmi. Že v 14. stoletju se je poizkusilo, posvetne pesmi prepesniti v duhovne, da bi se tako izpodrinila posvetna pesem, ki je bila tedaj razširjena deloma v surovi in razuzdani obliki. Zlasti v drugi polovici 15. stol. je posvetna in samostanska duhovščina poizkušala, tako prepesnjevati posvetne pesmi; vso posvetno vsebino je spravila v neko duhovno zvezo ali pa je melodiji, ki je bila med narodom navadna in priljubljena, podložila duhovno besedilo ali pri kaki znani posvetni pesmi porabila oboje v tem smislu, tekst in melodijo. Navadno so brez premisleka stavili začetne besede posvetnih pesmi, po katerih so bile duhovne posnete. kot nadpis nad duhovno popevko z dostavkom „geystlich" ali „contrafact uff einen geystlichen sinn".

Dočim so bili nemški prevodi latinskih cerkvenih spevov, ki jih je sčasom bilo mnogo in ki so se udomačili, namenjeni prav posebno za cerkveno popevanje pri službi božji, je prepesnitev posvetnih narodnih in zaljubljenih pesmi ali vsaj poraba njihovih melodij služila bolj nabožnemu narodnemu petju.

Luter in cerkveno petje.

M. Luter je v polni meri uvaževal potrebo petja v domačem jeziku. Preveč je sam na sebi izkusil blaženi vpliv umetnega petja, nego da bi ga mogel pogrešati pri obredju. Vpošteval je tudi latinsko koralno petje in ga gojil redno pri svoji službi božji. Ali to ga ni oviralo, da bi ne dal prostora nemškemu narodnemu petju in ga sčasom ne postavil na glavno mesto muzikalne opreme cerkvenega opravila.

Pri tem pa je postopal previdno in si je iz glasbe katoliškega bogoslužja pridržal vse, kar po svojem besedilu ni baš nasprotovalo njegovemu nauku. Potem je prevel sam celo vrsto himnov in jim pridržal prvotno melodijo; poleg tega je sam zlagal nove pesmi in izpodbujal tudi druge, da bi jih zlagali. Zbiral je porabne pesmi, popravljal izkažene, izpreminjal že obstoječe (deloma jim dodajajoč nove kitice), tako da so se potem ujemale z izpremenjenimi verskimi nazori in njegovimi nauki („christlich corrigierte oder besserte"), ter jih sprejemal v bogoslužje in v za to namenjene pesmarice. Kjer je le mogel, je vnemal svoje privržence, naj goje duhovno pesem, in kmalu so reformiranci vsepovsod imeli v rokah enhiridije (priročnice) za cerkveno petje.

Še do l. 1524. je Luter v bogoslužju pridržal latinske mašne speve in še l. 1523. izišla „Formula missae et communionis pro ecclesia Witten-

bergensi" ima skoro ves prejšnji red in skoro vse latinske mašne pesmi rimske cerkve. Šele 1524 je izšla pesmarica osmerih pesmi (Achtliederbuch: „Etlich christlich lider, lobgesang vnd psalm etc."). Osem nemških cerkvenih pesmi s štirimi napevi je vsebina te pesmarice in že prvi božični dan istega leta so v župni cerkvi v Wittenbergu ob popevanju teh pesmi prvič služili službo božjo v nemškem jeziku.

Luter, ki glasbe ni samo zelo ljubil, ampak jo tudi poznal dodobra in jo sam praktično izvajal, je takoj izprva v narodnem petju spoznal najprimernejše sredstvo za razširjanje novih naukov. Ali izbrati je treba, je mislil, ne pesmi skrivnostne, nerazumljive, kakor je bila pesem katoliških duhovnikov, marveč poljudno-narodno, ki pridobiva narod zase, tisto pesem, v kateri je narod tudi sicer izražal svojo srečo in svojo bolest; le tako bi se priljubila narodu nova verska vsebina. Luter je dobro vedel, kaj sega narodu do srca, in je zajel iz bogate zakladnice katoliške pesmi; oprt na svoje glasbeno znanje in zanesljivo sodbo, je od stare duhovne pesmi vzel najlepše melodije, da jih porabi zase; in te melodije so največ pripomogle, da se je reformacija razširila tako zelo in tako hitro. Rimski bogoslovci so se po pravici tožili: Hymni Lutheri animos plures quam scripta et declamationes occiderunt.

Ko se je v bogoslužje uvedla nemščina in narodno petje, je moral zbor v ožjo zvezo stopiti tudi s srenjo, z narodom in njegovim petjem; zbor je pesmi, ki jih je srenja pela enoglasno, ponavljal v obliki umetnega večglasnega stavka, ali pa se je v enoglasnem petju pridružil popevanju srenje. Da bi pa zbor melodijam, ki jih je pel narod, dajal enostavno, skromno harmonsko ozadje in se tako strnil s petjem ljudstva, to je bilo tedanjim skladateljem, vzgojenim v tradiciji cerkvene glasbene umetnosti, popolnoma tuje. V večglasnem stavku so melodijo dajali tenorju, druge glasove pa vodili samostojno kontrapunktno. Melodijo, ki naj bi se odražala in bila srenji lahko umljiva, je skladatelj pri tem često zagrnil, tako da se je skoro popolnoma potopila in da je bilo zelo težko, ali pa kar nemogoče, jo peti za pevcem. Drugačno mesto je med skladatelji one dobe odkazati kantorju in prijatelju Lutrovemu Iv. Waltherju (1490—1575) in D. Luki Osiandru (1586). Dočim je do tedaj umetno petje in petje srenje bilo pri bogoslužju ločeno, je Osiander hotel petje srenje v živo zvezo spraviti z umetnim petjem; zato je preložil melodijo v gornji glas, v diskant, in je umetnemu petju slekel ves nakit v toliko, da so se melodije glasile za vsakogar slišno in jasno in da jih je vsak mogel z družbo peti.

Najboljši skladatelji one dobe so: Hans Leo Hassler (1564—1612), Joachim Möller (Burgck) (1541—1610) in Johannes Eccard (1553—1611).

Uvedba predreformacijskih cerkvenih popevk v evangeljsko cerkev.

Videli smo, da so že davno pred reformacijo v Nemčiji poleg latinskega liturgijskega petja duhovnikov in pevskih zborov imeli tudi duhovne pesmi v domačem ježiku. da so v velikem obsegu napeve narodnega petja porabljali za svete pesmi in da je Luter s svojimi privrženci sprejemal zlasti že obstoječe melodije in jih izpreminjal in predelaval za svoje namene. Ali in katere melodije protestantskih pesmaric iz prve polovice 16. stoletja je smatrati za izvirne tvorbe, ni mogoče določiti; takrat namreč so v časteh imeli edinole umetelno delo glasbenega stavka, ki je že dano melodijo ogrinjal z umetno zapletenimi glasovi; zato so nam v pesmaricah sporočena le imena onih, ki so bili mojstri glasbenega stavka, ne pa tudi imena iznajditeljev melodije. Frid. Viljem Arnold trdi celo, da so vse melodije protestantskih cerkvenih pesmi do 1570 izposojeni starejši narodni napevi.

Ime „koralna melodija" je ostalo; cantus choralis so rekli vsaki melodiji, ki so jo peli v cerkvi, da, vse petje evangeljske cerkve sploh je dobilo ime „koralno petje". Ali to petje ni bilo več petje zbora, ampak petje

srenje, petje naroda; to skupno petje vseh, pri katerem je bil zbor podrejen pesmi srenje, je postalo bistveni del bogoslužja.

Pri melodijah, izvirajočih iz nabožnega ljudskega petja, je bilo manj treba preoblikovanja; mogoče jih je bilo sprejeti v njih prvotni sliki in obliki. Imele so melodiko, v katero je bil sprejet že spodnji polovni ton, in ritmiko, kakor jo kaže naravni taktovni čut gibanja in kakor jo narod sam prenaša na besedilo. Vsled teh dveh lastnosti so bile te melodije dovršene, splošno priljubljene in vsakemu ročne.

Pri pesmih, ki so bile vzete iz nabožnega ljudskega petja, so reformatorji večinoma izpreminjali le besedilo, kolikor je izpremembo zahteval novi nauk.

Manjše je število melodij, vzetih iz posvetnega narodnega petja. Često so jih imenovali po motivih, na katerih so slonele, in čitamo pogostoma v nadpisu: „in Thon", „in der Weise", na pr. „im Hildenbrant ton", „auf Berckreyen weis" etc.

Najznamenitejše protestantske in katoliške pesmarice iz 16. stoletja.

Izmed mnogih protestantskih pesmaric v prvih desetletjih reformacije naj omenimo le najvažnejše, tiste, iz katerih je večina duhovnih pesmaric zajemala bistveno svojo vsebino in v katerih se nahajajo v veliki večini tudi pesmi naših slovenskih pesmaric.

Za najstarejšo protestantsko pesmarico velja takozvana Pesmarica osmerih pesmi (Achtliederbuch), Wittenberg, 1524. Osmim pesmim te zbirke so dodane štiri melodije, izmed katerih sta dve (št. 1 in št. 3—7) prešli v slovenske pesmarice.

Istega leta je izšla obširna zbirka Ivana Waltherja: Wittenbergisch Gsangsbuchli, zu 3, 4, 5 Stimmen. Nezavisno od teh dveh in negotovo ali pred ali za njima sta l. 1524. izšla oba erfurtska enchiridija (Erf. Ench.).

Waltherjeva zborna pesmarica, tiskana v peterih knjigah (vsaka za enega peterih glasov: diskant, alt, tenor, vagant in bas), vsebuje 5 latinskih in 38 nemških glasbenih stavkov. Izmed 38 nemških Waltherjevih melodij jih ni nič manj nego 18 v slovenskih pesmaricah, (naše št. 1, 3, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 20, 23, 27, 30, 35, 45 b, 50, 52, 56, 64); izmed teh so naše št. 1, 3 (in 7) že v Pesmarici osmerih pesmi in št. 12 in 56 tudi v Erf. Ench.

Najbolj se je pa razširila pesmarica Valentina Babsta: Geystliche Lieder. Mit einer Newen vorrhede d. Mart. Luther, tiskana leta 1545.

V letih 1547, 1548, 1551 so tiskali to pesmarico v novih, neizpremenjenih izdajah; leta 1553. pa je izšla v svojem drugem delu od 40 pomnožena na 70 pesmi. Izdaje 1555, 1557, 1559, 1567 so enake izdaji iz l. 1553. Iz Val. Babstove pesmarice, izdane l. 1545., so v naših slovenskih pesmaricah sledeče melodije:

Štev. 1, 3, 5, 6, 7, 9, 10, 12, 14, 15, 17, 19, 20, 21, 22, 23, 27, 28, 30, 31, 32, 33, 37, 41, 42, 43, 44, 48, 49, 50, 51, 52, 55, 56, 57, 59, 61, 62, 63, 64, 67, ... skupaj 41
iz izdaje Babstove 1553 so v naših pesmaricah št. 24, 35, 36, 47 . . . . . „ 4

skupaj torej . . 45 melodij.

Vse naše melodije, ki so iz Pesmarice osmerih pesmi, iz Erf. Ench. in iz Waltherjeve pesmarice, ima tudi Babst. Babstova zbirka je bila torej najvažnejši in najznamenitejši vir slovenskim pesmaricam.

Med najpomembnejšimi pojavi pa je pesmarica „Čeških bratov". Tudi prejšnje čase na Češkem in Moravskem ni manjkalo takih, ki so prosvedovali proti rabi latinščine pri bogoslužju. Vzrok je bil ta, da so bili stare Čehe in Moravce izpreobrnili grški misijonarji (sv. Ciril in Metod). Prosvedujočim ob-

činam so se pridružili pristaši Jana Husa in tako je nastala „Jednota bratrská".

„Češki bratje" so že leta 1501. dali tiskati češki Kantional, češko pesmarico z 92 pesmimi: „Pysnicky duchovai". Za to je prišla že l. 1505. druga pesmarica s 400 pesmimi v češkem jeziku, a te izdaje nimamo nobenega izvoda več. Tako so imeli Češki bratje prvi med zapadnimi narodi cerkvene pesmarice v materinščini. Mnogo teh čeških pesmi je prešlo v poznejše nemške pesmarice Čeških bratov; prvo teh pesmaric je l. 1531. izdal Mihael Weisse (Weys, Wiss, Weiss) „Ein new Gesangbüchlein etc.". Njegova pesmarica obsega 157 nemških pesmi s 112 napevi. 143 teh pesmi je prevedenih iz 400 pesmi Kantionala Čeških bratov (l. 1505.)

Drugo izdajo je oskrbel škof Jan Roh (Horn) l. 1544.; poznejše izdaje še 1564, 1575, 1583, 1611. Pesmarica Čeških bratov v obeh prvih izdajah je bila merodajna za uvedbo starih himnov in sekvenc, kakor tudi latinskih cerkvenih pesmi 14. in 15. stoletja v petje srenje v evangeljski cerkvi. Kjer ni Luter sam popravil pesmi „krščanski", tam je navadno imenovan Weisse kot prepesnitelj ali pesnik. Tudi melodije takih pesmi so iz knjig Čeških bratov našle svojo pot v nemške pesmarice in preko teh v naše slovenske, tako da so te češke pesmarice posredno ali neposredno dobro došle tudi Trubarju. V naših slovenskih pesmaricah je namreč 15 pesmi, pri katerih je ali samo melodijo, ali pa samo tekst, ali pa oboje, tekst in melodijo, zvajati nazaj na pesmarico Čeških bratov. To so pesmi št. 1, 2, 8, 10, 24, 25, 47, 62, 63, 67, 68, 71, 76, 79, 99; v naših pesmaricah so torej poleg latinskih in nemških uporabljeni tudi slovanski elementi. Izvanredni uspeh prvih luteranskih pesmaric je pobudil tudi katolike, da so se začeli bolj zanimati za duhovno pesem in izdajati cerkvene pesmarice; tako so mislili izpodriniti med ljudstvom že zelo razširjene heretiške popevke in doskočiti večji škodi.

Prvo katoliško pesmarico, tiskano v Lipskem 1537, je sestavil dr. Mihael Vehe, prošt v Halle. Vehe se ni oziral na predreformacijske katoliške pesmi, ampak je uporabil že izišle protestantske pesmarice; priobčuje stare katoliške pesmi v obliki, kakoršno so jim dali protestanti. V obče je ostala latinska liturgija; pesmi, ki jih je sprejel Vehe, so bile namenjene le za pred pridigo in po njej in pri obhodih in procesijah. Šele Ivan Leisentritt iz Olomuca, stolni dekan v Budišinu, je l. 1567. izdal katoliško pesmarico; ki je bila tudi po svojem obsegu vredna vrstnica množici protestantskih pesmaric.

II. Slovenska protestantska pesem.

Nastanek slovenskih pesmaric.

L. 1550. so dobili Slovenci prvi tiskani knjigi. Tiskarni v Nürnbergu in v Schwäbisch-Hallu sta odklonili tisek. Slednjič se je Trubarju posrečilo, da je za svoje namene pridobil tiskarno v Tübingemu, kjer je pri Ulriku Morhartu l. 1550. pod fingiranim pisateljevim in tiskarjevim imenom izšla prva slovenska knjiga: „Catechismus, In der Windischen Sprach, etc. durch Philopatridum Illiricum". Ta z nemškimi črkami tiskana knjiga obsega poleg katekizma še 6 verzificiranih razlag njegovih najpoglavitnejših poglavij z melodijami, namreč naše številke:

št. 1: De creatione, imagine, lapsu et renovatione primorum parentum; — št. 2: Decalogi explanatio; — št. 5: Symboli Apostolorum Paraphrasis; — št. 8: Interpretatio orationis

Dominicae; — št. 9: De institutione verbi et baptismi; — št. 11: Quid sit coena Dominica — in razen teh še „litanije“ (št. 17). Pred št. 1 stoji opomba: Sequuntur nunc breues totius Catechismi expositiones numerose seu rhythmice a quodam Christi exule digestae.

Trubar se je torej takoj izpočetka pobrigal za cerkveno pesem v narodnem jeziku, uvažujoč nje važnost za razširjanje evangeljskih naukov. Ko je julija meseca 1565. l. drugič ostavil domovino, je, prišedši na Würtemberško, v aprilu 1567 izdal prvo izdajo cerkvene pesmarice. Najstarejši izvod pesmarice, ki vemo zanj, se nahaja v vseučiliščni knjižnici v Tübingenu (izdaja 1574). Na njega naslovnem listu stoji pristavek: „tretyzh popraulene inu populshane“, iz česar lahko sklepamo na dve prejšnji izdaji.

Letnico prve izdaje navaja Dalmatin v svojem predgovoru k izdaji l. 1584., ki jo je priredil on. Tam pravi: nachdem die vorigen Exemplaria des mehr angeregten Herrn Trubers Gesangbüchlins so im 67. Jar ist durch den Druck ausgangen, nun langest abgangen, etc;“ in na drugem mestu tega predgovora: Dann, nachdem der Ehrwirdige und in Gott wolgelerte Herr Primus Truberus, mein geliebter Herr, Patronus, vnd in Christo Vater noch vor viel Jaren, den gantzen Catechismus in feine Windische Reimen, auff liebliche Melodien, vnd in Gesang gebracht, vnd hernach mit etlichen Windischen Psalmen vnd geistlichen Liedern vermehrt, welche er auch vor siebenzehn Jaren in Druck gegeben etc.“ (Nemški predgovor izdaje 1574 je datiran „zu Deredingen an S. Jörgentag, Im 1567. Jar“, torej je ponatisnjen iz izdaje 1567 in s tem tudi določeno leto te-le prve izdaje. U r.) Seveda je čudno, zakaj omenja Dalmatin le pesmarico 1567, ne pa tudi izdaj 1570, 74 in 79, čepray mu izdaji 1574 in 79 gotovo nista bili neznani, ker je v oni izdaji ena, v tej-le pa kar 17 njegovih pesmi.

Vsebina in število pesmi in melodij v prvih dveh izdajah nam ni znana. Izmed nadaljnjih izdaj ima:

3. izdaja (Tübingen 1574) 41 pesmi s 35 melodijami. (Hubad jih navaja 43);
4. izdaja (Ljubljana 1579) 62 pesmi („Register te izdaje izkazuje 61 pesmi; vse pesmi te izdaje so brez not.“ Hubad);[1])
5. izdaja (Wittenberg 1584) 79 pesmi z 61 melodijami;

[1]) Na knjigi, ki se hrani v Kodanju, je podpis v lat., slov. in nemškem jeziku: Johannes Ostannek Labacensis Carniolanus Anno Domini Nostri Jesu Christi 1594 (Pri slov. podpisu je čitljiva le letnica 1590). Nemški: Hannß Ostannekh Von Laijbach in Kernten (!) Im 1594. (Hubad).

6. izdaja (Tübingen 1595) 69 melodij z besedilom, dalje 31 pesmi in 7 tekstov v prozi brez melodije.[2])

Kot nekak dodatek k izdaji iz l. 1574. so eno leto pozneje izšle „Try Duhouske peissni . . . Od Primoska Truberia, vnega vnuuizhni dolgi teshki bolefni sloshene“ (4 z melodijami, 7 brez melodij).

Viri slovenskih protestantskih pesmaric.

Niti dr. Teodor Elze, najtemeljitejši raziskovalec slovenske protestanske slovstvene in kulturne zgodovine, nam ne daje jasnega pogleda po virih slovenskih pesmaric. V svojih spisih, ki obravnavajo ta predmet, ne pove nikjer nič določnega o virih, iz katerih so zajemali Trubar in njegovi sodelavci; napévov k pesmim se sploh niti ne dotika; o besedilu pesmi pravi v spisu „Slov. protest. Gesangsbücher“ (1884), da je večina prvih slovenskih cerkvenih pesmi in prvega slovenskega slovstva sploh le prevod iz nemščine; to da je pač bilo tedanjim razmeram primerno“.[3])

Nemogoče ali izključeno ni, da je Trubar k svojim pesmim vsaj deloma sam skladal napeve ali pa da je za nekatere pesmi porabljal melodije, ki so jih imeli Slovenci v cerkvenem petju gotovo že pred reformacijo, kakor je v svojo pesmarico sprejemal tudi besedilo slovenskih predre-

[2]) Poedini primerki teh pesmaric so skrajnje redki. Tretja izdaja 1574 je v vseučil. knjižnici tübinški, četrta 1579 v kr. knjižnici v Kodanju, 5. iz l. 1584. v licejski knjižnici ljubljanski (ki sem jo porabljal jaz), dalje v knjižnicah v Monakovem, Draždanah, Berolinu in v British Museum v Londonu; šesta iz l. 1595 (ki sem jo tudi porabljal) v muzejski knjižnici v Ljubljani. Razen tega je l. 1893. dr. V. Oblak našel ne popolnoma cel izvod izdaje 1584 pri slovenskih protestantih v vasi Sovče, ne daleč od Podkloštra na Koroškem (Jagić, Arch. f. sl. Ph. 1893); knjižnica semenišča v Gorici ima tudi en izvod izdaje 1595, vezan z Dalmatinovimi Karszhanskimi lepimi molitvami . . . Tubingen 1595. (Pismeno izvestje goriškega stolnega organista č. g. Fr. Setničarja).

[3]) Ko je že izšel Th. Elzejev spis, še je imenoval dr. Križanič v svoji Zgodovini katoliške cerkve (Maribor 1887) prvo Trubarjevo knjigo iz l. 1550: „Katekizem s kratkim navodilom v petje“; Fran Rakuša (v svojem poizkusu slovenske glasbene zgodovine: Slovensko petje v preteklih dobah, Ljubljana 1890) pa spravlja Jakoba Galla, ki „je bil baje najboljši slovenski komponist one dobe“, s Trubarjem v zvezo. Pa tudi Anton Foerster, ki prinaša v svoji „Ceciliji“ (Ljubljana 1883 in 1884) pet protestantskih melodij, pravi o dveh izmed njih (naši št. 18 in 22), da sta „staroslovenskega izvora“.

Naj navedem še najnovejši pojav: Slovenske duhovne pesmi iz 16. in 17. stol. Ljubljana 1900. Pet napevov iz protestantskih pesmaric, ki so, različno obdelani, v tej zbirki, je označenih vobče: „Dalmatinova, Bohoričeva etc. pesem“. Pri šesteroglasno obdelani naši št. 69. je ipak opazka: brez imena skladateljevega natisnjena prvič 1584. Naravnost kot „napev Kastelčev“ sta označeni dve iz Kastelčevega molitvenika (1682) vzeti Marijini pesmi, ki ju je priredil tudi M. Hubad..

formacijskih cerkvenih pesmi. Uvaževati moramo namreč, da je Trubar že v zgodnji mladosti imel zadostno pevsko in glasbeno vzgojo, ker je bil (sin cerkvenikov!) diskantist v kantoriji škofa Bonoma, in je torej brez dvoma poznal takrat med Slovenci navadne cerkvene pesmi. Manjka nam še dokaz, odkod so melodije slov. protest. pesmaric, kdo jih je ustvaril, kako so se prvotno glasile, odkod so vzeta besedila, kako sta zvezana besedilo in napev in koliko časa sta ostala v rabi.

Nekaj pesmi ima pač v čelu latinskih ali nemških spevov začetne vrstice, ki nam razkrivajo, da je „ton", napev izposojen od rimske cerkve ali pa od protestantske nemške cerkvene pesmi. V resnici najdemo vse te napeve, 22 jih je, (8 nadpisanih z nemškimi, 14 z latinskimi začetnimi vrsticami) izvzemši štiri (št. 30, 31, 35, 64, vse Trubarjeve), z istim besedilom v nemških pesmaricah. Vendar nam ostane še prav dosti napevov, kojih izvor ni označen; k tem-le moramo prištevati tudi psalmske pesmi in melodije, ker je večina slovenskih psalmskih melodij v nemških knjigah porabljena za vse drugačna besedila.

Rezultate teh raziskavanj podajejo posameznim napevom dodane opazke. Iz njih sledi, da je od kraja vse napeve smatrati za izposojene, čeravno za napeva št. 66 in 68 ni bilo najti vira in se je st. 65 našla le v neki pesmarici, ki je izšla že po slov. protestantskih pesmaricah.

Nepričakovano ugoden rezultat pa je dalo naše delo glede besedil.

Slovenska književna zgodovina splošno misli, da so besedila slovenskih protestantskih pesmaric vprek zgolj navadni prevodi nemških protestantskih pesmi.

Temu nasproti lahko trdim, da so raziskovana besedila devetinšestdesetih napevov in besedila pesmi, kar jih je v slovenskih pesmaricah brez napevov (31), po večini samostojne pesnitve. Ta trditev velja istotako o besedilih, ki imajo na čelu začetno vrstico latinskega ali nemškega speva; pri tem pa je večina tekstov, ki jim ni videti, da bi bili prevodi, in ki jim ni najti latinskih ali nemških vzorcev, Trubarjevo delo, a njemu se kot drugi z dostojnim številom pridružuje Dalmatin. Naše mnenje o izvirnosti pesemskih tekstov nam drži dejstvo, da so ta besedila v naših pesmaricah podložena takim napevom, kateri spadajo v nemščini (in sicer izključno) k popolnoma drugim, po vsebini prav nič sorodnim besedilom ter se nahajajo v nemških pesmaricah le z njimi, nadalje pa tudi način, kako so Trubar in njegovi sodelavci prevzemali nemške pesmi, napeve in besedila.

Trubar vzame iz nemških pesmaric tekst, ga prevede in brez napeva priobči v slovenski pesmarici; k napevu pa zloži novo, smislu sorodno pesem, tako da imamo pri teh napevih

dvojno besedilo, prevod in samosvojo pesnitev. Pri takih prevodih opozarja Trubar, da naj se pojo po „tonu“ ali „viži“ prejšnjega napeva (v tisti vishi, kakor ta od spreda).

Dvoje takšnih besedil imamo pri št. 19: „Ta dan je vsiga veselja“ (prepesnitev himna „Dies est laetitiae“) z nadpisom: „Ta stara božična peissen, v svoji viži kakor ta od spreda: hvalimo mi danas Boga“; dalje pri št. 26, kjer sta napev, podloženo besedilo in tudi še sledeča pesem samostojna izvirnika; šele šesta pesem, ki pride za melodijo, je prevod; itd.

Pri drugih pesmih zopet je v naših pesmaricah iz nemške pesmi vzeta edinole prva vrstica ali prva misel vsake kitice nemške pesmi, potem pa je dopesnjena popolnoma nova kitica ali „razlaga“ (Auslegung). Pri večini pesmi se Trubar le malo naslanja na vzorec ali pa prav nič; njemu gre le za verno obnovo vodilne misli, temeljnih idej nemške pesmi. Te pesmi torej niso prevodi, ampak svobodne, samostojne, nove pesnitve. Trubar se sploh kolikor mogoče izogiblje suženjskega prevajanja izvirnika, podaja le vsebino, zato njegov lastni duh veje iz pesmi in ji daje znak samoniklosti. In Trubarjev veliki zgled je bil dober za njegove oduševljene pomočnike.

V prvotni, izvirni obliki pa Trubar pušča one pesmi, ki so se mu zdele liturgično svete in neizpremenljive ali kot „Kernlieder“ nedotakljive; prevaja čim najverneje; tako na pr. vero (št. 5), ustanovitev oltarskega zakramenta (št. 11), velikonočno pesem (št. 27), Lutrovo (št. 32), 51. psalm (št. 43) in litanije (št. 17).

S svojimi cerkvenimi pesmaricami in sploh s svojimi knjigami je Trubar predvsem nameraval podučiti in prosvetiti nemščine neuki narod po selih; zato je kolikor mogoče rabil narodno govorico in ostal „schlecht bei der bäurischen windischen Sprach, wie mans auf der Rastschitz redet, da er geboren sei“, kakor sam pravi v predgovoru k svojemu Novemu testamentu.

Še drug rezultat nam daje raziskavanje Trubarjevih pesmi.

Omenil sem že gori mimogrede, da je sprejel Trubar v svoje pesmarice pesmi iz predreformacijskega cerkvenega petja. Trubar daje raznim pesmim nadpis: „ta stara peissen;“ tri pesmi je označil kot „vetus Slavorum“ ali „vulgaris Slavorum cantus“ in o eni pravi „a quodam ante haec tempora translatus“.

Pesmi, ki jih samo imenuje „stare“, so Trubarju od davna mogle biti znane iz latinskega, nemškega ali slovenskega cerkvenega petja, čeprav bi jih najbrže po Trubarjevi označitvi mogli imeti za „stare slovenske“.

Tri pesmi z nadpisom „vetus Slavorum“ pa lahko sigurno smatramo za predprotestantske slovenske cerkvene pesmi. To

so pesmi št. 3, 82, 85, 86, namreč: *a*) Vetus Slavorum decalogus etc. Te stare desset sapuvidi, nekuliku skusi Truberja popraulene (št. 3); — *b*) Vulgaris Slavorum in die Resurrectionis Domini cantus etc. Ta stara velikonozhna peissen v nekuliku mejstih popraulena etc. (št. 82); — *c*) Slavicus Hymnus de resurrectione Domini, per Truberum compositus. Ena druga velikanočna pridna peissen (št. 85). — *d*) Vetus Slavorum veni sancte Spiritus. Ta stara peissen od svetiga Duha, lih v taisti vishi (št. 86). Prve tri je Trubar „popravil" oz. razširil, zadnjo pa je sprejel neizpremenjeno. Melodija je le pri *a*).

Izmed tu navedenih pesmi je velikonočnica pod *b*) v svojih prvih dveh kiticah prevod stare pesmi „Christ ist erstanden," ki je v nemščini znana že izza 13. stol. Za besedilo pesmi o 10 zapovedih ni najti nemškega vira; pesem pod *c*) je nova pesnitev po pesmi *b*); binkoštnica *d*) je predelana latinska „veni sancte Spiritus" z eno kitico kakor pri Trubarju. To so torej pesmi, ki imajo svoj izvor v katoliškem predprotestantskem petju.

Čudno je, da se pesmi, navedene pod *a*) *b*) *d*), in razen teh treh še ena „per il giorno di natale e dell Epiphania di N. S. Giesu Christe", ki je pa ni v slov. prot. pesmaricah, nahajajo v „Vocabolario Italiano e Schiauo itd". Gregorija Alasije da Sommaripa, Udine 1607. Pesmi so tu tiskane z italijanskim pravopisom in se v marsičem razlikujejo od istih Trubarjevih. Trubar pravi pri dveh teh pesmih, da ju je deloma „popravil"; ali bi torej ne kazalo, te pesmi v Sommaripovi obliki smatrati za prvotne, starejše, kakor so bile že pred slov. reformacijo v narodu običajne in razširjene? Oblak pravi v Let. Mat. Slov. l. 1891, str. 66. sl., da je Sommaripa pri svojih pesmih brez dvoma uporabljal starejše tekste, ki jih je tu in tam izpremenil. V dokaz navaja Oblak velikonočnico iz Trubarjeve pesmarice 1584, ki se s pesmijo v Sommaripovi pesmarici docela strinja, izvzemši nekaj malenkosti. Gotovo je Sommaripa sprejel starejše tekste, toda nikakor ne tekstov iz protestantskih slov. pesmaric, marveč tekste, pesmi, ki jih je našel med narodom in ki so obliko, v kakršni jih je priobčil, imele že pred slov. reformacijo. Baš velikonočnica nam je dokaz, da je oblika, v kateri jo je napisal Trubar, „poprava", „poprava" že obstoječe, katoliške pesmi, pesmi, kakor jo ima Sommaripa.

Trubar n. pr. pravi:

„Na tretji dan od ſmerti vſtal,
Tem Shenam ſe je perkasál,"

Sommaripa pa katoliški:

„Na trechi dan ie od ſmerti vſtau
Marie ſam ker ſe ie pricazau."

Istotako pravi Trubar v pesmi „deset zapovedi“ (št. 3):

„Daj nam je Bug dershati
vſelej v pokuri ſtati.“

Sommaripa pa:

„Dai nam ga Bug derzati
Maria Boſia Mati
Ta nam ga ocrati“ —

Trubar je vrstico o Mariji preskočil.

Dalje ima Sommaripa v svoji velikonočnici sledečo kitico o Mariji:

„Maria diuizza
Ta bode naſha pomochnizza
Nebeſcoga ladagna
Duzziſſa ſuetiga raia,“

ki pa pri Trubarju manjka.

Jasno je, da se „popravljanje“, ki ga Trubar sam priznava, nanaša na gornjo v evangeljskem smislu izvršeno izpremembo starejšega, Sommaripovega teksta. In Sommaripova božičnica: „Ta ſuetla ſueiſda ta ie zasla“, ki je ni v protestantskih pesmaricah in ki je Sommaripa torej ni mogel vzeti iz nobene pesmarice in nobenega molitvenika, ker jih ni bilo razen protestantskih, nam je jasen dokaz, da je Sommaripa neodvisno od slovenskih protestantskih pesmaric svoje štiri pesmi vzel iz naroda; na to pač kaže tudi sam v naslovu knjige: „lodi spirituali solitia cantarsi da questi popoli“ (duhovne pesmi, ki jih narod navadno poje).

Ni torej neutemeljena misel, da so vsaj tri pesmi, ki se nahajajo pri Trubarju in pri Sommaripi, v istini predprotestantske slovenske cerkvene pesmi, da pa ni Trubarjeva, ampak Sommaripova oblika ona, ki je bila splošno znana, prvotna in starejša, čeprav je bila tiskana pozneje. K pesmim, vzetim iz predreformacijskega katoliškega slovenskega cerkvenega petja, pač lahko prištevamo tudi one, ki so v naših pesmaricah označene kot „ta stara peissen“ brez pridevka „Slavorum“; to so št. 16, 24, 72 in 84. Istotako spada k komadom, vzetim iz katoliške cerkve, molitev, ki je v izdaji 1595 natisnjena pred litanijami: „Ena stara Molitou, skuzi M. Kumprehta“. Tudi med pesmimi, kojih pesnik ni imenovan v nadpisu, jih utegne biti precejšnje število takih, ki so jih Slovenci pred reformacijo poznali in prepevali. Saj reformatorji niso mogli kar tako naenkrat prenehati z večstoletno običajnostjo cerkvenega petja; morali so marveč tudi že znane pesmi sprejemati v svoje pesmarice, da jih je ljudstvo tem raje jemalo v roke, molilo in pelo iz njih in da je tako stara katoliška pesem pospešila razširjanje nove protestantovske pesmi.

Trubarjevi sotrudniki.

Kakor smo že omenili, imamo od Trubarja 18 samostojnih pesnitev in 6 prevodov. Izmed njegovih sodelavcev pa ima Dalmatin največje število (28) pesmi; njih polovico je smatrati za pesnitev Dalmatinovo, drugo polovico pa za prevod ali preobrazbo že obstoječih pesmi. Kumpreht ima dve lastni pesnitvi in 5 prevodov, Krelj 5 lastnih in 6 prevedenih. Klinc je prevel 1 pesem, Schweiger je v zbirki zastopan z dvema lastnima, A. Bohorič z 1 lastno, „Snoil" z 1 lastno in 1 prevedeno pesmijo. Anonimnih je 24 pesmi, štiri izmed njih kot „slovenskega izvora", štiri kot „stare," torej prevzete iz katoliške cerkve.

Glede izvora oz. samoniklosti pesemskih tekstov je torej rezultat sledeči:

a) Slovenske pesnitve, oz. take, ki jim ni najti nemškega vzorca, so:

		Skupaj
Trubarjeve št.	1, 2, 7, 8, 9, 19, 20, 29, 30, 31, 35, 36, 37, 45, 50, 61, 64, 85	18
Dalmatinove št.	12, 22, 39, 40, 47, 48, 53, 55, 58, 78, 93, 95, 97, 99	14
Kreljeve št.	46, 89, 91, 92, 94	5
Kumprehtovi št.	18, 38	2
Bohoričeva št.	60	1
Schweigerjevi št.	66, 73	2
Znojilškova št.	100	1
Anonimne št.	3, 26, 54, 70, 72, 81, 82, 83, 84, 87, 96	11
	skupaj	54 besedil.

b) Prevodi so:

		Skupaj
Trubarjevi št.	5, 11, 17, 27, 32, 43	6
Dalmatinovi št.	10, 14, 23, 41, 42, 44, 51, 52, 56, 57, 59, 62, 63, 65	14
Kreljevi št.	6, 15, 33, 49, 67, 90	6
Kumprehtovi št.	13, 16, 25, 28, 34	5
Klinčev št.	21	1
Znojilškov št.	88	1
Anonimni št.	4, 24, 68, 69, 71, 74, 75, 76, 77, 79, 80, 86, 98	13
	skupaj	46 besedil.

III. Kako se slovenske protestantske pesmarice uporabljajo v poreformacijski dobi.

Reformirani cerkvi na Kranjskem je naredil nagel konec nadvojvoda Ferdinand (poznejši cesar Ferdinand II). Dne

26. oktobra 1598 je izdal na deželnega glavarja, vicedoma, odposlance in na evangeljske župnike ljubljanske ukaz, v katerem je tem-le in pa evangeljskim učiteljem pod smrtno kaznijo zapovedal, na dan razglasitve ukaza ostaviti Ljubljano, tekom treh dni pa vse nadvojvodove dežele.

Škofu Tomažu Hrenu se je to naznanilo z nalogom, da naj pazi na izvršitev povelja. Dne 30. oktobra 1598 so ga v Ljubljani razglasili in že 2. in 3. novembra je Tomaž Hren s procesijo prišel v Elizabetino cerkev, raztrgal tam evangeljske knjige in potem služil mašo.[4]) Tak je bil konec evangeljske cerkve na Kranjskem, ki se je pod Primožem Trubarjem začela l. 1561. Povsodi po deželi, od mesta do mesta, od kraja do kraja je hodila komisija za iztrebljenje reformacije; izganjali so predikante, zasledovali oženjene duhovnike, uvedli zopet obhajilo v eni podobi, protestantske knjige pa so trgali in sežigali. V Ljubljani so na Mestnem trgu en sam dan sežgali 8 voz krivoverskih knjig.[5])

Popolnoma izbrisati sledove protestantstva se vendar navzlic ognju in prokletstvu ni posrečilo in še danes živi med narodom — četudi malo — nekaj pesmi in napevov, ki jih je Slovencem prinesel Trubar. Da so ti ostanki slovenskih protestantskih pesmi tako neznatni, tega ni toliko pripisovati sili protireformacije kolikor vplivu nemške in italijanske glasbe.

17. stoletje.

Najstarejši vir za dobo po reformaciji so „Bratovske Buquice S. Roshenkranza etc. skusi Matthia Castelza", 1682. Ta bratovščinski molitvenik ima 6 napevov, vse na sistemu peterih črt, in sicer našo št. 18 (Magnificat) in pa Stabat mater, kakor jo je najprej najti pri Cornerju l. 1625., v menzuralni notaciji 16. stol.; 2 pesmi rožnega venca in 1 Marijino s počrnjenimi notami, in napev „Modus Agonizantes juvandi" v belih menzuralnih notah, ritmizovan s taktovnimi črtami. Kastelčev, Magnificat", Peissen Marie Divice, je v napevu verno posnet po zadnji izdaji slovenskih protestantskih pesmaric 1595, celo ponavljalno znamenje, ki je v omenjeni izdaji nenatančno vpostavljeno, je z isto nenatančnostjo verno posneto.

Enako je prevzel Kastelic besedilo vseh 9 kitic, izpremenjeno le v pravopisu, vendar manjka izpevek četrte kitice originala: „Te lakotne inu shejne, s dobruto vſe napolni, na offertnu, tar presvetnu s gnado nikdar neſpumni". Zakaj so izostale te breztendenčne vrstice, je uganka. Te postranske okolnosti se mi je zato zdelo potrebno navesti, ker smatrajo ne-

[4]) Elze, Die Superintendenten etc.
[5]) Križanič, Zgod. kat. cerkve pri Slovencih.

kateri — kakor že omenjeno — Kastelca za skladatelja (ki bi sam skladal napeve). Da pa Kastelec sploh ni bil glasbeno naobražen, smem sklepati iz tega, da za šestorico svojih napevov uporablja tri različne notacije, — podal jih je pač natančno tako, kakor jih je našel v treh različnih pesmaricah.

Da je Kastelec velik del svojega molitvenika kar prepisal iz Trubarja 1595, ne da bi ga le z besedico omenil, nam kažejo ostale iz slovenskih protestantskih pesmaric vzete pesmi, ki jim je pa Kastelec vzel le besedilo, ne pa tudi napeva. Te so: 1. Magnificat (naša št. 18) z napevom; — 2. Te Deum laudamus (naša št. 15,); — 3. Passion iz vseh štirih Evangelistov (naša št. 78); pri Trubarju je ta pasijon (z Dalmatinovim besedilom) tudi brez napeva, s pokazilom na napev št. 12: — 4) Psalm 15 (naša št. 91), ki je v slov. protestantskih pesmaricah tudi brez napeva (pri Kastelcu kot psalm 14); Trubar pokazuje na napev št. 32; — 5) Psalm 31 (pri Kastelcu psalm 30), naša št. 41; — 6) Psalm 51 (pri Kastelcu psalm 50), naša št. 43; — 7) Psalm 91 (Kastelčev 90), naša št. 93; v slovenskih protestantskih pesmaricah brez napeva, pokazano je na „ton" 25. ali 130. psalma; — 8) naša št. 55, tolažljiva pesem iz XI. poglavja Matevž.; — 9) naša št. 57; — 10) naša št. 58) — 11) naša št. 65.[6])

V navedenih pesmih se Trubar in Kastelec razlikujeta edinole v štetju psalmov. Kastelec jih šteje po latinskem prevodu, po vulgati, dočim so Trubar in njegovi sodelavci prevzeli Lutrovo štetje po grškem prevodu (versio Alexandrina).

Iz slovenskih protestantskih pesmaric je torej Kastelec vzel napev Magnificat s pesnitvijo Symphoriana Polliona v M. Kumprehtovem prevodu, razen tega brez napeva še 10 nadaljnjih tekstov. Ta „Canonicus Rudolphsbertensis„ ibidimque confr. Ss. Rosarii Praeses" je torej v polni meri izkoristil dovoljenje, ki ga je bil že škof Hren pri papežu izposloval za izvestne zaupnike, da namreč smejo rabiti krivoverske knjige, in si z nenavadno drznostjo prilastil tuje zasluge.

Napeva obeh Kastelčevih pesmi rožnega venca navaja A. Foerster v Ceciliji 1883 kot „staroslovenska", dočim je M. Hubad en roženvenški napev in tretji napev Marijine pesmi v večglasnem stavku izdal kot „Kastelčev napev". Vendar moramo tudi vse Kastelčeve melodije smatrati za izposojene.

18. stoletje.

Glasbenih, posebe cerkvenoglasbenih razmer slovenskih v 17. in 18. stol. dosedaj ni še preiskoval nihče. Vsi kronisti

[6]) O načinu uporabe, oz. o malih, poglavitno le pravopisnih izpremembah Kastelčevih govorim v svojih opazkah k posameznim napevom in pesmim.

poročajo, da se je glasba gojila o vsaki priliki, vsaki svečanosti. Čigava in na kakšni stopinji je bila ta glasba, o tem ne doznajemo ničesar. Šele začetkom 19. stoletja, ko so v Ljubljani začeli izhajati slovenski in nemški listi, zvemo nekaj več tudi o glasbenem življenju.

V 18. stol. izišle slovenske cerkvene pesmarice lahko delimo v 3 skupine. K prvi prištevamo pesmarico iz l. 1729. (Stržinarjevo), pesmarico Lavrenčičevo (1752) in „Mifionske Peſme inu Molitve", ki so pa izšle brez imena in letnice in brez navedbe tiskališča. V pesmaricah iz l. 1729. in 1752. so tudi napevi. V pesmarici 1729 je razen molitev in litanij 30 pesmi, med temi jih je 11 z napevi. Melodije so notirane s črnimi, oglatimi notami; c-ključ stoji pri 5 melodijah pravilno na 1. liniji, pri šestih pa napačno na 3. liniji.

Pesmarica iz l. 1752. ima 27 pesmi s 14 melodijami v isti notaciji kakor pesmarica 1729. Iz pesmarice 1729 je v Lavrenčičevo 1752 sprejetih 8 pesmi z napevi. Napake pesmarice 1729 so pri Lavrenčiču popravljene in tudi ključ stoji skoro vseskozi pravilno na 1., samo na nekaterih mestih pomotoma na 2. liniji. Zanimivo je, kako je v obeh knjigah napev k 16. pesmi preobražen, in sicer 1729 k besedilu: „O moi sveti Angel varih", 1752 pa: K' svetemu Missionu pridite". V starejši pesmarici ima melodija odločno a-molov značaj, v pesmarici 1752 pa stoje vse note za stopnjo niže s predznamovanim križcem v g-duru. Torej tudi v teh redkih k slovenskemu besedilu zabeleženih napevih nahajamo zgled, kako so se resni in svečani zvoki preobražali v vesele in vedre napeve. Anonimna zbirka „Mifionske Peſme etc" obsega 28 pesemskih tekstov, dalje litanije in molitve.

Večino tu natisnjenih pesmi je najti v pesmarici 1752, nekaj celo že v pesmarici 1729. Napevov pa ni tu nobenih.

Nadaljnja skupina pesmaric so edicije J. Repeža 1764, 1770, 1775. Kakor pravi v svojem predgovoru k izdaji 1770, je Repež l. 1757. izdal svojo prvo pesmarico, ki je obsegala 12 pesmi. Te pesmarice nisem mogel dobiti v roko. Izdaja 1764 ima 3 pesmi, izdaja 1770 jih ima 25 in izdaja 1775 12 pesmi. S to-le izdajo so skupaj vezane: „Zerkvene pejsmi etc. V Lublani 1788".

Napevov ni Repež nikjer zapisal. Iz nadpisov pesmi — posebno v obširnejši zbirki 1770 — pa lahko sklepamo na kakovost tedanjega cerkvenega petja. Italijanska opera in nemška instrumentalna glasba, ki jima je bilo, smemo reči, 18. stoletje „zlata doba", sta zmagovito šli po Evropi in sta naravno tudi med Slovenci pustili sledove. Melodije, ki so očarujoče in zavzemajoče potekale iz tega vira, so bile presladke, preljubke in zavedljive, a da bi ne bile izpodrinile onih idealnih tonov, ki so jih bili nemški reformatorji vzeli iz bogatega zaklada

katoliške cerkve, jih preobrazili, jih na novo poživili, jim dali novo obliko, nov ritem, duha in dušo in ki nam jih je Trubar očuval kot edino pravo cerkveno glasbo. „Na visho koker en Minuet“, „na visho koker ena od nove mashe, katera je na en hiter Minuvet narjena“, „na visho koker en ſtari laſhki Marſh“, ali „na eno gmain nemshko visho“, dà, celo „na visho koker ta gmain teh salublenih Peſem“ — takšni so bili napevi, po katerih naj bi se pele Repeževe pesmi.

Tem zlim razmeram ni doskočila niti zbirka „Osem inu shestdeset sveteh pesm, v Lublani 1775“ (Redeskini). K tem pesmim so na Dunaju l. 1776. v posebni izdaji izšli napevi, v slovenskih pesmaricah prvič tiskani z o k r o g l i m i notami, seveda še vedno s c-ključem. Tisk je nenavadno razločen in enakomeren, pri tem skoro brez napake, značaj pesmi pa je vseskozi prav veselosten. Triolni okraski, predudari, trilčki so zelo česti, skoro polovica melodij je v jasno veselem $^3/_4$plesnem taktu. Pesmi same so se po vsej priliki zelo razširile, kajti izšli sta l. 1795. (pri Mayerju v Kranju) in l. 1800. (pri M. A. Raabu v Ljubljani) novi, neizpremenjeni izdaji pesmarice iz l. 1775, pomnoženi samo z dvema mašnima pesmima (brez napevov). — Te tri zbirke jemljemo lahko v 3. skupino pesmaric 18. stol.

V vseh navedenih pesmaricah 18. stoletja ni nikakega sledu o slovenskih protestantskih pesmaricah. Omenil sem jih navzlic temu, da spoznamo elemente, ki so se favorizirali na mesto krivoverskih, prokletih Trubarjevih spevov. —

Važen sled o ostankih protestantskih cerkvenih pesmi je našel dr. V. Oblak pri koroških slovenskih protestantih l. 1895., namreč v novi izdaji Dalmatinovih: Karſzhanſkih molitev (1584) pod naslovom „Kristianske buquice etc'ki so l. 1784 izšle v Celovcu[7])

Temu molitveniku je prišitih 14 listov rokopisnih pesmi. Oblak meni, da so iz druge polovice 18. stol. Na teh listih so sledeče pesmi:

1) Kradka sastopna jſläga teh deſsetjh sapubadi (naša št. 2); — 2) Jogerske vere obilna jſlaga Truberieva (št. 5); 3) od koga inu sakaj je pridiga inu s. Kerſt gori poſtaulen (št. 9); — 4) Ena drvga nova duhovna peisen od kerſta ſkuſj Jurja Dalmatina (št. 10); — 5) Ena drvga peisen od vcezhierje Criſtusave skuſj Jurjia Dalmatina (št. 12); — 6) Ta stara boshizhna pjeſen prou tolmazhena, ampak nikar pouſod rimana, v' vſvojei Bjshi, kaker Tajiſta: Hvaljmo mj donas Boga; — 7) Ena drvga boshizhna pjeſsen (št. 20); — 8) Ena drvga boshizhna piesen od Lukesha Klinza tolmazhena (št. 21); — 9) Ta hvaleshna bvoshizhna pjesen slöshena ſkusi Jurjia Dalmatjna (št. 23); — 10) Ta stari passion od kristusavjga Terplienja inu Smerti (št. 24);

[7]) Let. Mat. Slov. 1895; Jagić, Archiv 1897. Gl. gori.

11) Ena volikanozhna piesen od Cristusaujga gorj v'ſtajenja, (menda št. 26); — 12) Velikanozhna peisen, v tej ſe prabi jnu u'vzhj, kakov prid inu dobruto je Crjſtus vſem vjerujm sh- (niega) martro inu gorj u'ſtajeniem od Smertj ſturil, odprabil in dobil, ſkusi P. Truberja (št. 27); — 13) Leta pieſen ſe more peti per obhajilu Criſtuſave vezhierje.

Pod 6) navedena pesem je v slovenskih protestantskih pesmaricah brez napeva in je prepesnitev himna „Dies est laetitiae".

Pod 11) navedena velikonočna pesem bi po nadpisu, kakor ga navaja Oblak, mogla biti naša št. 26 ali pa ona, ki pride za njo, brez napeva, „vulgaris Slavorum in Die Resurrectionis Domini cantus", prevod pesmi „Christ ist erstanden", ki smo jo našli tudi pri Sommaripi.

Po Oblaku so vse pesmi dobeseden prepis iz Dalmatinove izdaje 1584; po napakah, ki so v njih, sklepa Oblak z gotovostjo, da so bile prepisane iz pisane, ne iz tiskane predloge.

Za nas je to odkritje Oblakovo v toliko važno, ker iz njega lahko sklepamo, da so Trubarjeve pesmi še danes v rabi in (če ne pri vseh 13 pesmih, vendar pa pri nekaterih) tudi šc dotični napevi, ki so se po ustnem izročilu od roda do roda ohranili delj nego tri stoletja.

19. stoletje.

Glasba je v Slovencih v prvi polovici 19. stol. popolnoma pod vplivom italijanske opere in arije. Rossini vlada na ljubljanskem odru in z njim je prišla v gledališče in v koncertno dvorano cela vrsta italijanskih skladateljev. Prvi dve desetletji so v Ljubljani gojili še Haydna, Mozarta in Beethovna, že leta 1815. so uprizorili „Don Juana" in 21. marca 1823 izvajali „Stvarjenje" že vdrugič; 1821 pa že nastopa italijanska operna stagione, ki ob velikem navdušenju občinstva izvaja Rossinijevega „Edoarda e Cristino", dočim Weberjev „Čarostrelec", „to remek-delo nemške umetnosti", kakor ga imenuje izvestitelj, ob svojem prvem izvajanju 29. dec. 1829 publike ne zavzame prav nič.

Fantazije, kavatine, kvodlibeti, transskripcije, kovaška pesem s spremljevanjem pianoforta in nakovala, operni dueti in arije, to so koncertne programne točke; flavtisti, virtuozi na kitaro, lombardski igralci na mandolino imajo natlačeno polne koncerte; neki Mihevz igra 1837 fantazijo na t r i in š t i r i roke z **dvema** rokama — okus občinstva propada in smisel za pravo umetnost, za pravo glasbo izginja bolj in bolj.

In kakor posvetna, tako se je tudi cerkvena, duhovna glasba morala čutno dobrikati, ni mogla ostati brez lišpa, brez nakita.

Popolnoma osamljena so v tej glasbeni periodi izvajanja Haydnove maše za Cecilijin praznik (1830), Mozartovega rekvijema (istega leta) in Beethovnove maše v C za Cecilijin praznik (1832).

Cerkvena glasba onega časa ni nič drugega nego v cerkev prenesena italijanska koncertna in operna glasba, pa izvajana slabo, kar se da. Valčke, koračnice, operne arije, varijacije, odlomke iz „Fra diavola", „Zampe" in drugih so obdelovali tedanji organisti Kako zelo so takrat pozabili na ozbiljnost cerkvene glasbe in s kakšnimi sredstvi so jo izvajali, naj pokaže en sam kričeč zgled: maša z nemškim besedilom, ki jo je zložil P. Göttersdorfer, oskrbnik graščine Thernberg, in ki je v Ljubljani izšla l. 1816. Ta maša se je dala izvajati na 3 načine: *a*) z orglami in 4 glasovi; — *b*) z orglami, 4 glasovi in s spremljevanjem kitare; — *c*) brez orgel, s 4 glasovi ob spremljevanju mnogih kitar.

Določena je bila za „graščinske" in domače kapele in sploh za male cerkve na selih in celo za večje cerkve z ozirom na adventni in postni čas, ko ne pristoja šumna instrumentalna glasba.[8])

Kako se je tisti čas v cerkvi udomačila nekaka plesna glasba, nam kaže zbirka cerkvenih in posvetnih pesmi, ki se nahaja kot rokopis v arhivu „der Gesellschaft der Musikfreunde" na Dunaju; tu se končuje novoletna cerkvena pesem s sledečo poskočnico:

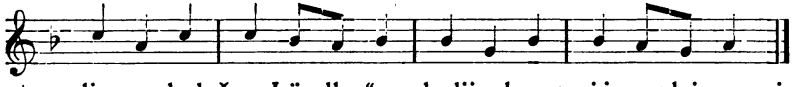

etc., ali pa sledeča „Ländler"-melodija k pasijonski pesmi:

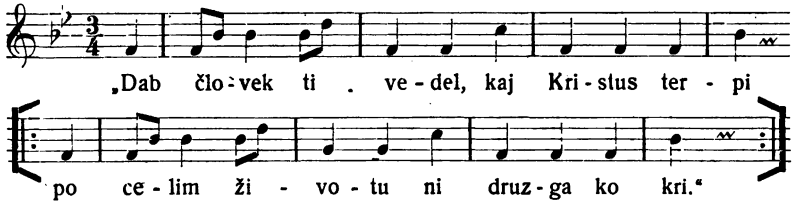

Take in slične melodije so bile koncem stoletja menda prav posebno priljubljene, kajti tudi Redeskini (1775) ima podobno se glaseče „cerkvene" napeve. Njegova pesem št. 18 se končuje takole:

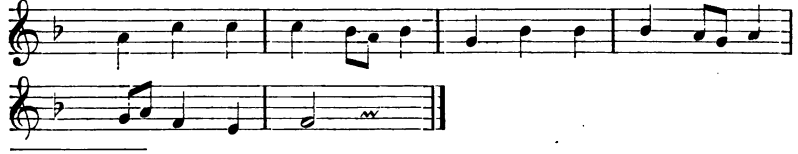

[8]) Vereinigte Laibacher Zeitung 1816.

Njegova št. 39 poskakuje tako-le:

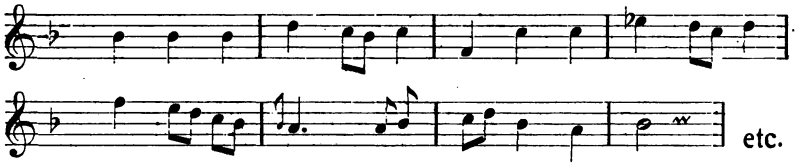

Tudi melodija št. 47 „Mati B. dobrega sveta" je prav taka, prav tako poskočna, kakor pesem za novo leto iz zbirke 1825:

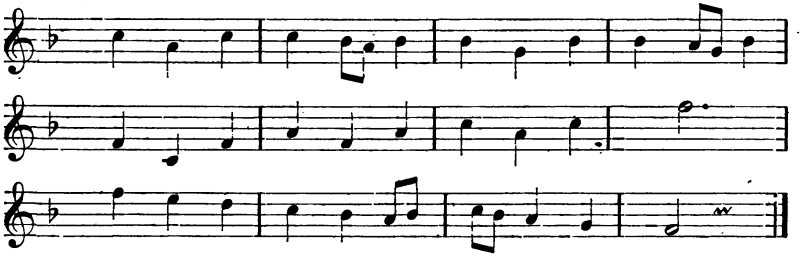

Ali je pač trobentni signal (5.—8. takt) dajala trobenta? Zadnja nota 4. takta je pri Redeskiniju tiskovna napaka: glasi naj se a.

Tudi sledeči valček je del Marijine pesmi št. 48:

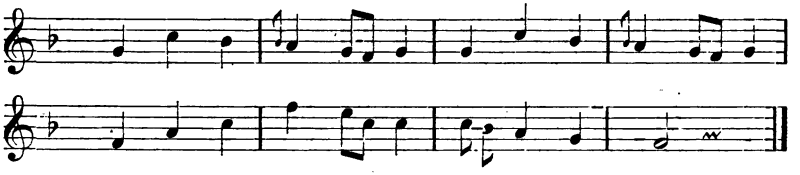

In celo pravi slovenski cerkveni skladatelj tega časa, Gregor Rihar (1796—1863) ki je ustvaril kupe cerkvenih pesmi, ki je bil vsaj pol stoletja gospodar slovenske cerkvene glasbe in ki je deloval na najmerodajnejšem mestu, na stolnem koru ljubljanskem, dalj nego 40 let kot organist in dirigent, je bil popolnoma pod vplivom laške glasbe, organisti in šomaštri pa so ga navdušeno posnemali in častili in širili njegovo „umetnost" do zadnje gorske vasice.

Ali se pri tem ni čuditi, če častitljive, resne in veličastne koralne melodije slovenskih protestantov niso popolnoma izginile iz naroda, če prav so cerkveni kori postali terišče najbolj razposajenega, najtrivialnejšega in najbanalnejšega glasbovstva?

Že iz omenjene rokopisne pesmarice, ki jo je našel Oblak pri koroških slov. protestantih, lahko sklepamo, da je narod v spominu ohranil napeve dotičnih pesmi; nadaljnji dokaz nam je M. Majarjeva pesmarica (Celovec 1846) s svojim orgelskim spremljevanjem. M. Majar je v štiridesetih letih prošlega stoletja prepotoval vse slovenske kronovine doli do benečanske

škofije videmske, kjer je takrat živelo nad 20.000 Slovencev. Hotel je zbirati cerkvene pesmi in njihove napeve, kakor jih poje narod. Kot sad tega potovanja je izšla l. 1846. „Cerkvena pesmarica" z 81 pesemskimi besedili, v posebni izdaji kot orgelska knjižica pa je izšlo 39 melodij s primitivnim, na klavirski način prirejenim spremljevanjem, ki ga je oskrbel neki Bauer, glasbe učitelj v Celovcu, ker M. Majar ni bil glasbeno dovolj naobražen, kakor sam pravi v predgovoru knjižice („jaz po nesreči muzike ne znam"). Važne so te melodije, ker so bile nabrane v narodu, ker so, kakor zatrjuje Majar, stare po „sto, dvesto, tristo let".

O dveh melodijah te Majarjeve zbirke smemo misliti, da sta prvotno pripadali slovenskim protestantskim pesmaricam. To je velikonočna pesem št. 26, ki pri Majarju v nakičeni obliki, živahnejšem ritmu in v zmanjšanih notnih vrstah kaže isti glavni značaj, molov tonski način in bistveno melodično naraščanje in padanje ter prehod v dominanto na koncu prve periode oz. prednjega stavka. Popolnoma enaka pa sta si teksta, oni, ki ga navaja Majar, in oni, ki pri Trubarju pride za našo št. 26 brez napeva, prevod pesmi „Christ ist erstanden", ki ga torej srečamo tu že v tretjič. Trubar, Sommaripa, Majar: 1584, 1607, 1846.

Trubarjeve pesmi manjka pri M. Majarju 5 zadnjih kitic, na mesto njih je postavil Majar 2 kitici o Mariji, prošnjo in zahvalo neomadeževani roži Mariji in vsej sv. rodbini.

Omenim naj, da je prva Majarjeva kitica o Mariji ona, ki jo je zapisal Sommaripa in ki je Trubar nima.

Sommaripa:

Maria diuizza
Ta bode naſſa pomochnizza
Nebeſcoga ladagna
Duzziſſa ſuetiga raia.

Majar:

Marija roža devica
Bodi naša pomočnica
Pri očetu nebeskemu
In vsmilenemu Jezusu.

Majar imenuje besedilo in melodijo „vsim Slovencem navadno". Čeprav bi že ponovno omenjena Marijina kitica dopuščala sklep na katoliški izvor pesmi, je vendar melodiji vir iskati vsekakor v slovenskih protestantskih pesmaricah; če te tudi mogoče niso prve spravile melodije med Slovence, pa so jo toliko širile, da je še za Majarjevih časov živela v narodu.

Težavneje je, našo št. 22 izkazati kot izvirnik druge melodije. Njen tonski način je molov, in že to kaže, da Majar ni zapisal kake posvetne slovenske narodne pesmi, ker so slovenske narodne pesmi vse v duru.

Že iz tega vzroka lahko domnevamo. da je izposojena. Majar jo imenuje „vsem Slovencem navadno". Ritem obeh melodij je različen, pri Majarju dvodelen, pri Trubarju trodelen. Vendar je ritmična člemba pri Majarju nepravilna in nepopolna, če že ni okrnjena. Zato je razloček v ritmu brezpomemben (saj razen tega izpreminjanje dvodelnega v trodelni ritem in narobe ni prav nič redkega). Važno je, da se obe melodiji enako in pogosto dvigata v dominanto in zastranjujeta v lidščino, čeprav je pri izvirni melodiji ta zastranitev zelo odločna in določna, pri modificirani pa le postranska.

Enako značilen kakor ta modulacija je nedostatek vsake druge, zlasti modulacije v dominanto. Krepko, ritmično in melodično izpreminjanje, figuracijo in resni vsebini melodije naravnost nasprotni nakit je smatrati za vpliv italijanskih oper in arij[9])

Poleg skladeb slovenskih organistov in učiteljev in poleg del Ettovih, Wittovih, Greithovih in Mihaela in Jos. Haydna je v Foersterjevi „Ceciliji" še 84 „starih", kojih skladatelji niso znani.

Med njimi je 19 preobrazitev gregorijanskega korala, 15 pa jih je označenih kot „staroslovenskega izvora". Štiri teh staroslovenskih melodij so vzete iz Kastelca 1682, ena izmed njih je naša št. 22 (Puer natus), in sicer močno prenarejena, ena za staroslovensko označena binkoštna pesem „Prid' sveti Duh" je nemška „Komm', heiliger Geist, o dritte Person", tako da smemo upravičeno dvomiti o izvirnosti ostalih 9 melodij. Izmed melodij, ki se nahajajo v slovenskih protestantskih pesmaricah, jih Foersterjeva „Cecilija" prinaša pet. To so naše:

Št. 18. Magnificat; označena kot staroslovenska; — št. 19. Dies est laetitiae; označena kot vzeta iz nemških pesmaric; — št. 20. Hvaljen bodi Jezu Krist; istotako iz nemških pesmaric; — št. 22. Puer natus; označena kot staroslovenska; — št. 23. A solis ortus cardine; označena kot preobrazitev gregorijanskega korala.

Št. 18, Trubarjev Magnificat, je Foerster vzel iz Kastelca 1682, št. 22 iz neznanega vira, ostale tri prejkone iz Wittove zbirke: „300 der schönsten geistl. Lieder der älteren Zeit, Regensburg 1869". Gotovo je le, da je Magnificat Trubarjev; Kastelic je melodijo vzel iz slovenskih protestantskih pesmaric, Foerster pa iz Kastelca. Samo za to melodijo so slovenske protestantske pesmarice dokazan vir.

[9]) Reformator cerkvene glasbe na Kranjskem, Anton Foerster, je l. 1868. ob malo ugodnih prilikah prevzel mesto stolnega kapelnika v Ljubljani. Učenec Bedř. Smetane, tudi akademično izobražen, je jasno uvidel, da je Slovencem treba temeljite reforme v cerkveni glasbi: Ustanovitev Cecilijinega društva, otvoritev društvene orglarske šole, „Cecilija". Foersterjevi požrtvovalni delavnosti na polju cerkvene glasbe je pripisovati, da se je v slovenskih cerkvah zopet uvedla prava glasba.

Petero melodijam, ki se nahajajo obenem v slovenskih protestantskih pesmaricah in v „Ceciliji“ — najsi že imajo svoj izvir v predreformacijski nemški narodni pesmi ali pa v gregorijanskem koralu — so dali obrazbo in oblíko, v kateri jih vidimo danes, protestantski reformacijski glasbeniki in po teh so se melodije splošno razširile. Posreden vir tem peterim melodijam so torej če ne slovenske, pa brezdvomno nemške protestantske pesmarice.

Slovenske protestantske pesmarice je zadnji uporabljal M. Hubad 1900.

Njegove izpremembe so starim našim pesnim zabrisale izvirni tonični in ritmični značaj.

Hubadova zbirka prinaša iz slovenskih protestantskih pesmaric sledeče melodije:

1. Našo št. 8, Trubarjev Oče naš; četveroglasen stavek za moški zbor; — 2) št. 60, kot „Bohoričeva pesem“ v $^3/_2$ in $^2/_2$ taktu, 4-glasen mešan zbor; — 3) št. 65, kot „Dalmatinova pesem“, melodija sama, brez stavka; — 4) št. 66, kot „Ivan Schweigerjeva“ pesem; tudi samo melodija; — 5) št. 69, kot „brez skladateljevega imena tiskana 1584“ v $^3/_2$ in $^2/_2$ taktu, stavljena za 6-glasen mešan zbor.

Ker je Hubad pri nazadnje navedeni melodiji št. 69 izpremenil ritmizacijo, je moral izpremeniti tudi mero in zato deklamuje namesto, kakor je v izvirniku:

Kaj žálujéš sercé mojé etc.

tako-le: Kaj žalúješ sérce móje etc.

Sklep.

Če v kratkih besedah povzamemo rezultat tega raziskavanja, vidimo:

Slovenski reformatorji niso samo ustanovitelji knjižnega jezika in spretni prevajalci, ampak tudi samostojni pesniki, in mnogo besedil slovenskih protestantskih pesmi je smatrati za izvirne pesnitve. Neutemeljeno in napačno pa je mnenje, da bi bili Trubar in njegovi sodelavci tudi melodisti, komponisti; melodije slovenskih protestantskih pesmaric marveč niso domače slovenske, temveč so brez izjeme vzete iz nemškega protestantskega cerkvenega petja, najsi imajo potem svoj izvor v katoliškem cerkvenem ali pa v nemškem ali češkem narodnem petju.

Teh melodij, ki bi bile brezdvomno postale prvi temelj našemu samotvornemu muzikalnemu razvoju, da jih ni ognju izročila protireformacija, slovenska glasbena literatura torej ne more smatrati za svoje.

Da je nekaj neznatnih ostankov teh melodij še dandanašnji razširjenih med Slovenci, v tem vidimo njihovo silo, silo glasbe!

Sledeče melodije so, evo, po vrsti in notaciji izdaje iz l. 1595. prenesene v današnjo notno pisavo.

K temu prenosu naj omenim sledeče:

Notacija melodij je v slovenskih protestantskih pesmaricah pogostoma netočna in pomanjkljiva. Ona mesta melodij, ki so se v izdajah 1550 in 1584 glasila drugače nego v izdaji 1595, so pri dotičnih melodijah naznačena.

Nepotrebne ali pa napačno postavljene pavze, ki si jih je razlagati z večglasnim stavkom nemških virov, sem izpustil, v „breves" raztegnjene začetne in končne note posameznih verzov sem primerno okrajšal, istotako v izdaji 1595 v „longa" raztegnjene končne note melodij; pri prenosu sem jim dal dolžino, ki jim pristoja po predznačenem taktovnem znamenju. Korone sem vseskozi izpuščal, tako tudi ob začetku melodij stoječe pavze, ako jih ni bilo treba za izpolnitev sklepnega takta ali vsled ponavljanja. Nemalobrojne tiskovne napake sem odstranil in popravil s primerno opazko na dotičnih mestih. K tiskovnim napakam prištevam tudi v izdaji 1595 se nahajajoče nepravilne razrešitve ligatur iz izdaje 1584. Najpravilneje so melodije notirane v izdaji 1550, najbolj netočno v izdaji 1595. Akcidencij nisem nikjer vpisal. Pomembnejše inačice proti nemškim virom sem po potrebi navedel. Naslove oz. nadpise pesmim podajem v celoti. Često mi je delalo težave podstavljanje besedila. Našim pesnikom in prevajalcem je šlo pogostoma le za to, da so dobili toliko zlogov, kolikor not je imela melodija. Pri melodijah, tekočih v načinu pesmi, je šlo lahko, prečesto pa je trpel metrum pri melodijah, nakičenih z melizmi in ligaturami; sedaj je zlogov preveč, drugič pa spet premalo; često se da pravilno podložiti le besedilo prve kitice, v poznejših pa glasbene zareze raztrgajo poedine besede. Ako je bilo v tekstu preveč besed, so Trubar in njegovi sodelavci — Trubar prav redko, njegovi sotrudniki pa često — kar brez ozira na ritem vkrpali eno ali več not, v nasprotnem slučaju pa so note kratkomalo izpuščali, kar je često provzročalo popolnoma napačne melodične zaključke. Zato je bilo včasih kar nemogoče, določiti mero. Pri nekaterih besedilih (n. pr. št. 47) je vsled izpuščenega nastopa (zavzdiga) jambska mera izpremenjena v trohejsko.

Najbolj nepravilna v gradnji verzov je št. 81 (brez melodije), ki ima v 1. kitici 7 vrstic s 50 zlogi, v 3. kitici 8 vrstic s 60 zlogi, v 4. kitici 9 vrstic s 63, in v 5. 9 vrstic celo s 66 zlogi, tako da je med 1. in 5. kitico razločka za 16 zlogov! —

So li bili naši pradedje glasbeno tako spretni pevci, da so znali različne kitice prilagodovati isti melodiji, ali pa niso bili boljši nego današnji pevci, ki po navadi ne pridejo čez prvo kitico?

Še nesigurneje oz. še težavneje je bilo, iz melodije določati shemo mere, ker so iz nemških pesmaric vzete melodije v naših pesmaricah prikrojene za besedilo s popolnoma tujo vsebino. Svoj prenos sem notiral v notnih vrednotah, ki so veljavne v današnji glasbi. Trubar je notiral, kakor je bila navada v prvi polovici 16. stol., ko je „semibrevis" glavna nota; v melodijah št. 39, 42, 55, 56, 57, 59, 60, 62, 65, 69 pa je že „minima" kot glavna nota; s črnimi notami je notirana št. 25, ki je samo v izdaji 1595. Ključ je c-ključ na 4. ali 3. črti; v f-ključu — pri vseh na 3. črti — so notirane št. 47, 60, 65; izdaje 1584 in 1595 imajo notni sistem z vseskozi 5 črtami, v izdaji 1550 so litanije notirane še na 4 črtnem sistemu z f-ključem na 2. črti. Končno naj še pripomnim, da latinski ali nemški začetki, ki stoje nad mnogimi pesmimi, nikakor ne pomenijo, da je slovenska pesem prevod imenovane latinske ali nemške pesmi; obratno prevodi so le izjema pri teh pesmih, ki so skoro vse svobodne prepesnitve ali pa tudi popolnoma nove pesnitve brez vsake zveze z nemškimi ali latinskimi v nadpisu imenovanimi pesmimi.

1. De creatione, imagine, lapsu et renovatione primorum parentum ex 1., 2., 3., 4. cap. Gen.

Ena peissen iz s. stariga pisma, kokove šege inu nature so naši pervi stariši Adam inu Eva bili, koku so zapelani, skaženi inu spet skuzi Cristusa ponovleni, od Primoža Truberja zložena inu popraulena.

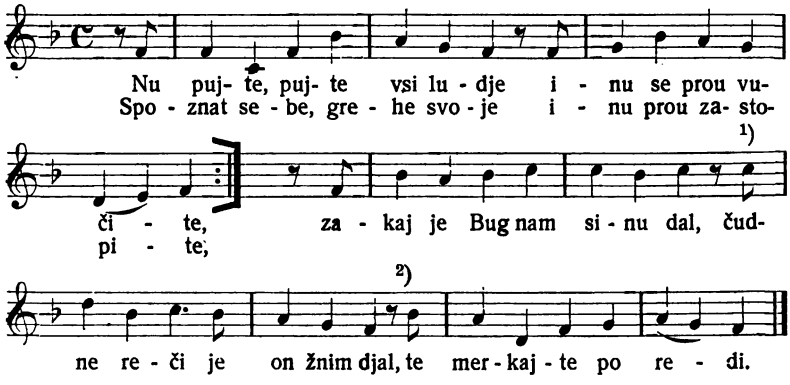

17 kitic.
[1]) Pri Waltherju 1524 tukaj nota es.
[2]) „ „ „ „ note a g c f.

Ta melodija se nahaja najprej v „Achtliederbuchu“: „Etlich cristlich lider etc. Wittenberg 1524“ k pesmi: „Nun freut euch liebe Christen gmein.“ Melodija se je brzo razširila in je prešla tudi v pesmarico Čeških bratov 1531, kjer jo je M. Weisse porabil za pesem: „O glawbig hertz gebenedey.“ Najti jo je v večini protestantskih pesmaric. Tonski način j o n s k i. — V slovenskih pesmaricah se nahaja že v katekizmu 1550, in sicer v enaki notaciji kakor 1584 in 1595. — Za tekst, pesem o izvirnem grehu, o padcu in odrešenju nisem zasledil predloge. Z nemško „Durch Adams Fall ist gantz verderbt“ jo je primerjati le v nje osnovni ideji in ker se razlikuje tudi od drugih pesmi o tem predmetu, jo moramo smatrati za Trubarjevo lastno pesnitev. — („Melodija 1574 je ista kakor 1584, razlikuje se le na dveh mestih notacija in izpisano znamenje repeticije, taktovno znamenje manjka in tudi pavza.“ Op. Hubadova).

2. Brevis ac dilucida Decalogi explanatio P. Truberi.

Kratka, zastopna teh desset zapuvid izlaga. Skuzi gospuda P. Truberia.

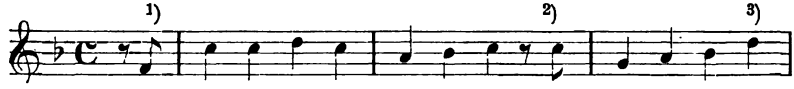

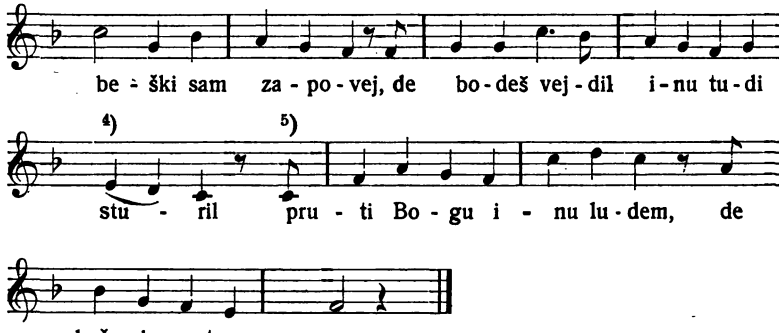

13 kitic. Izdaja 1584 brez takt. znaka. Monakovski rokopis: 1) brez nastopa; pri 2) nota f; pri 3) nota a;

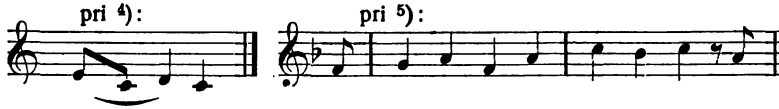

Triller 1555:

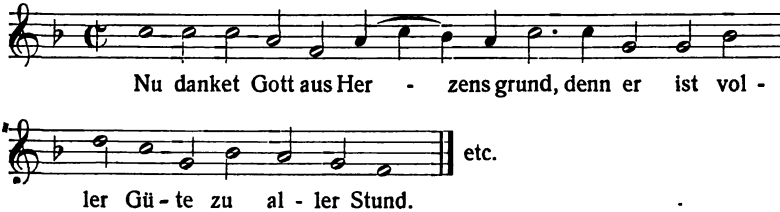

Obsequiale 1570:

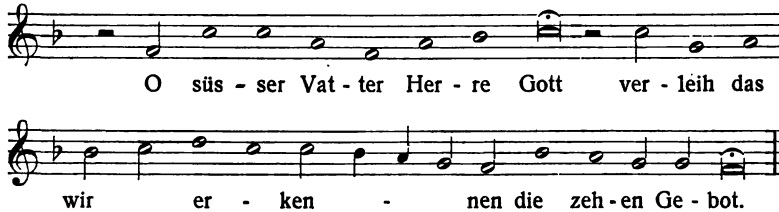

Erk priobčuje to jonsko melodijo iz nekega monakovskega rokopisa iz 15. stoletja k pesmi o 10 zapovedih: „O süsser Vatter Herre Gott, verleih dass wir erkennen die zehen Gebot." Najstarejše pesmarice, ki jo donašajo, so Trillerjeva 1555 in „Obsequiale, vel liber agendorum etc. Ingolstadt 1570", vendar se notacija Truberjeva razlikuje v mnogočem. Ker so dokazljivi tiskani viri te melodije iz dobe po Trubarjevem katekizmu 1550, kjer jo že nahajamo, se ne more imenovati vir, odkoder jo je vzel Trubar. Tekst je Trubarjeva pesnitev, svobodna razlaga desetih zapovedi po zgledu, kakor je izšla že v Erfurtskem Enchiridiju 1524 in potem pri Weisseju 1531. Od teh dveh „Dies sind die heiligen zehn Gebot" se razlikuje Trubarjev

tekst že po meri in po številu vrstic kitice. Takisto ni prevod peterokitične „O süsser Vater Herre Gott". — Za primerjanje navedem isto kitico Lutrovo iz Erf. Enchir., 5 kitica:

Du solt ehrn vnd gehorßam sein,
dem vater vnd der muter dein,
vnd wo dein hant yn dienen kann,
so wyrstu langes leben han.
Kyrioleis.

M. Weisse, 5. kitica:

Dein Eltern halt nach Gott in Ehr',
dien und folg ihn'n in guter Lehr,
veracht auch dein Seelsorger nicht,
noch den, so deinen Leib verficht.
Kyrioleis.

Trubar, 5. kitica:

Očeta, mater rad poštuj,
Duhouskih ter deželskih viših se buj,
Družina bodi tudi na vsem zvesta,
Da Bug bode per tebi stal,
Životu odlog dal.

3. Vetus Slavorum Decalogus, simplex textus vtcunque emendatus.

Te stare desset zapuvidi, nekuliku skuzi Truberja popraulene.

(1574: Te ſtare Sapuuidi, nakuliku skuſi Truberia popraulene. — Prepis Hubadov.)

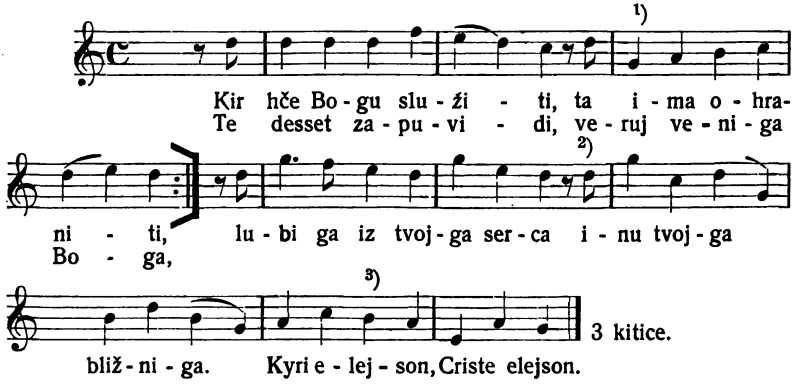

Izdaja 1584 brez takt. znaka.

Pri 1) stoje 1584 note h g. Odmor pri 2) manjka 1595. Pri 3) stoji 1595 nota dvojne trajnosti (brevis).

Melodija stoji v Achtliederbuchu, Wittenberg 1524 k pesmi: „Es ist das Heil uns kommen her" od Pavla Sperata z nadpisom: „Ein lied vom gesetz vnd Glauben gewaltiglich mit göttlicher Gschrift verlegt, D. Pauli Sperati". V Erf. Ench. 1524 stoji nad pesmijo: „Nu frevt euch lieben Christen gemeyn"; sledeča pesem „Es ist das Heil uns kommen her" ima nadpis: „Eyn hübsch lied D. Sperati auf den Thon, wie man oben singt „Nu frewt euch lieben christen gemein".

Pozneje ostane melodija izključno pesmi „Es ist das Heil uns kommen her". Trubarjeva notacija 1584 se natančno ujema z notacijo v Achtliederbuchu 1524 ali pri Walterju 1524. V izdaji 1595 stoje pri drugi vrstici namesto *d h g* note *d g a*, ki jih v nemških pesmaricah ni nikjer najti. Iz prvotne miksolidske melodije se je tekom časa naredila jonska, le prva vrsta z značilnim *f* je ostala nedotaknjena. Že Raselius 1589 priznava „daß in dem zweiten Theile es insgemein corrupt gesungen, und in die jonische Singart sey verändert worden". (Walterjev Mus. Lexikon). — Tekst, ki ga natančno ni dokazati v nemških pesmih, je bil vsekakor med narodom na Kranjskem že razširjen, že pred reformacijo, ker Trubar rabi nadpis „Vetus Slavorum decalogus". Po vsebini se da primerjati z Lutrovo pesmijo „Mensch wiltu leben seliglich" s 5 štirivrstičnimi kiticami, a se od nje razlikuje že po številu kitic in vrstic (tri šestvrstične kitice z refrenom: Kyrieleison). Ta melodija in melodija pod št. 7 sta v nemških pesmaricah isti. Trubar je tu pod št. 3 izpustil vrsto not pred Kyrie, ta-le pa manjka zopet pri št. 7, ki je potemtakem dobila nepravi konec.

(„Melodija je 1574 precej drugače nego 1584." Op. Hubadova).

4. Symbolum apostolicum ad verbum.

Apostolska karšanska vera, od bessede do bessede.

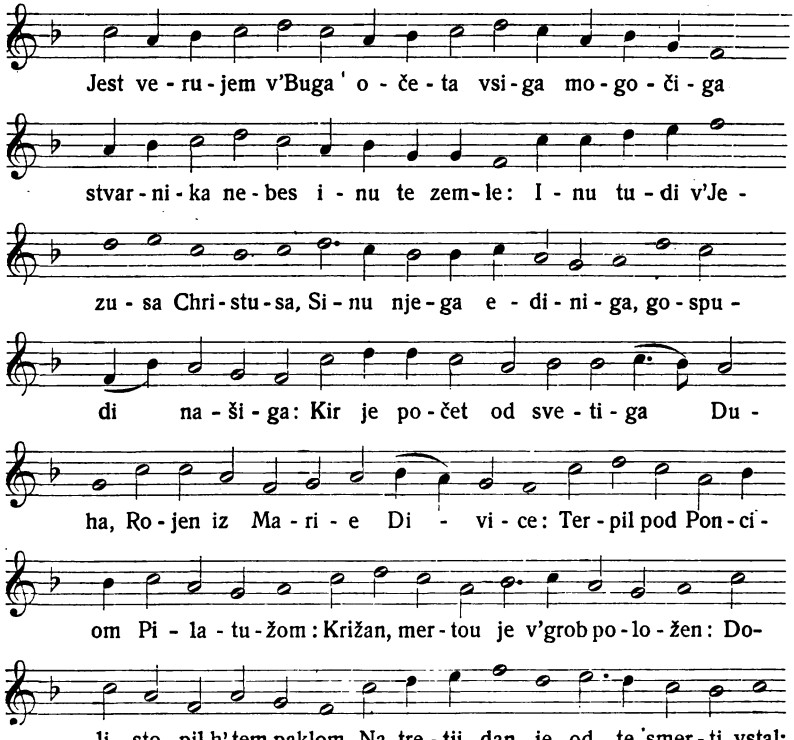

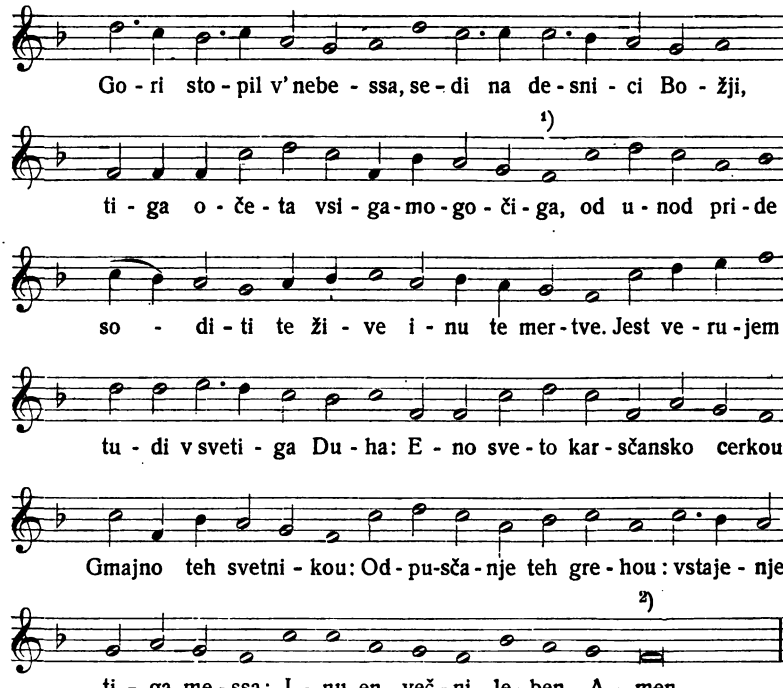

[1]) Izdaja 1595 ima tu g, očividno tiskovna pomota.
[2]) „ 1584 „ „ g, „ „ „

Melodija, jonska, je izšla, dasi z raznimi razlikami, najprej v „Teutsch Kirchenampt, Strassburg 1525" v koralnih notah z nadpisom „Folget die Predig, darnach der Glaub". To je pretvorba ambrozijanske melodije simbola. Potreba mnogobrojnih večjih in manjših razlik od melodije v „Kirchenamptu" je nastala iz podložbe prevedenega prozajskega teksta, ki je prinesel več ali manj zlogov nego nemški izvirnik „Ich glaube in Gott". Prevodilec nemškega teksta, ki je najbrž izvršil tudi izpremembe v melodiji, ni imenovan. (1574 ima po Hubadovem prepisu v 1. vrsti: veruio. Gl. sledečo pesem! Ur.)

5. Symboli Apostolorum Paraphrasis.

Jogerske vere obilna izlaga Truberieva.

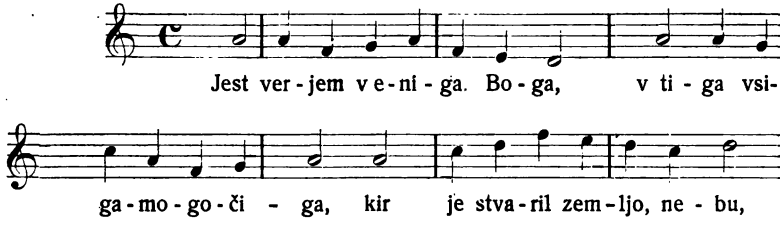

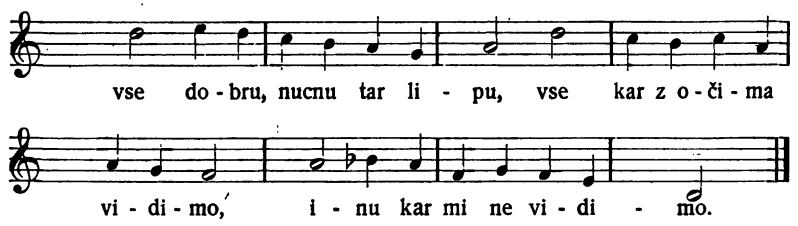

12 kitic. V izdaji 1550 predznačen vseskozi *b*.

Ta melodija je spadala izprva k Lutrovi „Vater unser im Himmelrreich" in je izšla prvič v Köpphlovi pesmarici 1537; pozneje pri Schumannu 1539, Klugu 1543, Babstu 1545 itd. L. 1545. je Sebaldus Heyden na to melodijo spesnil svojo pesem: „Ich glaub an den Allmächtigen Gott"; s to pesmijo jo je najti pozneje in tudi Trubar jo je vzel z njo. Melodija gre v tretji vrstici za malo terco čez ambitus dorške, kar se je baje zgodilo radi besed v prvem nemškem verzu „ruffen an" „ad exprimendum animi ardorem", kakor je menil Walther v Mus. Lex. (Vater unser im Himmelreich, der du uns alle heißest gleich, Brüder sein und dich ruffen an"). To prestopanje oktave pa je sploh posebnost dorskega tonskega načina (Kümmerle). Melodija je najbrž vzeta od neke posvetne narodne pesmi; na to kaže označba v Waltherjevi pesmarici 1544 „Vater unser, auff Berckreyenweiss". Pri Trubarju nahajamo melodijo že 1550 v prvi izdaji, in v poznejših neizpremenjeno, povsem enako nemškemu izvirniku. Pri Seb. Heydenu, ki ga je Trubar prevedel, ima ta pesem 12 kitic, istotako i pri Trubarju. A dočim je Trubar na novo zložil svojo drugo kitico: „on je s' ozhaki govuril", je iz Heydenove šeste in sedme kitice naredil le eno, svojo sedmo, tako da je ostalo število kitic isto. Vendar je prevod Trubarjev čisto svoboden. Za zgled Heydenova osma kitica:

Ich glaub an Gott den heyligen Geyst,
der vns die götlich warheyt weyst,
der vom Vatter vnd Sun außgeth
vnd durch Propheten hat geredt,
der vnserm Geyst auch zeugnuß gibt
das Gott vns als die Kinder liebt.

Pri Trubarju:

Jest verjo v svetiga Duha,
Kir gre od Synu od oča,
Žnima en Bug ene časti,
nas vse živi, trošta, sveti:
Skuzi preroke oznanil,
vse tu kar je Jezus sterpil.

6. Symbolum Lutheri, translatum per Sebastianum Krelium.

Doktoria Martina Luteria vera.

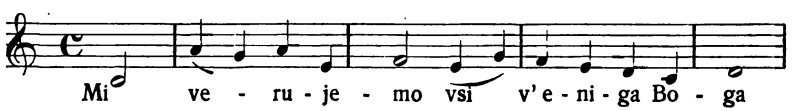

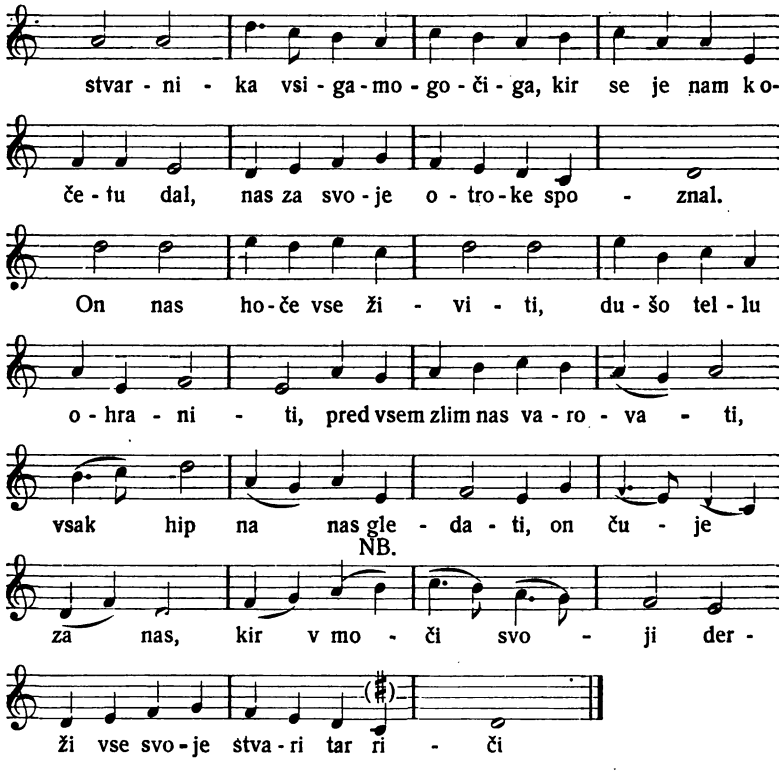

3 srokovani stavki.

Podložba teksta pri NB. po izdaji 1595.

Ta cerkveno-liturgiška dorska melodija je predreformatorska in jo je v nje bistvenih sestavinah našel Hofmann pl. Fallersleben v nekem vratislavskem rokopisu iz l. 1417. To je ena izmed onih treh melodij, („Jesaia dem Propheten das geschah", „Wir glauben all an einen Gott", in „Ein feste Burg"), o katerih misli še Winterfeld, da so sigurno iznajdene od Lutra. V protestantskih pesmaricah se nahaja najprej pri Waltherju 1524. Prešla je tudi v katoliške pesmarice, Vehe 1537, Leisentritt 1567. Slovenski tekst je dobeseden prevod Lutrove „Das deutsche Patrem" s tremi kiticami, kakor je pri Waltherju 1524. Seb. Krelj je prevzel melodijo neizpremenjeno, kakor jo je našel v nemških pesmaricah.

7. Textus orationis dominicae, rhythmice et paraphrastice expositus.

Kratka izlaga tiga oča naša od Truberja.

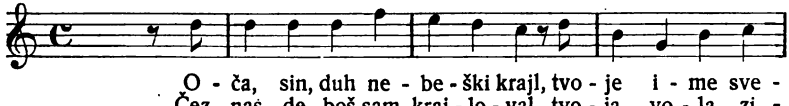

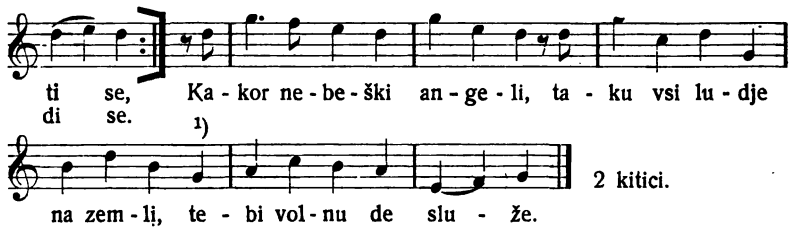

Pri 1) stoji 1584 minima brez prejšnjega odmora.

Melodija, ki je kot št. 3 vzeta za „Decalogus", je tu vzeta k „Očenašu", pri drugi vrstici *d h g* namesto *d g a* v št. 3, verno po nemški predlogi. Za tekst nisem našel, dasi priobčuje Wackernagel sam 17 raznih očenašev, nobene nemške predloge. Rastoči zvršetek melodije kaže nje nepopolnost. Prim. št. 3.

8. Orationis Dominicae longior et perspicua interpretatio.

Tiga oča naša obilna zastopna izlaga, skuzi Truberja.

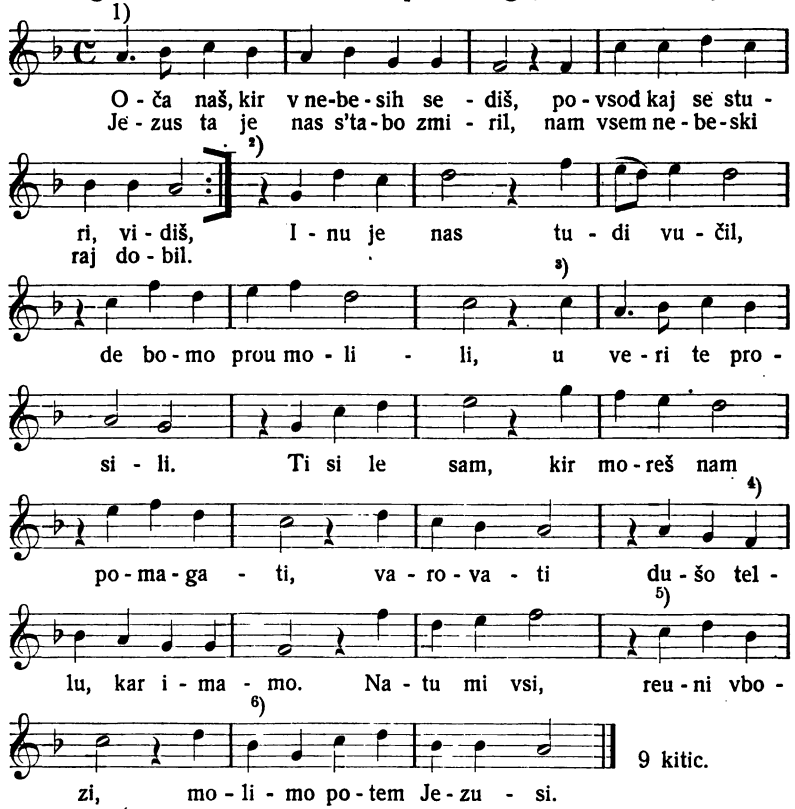

[1]) Weisse 1531 : 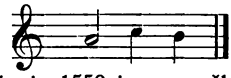

[2]) Se glasi pri Trubarju 1550 in v nemških pesmaricah :

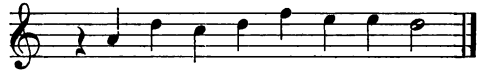

[3]) Ta nota *c* nemških izvirnikov manjka v vseh izdajah Trubarjevih; sledeči verz ima po tem v vseh kiticah le po 6 zlogov.

[4]) Pri Weisseju in drugje je tu nota *a*.

[5]) Izdaja 1550 ima ta zvršetek :

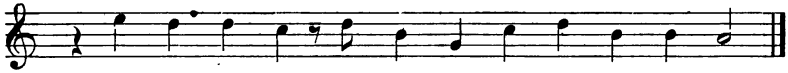

Nemške pesmarice :

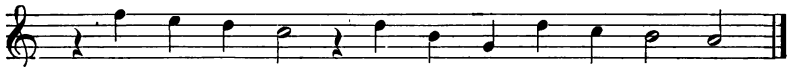

Pri [6]) stoji 1584 tiskovna pomota *a*.

Oče naš.

Stavek Mat. Hubada, 1900.

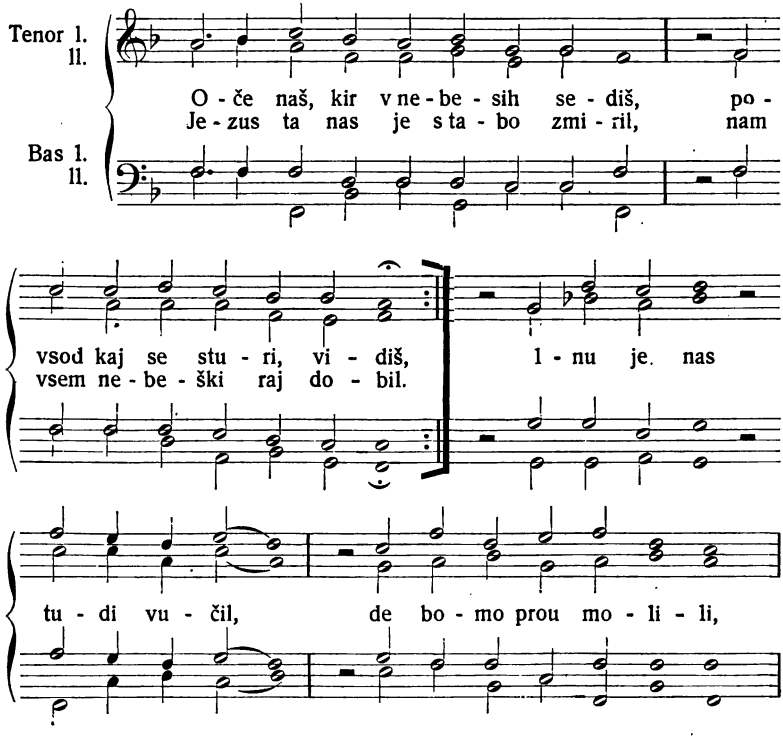

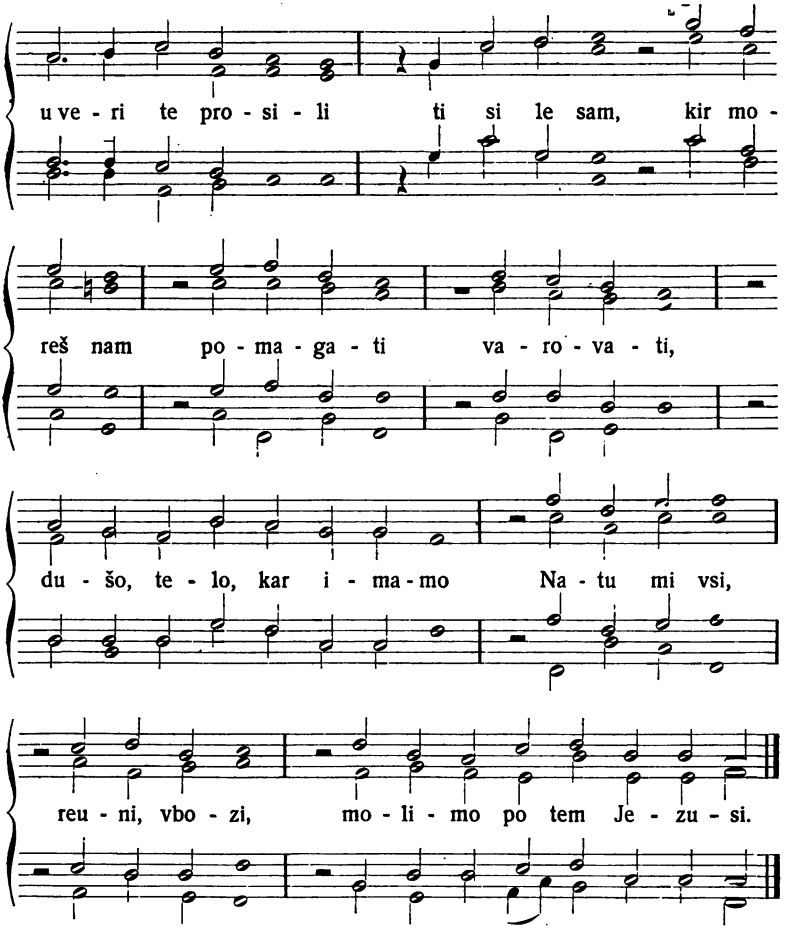

Melodija frigijska, „mojsterski spev" s konca 15. veka k tekstu „Maria zart von edler Art", je v obliki „O Jesu zart in neuer Art" 1531 prešla v pesmarico Čeških bratov in potem v evangeljske pesmarice. Trubar je to melodijo sprejel že v Katekizem 1550, a je nasproti nemškim virom prvo in drugo vrsto melodije v izpevku (Abgesang) skrčil v eno; vsekakor je s tem hotel omogočiti, da bi se melodiji dal podložiti tekst vseh kitic. Izdaji 1584 in 1595 imata na tem mestu pač melodijo pravilno natisnjeno verno po nemških pesmaricah, radi odmora pa, ki je tu postavljen med člene melodije, se morajo raztrgati besede 2., 3. in 4. kitice. Nadalje je Trubar iz začetne note, raztegnjene v brevis, naredil dve noti (pri nas a in b); s tem je jambska mera 1. in 3. vrstice izpremenjena v trohejsko. Za tekst Trubarjev z 9 kiticami nisem našel vira. Za vzorec je služil Trubarju „Das Vater vnser kurtz ausgelegt vnd jnn gesangweis gebracht. d. M. Luther", ki je v pesmarici Schumannovi 1539. Ta obsega 9 šestvrstičnih kitic in se začne vsaka nova vrstica z eno prošnjo „Očenaša", istotako pri Trubarju; vendar je vsebina zelo različna. Ta „Očenaš" je izšel v harmonizaciji M. Hubada in v izdaji „Glasbene Matice" 1900; harmonije hočejo ugoditi strogemu à capella —

stavku, zlasti po ostentativno mnogih praznih kvintah, a vsa melodija je pomotoma shvačena kot jonska s terčnim začetkom in zvršetkom (zato tudi harmonizacija ni prava); v istini je melodija frigijska.

9. De institutione verbi et baptismi, et quis eorum usus seu finis, per Truberum.

Od koga inu zakai je prediga inu s. karst postaulen.

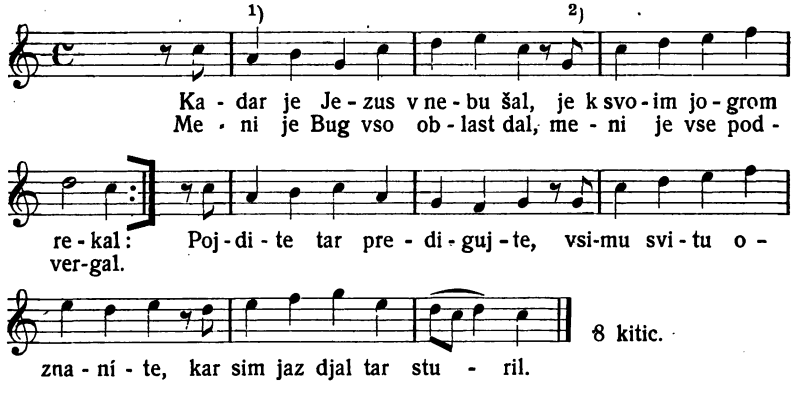

Pri [1]) ima Walther 1524 noto *h*. Pri [2]) ima Trubar 1550 noto *a*.

Ta jonska melodija se nahaja v Walterjevi pesmarici 1524, dalje pri Klugu 1535, Babstu 1545, a k besedam Lutrovim o 14. psalmu: „Es spricht der Unweisen Mund wol". V pesmarici Čeških bratov 1544 je s pesmijo: „O höchster Gott von Ewigkeit". Za tekst Trubarjev manjka direktna predloga.

10. Ena druga nova duhouna peissen od s. Karsta.

skuzi Jurja Dalmatina.

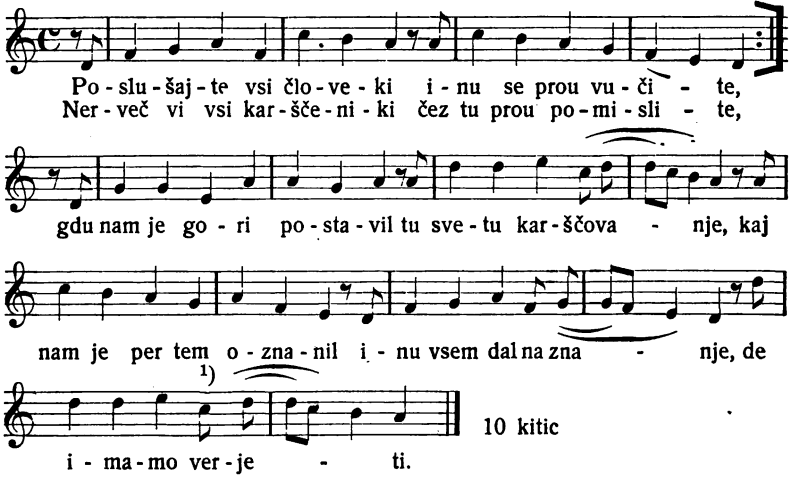

Pri [1]) Walther 1524.:

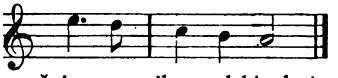

Ta melodija, ki zvršuje nepravilno eolski, dasi se sicer kreta v dorskem tonskem načinu, je v Waltherjevi pesmarici 1524 dodana Lutrovim besedam: „Es wollt uns Gott genädig sein". Pri Klugu 1543 pa jo nahajamo s krstno pesmijo Lutrovo: „Christ unser Herr zum Jordan kam", ki je 1541 posebe izšla v tisku brez melodije. S to so jo pozneje sploh rabili. V pesmarici Čeških bratov je uporabljena za pesem „Ein newe bahn wir alle han", pri Leisentrittu 1567 za pesem: „Aus hartem Weh klagt menschlich G'schlecht." Dalmatin je prevedel Lutrovo krstno pesem s 7 kiticami, a je zamenil prvi dve kitici, tako da je Lutrova prva kitica pri Dalmatinu postala druga. Razen tega je Dalmatin dodal tri zadnje kitice. Druga kitica Lutrova se glasi:

So hört und merket alle wol,
Was Gott heisst selbst die Taufe,
Und was ein Christen glauben soll
Zu meiden Ketzerhaufen etc.

Prim. gornjo Dalmatinovo prvo kitico!

11. Quid sit coena Dominica, et de ejus legitimo usu.

Od te večerie ali prave Maše Jezusove, gdu inu koku je to isto postavil, inu koku se ima dèržati, skusi Primoža Truberja.

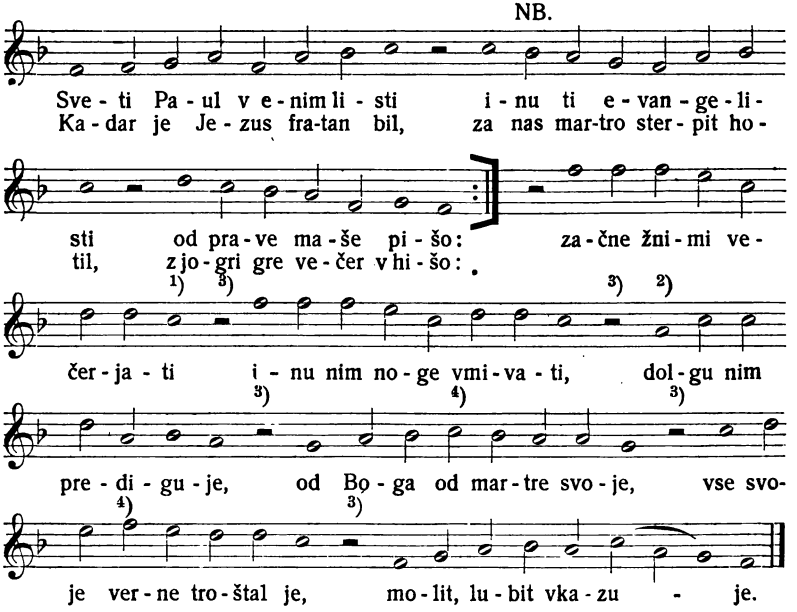

7 kitic.
Pri NB. 1595 pomotoma minima.
[1]) Strassburg 1525 in Trubar 1550 tu *A*.

[3]) 1525 in 1550 tu:

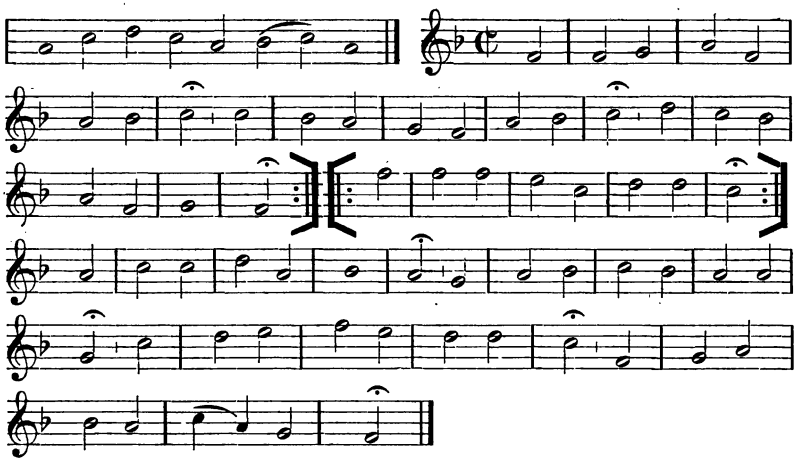

[3]) Ti odmori so samo 1550. [4]) 1550 pri tej noti pika, semibrevis z minimo.

Melodija, jonska, je bila že v tretjem delu Straßburškega „Kirchenampta" 1525 pri besedah M. Greiterja o 119. psalmu: „Es sind doch selig alle, die im rechten Glauben wandeln hie". Melodija je redka. L. 1544. je izšla v Nürnbergu s pesmijo: „Als Jesus Christus unser Herr" posebe v tisku, „die einsetzung vnd brauch des heyligen Abentmals Jesu Christi vnsers Herrn inn gesangs weis gestellt. In des Passions Thon. Durch S. Heiden." Ta pesem je imela 8 kitic: izmed teh manjka pri Trubarju 4. kitica. Trubarjevo notiranje 1550 se popolnoma zlaga s Straßburškim „Kirchenamptom"; v poznejših izdajah je finalna nota 7. vrstice *c* mesto prvotnega *a*, s tem dobi osma vrstica, ki je ponavljanje sedme, isti konec s to-le.

12. Ena druga peissen od večerje Cristuseve,

Jheſus Chriſtus vnſer Heiland, etc. Skuzi Jurja Dalmatina.

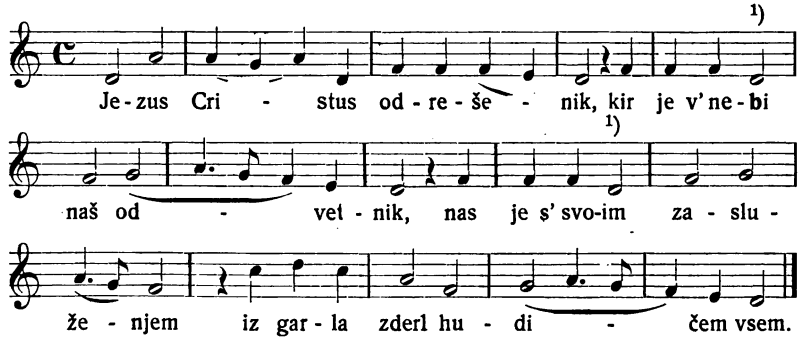

12 kitic.

Pri [1]) v Erf. Ench. nota *f*. Znak takta manjka 1584.

Ta dorska melodija (po lat. himnu „Jesus Christus nostra salus“) je prvič v Erf. Ench. 1524 k Lutrovi pesmi: „Das Lied S. Joh. Hus gebessert“ Pri Waltherju 1524 jo je najti dvakrat, v peteroglasnem in v čveteroglasnem tonskem stavku. Pozneje v večini, tudi katoliških pesmaric. Lutrova pesem ni samo prevod latinskega himna; še celo to, da ji je ta-le osnova, se da spoznati le na malo mestih. Tako je tudi Dalmatinov prevod v vseh kiticah povsem svoboden in se vsebina slov. pesmi ne ujema popolnoma niti z nemško niti z latinsko. Razen tega je Dalmatinova tretja in zadnja kitica celo samostalna; tretja posebno poudarja evangeljski nauk o obhajilu: „Im Brot gibt er uns seinen Leib, im Wein sein Blut, das wir alle trinken sollen“, nasproti katoliškemu nauku, po katerem se deli obhajilo le v eni obliki. Primera prevoda: Lat. izvirnik:

Jesus Christus nostra salus
quod reclamat omnis malus,
nobis in sui memoriam
dedit hanc panis hostiam.

Luther:

Jheſus Chriſtus, vnſer Heyland
der von vns den tzorn Gottis wand,
durch das bitter leyden ſeyn
halff er vns aus der helle geyn.

Prim. Dalmatinovo gornjo kitico!

13. Tu kratku Agnus Dei, se more per obhaili trikrat po redi pejti.

Skusi M. Kumprechta.

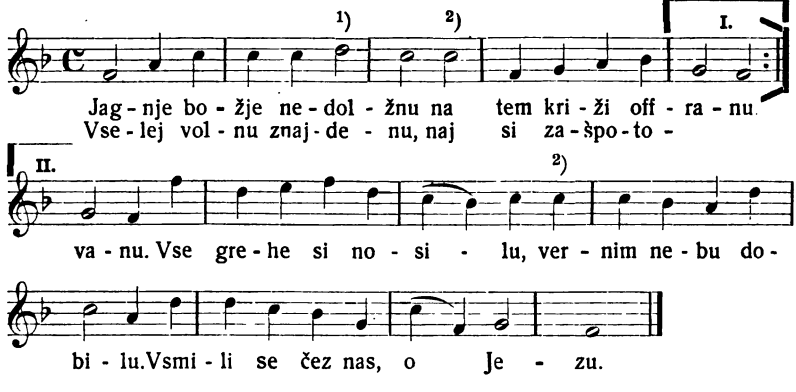

Znak takta manjka. Pri [1]) trajnost note podvojena. Pri [2]) odmori odstranjeni.

Za to jonsko melodijo navaja Meister kot najstarejši vir Spangenbergov „Kirchengesange deutsch“, Magdeburg, 1545, dočim jo stavi Winterfeld v Mih. Lottherja „Geistl. Lieder und Psalmen“, Magdeburg 1540 in Kümmerle v „Christliche Kirchenordnung“, Erfurt 1542. Pripisuje se Nic. Deciju, ki je zložil tudi tekst, izišel še l. 1531. v rostoški pesmarici. Melodija je pesemska pretvorba „Agnusa Dei“ iz gregor. petja. Slovenski tekst je dobeseden prevod nemškega:

O Lam Gades vnschuldich
am stam des crutzes geſlachtet,
All tydt geuunden düldich,
wo vil du wordest vorachtet,
All sünd heſſtu gedragen,
ſys moſte wy vortzagen.
Erbarm du vnſer, o Jeſu. (Rost. Ges. B.)

V katol. pesmaricah 16. veka ne stoji nikjer niti tekst niti melodija; šele pri Cornerju 1631 z več varijantami v melodiji. — Luter ni sprejel te pesmi v pesmarice, ki jih je uredil on sam. Njegov v „deudsche Messe vnd Ordnung gottisdienst, Wittenberg 1526" predpisani „Agnus Dei" je prozajski prevod lat. „Agnusa Dei": „Christe, du Lamm Gottes, der du trägst die Sünden der Welt".

14. Spet ena peissen po obhaili Cristuseve večerje: Gott sey gelobet vnd gebenedeiet. etc.

Skuzi J. Dalmatina.

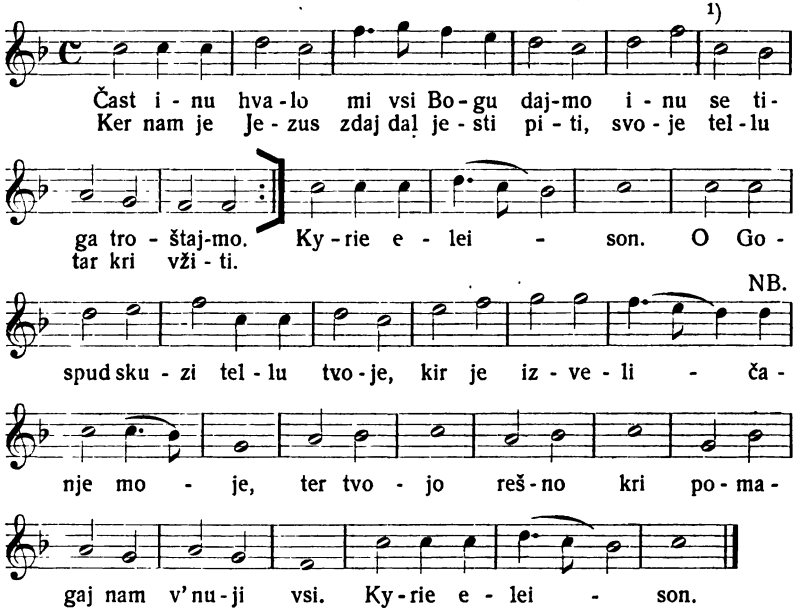

3 kitice.
Pri NB 1595 note dvojne trajnosti.
Pri 1) Walter 1524 in Leisentritt 1567 tako:

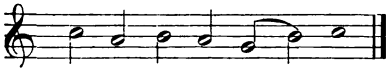

Melodija in prva kitica teksta: „Gott sei gelobet und gebenedeit" sta predreformatorska. Luter je pridržal to prvo kitico v obrazbi Miltenberškega Processionala s konca 15. veka in je dodal dve novi kitici. Ta nova pesem

je z melodijo vred pri Waltherju 1524 in v Straßburškem „Kirchenamptu“ 1525, potem skoro v vseh pesmaricah. Pri Veheju 1537 ima 5 kitic, prva je vzeta iz Miltenberškega Processionala, ostale je dopesnil Vehe ali eden izmed njegovih sotrudnikov. Ta peterokitična pesem je prišla potem v poznejše katoliške pesmarice. — Osnovni tonski način melodije je miksolidski, pa pade dvakrat (vsakikrat pred Kyrijem) na spodnjo kvinto, na jonsko; po najranejšem viru pa se melodija na koncu druge vrstice dvigne k osnovnemu tonu. Ono pevanje (z zastranitvijo v jonščino), ki ga opažamo najprej pri Veheju 1537 in s čigar notacijo se slovensko pevanje ujema do zadnje note, je bilo pozneje vobče razširjeno. Ob splošni težnji, cerkvene tonske vrste izpremeniti v naš dur in mol, se tudi ta melodija na „nekaterih mestih ni pela čisto in po tem modu (namreč hipomiksolidskem), ampak se je s pomočjo fisa, ki se hoče insinuirati zlasti v konec (v našem notiranju vsled transpozicije *b-h*), pela izpremenjena in modum hypoionicum“. (Waltherjev Mus. Lex.). — Naš Dalmatinov tekst se zlaga z Lutrovim trokitičnim; le v prvi kitici na mestu: „Herr durch deinen heiligen Laichnam, der von deiner Mutter Maria kam“ ne omenja Dalmatin Marije; namesto tega pravi: „Leichnam, der meine Erlösung ist“ — „poprava“ po evangeljskem nauku.

15. Te Deum laudamus, per Sebastianum Krelium.

S. Ambroža inu Avgustina vera inu hvala Božja.

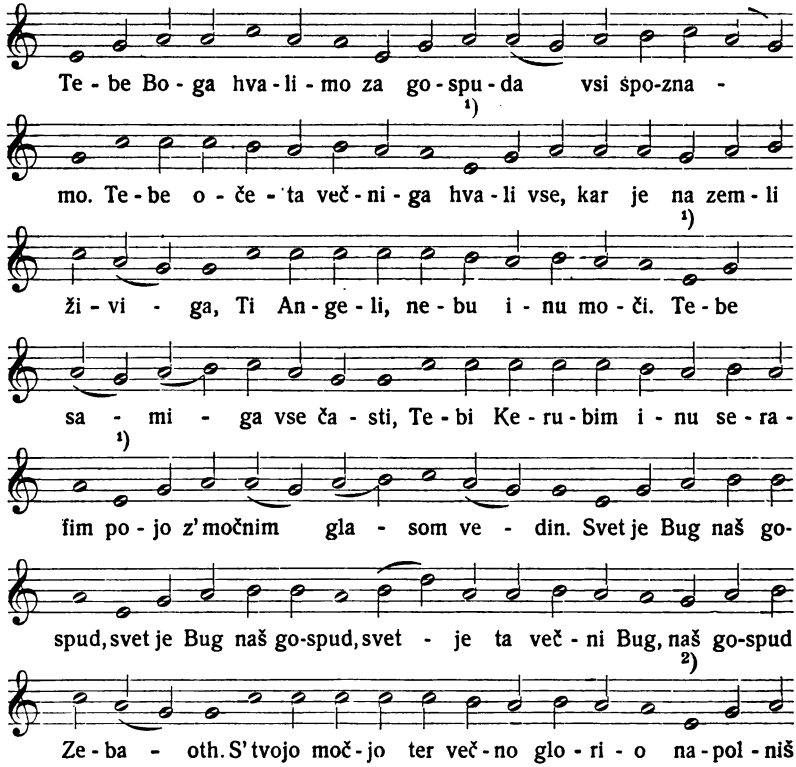

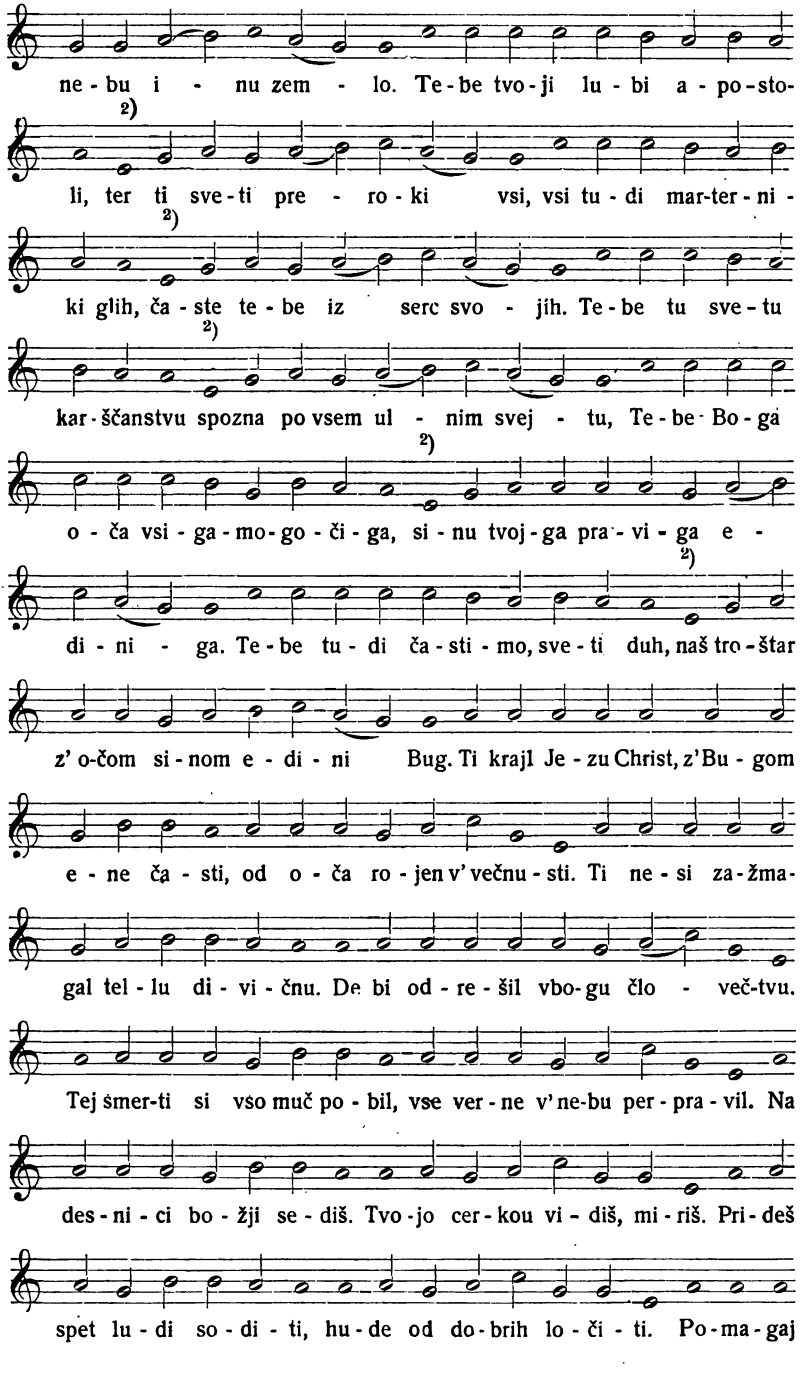
ne - bu i - nu zem - lo. Te - be tvo - ji lu - bi a - po - sto -
2)
li, ter ti sve - ti pre - ro - ki vsi, vsi tu - di mar - ter - ni -
2)
ki glih, ča - ste te - be iz serc svo - jih. Te - be tu sve - tu
2)
kar - ščanstvu spozna po vsem ul - nim svej - tu, Te - be Bo - ga
2)
o - ča vsi - ga - mo - go - či - ga, si - nu tvoj - ga pra - vi - ga e -
2)
di - ni - ga. Te - be tu - di ča - sti - mo, sve - ti duh, naš tro - štar
z' o-čom si - nom e - di - ni Bug. Ti krajl Je - zu Christ, z' Bu - gom
e - ne ča - sti, od o - ča ro - jen v' večnu - sti. Ti ne - si za - žma -
gal tel - lu di - vi - čnu. De bi od - re - šil vbo - gu člo - več-tvu.
Tej smer-ti si vso muč po - bil, vse ver - ne v' ne-bu per - pra - vil. Na
des - ni - ci bo - ži se - diš. Tvo - jo cer - kou vi - diš, mi - riš. Pri - deš
spet lu - di so - di - ti, hu - de od do - brih lo - či - ti. Po - ma - gaj

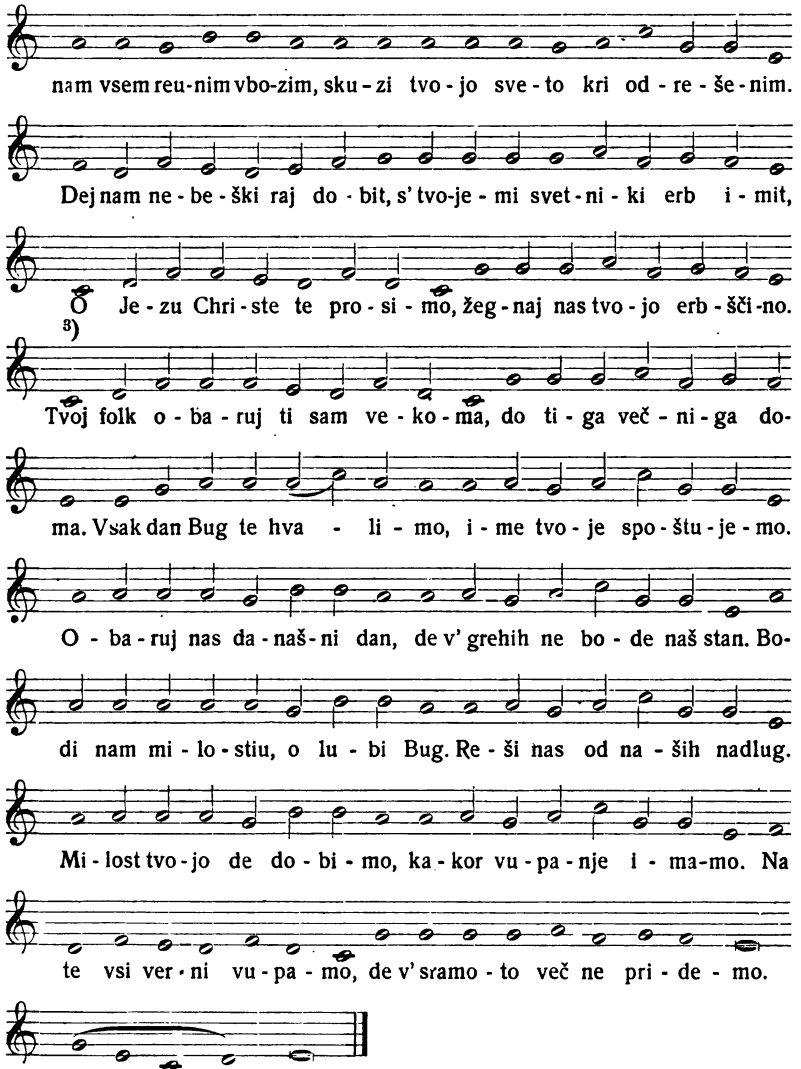

Vse sklepčne note verzov 1584 z ⌒

[1]) Te note *e* manjkajo v nemških pesmaricah.

[2]) Začetek teh vrstic pri Babstu *a*.

[3]) Pri Babstu:

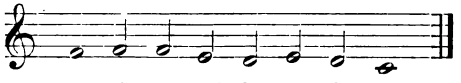

Melodija, poenostavljena predreformatorska melodija „Te Deuma", se nahaja naprej pri Klugu 1535, v enakem notiranju potem pri Babstu 1545.

V svoji zgradbi se strinja z gregorijansko, premda se ta-le na mnogih mestih razločuje po svojih okretih in melizmih. Lutrov tekst je prvi metrični prevod ambrozijanskega slavospeva iz 4 stoletja. Ta slavospev se more le v prvotno-posebnem smislu imenovati himnus; zakaj ambrozijanski slavospev ni metričen; niti ne razpada v kitične razdelke niti imajo vrstice izvesten metrum in tudi ni njegova melodija nikoli dobila poljudno-narodne oblike pesmi, dasi se je nekoliko pretvorila. Lutrov prevod daje vsaki vrstici večinoma 4 dvige v jambski meri, vendar prideta tudi dva dviga brez padca med seboj drug za drugim. Seb. Krelj je čim najverneje rabil Lutrove besede; vendar prevod na mnogih mestih ni dal istega števila dvigov, zato se je morala tudi melodija v mnogih vrsticah podaljšati, skrajšati ali več ali manj izpremeniti. — Glavni tonski način frigijski, ki v svoji zvezi z dorskim in jonskim ni samo primeren za žalovanje in pokoro, ampak tudi za najsvečanejše, najozbiljnejše vero- in slavospeve, kakor je baš „Te Deum". (A. B. Marx, Lehre von der mus. Compos.). Kastelic (1682) donaša str. 457.—458. ta „Te Deum laudamus, po Kranski", popoln z neznatnimi razlikami; brez not.

16. Ena stara molitou h Bogu očetu, sinu inu s. duhu, u velikih nadlugah.

Tolmačena skuzi M. Kumprechta.

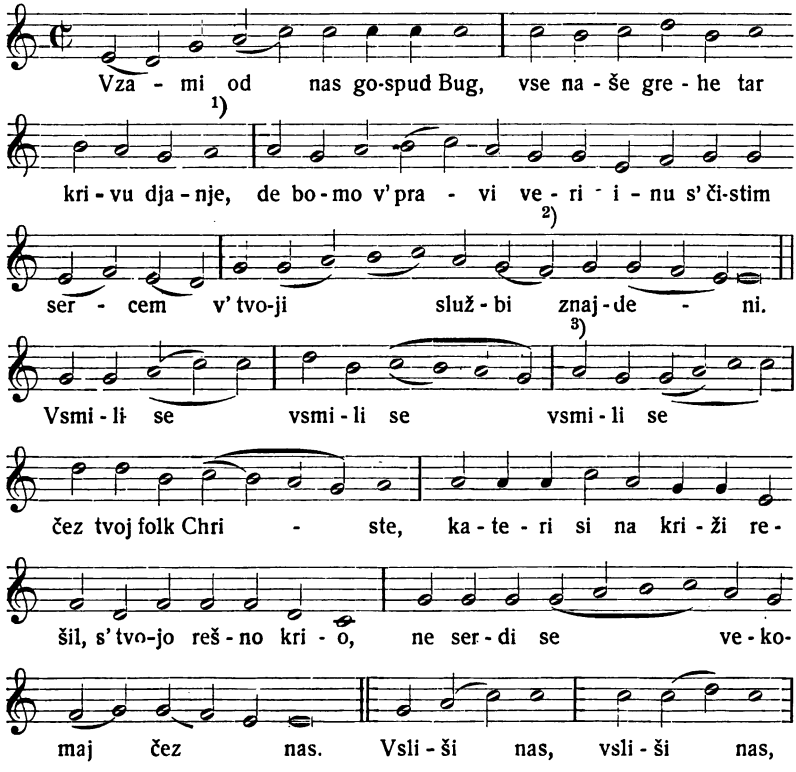

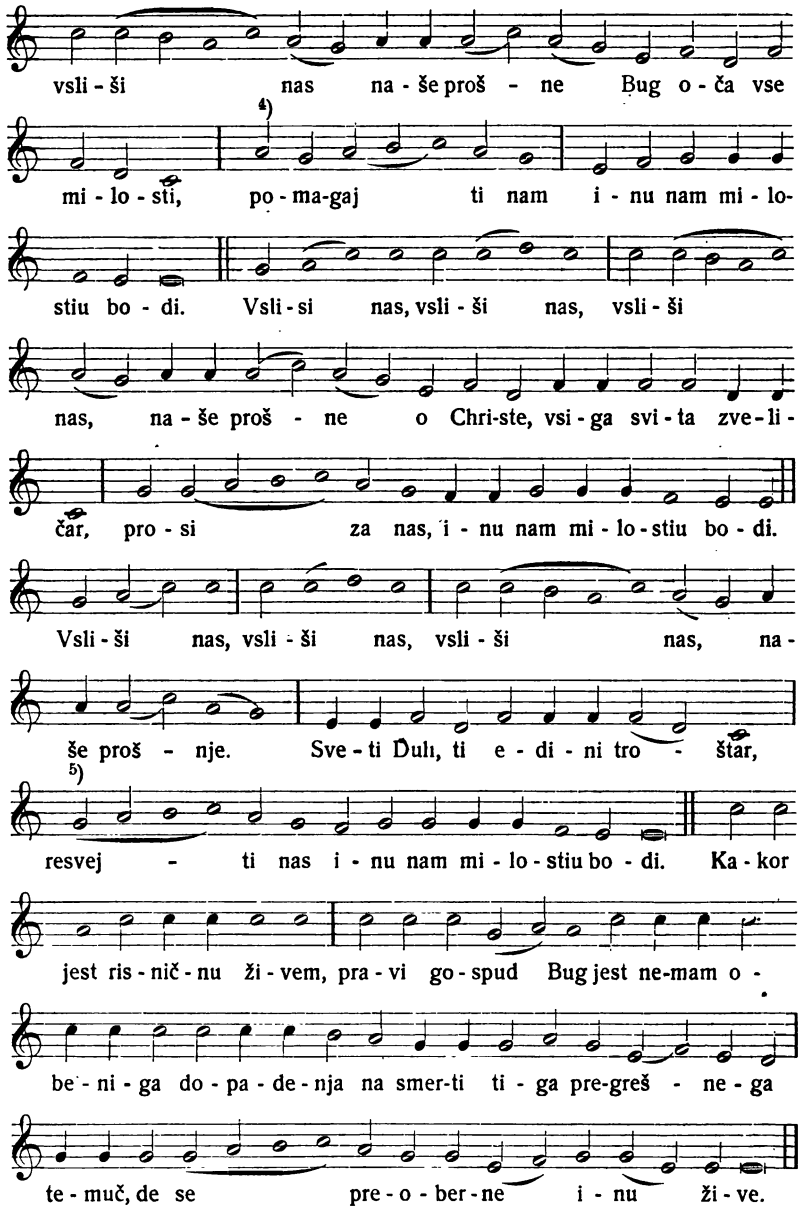

[1]) Pri Leisentrittu prav.

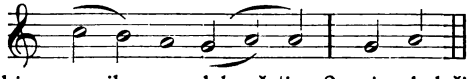

Ta verz bi se pravilno moral končati z 2 *a* in sledeči začeti z *g*.

[2]) Leisentritt tu noto *e*.
[3]) Ta *a* spada pravilno k prejšnji ligaturi, kakor ad 1).
[4]) Bi vsekakor moralo biti *g*.
[5]) Tu manjka *g*, kakor gori pri: prosi sa nas.

„Aufer a nobis Domine", ki je le v zadnji izdaji slovenskih pesmaric, je izšel v enaki notaciji najprej v pesmarici Strassburg 1559 kot „kleine Litanei", pri Leisentrittu 1567 z nadpisom: „Das Aufer a nobis, Deutsch". Z latinskim tekstom brez melodije je bila pesem izšla v Psalmodiji Luke Lossija 1553. Po Kümmerleju je melodija zabeležena v göttinškem primerku Spangenbergovih „Kirchengesenge" 1545 in datovana z letnico 1555. Slovenski tekst je veren prevod nemškega. Podložba teksta pod prevzeto melodijo je na mnogih mestih nenatančna. Tako je pri nekaterih členih melodije preveč not, oz. premalo zlogov, potem pa je zopet treba ligature razvezovati, da se dado podložiti vsi zlogi. Tudi je pri Kumprechtu isto mesto pri ponavljanju notirano z drugimi notnimi veljavami nego prvič in so mnoga mesta pokvarjena.

17. Letania, ali gmajn molitou za vsiga karščanstva nadluge.

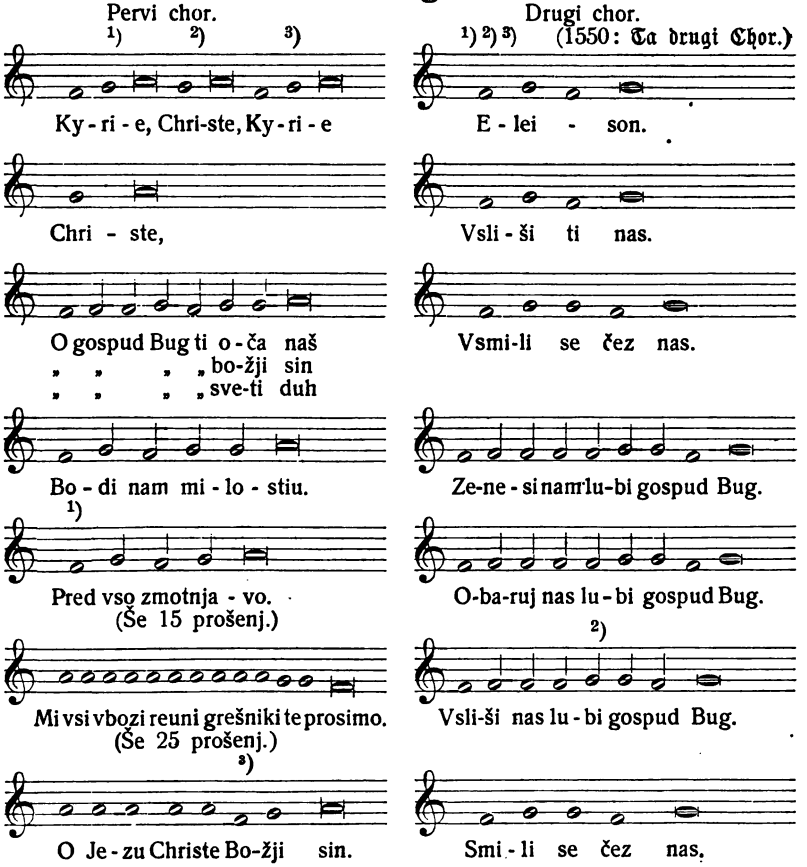

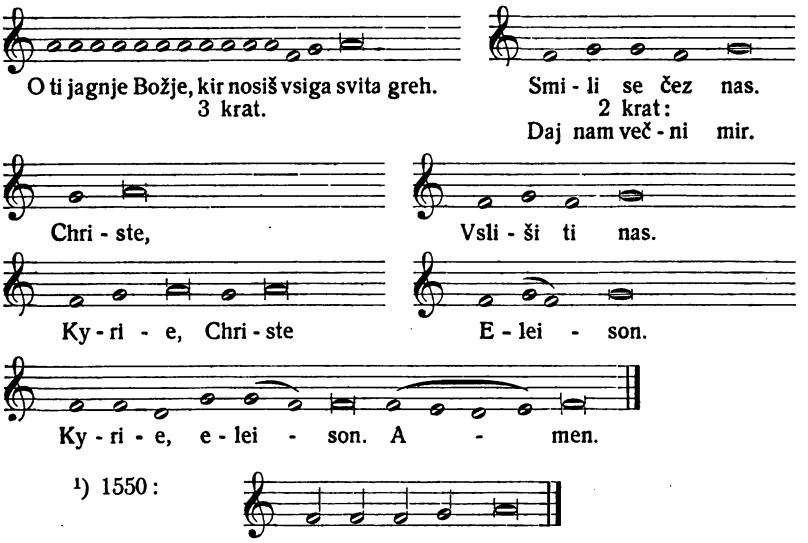

[1]) 1550:

[2]) 1550 tu dva *a*, vsekakor tiskovna pomota.

[3]) 1550 tu *g* namesto *f*. V izdaji 1584 so vse finales breves s korono, 1550 in 1595 longae brez korone. Notacija 1550 *F*-ključ na drugi črti, 1584 in 1595 *C*-ključ na tretji.

Luter je želel, da bi se litanija, ki jo imenuje zelo koristno in blagrovito (litania, quae nobis videtur valde utilis et salutaris), očuvala tudi v evangeljski cerkvi; zato jo je l. 1529. nemški na novo izdelal in njegova obdelba je splošno obveljala. Tiskana je melodija najprej pri Babstu 1545. Z nebistvenimi izpremembami jo je Trubar sprejel že v prvi Katekizem 1550, v *F*-ključu notirano na štiričrtni sistem. 1584 prinaša vse sklepne note z 𝄐. — V tekstu, ki ga je Trubar sicer natančno prevedel, je z ozirom na provincijalne razmere vpletel nove prošnje za odvrnitev turških čet in prevaja tudi prošnjo: „Für Krieg und Blut uns bewahr" s „Pred to silno Tursko vojsko" (Vor dem gewaltigen Turkenheere). — Da mu katoliški škofje in duhovniki niso bili več nikaka avtoriteta, priča prevod prošnje: „Alle Bischöfe, Pfarrherren und Kirchendiener in heilsamen Wort und heilsamen Leben behalten", v: „Vse cerkvene služabnike per tvoji besedi in v brumnim svetim lebni ohraniti" (Alle Kirchendiener in Deinem Wort etc.) (V izdaji 1574 sta dve litaniji, vsaka v dveh zborih: Litania versa per Truberum, „stara"; Litania in alio Tono. Gmain Proshne v drugi vishi, Truber, „Tubinska". *Hubad.*)

18. Hvaležna Peisen D. Marie.

Magnificat anima mea Dominum skuzi Marco Kumprehta.

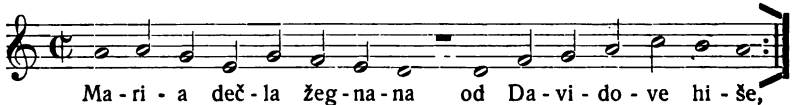

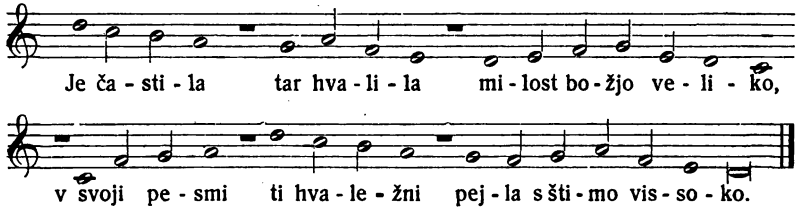

6 kitic.

Ritmično ob primerni zvedbi (redukciji) nategnjenih začetnih in zaključnih not.

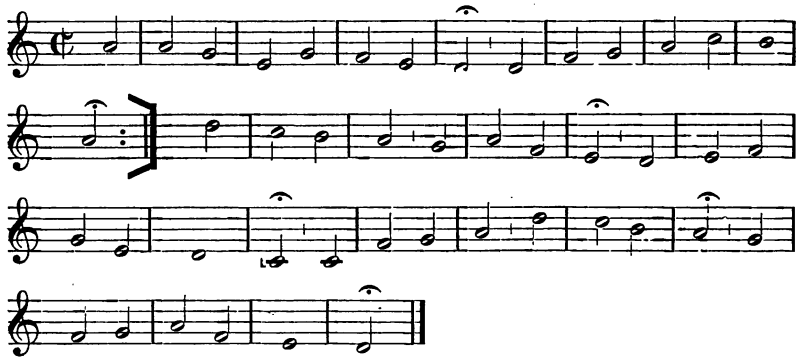

Stavek A. Försterja 1884:

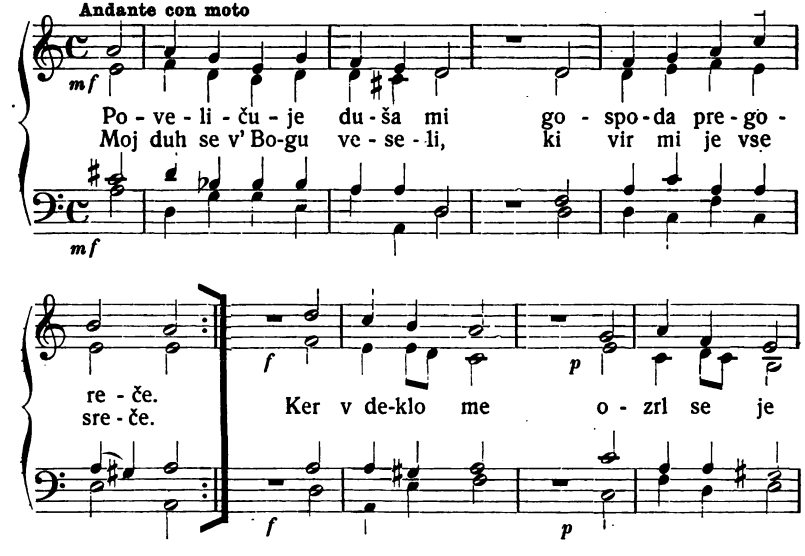

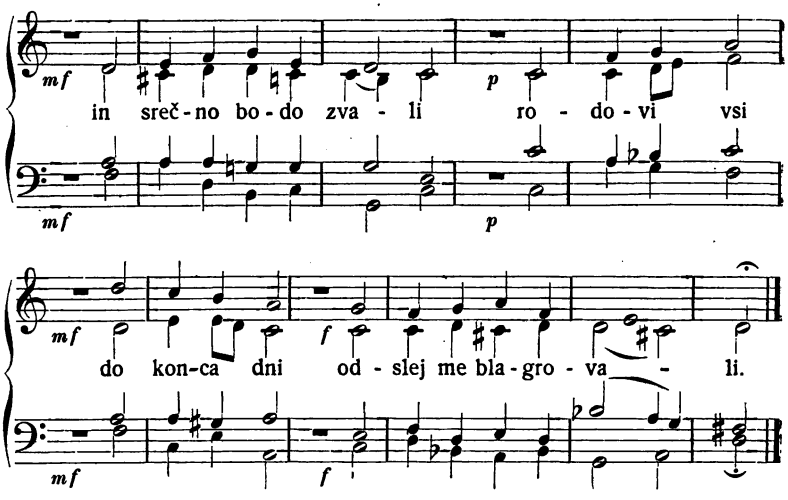

3 kitice.

Ta melodija, dorska, je izšla najprej v Straßburškem „Kirchenamptu" 1525 k pesmi: Mein Seel erhebt den Herren mein". Melodija in tekst, ki ga je zložil Symphorianus Pollio, se nahaja v večini pesmaric 16. in 17. veka. Slovenski tekst je svoboden prevod nemškega, razen tega sta prva in zadnja, šesta kitica dodani. Ta magnificat se nahaja v neizpremenjeni notaciji in z istim tekstom — le izpevek (drugi del) 4. kitice je izpuščen — v M. Kastelčevih „Bratouskih buquicah 1682" z nadpisom „Peifsen Marie Divice, Magnificat", istotako v istem notiranju v A. Foersterjevi pesmarici „Ceciliji" 1884, tu s tremi prepesnjenimi kiticami, in sicer med spevi, kateri da so „staroslovenskega porekla", katerih avtor ni znan. A. Foerster je vzel melodijo iz Kastelčevega molitvenika.

19. In die natali Christi cantinena, per Truberum.

Na božični dan, od cristuseviga rojstva ena peissen.

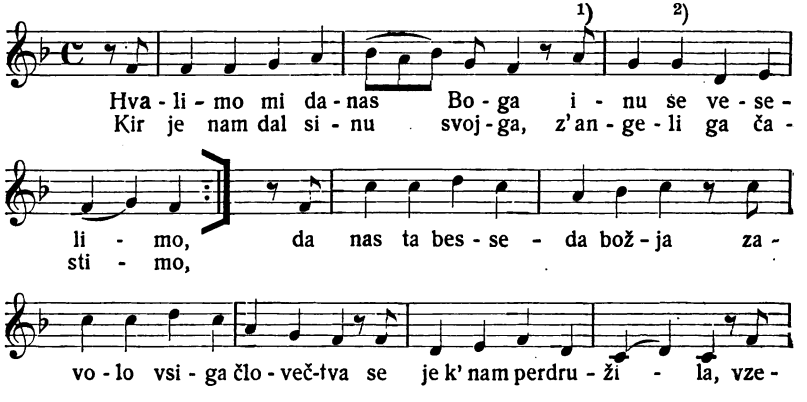

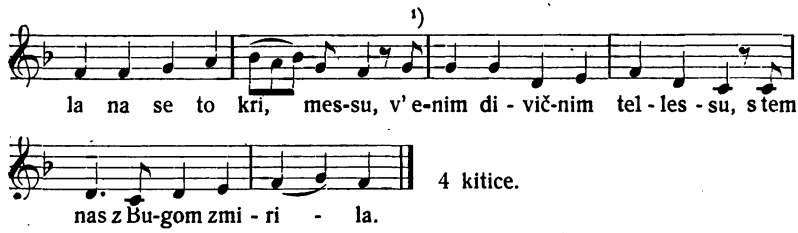

[1]) Ta nota manjka v virih.
[2]) Tu povsod *f* namesto *g*.

Cecilija 1883. Četveroglasno od A. Försterja.

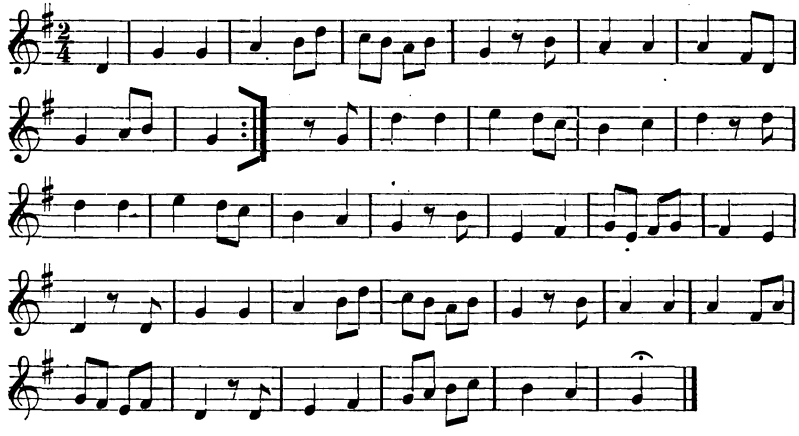

Ta jonska melodija, ki je prvotno, dokazna že v 15. veku v nekem rokopisu mestne biblioteke Trier, spadala k poljudni enokitični božični pesmi: „Ein Kindelein so löbelich", je izšla pri Klugu 1535 k ponemčeni latinski: „Dies est laetitiae" z 8 kitícami; pri tem je kitica „Ein Kindelein so löb." druga; potem pri Veheju 1537 s 4 čisto različnimi kiticami in v večini protest. in katol. pesmaric. Trubarjeva notacija se od najstarejšega tiskanega vira, Klugove pesmarice, razlikuje v tem, da se pri Tubarju zvršetki melodije v drugi, sedmi in zadnji vrstici dosezajo padajoče, pri Klugu pa je kadenciranje s spodnjim tonom. Pri Waltherju 1537 je k pesmi „Der Tag ist so freudenreich", 1524 je pri Walterju ni. — Za tekst Trubarjev s 4 kiticami nisem mogel najti vira. Niti je prevod osmerokitične pesmi: „Der Tag der ist so freudenreich", niti osmerokitične: „Die Zeit ist nu gar freudenreich" (1544), niti pesmi iz 15. veka: „Der Tag der ist so freudenreich" s petimi kiticami. Tudi pri Veheju 1537, Leisentrittu 1567 so tej melodiji podloženi drugi teksti. Pa tudi tekst pesmi, ki v slov. pesmaricah pride za to pesmijo brez melodije z nadpisom: „Sollemnis ille cantus. Dies et laetitiae, a quodam ante haec tempora bene translatus, rhythmice utcunque compositus", potem nemški nadpis: „Der alte Weihnachtsgesang, richtig verdolmetscht, aber nicht überall gereimt, nach der eigenen Melodie, wie der vorhergehende" (namreč ta melodija št. 19: Hvalimo mi) je samo prepesnitev, ne veren prevod nemške pesmi. Na nemški izvirnik 15. stoletja naslonjena je le tretja kitica, nemški:

Als die Sonne durchscheint das glas
mit ihrem klaren scheine
Vnd doch nicht verletzet das,
nu merket allgemeine:
gleicher weise geboren ward
von einer Jnngfrav rein vnd zart
Gottés Son der werde;
In ein Krippen ward er gelegt,
grosse Marter für vns leid
hie auff dieser Erde.

Slov.: Kakor Sonce skuz glaž gre,
glaž ta se neresbije
v glihi viži rojen je
naš Jezus od Marie.
Kakor ta luč od luči gre,
Sonce svojo svitlust pusti
ter vuner v' nim ostane
lih taku Bug od Buga gre,
Bug oča ta Synu rodi,
večnu v nim prebiva.

V Foersterjevi „Ceciliji" 1853 z melodičnim nakitom kot „vzeta iz nemške zbirke".

20. Alia cantio de nativitate Christi, per Truberum.

Ena druga božična pejssen.

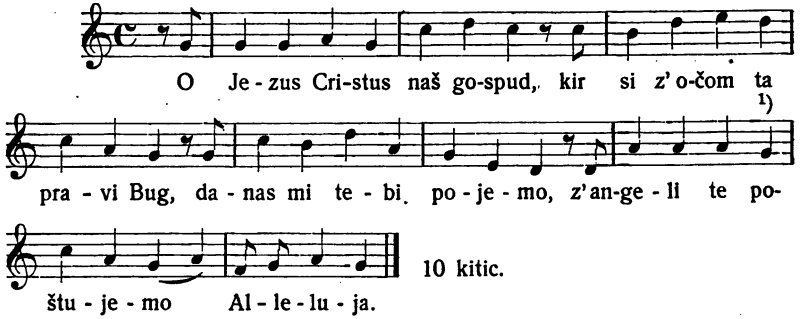

1) Pri Waltherju 1537 in Trubarju 1584 tu pravilno *h*. Znak takta manjka 1584.

Cecilija 1884. Stavek A. Foersterja.

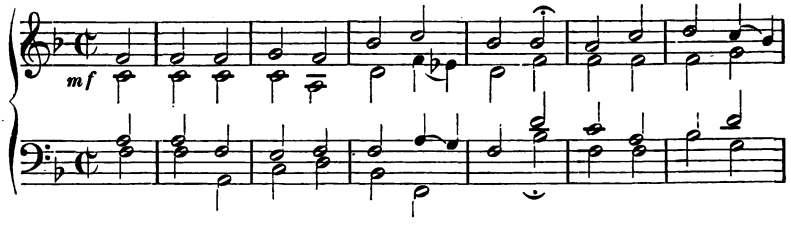

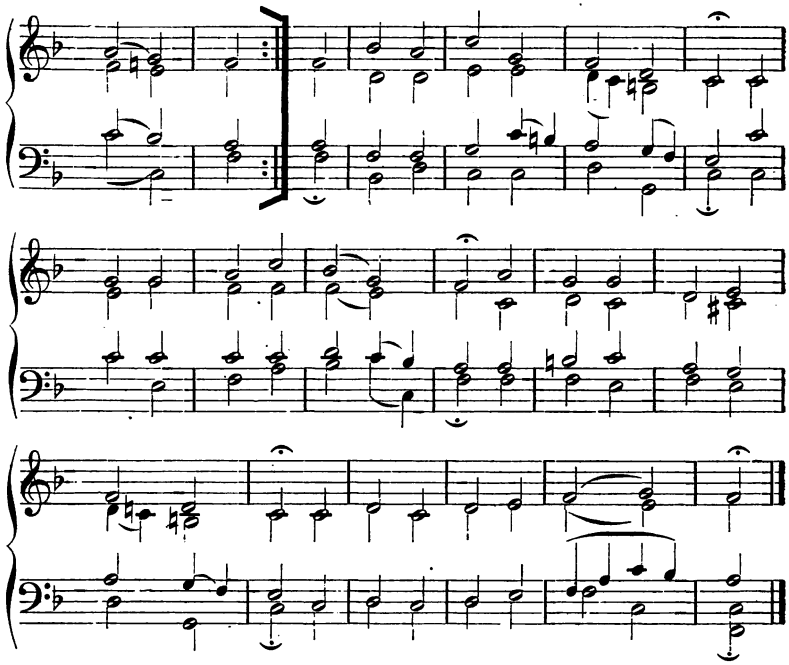

Ta miksolidska melodija in prva kitica božičnice „Gelobet seistu Jesu Christ“ sta spadali že pred reformacijo k nemškemu duhovnemu narodnemu petju. Predreformacijski vir pesmi zasvedočuje Schwerinski Cerkveni red (Ordinarium inclitae ecclesiae Sverinensis), Rostock 1519, kjer je ta pesem navedena. — Za rabo protestantske cerkve je zložil Luter 6 kitic, ki jih nahajamo z melodijo najprej v Walterjevi pesmarici 1524. Starejši da bi bil, poroča Wackernagl, posebni tisk, Wittenberg 1524, hranjen v berlinski javni knjižnici, z nadpisom: „Ain deutsch hymnus oder lobgesang auff weyenacht“. Za katoliško cerkveno petje je zložil Vehe 1537 pet novih kitic. — Notiranje Trubarjevo se ujema natanko z Waltherjem 1524. Tekst slovenskih pesmaric z 10 kiticami, kjer se na kratko razpravlja vse življenje in trpljenje Kristovo, rojstvo v hlevu, obrezovanje, nastop sv. Treh kraljev, beg pred Herodom, Kristovi nauki in čudeži, križanje, vstajenje, vnebohod, je smatrati za samostalno pesnitev Trubarjevo. Niti protest. niti katol. teksti k tej melodiji so ji predloga. — V „Ceciliji“ 1884 se ponavljata vsaki prve dve vrstici; izpremenjen je zvršetek (češ „neznanega izvora, vzeta iz neke nemške zbirke“).

21. Cantio illa, De coelo venerat exercitus angelorum.

Ena druga božična peissen, od Lukeža Klinza tolmačena.

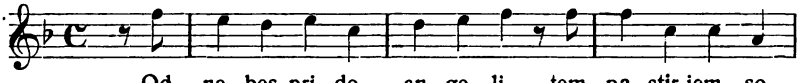

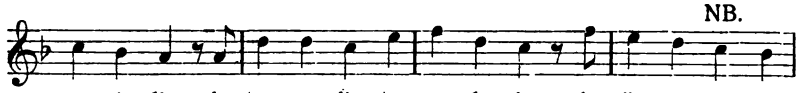

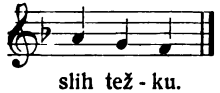

Schumann 1530 in Leisentritt 1567 pri NB:

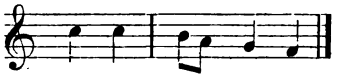

Lnter je dal v Klugovi pesmarici 1535 svoji „Ein Kinderlied auff die Weinachten vom Kindlein Jhesu auss dem 2. Cap. des Euangelii S. Luc." najprej melodijo posvetne pesmi „Aus fremden Landen komm ich her". Potem pa je pustil posvetno melodijo in je vstavil gornjo. Ta jonska melodija, ki je pripadla in ostala Lutrovi božični pesmi „Vom Himmel hoch da komm ich her", se nahaja najprej pri Schummannu 1539, potem v večini protest. in po Leisentrittu tudi katol. pesmaric. Notiranje v slov. pesmaricah se do majhne razlike v zadnji vrstici strinja s Schummannom 1539. Slovenski tekst, edini, ki je od Luke Klinca, je dobeseden prevod Lutra: „Vom Himmel kam der Engel Schaar"; le tretje Klinčeve Kitice ni pri Lutru:

Dejte je Jezus ta gospud,
pravi vsigamogočni Bug,
vsiga svita odrešenik,
v nebu ta pravi pomočnik.

22. Ta božična peissen: Puer natus,

skuzi J. Dalmatina.

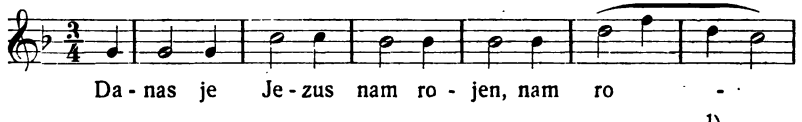

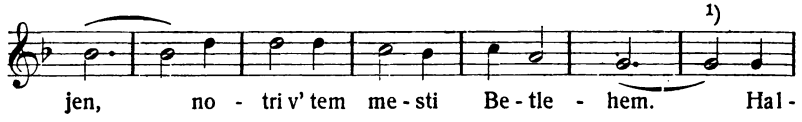

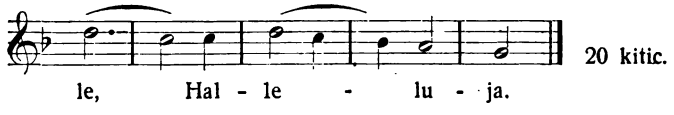

Pri 1) Klug 1543 in Leisentritt 1567:

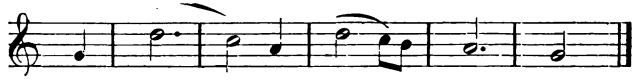

Cecilija 1884:

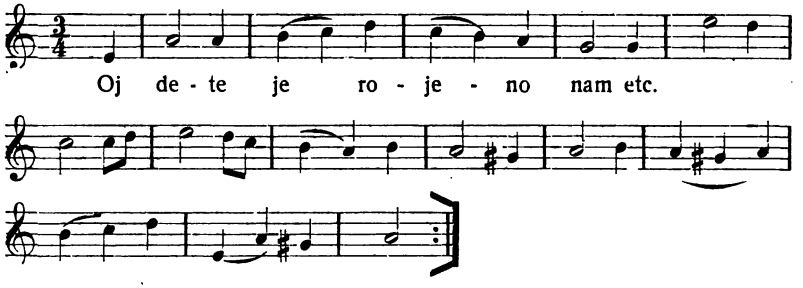

M. Majar 1846:

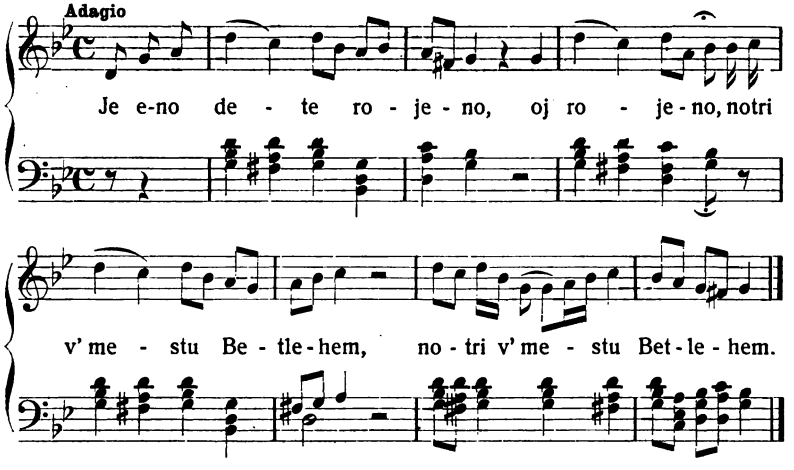

O tej stari, v evangeljskih in katol. pesmaricah enako in vobče razširjeni božični pesmi „Puer natus“ nemški: „Ein Kind gebor'n zu Betlehem“ se misli, da pripada 14. veku, ker so že 15. veka znani razni nemški prevodi. V evang. pesmaricah se nahaja melodija najprej pri Klugu 1543, potem pri Babstu 1545, v katoliških pri Leisentrittu 1567. Tonska vrsta melodije je dorska, z redko zastranitvijo v lidščino. Dalmatin je, razločujoč se od nemških predlog, za brevis *d* pri prvem vrinil še semibrevis *d*, kar pa je za ritmiko odveč, ker je brevis *d* radi sledeče brevis *c* itak trodelna. Pri Babstu in pri Leisentrittu se nahaja deset kitic (v obeh pesmaricah iste); izmed teh je pri Dalmatinu devet natanko prevedenih, enajst ostalih samostalno zloženih (Babst ima 8 kitic). Dalmatinov tekst je svobodna prepesnitev. Ta božična pesem je do današnjega dne pri Slovencih vobče znana in jo priobčuje tudi J. Scheinigg v svoji zbirki slov. posvetnih in duhovnih narodnih pesmi na Koroškem z 11 kiticami (Ljubljana, 1889). — Pri M. Majarju (1884) in v „Ceciliji“ (1884) ji je melodija znatno izpremenjena, v tej-le zadnji zbirki je pesem označena kot „staroslovenska narodno-poljudna.“ Gl. opombo k št. 74!

23. Ta hvaležna božična peissen, A solis ortus cardine etc.

Slovenski skuzi J. Dalmatina.

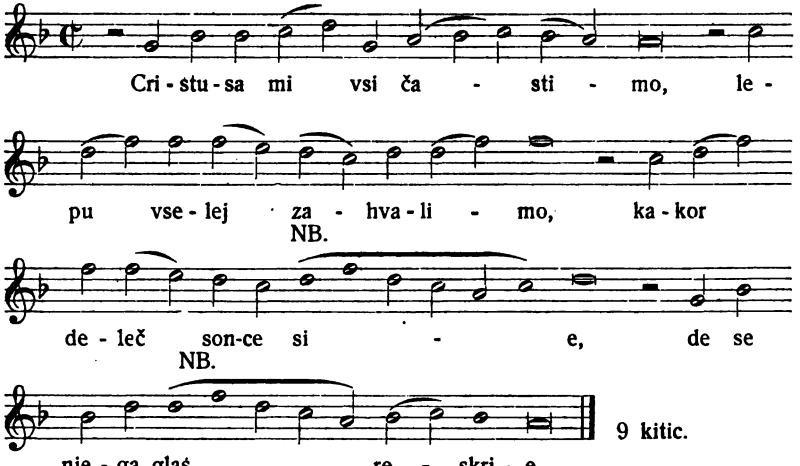

V izdaji 1584 manjka znak takta; tudi stoji 1584 ključ prve vrste na 4. črti namesto na 3.

V izdaji 1584 stoji ligatura *df* pri NB pravilno s črtico navzgor na levi strani initiale, velja torej vsaka nota zase eno semibrevis. 1595 manjka črtica.

V ritmični obrazbi dobimo sledečo obliko:

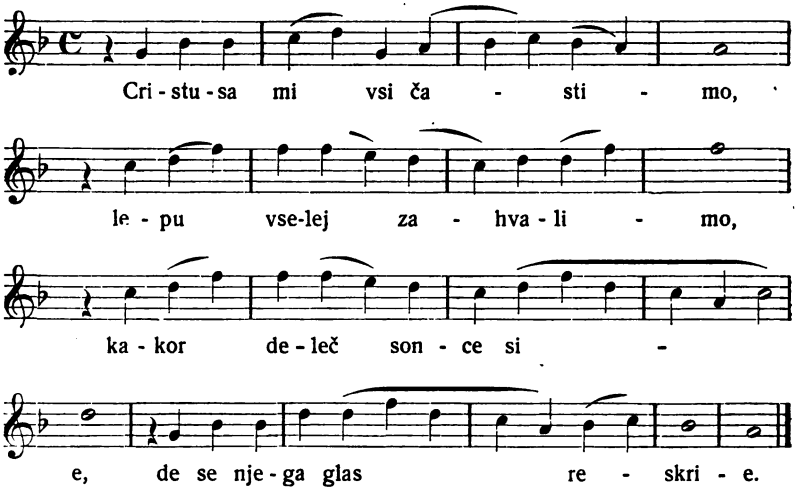

Cecilija 1884:

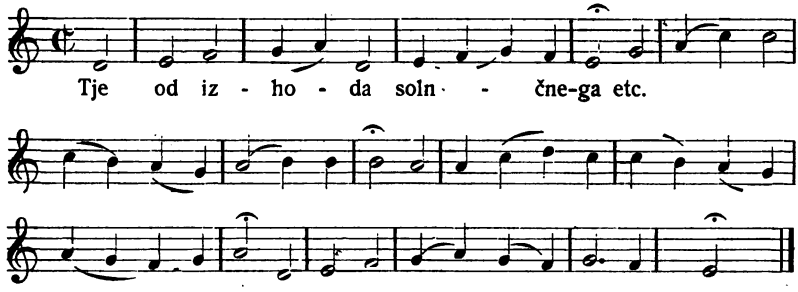

Himnus: „A solis ortus cardine
Ad usque terrae limitem
Christum canamus principem
natum Maria virgine." (8 kitic)

Baje jo je Coelius Sedulius zložil nekako v prvi polovici 5. stoletja. Njega prevod „Christum wir sollen loben schon" s prvotno frigijsko koralno melodijo ima najprej Walther 1524, potem Babst 1545, dočim je v Erf. Enchir. 1524 in vratislavski pesmarici 1525 melodija poenostavljena (vse ligature in nateze so odstranjene in vsakemu zlogu je odkazan le en ton). Melodija končuje najprej frigijski, potem jonski, v 3. vrstici eolski, v zadnji frigijski. Glareanus jo imenuje modi Phrygii elegantissimum exemplum (Lib. II. cap. 36.). Dalmatin notira verno staro pevanje kakor Walther, ki ji je po Winterfeldu tudi Luter dal prednost pred narodno-poljudno poenostavljeno. Nemški Lutrov prevod ima osem, slovenski Dalmatinov devet kitic. Iz šeste kitice Lutrove je Dalmatin naredil dve.

Lutrova 6 kitica:

Er lag ym hew mit Armut groß
die krippen hart yhn nicht verdroß
Es ward eyn kleyne milch seyn schleyß
der ine keyn Voglin hungern ließ.

Dalmatin: 6. kit.

v jaslih na seni je ležal
u veliku vbuštvu se podal;
najsi je Krajl čez vus Svejt bil,
s tem nam je večni raj dobil.

7. kit.

S malim mlekom sa dobru vzel
najsi je čez vse muč imel
kir vse ptice sam oskarbi,
De ena gladu netarpi.

V „Ceciliji" 1884 je melodija preobražena, poenostavljena, s 5 novimi kiticami, kakor „gregor. koral".

24. Ta stari passion: Patris sapientia.

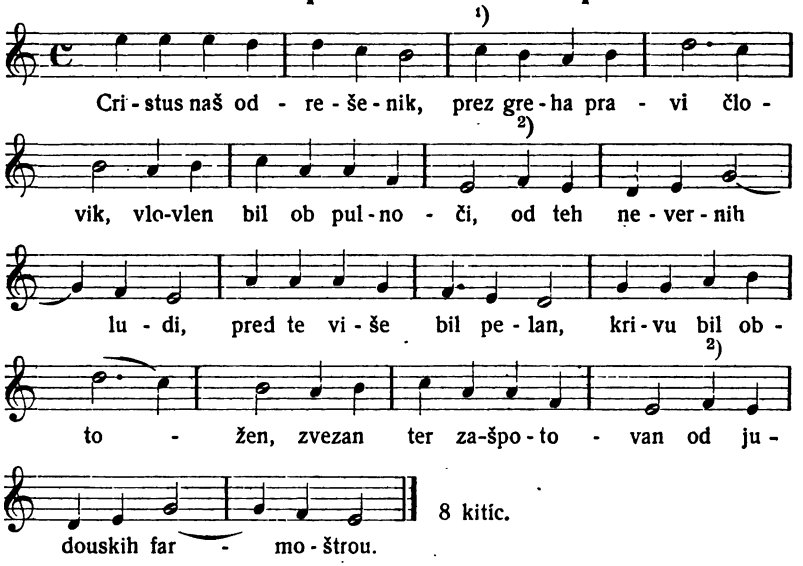

Izdaja 1584 nima znaka za takt.
[1]) Pri Weisseju *a g* namesto *c h*.
[2]) „ „ *d c* „ *f e*.

Iz katol. cerkve vzeti „Canticum de passione Christi" iz 13. ali 14. veka se nahaja najprej v češki pesmarici M. Weisseja 1531 („Christus, der uns selig macht") z osmimi kiticami kakor latinska pesem in kakor je natanko prevedena v slov. pesmaricah. Prevoditelj ni imenovan. Notacija te frigijske melodije se ujema z notacijo M. Weisseja.

25. Historia Cristuseviga od smerti vstajenja.

Skuzi M. Kumprehta.

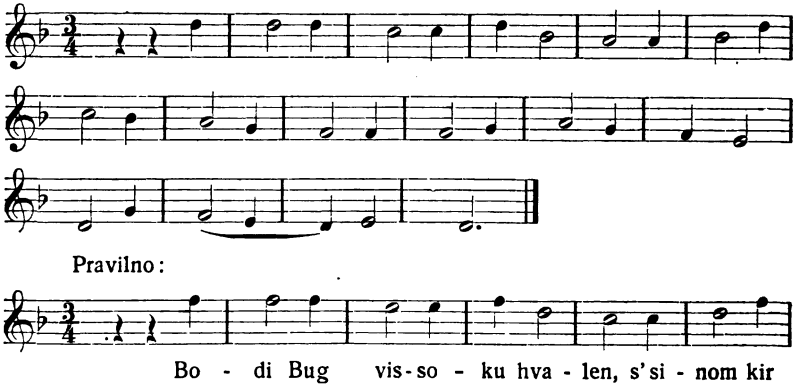

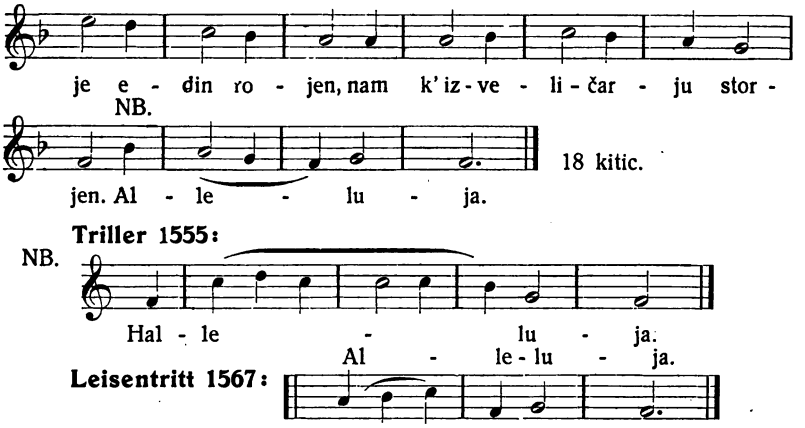

Ta melodija, edina, ki je tiskana z nigriranimi notami, bi po M. Kumprehtu bila eolska z zastranitvami v friščino in jonščino. Vsekakor pa je vsled zamenjave ključa notirana prenizko in imamo opraviti z jonsko melodijo. Melodija, že iz 14. veka (pripadajoč pesmi „Surrexit Christus hodie"), se nahaja z malo razlikami najprej pri M. Weisseju 1531 k pesmi „Gelobt sei Gott im höchsten Thron". Pri Trillerju 1555 jo nahajamo kot tenor troglasnega stavka: „Surrexit Christus hodie", v Nik. Hermannsa Nedeljskih evangelijih 1561 pri tekstu: „Erschienen ist der herrlich Tag", dočim jo rabi Leisentritt 1567 k besedam: „Am Sabath früh Marien drei kamen zum Grab mit Specerei" in Obsequiale (Ingolstadt 1570) k besedam: „Erstanden ist der heilig Christ". M. Kumpreht je prevedel tekst M. Weisseja 1531.: „Gelobt sei Gott im höchsten Thron" z 20 kiticami. Iz 14. in 15. kitice Weissejeve je Kumpreht naredil le eno, a zadnjo je izpustil, zato je v slovenski pesmarici (samo 1595) 18 kitic.

26. In die Paschatis, de utilitate passionis et ressurrectionis Christi.

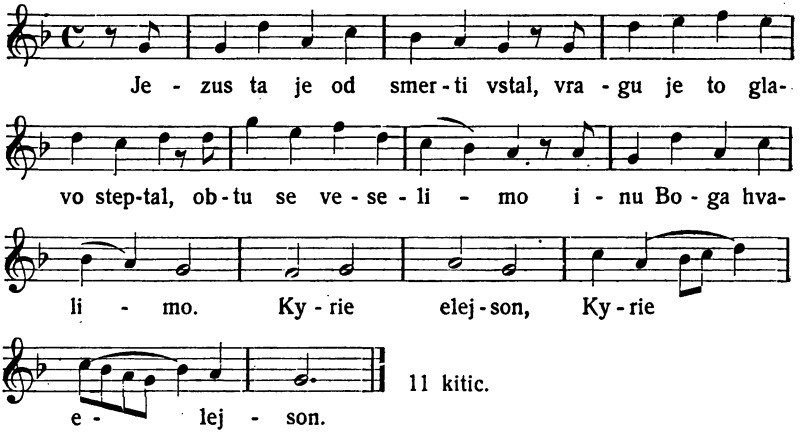

Notacija brez znaka za takt. M. Majar 1846.

M. Majar 1846:

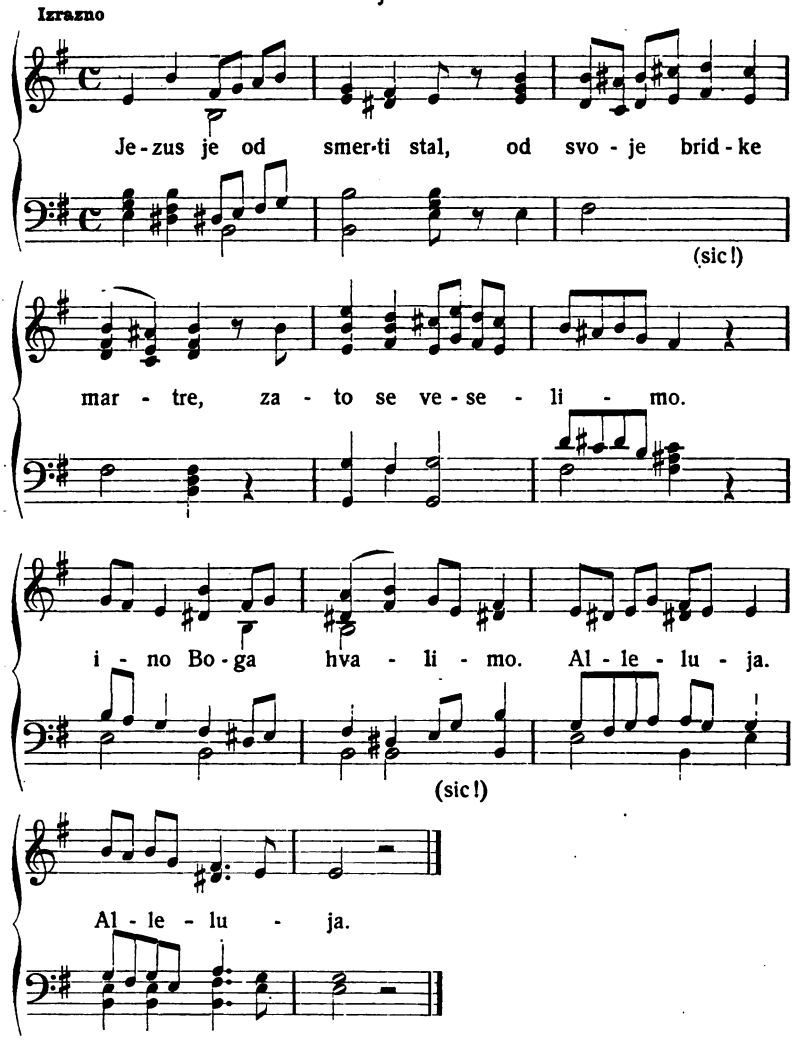

Ta dorska melodija, ki jo imenuje Triller 1555 „kot staro navadno" in rabi k tekstu „Erstanden ist uns Jesus Christ", je iz predreformacijskega duhovnega nemškega narodnega petja in je zabeležena v nekem berlinskem rokopisu iz 15. veka. V reformacijski dobi se nahaja najprej v izvencerkvenih zbirkah, pri Henriku Finku 1536, Hansu Ottu 1544, in sicer k tekstu: „Christus ist erstanden". V strassburški pesmarici 1560 se nahaja pri besedah: „In dich hab ich gehoffet Herr", s skrajšanim koncem. Notacija slov. pesmarice se vobče ujema z melodijo petega glasu šesteroglasnega tonskega stavka Ludvika Senfla 1544, v katerem so 3., 4. in 5. glasu osnova tri razne melodije kot cantus firmus, med temi kot 3. glas melodija naše št. 27 in kot 5. glas ta št. 26. Prvi, drugi in šesti glas dopolnjujejo harmonijo, jemajoč

motive in melod. postope zdaj iz ene, zdaj zopet iz druge teh melodij (Publicationen älter. prakt. u. theor. Mus.-Werke, zv. III. Tudi Winterfeld, Notenbeispiele. Dodatek 6). — Za tekst ni najti direktne predloge. Prevod stare nemške pesmi: „Christ der ist erstanden", kateri je po vsebini in zgradbi kitic pač sorodna, je pesem, ki pride za to-le, z nadpisom: „Vulgaris Slavorum in die resurrectionis Domini cantns, variisque modis seu vocibus canitur", a le v svojih prvih kiticah, ostalih trinajst je predreformacijska katol. slov. cerkvena pesem in za našo pesem ni najti vira niti v kat. niti v protest. pesmaricah (Gl. št. 82!).

Pri M. Majarju (1846) ima melodija, melodijski nekoliko izkičena, tekst pesmi „vulgaris Slavorum in die resurrectionis cantus", ki je bil tudi v „Vokabulariju" Somaripe 1607. Gl. št. 82, 84 in 85.

27. Velikanočna peissen,

vti se pravi inu vuči, kakou prid inu dobruto je Cristus vsem vernim žnjega martro inu gori vstajenjem od smerti sturil, opravil inu dobil, skuzi P. Truberja.

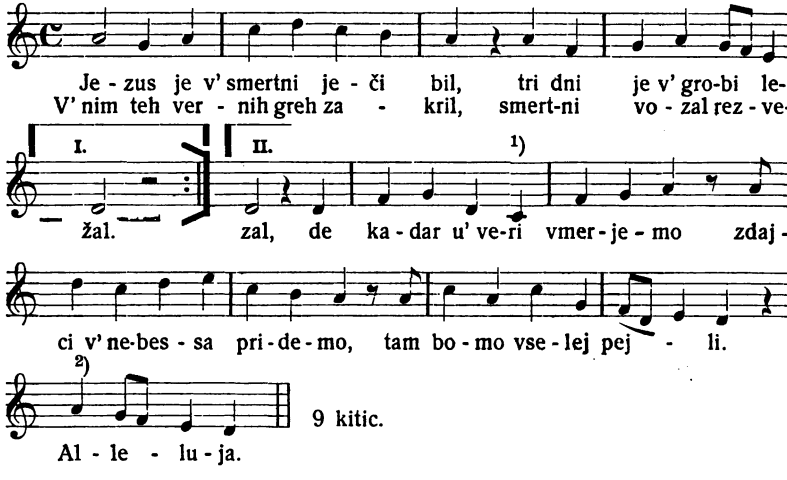

Gornja notacija Trubarjeva, ki temelji na tej-le starejši obrazbi pesmi:

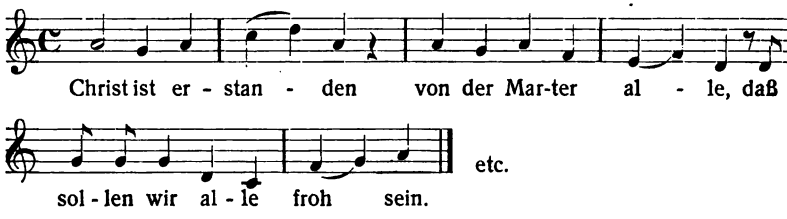

bi zahtevala izpremembo jambske mere v vseh kiticah; po premeni notne vrednosti nastane ta-le enotna oblika:

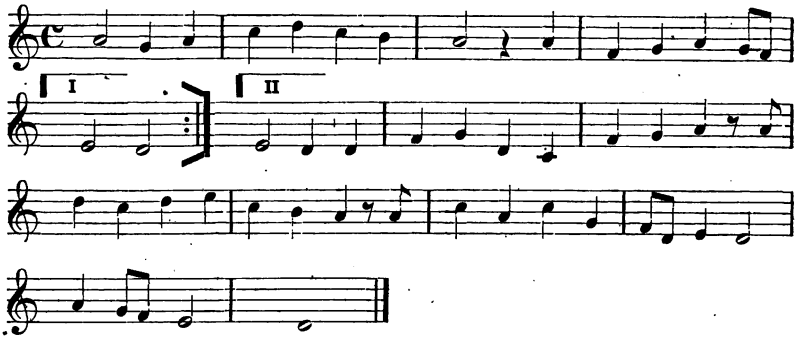

Pri [1]) je v 1575 nota *g* in *f* namesto *d* in *c*. — Od [2]) dalje je v 1575. konec drug.

Melodija, dorska, se nahaja najprej v Erf. Enchir. 1524. Tekst in starejša melodija, oboje pretvorba velikonočne sekvence „Victima paschali", najprej pri Waltherju 1524, z nadpisom „Eyn Lobgesang, Christ ist erstanden, gebessert". Lutrovo obrazbo pesmi: „Christ lag in Todesbanden" s 7 kiticami je Trubar svobodno prevedel; razen tega sta 7. in 9. kitica več. Vsled razrešitve ligature *c h* v prvi vrsti je v vseh kiticah en zlog več nego v nemških pesmaricah, le pri ponovitvi prve kitice manjka v 3. vrstici en zlog.

28. Ena druga velikonočna peissen.

Skuzi Marco Kumprechta.

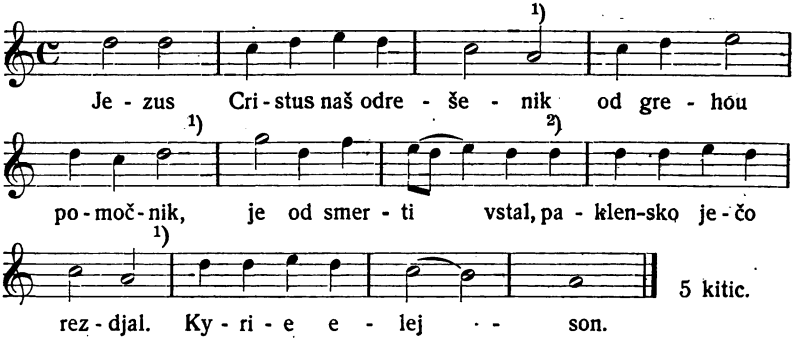

Pri [1]) odmori odstranjeni.

Pri [2]) je v slov. pesmaricah ena brevis več (v nemških pesmaricah se ne nahaja nikjer) in se drugje verz končuje z noto *e*.

Lutrova pesem: „Eyn lobgesang auff das Osterfest („Jesus Christus unser Heiland") se nahaja v prvih 10 letih reformacije s 4 raznimi melodijami. Za naše notiranje je najstarejši vir Klugova pesmarica 1535, potem Schumannova 1539, Babstova 1545 etc. — Melodija, ki se vseskozi kreta v dorskem tonskem načinu in tudi završuje v dveh vrstah dorski, zastrani v ostalih vrstah v eolščino (ta zastranilev je dorščini najbližja) in ima tudi eolski konec. Lutrovo trokitično pesem je M. Kumprecht verno prevedel. V prvi vrsti prve kitice je en zlog preveč. Četrta in peta kitica Kumprehtova, prošnja in zahvala Kristusu, sta novi.

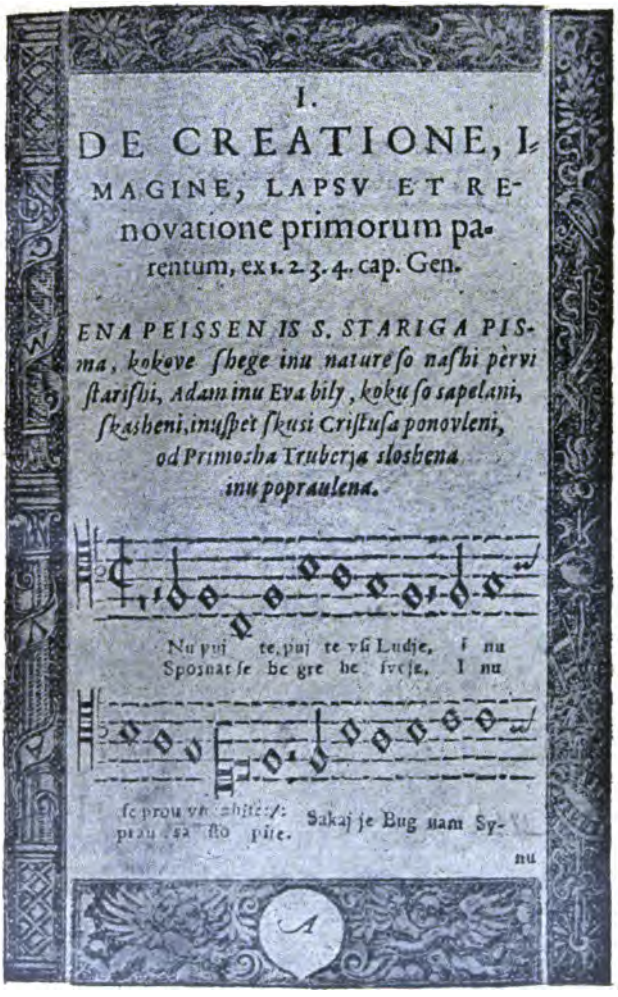

I.

DE CREATIONE, IMAGINE, LAPSV ET RENOVATIONE primorum parentum, ex 1. 2. 3. 4. cap. Gen.

ENA PEISSEN IS S. STARIGA PISma, kokove ſhege inu nature ſo naſhi pèrvi ſtariſhi, Adam inu Eva bily, koku ſo sapelani, ſkasheni, inuſpet ſkusi Criſtuſa ponovleni, od Primosha Truberja sloshena inu popraulena.

Nu puj te, puj te vſi Ludje, i nu
Sposnat ſe be gre he ſvoje, I nu

ſe prou vn [illegible]
prau [illegible] ſto pite. Sakaj je Bug nam Sy-
nu

Št. 1 te študije (str. 149). Faksimile po izdaji iz l. 1584.

29. Ena peissen od prida inu dobrute Cristuseviga v nebessa hojenja inu drugiga prihoda na sodni dan,

P. Truberja.

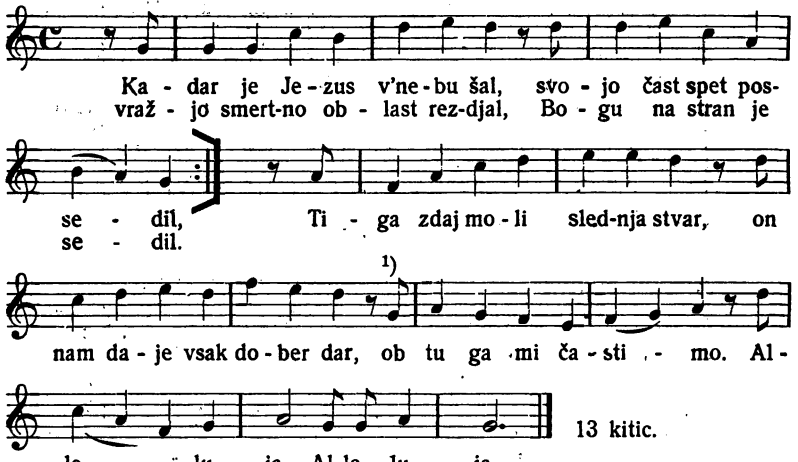

Pri [1]) je 1595 nota dvojne trajnosti.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Melodija, miksolidska, se nahaja najprej v pesmarici Straßburg, Köpphl 1537 k vnebohodni pesmi dr. Iv. Zwicka (1496—1542): „Auf diesen Tag so denken wir". S to Zwickovo pesmijo (5 kitic) je slov. Trubarjevemu tekstu (13 kitic) skupna le vnanja oblika, namreč sedemvrstična jambska kitica in dvojen aleluja na koncu. V ostalem je slovensko pesem smatrati za lastno Trubarjevo pesnitev. Wackernagel priobčuje 21 vnebohodnih pesmi, vsako z drugo vsebino, nego je Trubarjeva. Zwickova prva kitica:

Auf diesen Tag so denken wir,
dass Christus z' Himmel g'faren
Vnd danken Gott aus höchster B'gier
mit Bitt, er wöll bewaren
vns arme Sünder hie auf Erd
die wir von wegen mancher gferd
on Hoffnung hand kein troste.

Prim. Trubarjevo 1. kit.

Že v 1575 s tem-le tonom:

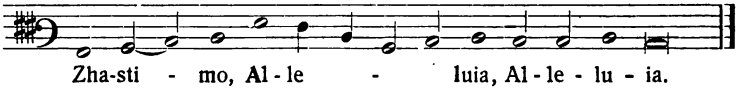

30. Peissen od svetiga Duha,

Nun bitten wir den heiligen Geist, etc. Per Truberum.

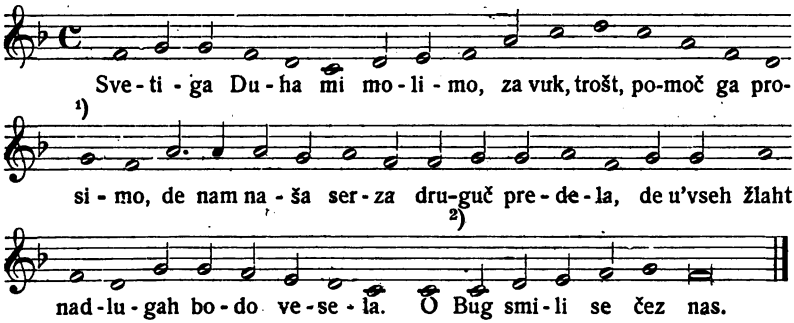

6 kitic.

¹) v nemških pesmaricah povsod *e*.

NB. Pri Waltherju 1524: Leisentrit 1567:

Ta po kontrapunktnih zakonih čez mnogo zaporednih breves razširjena melodija ima po Babstu 1545 in „Psalmen Davids" Heidelberg 1573 sledečo pesemsko obliko:

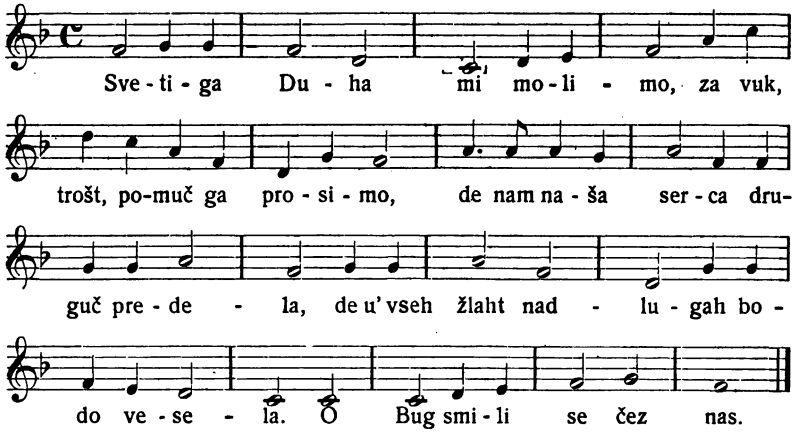

Ta binkoštna pesem, ena najstarejših med duhovnimi spevi preteklosti, ki so se nam očuvali („Nun bitten wir den heiligen Geist"), nam je ohranjena v pridigi brata Bertholda Regensburškega (u. 1272). Pesem je imela prvotno le eno kitico in je Luter dodal še tri. Melodija, jonska, se nahaja v protest. pesmaricah najprej pri Waltherju 1524 in se Trubarjeva obnova ujema z Waltherjem, razen kyrioleisa; to razliko pa je povzročilo večje število zlogov v

„o Bug smili se čez nas" (o Gott erbarme dich unser) namesto „Kyrioleis". — Trubarjev tekst s 6 kiticami je povsem svobodna prepesnitev četverokitične Lutrove pesmi. Tako se glasi Lutrova četrta kitica:

Du höchster Tröster in aller Not
hilff, das wir nicht fürchten schand noch tod,
das in vns die sinne nicht verzagen,
Wenn der feind wird das leben verklagen.

Trubarjeva šesta kitica:

Du heiliger Geist unser getreuer Lehrer,
sei im Tode unser Trost, Helfer,
wenn uns alle Übel umfangen,
tröste uns mit Jesu Wort.

Ti sveti duh naš zvest vučenik
bodi v smerti naš trošt, pomočnik,
kadar nas vsi zlegi povsod obsedo,
troštaj nas sto Jezusovo besedo.
O Bug smili se čez nas. Amen.

31. Veni sancte Spiritus etc.

Per Truberum. Peissen od s. duha.

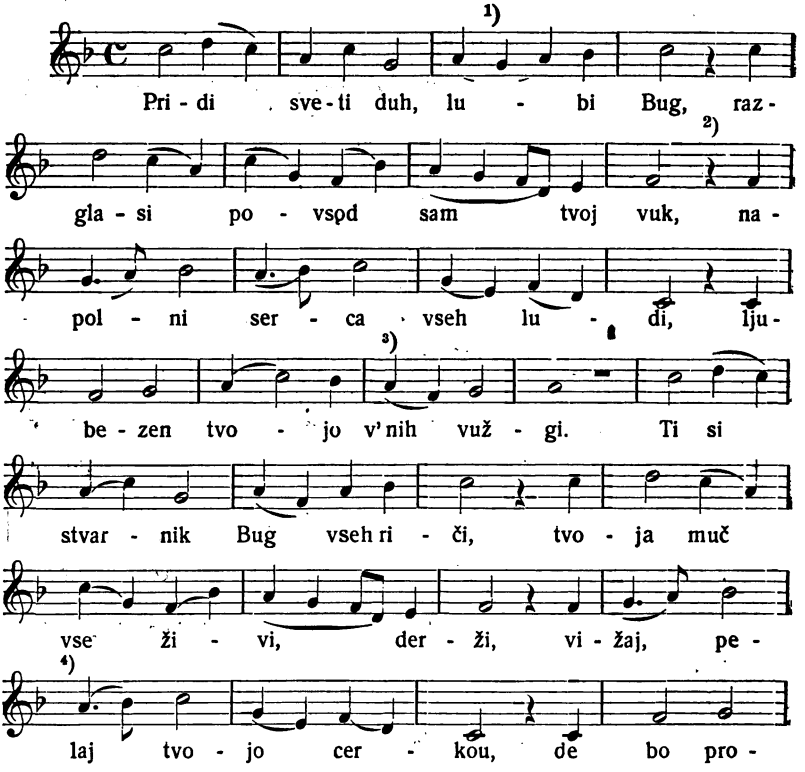

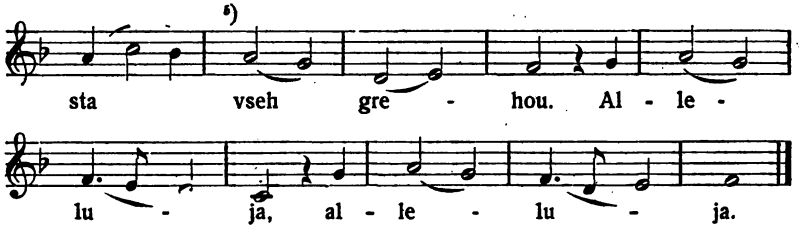

Izdaja 1584 brez znakov za takt.
Pri [1]) tiskovna pomota *g* namesto *f*.
Pri [2]) manjka odmor 1595.
Pri [3]) ima Trubar note tako:

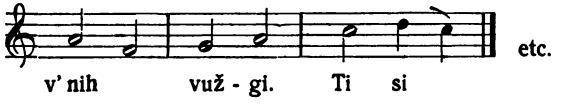

Manjka torej odmor in nastopna nota za sledeči verz; ta nastopna nota je v vseh nemških pesmaricah.
Pravilno bi se torej moralo glasiti, da ostane tudi metrum:

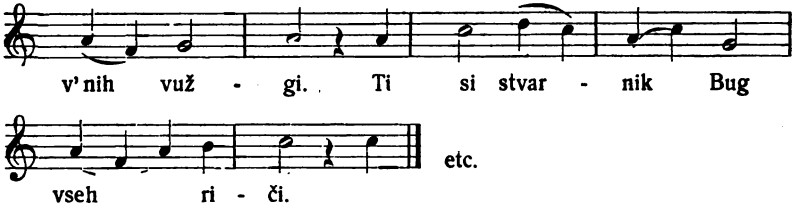

Pri [4]) se glasi 1595 tako:

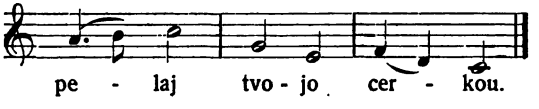

Ta ritmična nedoslednost je nastala vsled krive razrešitve ligature *ge*. Prim. gori isto mesto pri besedah: vseh ludi.
Pri [5]) je 1595 krivo:

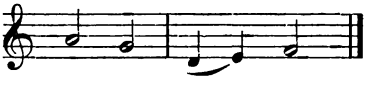

Jonska melodija, ki svoj cerkveni značaj kaže v četrti vrsti po zastranitvi v frigijščino. Ima jonščini lastne zastranitve v gornjo kvinto in veliko gornjo terco in povratek v osnovni ton. Spada k binkoštni pesmi „Veni sancte spiritus, gebessert durch M. Luther" („Komm heiliger Geist, Herr Gott"), kateri je latinska antifona 11. veka (veni sancte Spiritus, reple tuorum corda fidelium etc.) le daljna osnova. Lutrov izraz „gebessert" se nanaša na pomnožitev za 2 kitici. — Melodija je doslej najprej rokopisno iz 15. veka najdena v 2 kodicih monakovske knjižnice. Ker je s cerkvenim spevom latinske antifone le malo sorodna, jo smatrajo za osobitost pesmi, razv to v

nemškem duhovnem narodnem petju iz motivov starejših melodij latinskega petja. Za protest. melodijo sta dve pesmarici važni, Erf. Enchir. 1524 in straßburška pesmarica 1533. V prvi je tista enostavnejša oblika melodije, ki se nahaja v Waltherjevi pesmarici 1524 in pozneje pri Babstu 1545. Straßburška pesmarica 1533 ima isto melodijo v izkičeni obliki, ki se z gori omenjeno v temelju ujema, a je mnogo bogatejša zategnjenih zlogov in ligatur. V tej obliki preide melodija v mnoge pesmarice, Klug 1535, 43, M. Vehe 1537, Magdeburg 1540, in v tej obliki je tudi v slov. pesmaricah. Enostavnejša melodija se šele tedaj razširi dalje, ko se je Babstova pesmarica 1545 izrekla za njo. — Trubar je obdržal le začetek ene edine kitice Lutrovega teksta, konec pa samostalno naredil; druga in tretja kitica Lutrova manjkata popolnoma. Prevod enokitične lat. antifone „Veni sancte Spiritus" je pesem, ki v slov. pesmaricah pride za to-le, brez melodije z nadpisom: „Vetus Slavorum veni sancte Spiritus!" Stara pesem o sv. duhu, v isti melodiji (namreč kakor št. 31.)

32. Cantiuncula Lutheri:

Erhalt vns Herr, etc. versa per Truberum. Molitou zuper Turke, papeža. smert inu zludia.

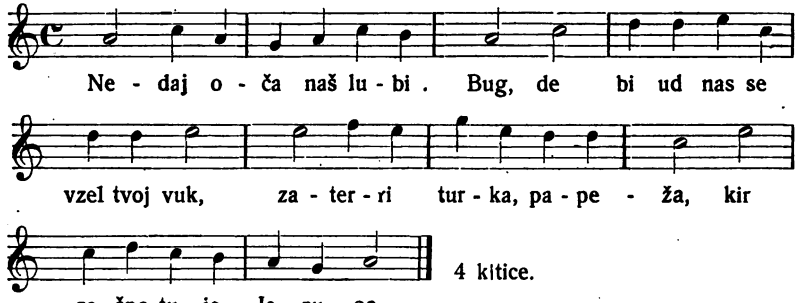

V izdaji 1584 manjka znamenje takta.

Lutrova pesem:

„Erhalt uns Herr bei deinem Wort,
und steur des Papst und Türke Mord,
die Jesum Christum, deinen Sohn,
wollen stürzen von seinem Thron"

s prvotno tremi kiticami se je v prvem stoletju reformacije često rabila kot geslo protestantov proti katolikom. — Eolsko melodijo z okreti v frigijščino in jonščino je zvesti na greg. koral. V protest. pesmaricah se nahaja najprej pri Klugu 1543 v koralnih notah. Z nadpisom: „Ein Kinderlied, zu singen wieder die zween erzfeinde Christi und seiner heiligen kirchen, den Papst und den Türken" sta po Wackernagelnu pesem in melodija izšli posebe v osmerki v Wittenbergu 1542. Pri Waltherju 1566 ima pesem 5 kitic in je dodano četrto in peto kitico (po Spangenbergu) složil Justus Jonas. — Trubar ima 4 kitice; prve tri so prevod Lutrovih, zadnja (četrta) Trubarjeva se nahaja pri Waltherju 1566 kot zadnja (peta), tako da je četrta Waltherjeva izostala.

Walther 1566 (Justus Jonas) 5. kitica :

Gott Vater Son vnd heiliger Geist,
ein warer Gott du bist vnd heist,
gib hülff vnd trost in Aller not,
hilff vns zum leben aus dem Todt.

Trubarjeva 4. kitica dobesedno :

Sveto Troico prossimo,
de pred skušno hudičevo
bomo vsak čas ohrajneni
v nebessih izveličani. Amen.

33. Da pacem Domine etc. per Sebastianum Krellium.

Prošna za mir.

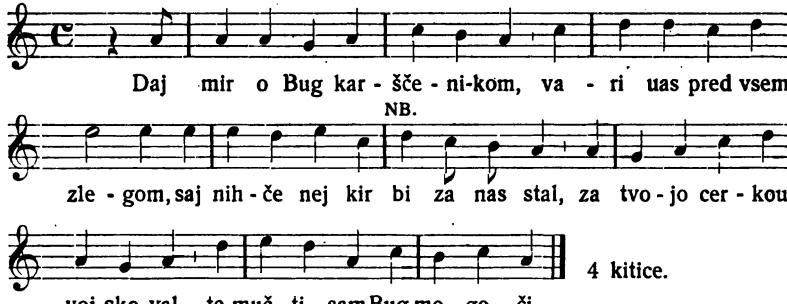

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Pri NB. stoji pri Trubarju :

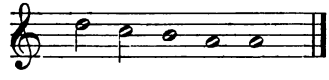

Izprememba primerna nemškemu viru.

Za najstarejši vir te melodije velja: „Kirchengesenge mit vil schönen Psalmen vnd Melodey, Nürnberg bei Jobst Gulknecht, 1531", k pesmi: „Verleih uns Frieden gnädiglich". Je tudi pretvorba gregor. koralne melodije, kakor prejšnja (št. 32), in sicer melodije „Veni redemptor gentium". Tonski način eolski, zastranitev v frigijščino. Nemški tekst je prevod latinske „pro pace": Da pacem Domine in diebus nostris, quia non est alius, qui pugnet pro nobis, nisi tu Deus noster. Da nobis pacem temporis, pacem pectoris, pacem aeternitatis. Prva, tretja in četrta kitica slov. pesmi so prevod treh kitic Lutrovih. S 4 kiticami se nahaja pesem v pesmarici Henrika Steynerja, Avgsburg 1532 in v tej avgsburški obliki tudi v straßburški pesmarici 1537. To dodano 2. kitico je Seb. Krelj svobodno porabil, vpletši v njej prošnjo za odvrnitev turške nevolje.

34. Ena serčna molitou

za mir tar preobrnenje h Bugu, skuzi Marco Kumprehta.

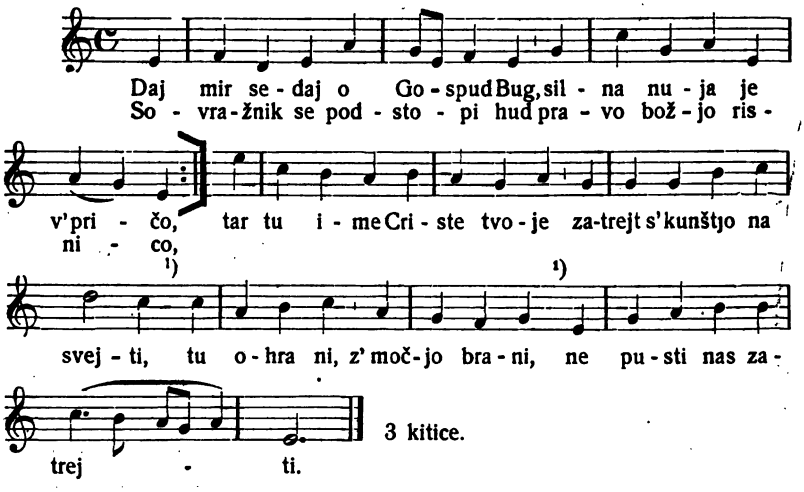

Odmori pri [1]) odstranjeni.

Ta frigijska melodija se nahaja najprej pri Köpphlnu, Straßb. 1537, v koralnih notah k trokitični pesmi: „Gieb Fried zu unser zeit o Herr etc.", ki jo je M. Kumpreht natančno prevedel.

35. Ena peissen: Gott der Vater wohn vns bey, etc. Per Truberum.

V letei pejsni se prossi tu cilu Bogastvu v ti s. troici, de karsčenikom v nih nadlugah pomaga.

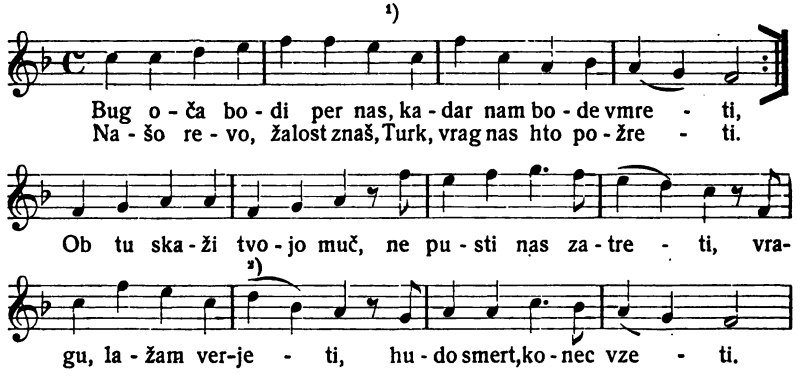

CCVI.

moiga terplejnja, Na leto uro do ſadaj.

K'ſedmimu pred ſmertjo rezhe, Moj duh porozhim v'tvoje roke, Sadaj kir imam v'mreti, Miloſtiu bodi greſhnikom, Nedaj jim konez vseti.

Kir Boshje terplejnje zhaſti, Inu veden na nje ſpumni, Tega nezhe Bug sapuſtit. Temuzh mu ſveti raj v'dilit, Letam na unim ſveti.

HISTORIA CRISTVSE-viga od ſmerti vſtajenia. Skusi, M. Kumprehta.

Odi Bug

CCVII.

Bug viſ so ku hvalen,

s'Synom kir je edin

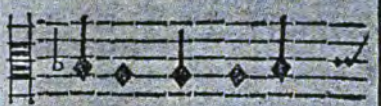

rojen, nam k'Isve-

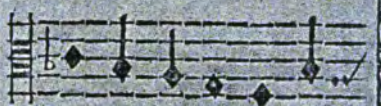

li zharju ſturjen, Al-

L leluja

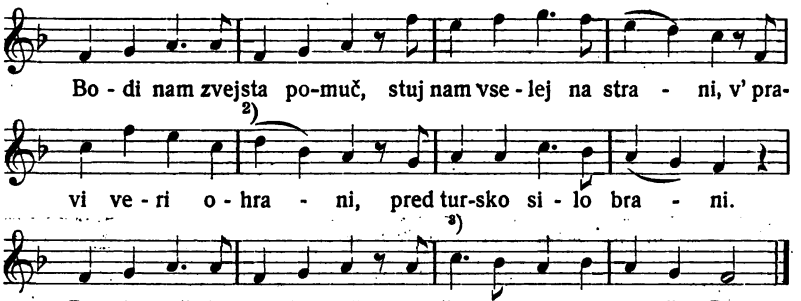

3 kitice.

V izdaji 1584 manjka znak takta.

Pri [1]) je v slov. pesmaricah en odmor preveč, a Vehe ima odmor, pa zato opušča noto *c*.

Pri [2]) ima Walther: 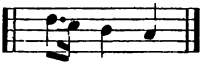

Pri [3]) je v prvi Trubarjevi kitici beseda *ti* preveč. V drugi in tretji kitici se glasi:

vsliši nas Jezus lubi Bug.
vsliši nas lubi sveti duh.

Melodija (jonska. lahko umljiva, poljudno-narodna) in tekst pesmi sta predreformacijskega vira, iz 15 veka. Izmed protest. pesmaric ima oboje najprej Walther 1524 z nadpisom: „Der Lobgesang, Gott der Vater wohn uns bei, Christlich gebessert. D. M. Luther." Nadpis „krščanski popravljena" svedoči o predreformacijskem viru pesmi. M. Vehe 1537 ima pesem z nekaterimi izpremembami v melodiji z nadpisom: „Ein Letaney zur zeyt der Bitfarten vff den Tag Marci vnd in der Creutzwochen". Tekst je kot „litanija" imel več enako se glasečih kitic, v katerih so se razen sv. Trojice zvali razni drugi svetniki. Notiranje Trubarjevo je notiranju Waltherjevemu 1524 enako. Pc Lutrovi pesmi je Trubar čisto svobodno zložil novo pesem, koje vsebina je prošnja za pomoč proti turški grozi; druga kitica je razen tega naperjena tudi proti papeški oblasti, ki preti uničiti novo cerkev.

36. Psalmus I. Beatus vir, qui non abiit, etc. per Truberum.

Ta I. psalm.

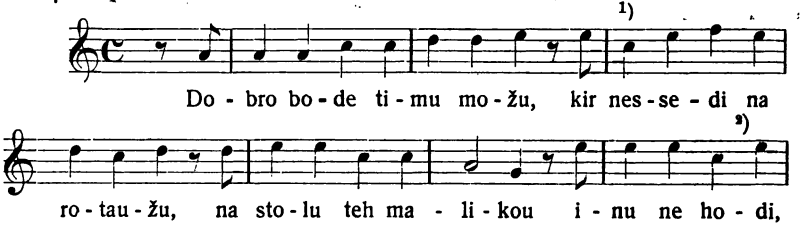

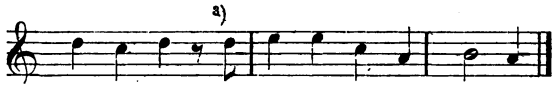

8 kitic.

ne sto - i po po - ti teh špot - liu - ceu.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.
Berwald 1552 ima pri [1]) noto *d*.
„ „ „ „ [2]) noto *c*.
Konec pri Bernwaldu: [3])

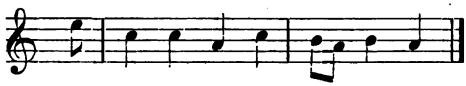

Ta melodija (eolska) je pripadala predreformacijski romarski pesmi: „Wer hie das Elend bauen will" in se nahaja z njo, v evangeljskem smislu popravljeno, najprej pri Berwaldu, Lipsko 1552. Tako je prišla v večino protest. pesmaric druge polovice 16. veka. Trubarjeva notacija kaže majhne zastranitve od prvega tiskanega vira. Trubarjev tekst ni prevod kake nemške predloge, temveč samostalna, svobodna pesnitev I. psalma, ki ji je na koncu dodana doksologija. (V izdaji 1579 št. 33 je o tej pesmi čitati: „vti vishi: In dich hab ich gehoffet Herr oder: Wer hier das elend bawen will etc. V „Tem pervem psalmu žnjega tremi izlagami" (gl. zadi razpravo o „Škrjancu" in „Kukovcu") je melodija ta-le:

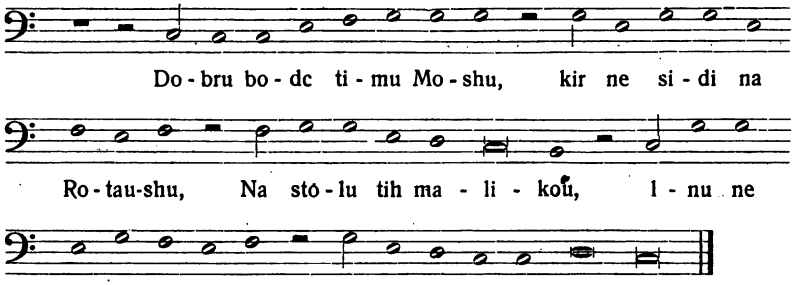

37. Psalmus XII. Salvum me fac Domine.

Ta XII. psalm, molitou zuper falš hinauske vučenike, izložen od P. Truberja.

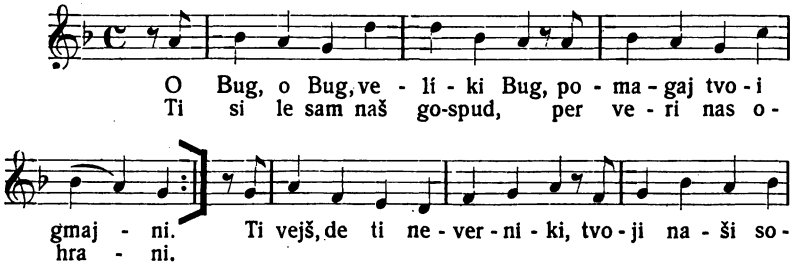

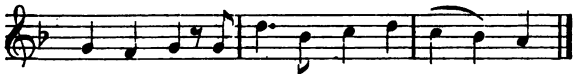

Znamenje takta manjka.

Lutrova iz 12. psalma zložena pesem: „Ach Gott vom Himmel sieh darein" se nahaja brez melodije najprej v Achtliederbuchu 1524. Ta melodija k pesmi, kakor jo je uporabil Trubar, se nahaja najprej v Erf. Enchir. 1524, nadalje pri Klugu 1543, Babstu 1545 itd., a pozneje se mnogo rabi za Andr. Knöphena pesem: „Hilf Gott, wie geht das immer zu". Tonski način frigijski. Trubarjev tekst z 9 kiticami moremo imenovati samostalno pesnitev, ker po vsebini ni nič podoben šestim kiticam Lutrovim; samo ob sebi je umevno, da je glavna misel obeh tista, ki je v prozaičnem tekstu psalma. V tretji vrsti prve kitice manjka en zlog, v isti vrsti osme kitice je en zlog preveč: „k nym se neverni izbirajo".

Prva kitica Lutrova:

Ach Gott vom Himmel sieh darein
und laß dich des erbarmen,
Wie wenig sind der heilgen dein,
verlaßen sind wir armen.
Dein Wort man läßt nicht haben wahr,
der Glaub ist auch verloschen gar
bei allen Menschenkinden.

38. Psalmus XIII. Usquequo Domine oblivisceris me.

Marcus Kumpreht.

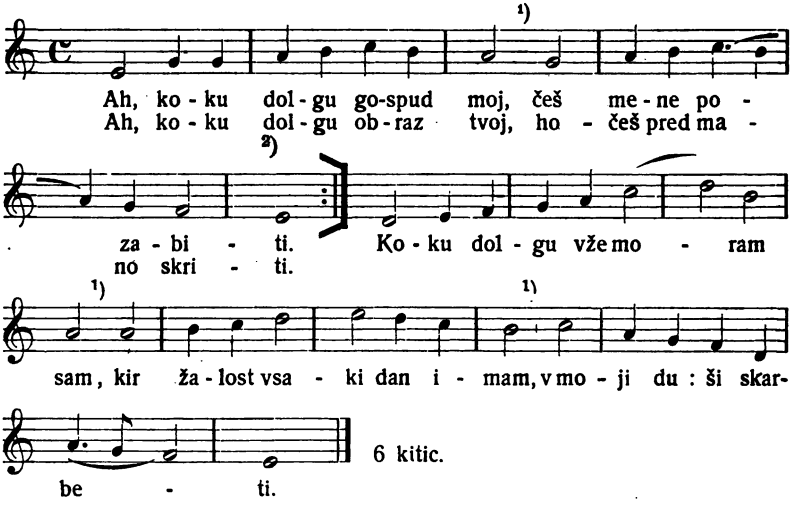

Pri [1]) odmori odstranjeni.

Pri [2]) trajnost note podvojena.

Frigijska melodija z besedami Mateja Greiterja o 13. psalmu (4 krtice) se nahaja najprej v straßburškem Kirchenamptu 1525 v koralnih notah:

„Ach Gott wie lang vergissest mein". Kumprehtova notacija, v slov. pesmaricah le 1595, se natanko ujema z gornjo. Zadnja Kumprehtova kitica (v celem 6 kitic) je dobeseden prevod zadnje, četrte Greiterjeve; ostale so toliko prepesnjene, da je ista vsebina ostalih treh Greiterjevih kitic pri Kumprehtu podana v 5 kiticah.

39. Psalmus XXIII. Dominus regit me etc.

Ta XXIII. psalm Davidou, skuzi J. Dalmatina.

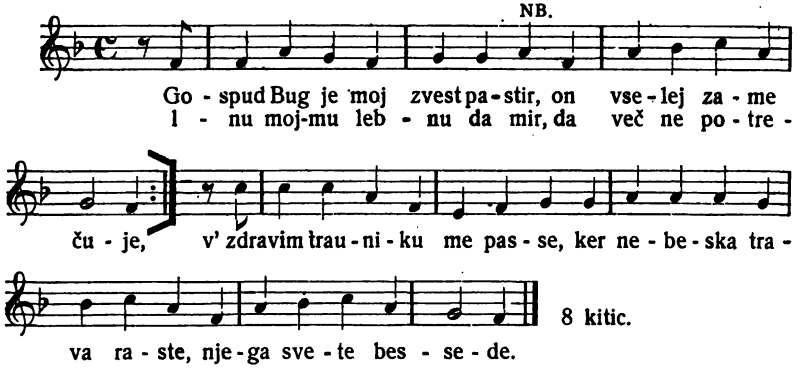

Izdaja 1584 brez znaka za takt.
Pri NB je 1595 minima, 1584 pravilno semibrevis.

Klug 1535:

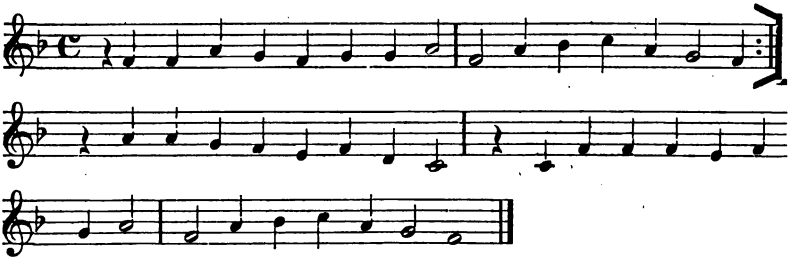

Ta melodija je v svojem nastopu in v zadnji vrsti tista, ki jo je Klug uporabil za pesem: Nun freut euch liebe Christeng'mein". Prvi dve vrsti izpevka sta vzeti iz nedokazljivega vira. Tonski način jonski. Teksta ni smatrati za prevod, ampak za prepesnitev pesmi o 23. psalmu, kakor se nahaja v avgsburški pesmarici: Form vnd ordnung gaystl. Gesang vnd Psalmen" 1533 in potem tudi pri Babstu 1545 brez melodije: „Der Herr ist mein treuer Hirt". Iz 4. in 5. kitice nemške pesmi sta pri Dalmatinu po dve in dodana je na koncu doksologija, zato pri Dalmatinu 8 kitic proti petim v izvirniku.

40. Psalmus XXV. Ad te levavi animam meam.

Ta XXV. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

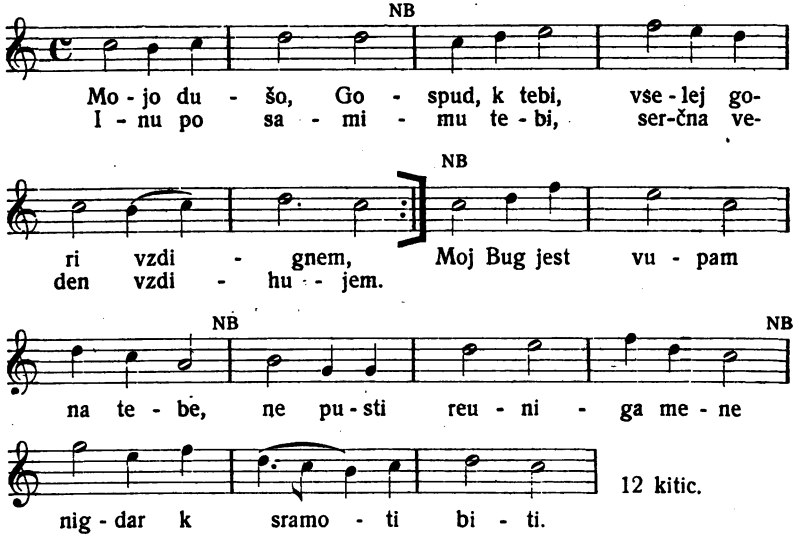

Pri NB odmori odstranjeni.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Ta melodija, jonska, se nahaja najprej v straßburškem „Kirchenamptu" 1525, a z Lutrovimi besedami 130. psalma (De profundis): „Aus tiefer Not schrei ich an dir". V straßburški pesmarici 1559 je pri istem tekstu; rabljena pa je bila tudi za pesem: „Herr, wie du willst, so schiks mit mir", Vehe 1537 in Leisentritt 1584 sta jo rabila za očenaš: „Unsre Zuflucht o Gott, bist du". Vsekakor je bila vobče znana melodija. Dalmatin jo je uporabil za prevod Andr. Knöpkenove pesmi: „An allen Menschen gar verzagt, zu dir mein Seel will heben" o 25. psalmu; ta pesem je bila najprej v dodatku za duhovno igro Burkarta Waldisa „De parabell vom verlorn Szohn", Riga 1527, potem pri Schumannu 1539 in v Burkarta Waldisa Psaltru, Frankfurt 1553. Pri Dalmatinu manjka 7. kitica nemškega izvirnika, a nova je zadnja: „Deine Kirche, o Gott, vergiß auch nicht" etc., tako da imata izvirnik in prevod po 12 kitic. — 1575 (brez melodije) z naslovom: Ta XXV. Psalm vti Vishi koker ta Nemški Auß tieffer not etc.

41. Psalmus XXXI. In te Domine speravi, etc.

Ta XXXI. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

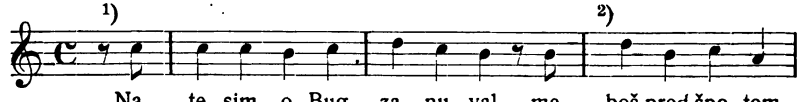

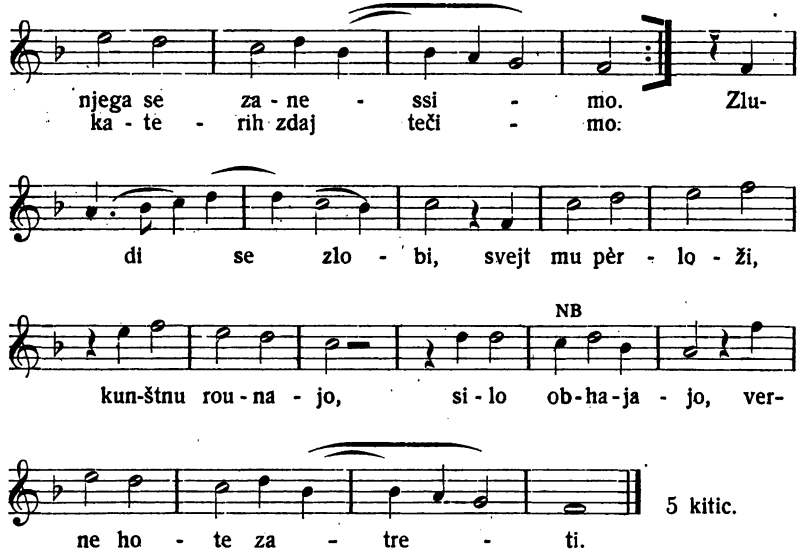

Pri NB. je v izdaji 1584 semibrevis, 1595 pravilno minima. Izdaja 1584 brez znaka za takt.

„Ein veste burg ist unser Gott", ta obrambna in kljubujoča pesem evangeljske cerkve, ki jo je zložil Luther 1527, se nahaja najprej v Wittenberški pesmarici 1528 brez melodije, z melodijo pri Klugu 1529, 1535, pri Schumannu, Babstu in potem skoro v vseh pesmaricah. Iznajdbo te melodije pripisujejo protestanti s sigurnostjo Lutru in v dokaz navajajo mesto iz Commentarija Iv. Sleidana (Straßburg 1550): Psalmum hunc XLVI . . . numeros etiam addidit et modulos argumento valde convenientes et ad excitandum animum idoneos." Bäumker pa dokazuje, da so tudi tega speva motivi iz gregor. korala. Dalmatin je melodijo sprejel neizpremenjeno v svojo pesmarico in je natanko prevedel Lutrovo pesem, le da je iz zadnje Lutrove kitice napravil dve. Tonski način jonski. Kot zgled prevajanja navaja to pesem Elze v svojih „Slov. protest. Ges. B." — 1575 brez melodije: Ta XLVI. Psalm, v ti Vishi koker ta Nemshki Ein veste Burg ist vnser Gott.

43. Psalmus LI. Miserere mei Deus.

Molitou, izpuvid Davidova inu vseh ludi, de so grešniki, prossio za dar s. duha, za pravo vero etc. Tolmačen inu zložen skuzi P. Trubẹrja na prošno J. S.

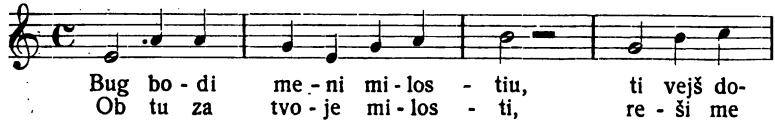

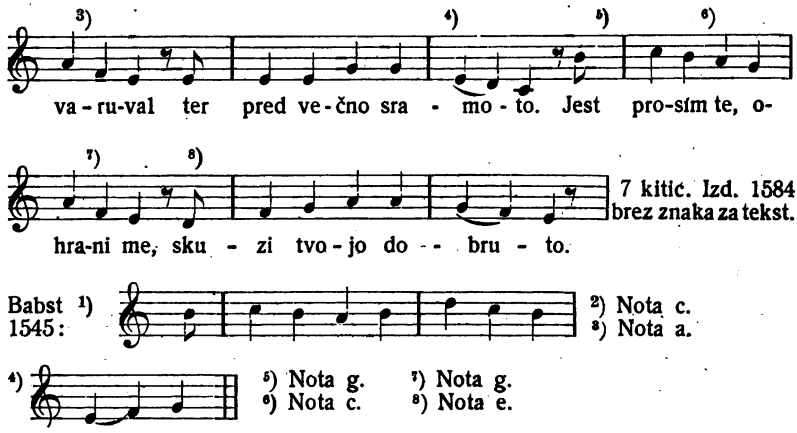

Babst 1545:

3) Nota *c*. 3) Nota *a*. 4)

5) Nota *g*. 6) Nota *c*. 7) Nota *g*. 8) Nota *e*.

Melodija frigijska, kakor jo priobčuje Dalmatin, je pripadala izprva stari pasijonski pesmi: „Da Jesus an dem Kreuze stund". Ta pesem se nahaja pri Veheju 1537 brez melodije, ker jo je Vehe vsekakor predpolagal kot znano. Pri Babstu 1545 pa je z navedenimi razlikami za pesem Adama Reusnerja: „In dich habe gehoffet, Herr", ki je bila izšla že v Augsburgu 1533 v „Form vnd Ordnung geystlicher Gesang vnd Psalmen" brez melodije. Z enakim tekstom jo uporablja Sigmund Hemmel, Tübingen 1569 v svojih četveroglasnih psalmskih pesmih. Dalmatinova notácija se v marsičem razlikuje od najstarejšega tiska, od Babsta 1545. Bistven pa je začetek, pri Dalmatinu *c*, v nemških pesmaricah vedno *h*, in konec tretje vrste, ki pri Dalmatinu modulira v jonščino, pri Babstu v miksolidščino; na ta način dobi prvi del melodije bolj značaj jonščine proti prvotni frigijščini. Dalmatinov tekst, ki se ad verbum nahaja tudi pri Kastelcu 1682, je dobeseden prevod A. Reusnerjeve pesmi. V drugi vrsti prve kitice manjka en zlog; nadaljnja tiskovna pomota je beseda „zapuval" namesto „zavupal". Nadalje je v drugi kitici 1584: v' nuji ezhim, 1595 pa v'lnuji tezhim. — 1575: Ta XXXI. Psalm, vti Vishi koker ta Nemški In dich hab ich gehoffet Herr.

42. Psalmus XLVI. Deus noster refugium etc.

Ta XLVI. psalm. Skuzi Jurja Dalmatina.

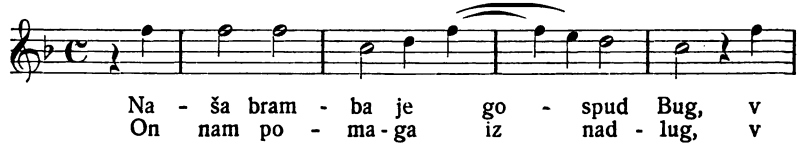

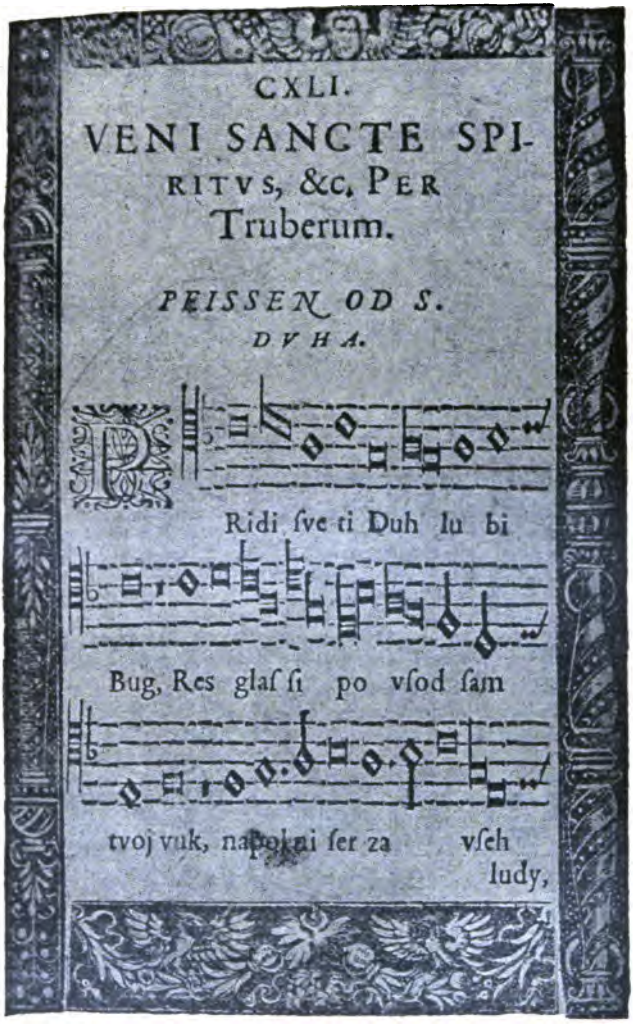

St. 31. te študije (str. 188.) Faksimile po izdaji iz l. 1584.

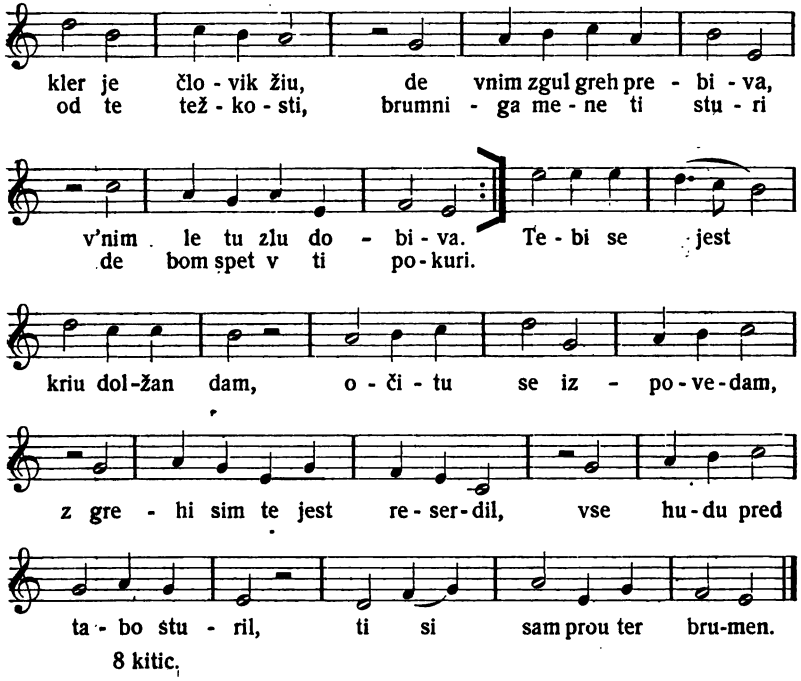

8 kitic.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta ozbiljna, frigijska melodija brez ritmične menjave je z 51. psalmom, upesnjenim od Mat. Greiterja: „o Herre Gott begnade mich" najprej v „Dem ander (Das ander . .) Theil Strassburger Kirchengesenge 1525", potem pri Schumannu 1539, Babstu 1545 in v večini pesmaric. Po vsej priliki je tudi melodija Mat. Greiterja, ki je bil najprej menih, potem muzik v Straßburgu (u. 1550). Slovenski tekst je v svoji 1., 2., 3., 5. in 6. kitici prevod peterokitične pesmi M. Greiterja; zadnja Trubarjeva kitica, doksologija, in 4. in 7. so nove, njih vsebina je vzeta iz prot. psalma. Tekst ni prevod, ampak svobodna prepesnitev M. Greiterjevega teksta oz. psalma. Notacija Trubarjeva se zlaga z izvirnikom. V 7. vrsti prve kitice je zlog „ti" (du) preveč. Pri Kastelcu 1682 je psalm ponatisnjen, le da sta 6. in 7. kitica izpuščeni in da je zadnja kitica Trubarjeva nekoliko izpremenjena.

44. Psalmus LXVII. Deus misereatur nostri, etc.

Ta LXVII. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

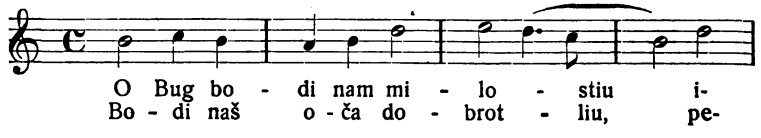

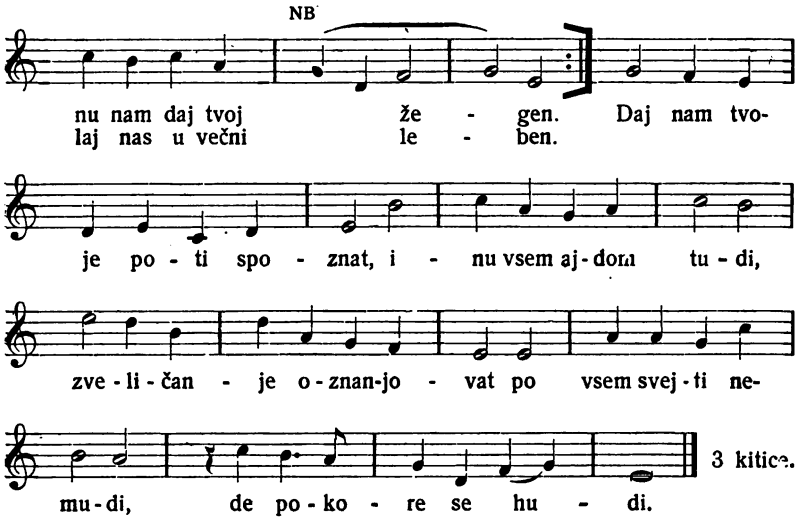

Pri NB. imata v izdaji 1584 v ligaturi pomotoma tudi druga in tretja nota črtico navzgor. V izdaji 1595 je poleg znaka za takt, na desno odprtega prečrtanega polkroga, še številka 2, kar bi dalo podvojeno zmanjšanje notnih vrednosti, diminutionem duplicem. Bolje in pravilno je v izdaji 1584 brez 2.

Ta frigijska melodija se nahaja najprej v „Teutsch Kirchenamptu", Straßburg 1525 k psalmski pesmi Lutrovi: „Es wollt uns Gott genädig sein", ki je bila izšla že prej v Lutrovem spisu: „Eyn weyse Christlich mess zu halten 1524" in tudi v Erf. Enchir. 1524 brez melodije. Notacija Dalmatinova je verna izvirniku in tudi tekst dobeseden prevod trikitične pesmi Lutrove.

45. Te cerque božie, zuper nje sovražnike, tožba inu molitou,

vzeta iz tih psalmou, suseb iz tiga 74. inu 79. per Truberum.

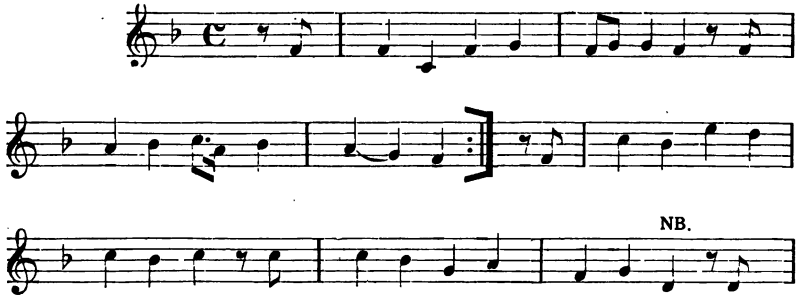

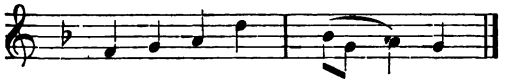

Gornja notacija izdaje 1595 je vseskozi koruptna; to je nastalo po tem, da se je C-ključ, ki je 1584 na prvi vrsti, dvignil na četrto. Še le od NB dalje je melodija korektna. V izdaji 1584 in drugod se glasi tako-le:

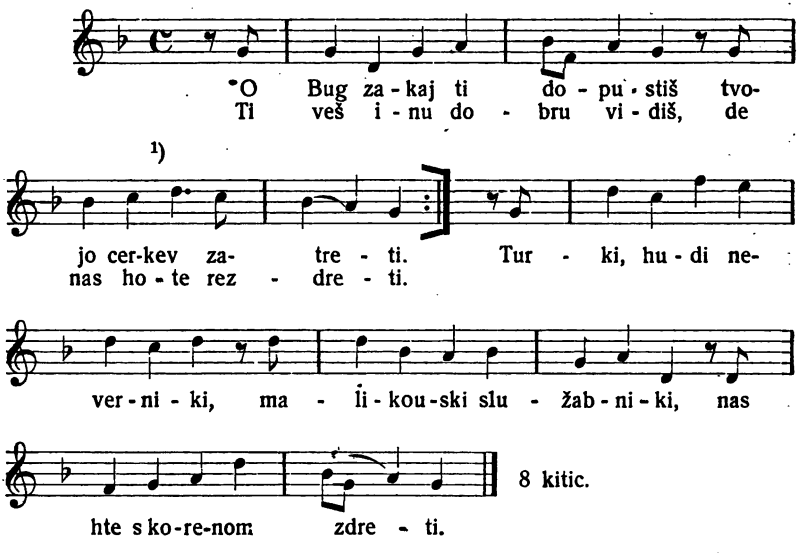

Znak takta manjka v obeh izdajah.

Pri [1]) notna vrednost podvojena.

Izdaja 1584 slovenskih pesmaric ima dorsko melodijo, natanko kakor je bila uporabljena najprej pri Waltherju 1524 za pesem: „Ach Gott von Himmel sieh darein" in potem z majhno zastranitvijo v pesmarici Čeških bratov 1566 o 74. psalmu: „Ach Gott warum verlassestu in großem herzen leide" in že prej v pesmarici Straßburg 1560 o 23. psalmu: „Der Herr ist mein getreuer Hirt". Pri Waltherju 1524 je uporabljena za lutrovsko psalmsko pesem: „Ach Gott vom Himmel sieh darein", ki pa obdrži pozneje le frigijsko melodijo, našo št. 37. Rabili so jo pa tudi za besede 2. psalma: „Hilf Gott, wie geht es immer zu". Za slov. tekst se predloga v nemških pesmaricah ne da dokazati; svobodna pesnitev je zlasti iz 74. psalma, dasi se glasi nadpis: „entnommen aus den Psalmen, bes. 74 in 79". Tako se glasi Trubarjeva predzadnja kitica:

Obtu my tudi tožimo,
s gerliskim klagovajnem:
Inu te milu prosimo,
de stvoim pomagajnem
Prideš nam h' troštu, h' pomočam,
Sakaj vsak verni je obdan
vso shlaht revo, nadlugo.

Psalm v prozi, verz 19; du wollest nicht dem Thier geben die Seele deiner Turteltaube, und deiner elenden Thiere nicht so gar vergessen. (Pesem je že v „Treh Duhovskih peismih" 1575).

46. Psalmus LXXXIII. Deus quis similis erit tibi, per Krelium.

Ta LXXXIII. psalm. Molitou zuper sovražnike te cerque.

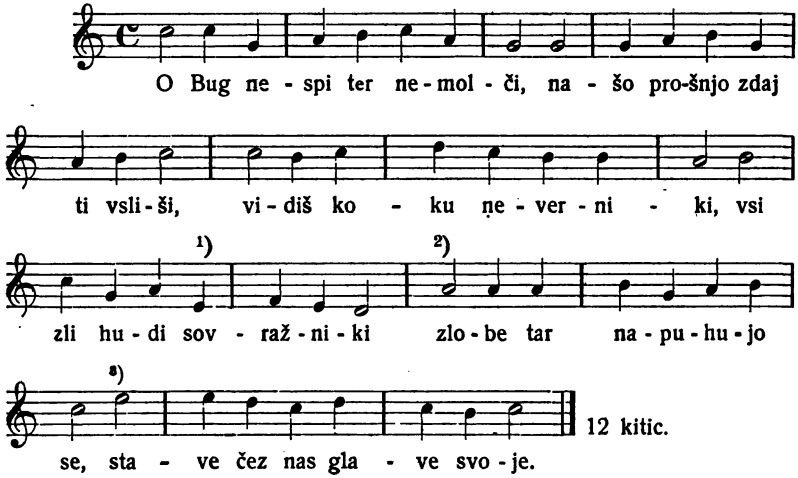

Pri Monoetiju ad [1]) nota *g*.

„ „ „ [2]) note *g g a*.

„ „ „ [3]) nota *d*.

V izdaji 1584 manjka znak za takt.

Ta jonska melodija se nahaja z neznatno razliko v rokopisu iz l. 1565: „Crailsheim Bartholomaeus Monoetius", rokopisni dodatek straßburški pesmarici l. 1560. s petimi melodijami, in sicer k Iv. Frederja pesmi: „Gott Vater in dem Himmelreich, Gott Sohn, Gott heiliger Geist zugleich", ki je imela pri Babstu 1545 drugo melodijo. Pozneje l. 1599., torej po slovenskih pesmaricah, v popolnoma enaki notaciji v „Regenſpurgischer Contra punct etc. 5 stimmig durch Andream Raselium", v pesmarici, ki ima 51 „samih starejših" melodij; tu tudi k pesmi: „Gott Vater in dem Himmelreich". Tekst metričen, srokovan prevod 83. psalma od S. Krelja, se v nemških virih ne da najti.

47. Psalmns CIII. Benedic anima mea Domino.

Ta CIII. psalm, skuzi Jurja Datmatina.

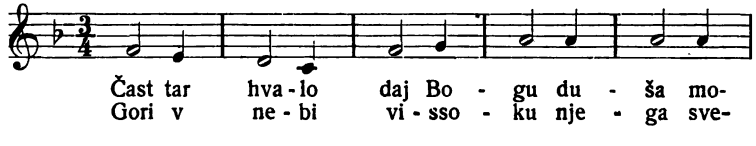

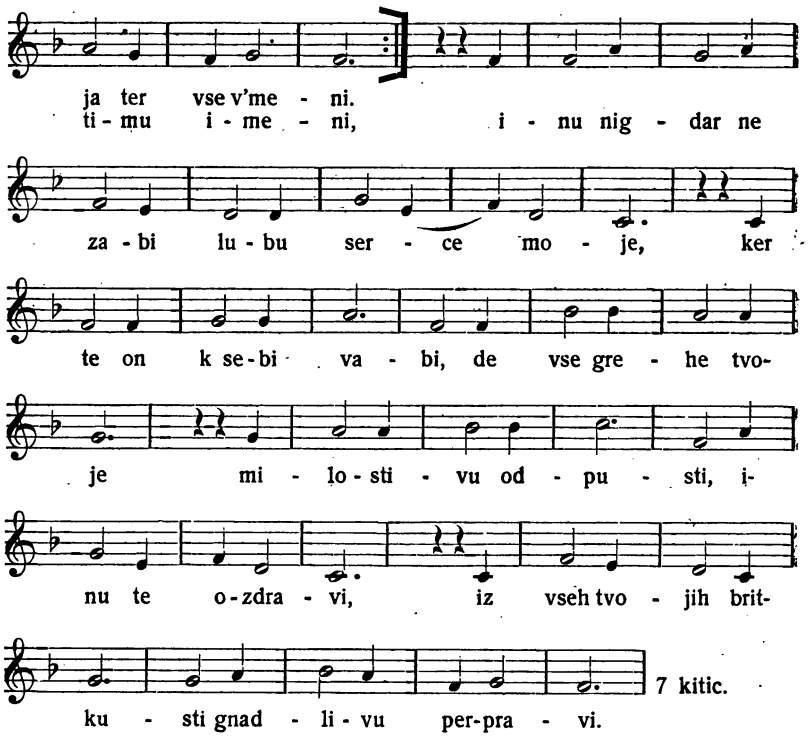

Izdaja 1595 ima znak takta, polukrog prečrtan, zraven stoji številka 3. 1584 je številka 3 brez znaka za takt.

Melodija, jonska, in pesem: „Nun lob meine Seel den Herrn" o 103. psalmu se nahajata najprej v zbirki: „News Gesang, mit dreyen stimmen, den kirchen vnd schulen zu nutz etc. durch Joannem Kugelmann gesetzt", Avgsburg 1540, potem v Babstu 1567, v pesmarici Čeških bratov z isto notacijo kakor v slovenski pesmarici. Pri Kugelmannu 1540 je melodija kot tenor večglasnega tonskega stavka, zato v naši pesmarici tudi notirana v F-ključu. Dalmatin je, prejemajoč melodijo, razrešil ligaturo *fg* (pri nas tretji takt) in vsaki noti podložil en zlog; s tem mu je bila nota nastopa (Auftakt) odveč, zato jo je izpustil, a je na ta način v prvih in tretjih vrsticah iz jambske mere napravil trohejsko. Dalmatinov tekst (7 kitic) ni prevod nemškega devetkitičnega I. Gramannovega teksta, ampak samostalna pesnitev o 103. psalmu.

48. Psalmus CXXIIII. Nisi quia Dominus erat, etc.

Ta CXXIIII. psalm, skuzi Jurja Dalmatina.

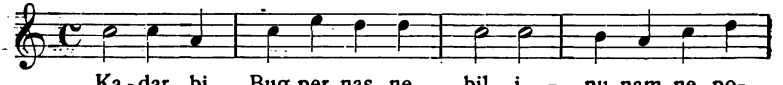

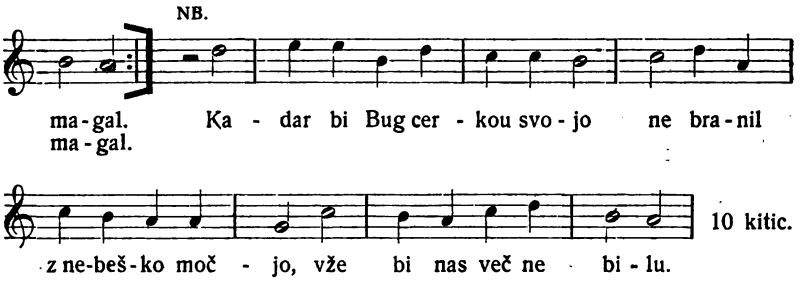

NB. Ta odmor manjka v izvirniku, pri Babstu 1545 je. Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta melodija, eolska, se nahaja najprej pri Klugu 1535, v isti notaciji, kakor jo je prevzel Dalmatin. Najti jo je v večini protest. in v mnogih katol. pesmaricah. Tekst Dalmatinov je precej svoboden prevod osmerokitične pesmi Justa Jonasa o 124. psalmu: „Wo Gott der Herr nicht mit uns hält". Bil pa je že tudi pri Waltherju 1524 izšel 124 psalm: „Wär Gott nicht mit uns diese Zeit", a z drugo melodijo. Nova je Dalmatinova 7. kitica in doksologija na koncu, torej 10 kitic. 1575: Ta CXXIIII Psalm Vti Vishi koker na Nemshki. Wo Gott der Herr nicht bey vns helt.

49. Psalmus CXXVIII. Beati omnes qui timent Dominum, per Krellium.

Ta CXXVIII. psalm, trošta vse bogaboječe, de v nih hiši, v zakonu, v mesti, v cerqui bodo srečo imeli.

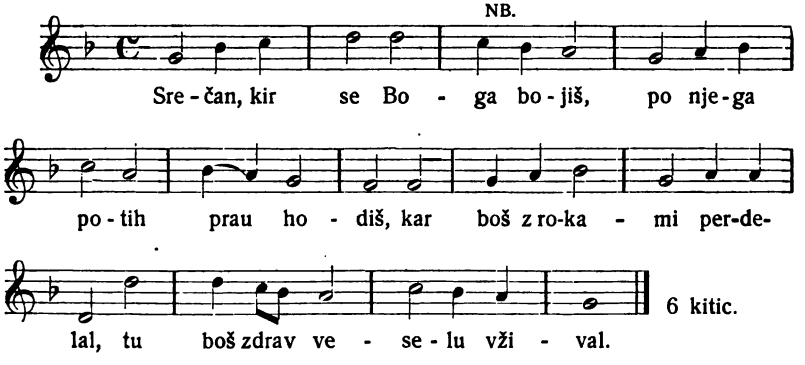

Pri NB. Strassburg 1526:
V izdaji 1584 manjka znak takta.

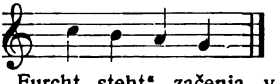

128. psalm: „Wol dem, der in Gottes Furcht steht" začenja v Erf. Enchir. 1524 psalme. Tu je še brez melodije z dostavkom: „Ynn Melodey, so man synget das voryge lied S. Johannis Huss". V Waltherjevi pesmarici 1524 ima že od naše različno melodijo, pri Köpphlnu, Straßburg 1526 je z našo dorsko. Slovenski tekst je prevod nemškega z dodano doksologijo na koncu.

50. Psalmus de profundis paraphrastice expositus.

Ta CXXX. psalm, od Primoža Truberia izložen.

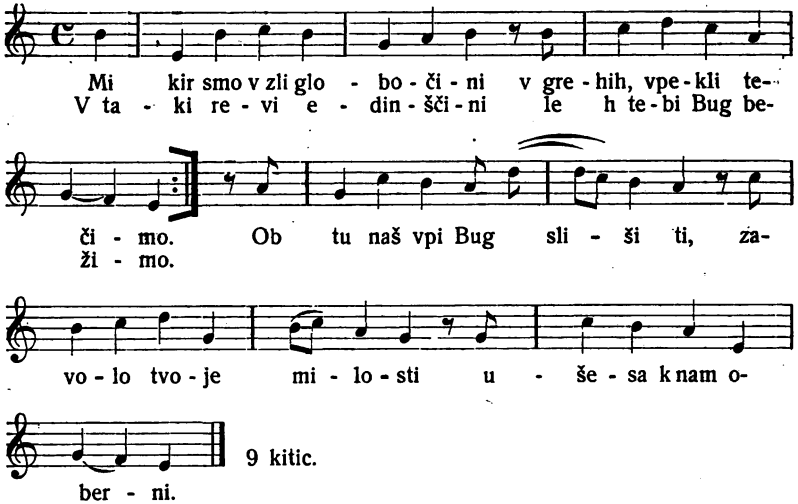

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Lutrova pesem o 130. psalmu (den „tröstlichen de profundis") je najprej v Achtliederbuchu 1524, brez melodije, kot zadnja izmed treh Lutrovih psalmskih pesmi. Melodija, frigijska, se nahaja najprej pri Waltherju 1524 in potem v večini koralnih knjig. Po Ambrosu (Gesch. d. Mus.) pripada posvetni pesmi P. Hofheimerja. Ko so 20./II. 1546 mrtvega Lutra iz Eislebna prenesli v Wittenberg in ga v Halle za čez noč nesli v „Frauenkirche", se je ljudstva trlo ob rakvi in v solzah je zapelo pesem: „Aus tiefer Not schrei ich zu dir" (Wackernagel). Pri Leisentrittu 1567 je ob predelanem tekstu: „Aufs hertzen grundt schrey ich zu dir". Trubarjev tekst z 9 kiticami je svobodna prepesnitev Lutrovega s 5 kiticami; pri tem sta si najsličnejši prvi kitici. Lutrova 1. kitica:

Aus tiefer Not schrei ich zu dir
Herr Gott erhör mein Rufen,
dein gnädig Ohren kehr zu mir
und meiner Bitt sie öffne.
Denn so du das villst sehen an,
wie manhhe Sund ich hab gethan,
Wer kann, Herr, für dir bleiben?

51. Psalmus CXXXVII. Super flumina Babylonis.

Ta CXXXVII. psalm. Skuzi Jurja Dalmatina.

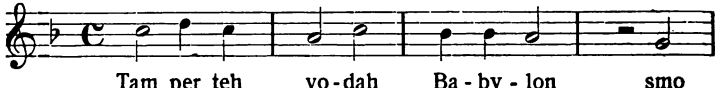

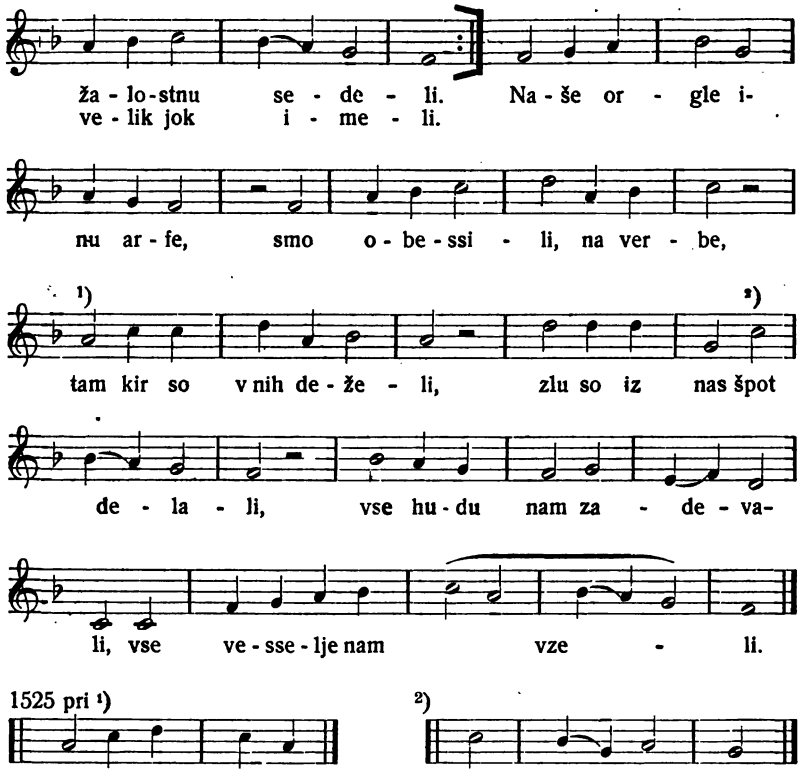

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Ta melodija se nahaja najprej v „Dritt. Theil Straßburger Kirchenampt 1525" ob pesmi Wolfganga Dachsteina o 137. psalmu: „An Wasserflussen Babylon". Tonski način jonski.

52. Canticum Simeonis, Nunc dimittis,

skuzi Jurja Dalmatina.

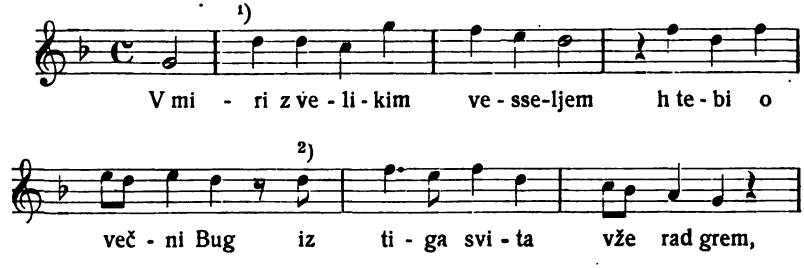

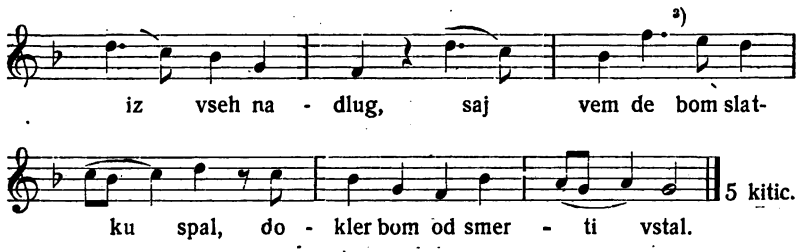

Pri [1]) izvirnik brevis.
Pri [2]) v izdaji 1595 *e*, pri Babstu 1545 in pri drugih je tu *d*.
Pri [3]) manjka 1584 pika.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Canticum Simeonis: „Mit Fried und Freud ich fahr dahin", ki ga je Luter sprejel med pogrebne pesmi, izdane 1542 pod naslovom: „Christliche geseng Latainisch vnd Deutsch, zum begrebnis" je bil izšel že pri Waltherju 1524 z dorsko melodijo, ki jo je porabil tudi Dalmatin, in je potem skoro v vseh pesmaricah. Dalmatinov prevod je svoboden ter je iz štirih Lutrovih dal pet novih kitic.

Lutrova 4. kit.:

Er ist das hell vnd selig licht für die heyden
zur leuchten, die dich kennen nicht vnd zu weyden.
Er ist deyns Volcks Israel der preys,
ehr, freud vnd wonne.

Dalmatinova 4. kit.:

On je ta prava večna luč,
kir ajde resvejti,
on nam svejti dan inu nuč,
po vsim svejti.
Na njega jest verujem,
de vekoma ne umerjem

5 kit.:

On je Izraelova čast
inu vseh vernih,
on ne pusti v sramoto past
nas tih reunih,
njega folk bode časčen
u večnem vesselju. Amen.

1575 kot prva pesem brez melodije: Canticum Simeonis. Nunc dimittis etc. Koker ta Nemški. Mit Frid und Freud etc. Iste kitice.

53. Ena serčna molitov zuper Turke,

v to peissen zložena od M. Jurja Dalmatina.

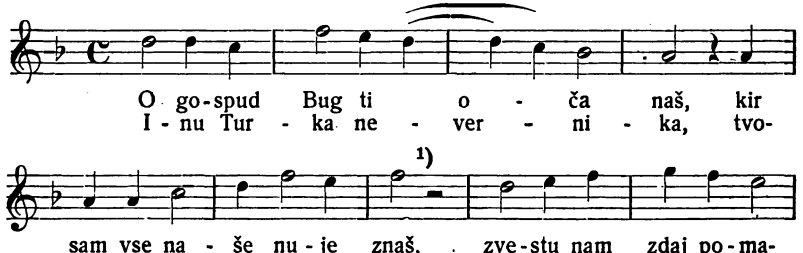

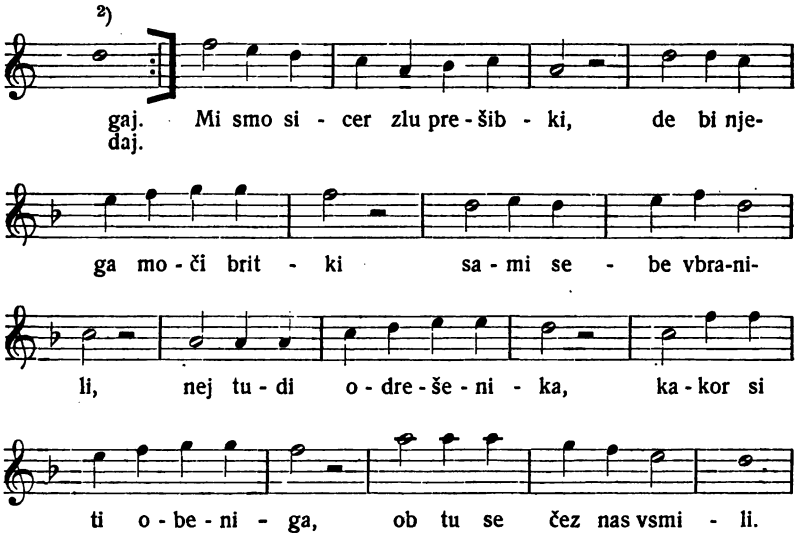

Pri [1]) manjka 1595 odmor.
Pri [2]) je 1584 nepravilno *e*. Notno trajnost jaz podvojil.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Melodija, eolska, je bila že v „Dritt Theil Strassburger Kirchenampt 1525", in sicer v psalmski pesmi Mat. Greiterja: „Hilf Herze Gott dem deinen Knecht" (Ps. 119). Tekst Dalmatinov je svoboden prevod oz. ponaredba pesmi „O Herr ich ruff dein namen an" od Iv. Kugelmanna, Avgsb. 1540.

Kugelmannova 1. kit.:

O Herr ich ruff dein namen an
dann mir sonst niemant helffen kann
in diesen strengen zeiten:
Schaw, vie d' Türk so grausam wüt,
daruor vns, lieber Herr behüt,
Vnd hilf uns jn bestreiten.
Wir sein sonst gantz vnd gar verloren:
Ob wir schon haben deinen Zorn
auf vns schwärlich geladen,
So bedenck, daß wir sein getauft,
darzu mit Christi blut erkaufft
deshalb wöllst vns begnaden.

54. Ena druga lepa peissan zuper sovražnika Turka,

katera se more pejti kakor je ozdolaj notiranu ali kakor: O Bug, o Bug, veliki Bug etc. ozgoraj na 157. platu.

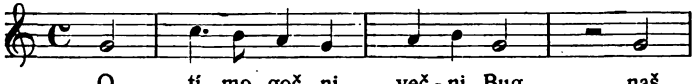

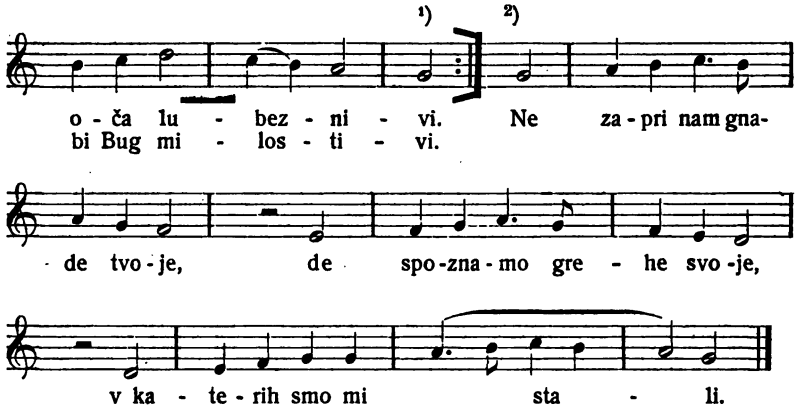

8. kitic.

V izdaji 1584 ni znaka za takt.

Pri 1) je 1595 Semibrevis, v naši prenesbi torej trajanje podvojeno.
Pri 2) odmor izpuščen.

Melodija, miksolidska, se nahaja najprej v straßburškem Kirchenamptu 1524, a k pesmi „Ach Gott vom Himmel sieh darein", in s to pozneje v mnogih pesmaricah. Glede na tekst je slovenski pesmi mogla za predlogo služiti pesem: „Ein gaystliches Lied, wider den Türken" z 10 kiticami (izišla v „Christliche Hausgesenge Nürnberg 1569). Najsličnejša je 4. nemška kitica slovenski tretji:

Nemška 4. kit.:

Wir haben ja mit vnser Sünd
diesen Feynd wol verdienet,
Wir sind vngehorsam kind
dein Vort habn wir verhönet.
Kein Buß bisher geschehen ist,
du aber schav an Jesu Christ,
der für vns hat bezalet.

Slov. 3. kit.:

Boshji vuk ſmo ſerahtali,
sa Boga nizh rodili,
Njega gnade nizh ahtali
Satu nam Turak ſylli,
Zhez nas vlezhe ſilno Vojſko,
Inu hozhe ſvojo roko
vſe Karſzhanſtvu potreti.

Slovenski prevajalec ni imenovan.

55. Ena troštliva pejssen iz XI. Cap. Matth.

vzeta, skuzi J. Dalmatina.

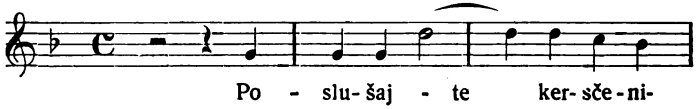

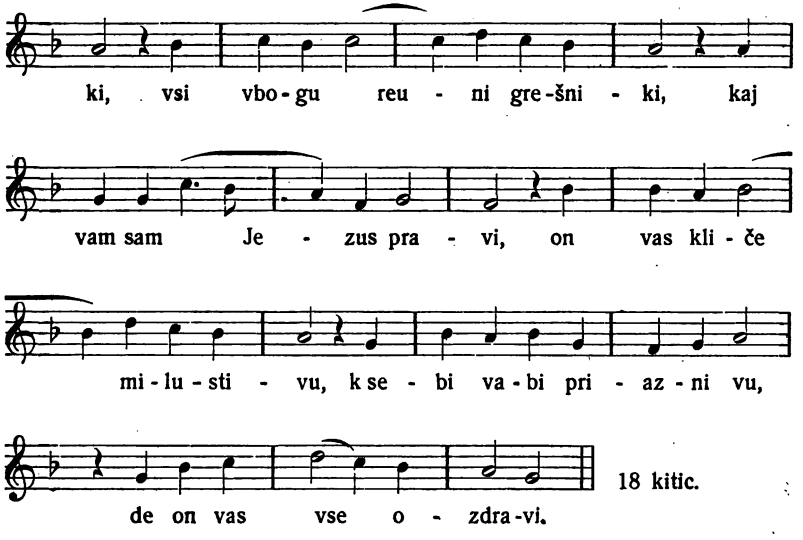

Znak za takt manjka v izvirniku.

Melodija (dorska) in pesem Jurija Grünewalda: „kompt her zu mir spricht Gottes Sohn" se nahaja na posebnem tisku: „Ain schöns newes Christlichs lyed. Item die zehen Gebott 1530", potem pri Ottu, Nürnberg 1534, Babstu 1545 itd. Nemški tekst Grünewaldov s 16 kiticami je Dalmatin podal v 18. kiticah. Pesem brez melodije je prešla skoro neizpremenjena v Kastelčev molitvenik 1682, le končna kitica je pokatoličena.

56. Ena duhouna peissen k našimu gospudu Jezusu Cristusu,

Herr Christ der einig Gottes Son, skuzi Jurja Dalmatina.

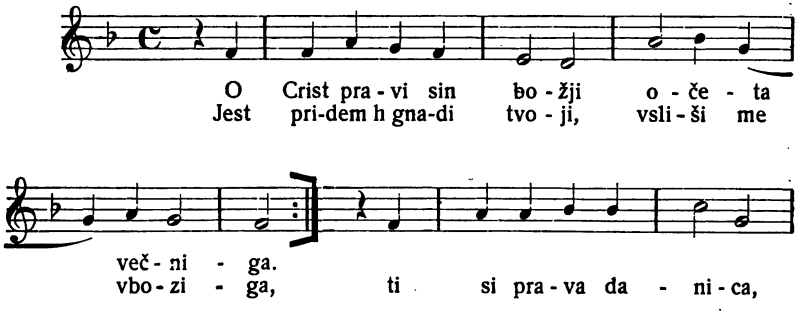

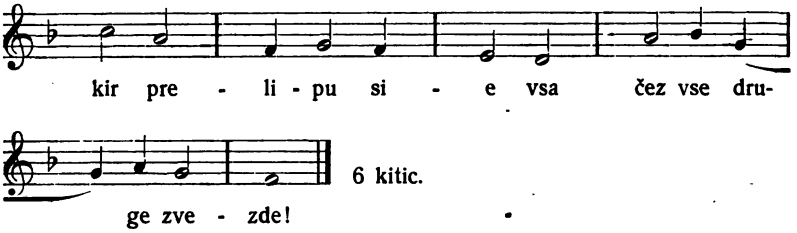

Ta izprva posvetna jonska melodija je s pesmijo Elizabete Creutzigerjeve: „Herr Christ der einig Gottes Sohn" najprej v Erf. Enchir. 1524, potem pri Waltherju 1524, Babstu 1545 itd. Dalmatinov prevod je dobeseden prevod nemškega izvirnika.

57. Ena serčna molitov h Cristusu

za odpuščanje grehou, za gmeranje inu stanovitnost te vere, inu za eno dobro smert, skuzi Jurja Dalmatina.

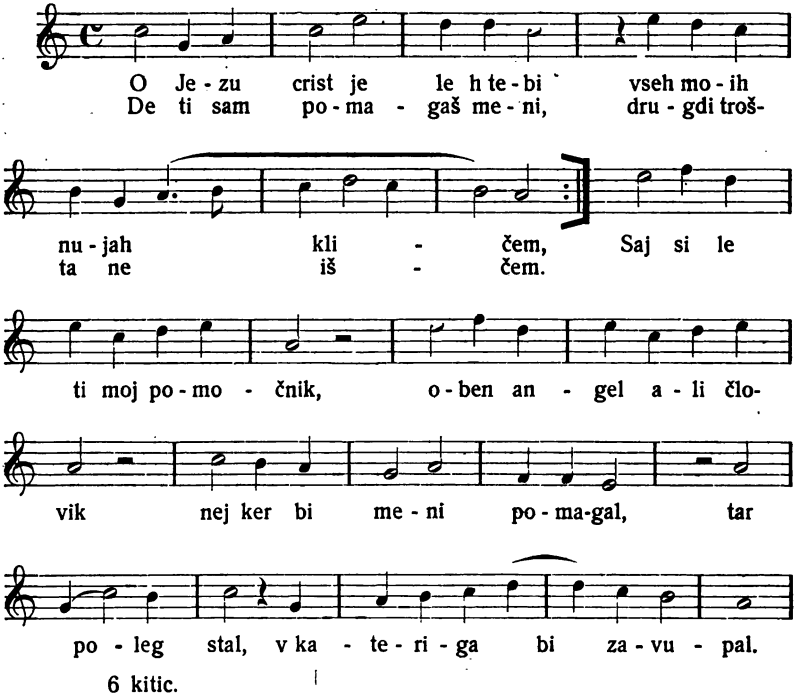

Znak za takt manjka v izvirniku.

Melodija, eolska, v tej obliki kakor pri Dalmatinu v Babstovi pesmarici 1545, je pozneje prešla v mnoge, tudi katoliške pesmarice. Nahajamo jo pri izpovedni pesmi dr. Ivana Schnesinga: „Allein zu dir Herr Jesu Christ", nekoliko drugačno že v posebnem tisku, Nürnberg pri Juriju Wachterju 1540. Dalmatinov prevod, šest kitic napram 4 nemškim, je neizpremenjenega sprejel Kastelic 1682. Le v 4. kitici pravi Kastelic: „gmeraj volo mojo" namesto Dalmatinovega: „gmeraj vero mojo".

58. Ena serčna peissen

za vero, lubezan, vupanje inu volnu poterplenje. Skuzi Jurja Dalmatina.

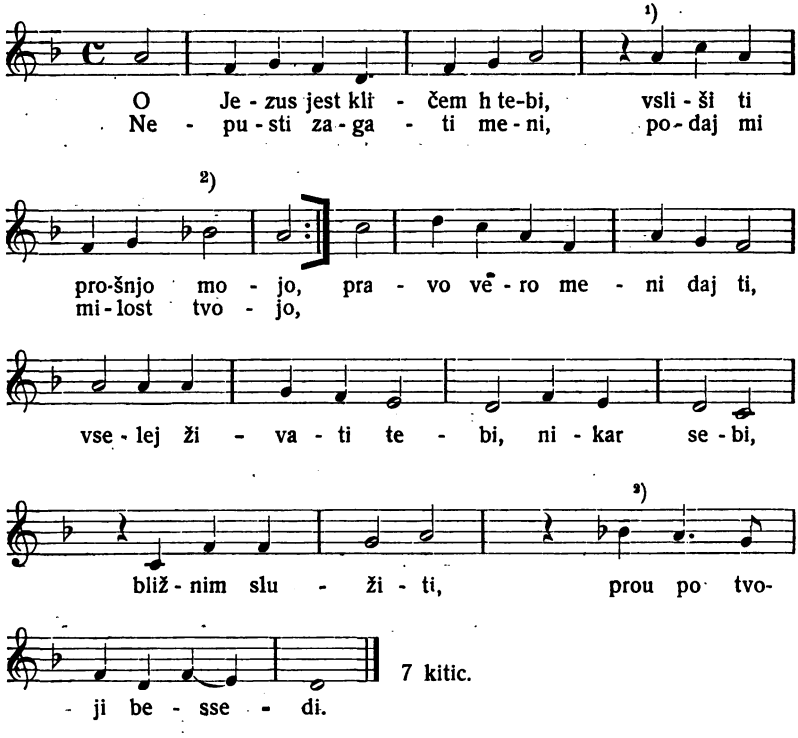

Pri [1]) je 1595 ena brevis, 1584 pravilno semibrevis.

Pri [2]) je v izvirniku predznačen *b*, dasi je v začetku vsake vrstice.

Izdaja 1584 nima znaka za takt.

Ta dorska melodija je bila v Erf. Enchir. 1527 k pesmi Iv. Agrikole: „Gottes Recht und Wunderthat, welches die Überschrift führt: „Eyn geistlich lied, zu bitten vmb glauben, liebe vnd hoffnung", s 5 kiticami. Notacija Dalmatinova je znatno različna od prvega vira. Tekst Dalmatinov se samo

v svoji temeljni ideji naslanja na Agrikolovo pesem, sicer ga je smatrati za samostojno pesnitev. V slov. sedem kitic.

Agricolova 1. kit.:

Gottes Recht und Wunderthat
will uns Herr Moses zeigen
dass wir kennen Gottes Rat,
dass Herzen zu ihm neigen.
Er eifert stark, Straf läßt er nicht,
er leidt kein Gottes Genossen,
Vertrauen, herzlich Zuversicht
gefällt ihm über alle Massen.

Pri Kastelcu 1682 je pesem brez melodije le z izpremembo v 5. vrstici 1. kitice, kjer govori o pravi pokori, Dalmatin pa o pravi veri.

59. Ena peissen kadar človik v' jutru ustane.

Ich dank dir lieber Herre etc. Skuzi Jurja Dalmatina.

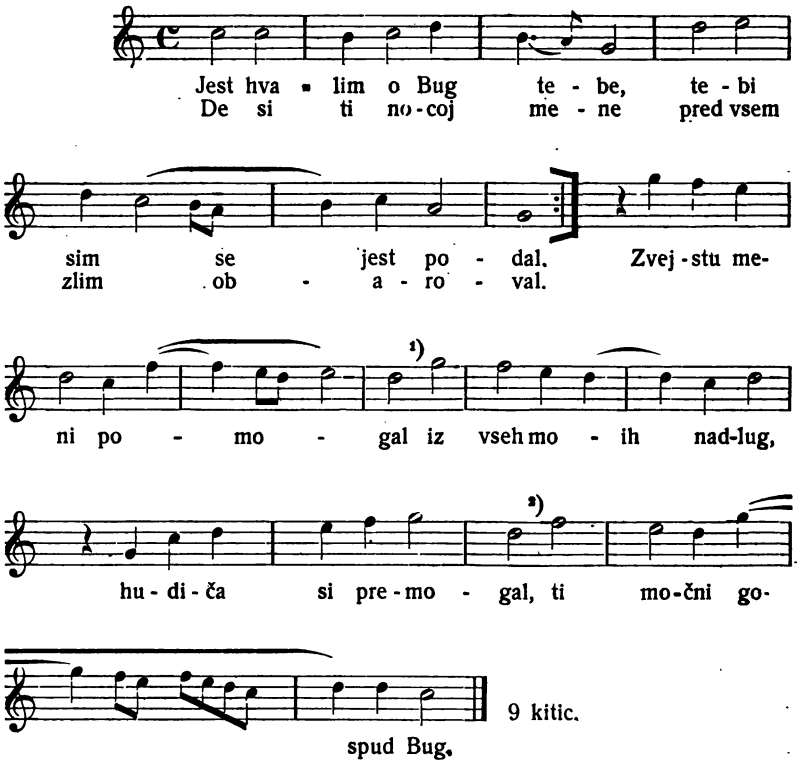

Izdaja 1584 pri [1]) tako:

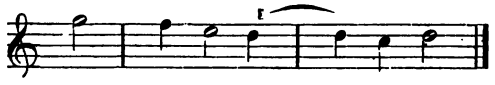

Babst 1545 pri [2]) tako:

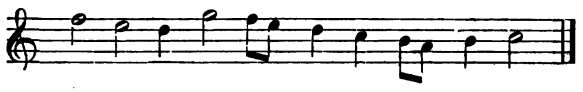

Pripadajoč izprva posvetni pesmi: „Entlaubt ist uns der Walde gen diesen Winter kalt" in s to-le natisnjena že v: „Hans Gerles Musica Teutsch, Nürnberg 1532", je melodija izšla s pesmijo Ivana Kohlrosa: „Ich dank dir lieber Herre" 1535 v Nürnbergu v posebnem tisku, potem pri Schumannu 1539, Babstu 1545, itd. Tonski način jonski. V pesmarici Čeških bratov 1544 je uporabljena za pesem „Lob Gott getrost mit Singen". Dalmatinova notacija se ujema z Babstovo. Njegov tekst je prevod devetih kitic Kohlrosovih. Zgled prevajanja:

Kohlros 1. kit.:

Ich dank dir lieber Herre,
dass du mich hast bewart
in dieser Nacht gefere,
darinn ich lag so hart
mit Finsternis umfangen
darzu in großer Not,
daraus ich bin entgangen,
halfst du mir Herre Gott.

60. Ena druga otročia peissam,

kadar se z' jutra gori vstane, z' večer spat gre, k' naprej petju; svoim otrokom skuzi A. B. zložena. Se more pejti kakor: Nedaj oča naš lubi Bug: ali v' leti viži.

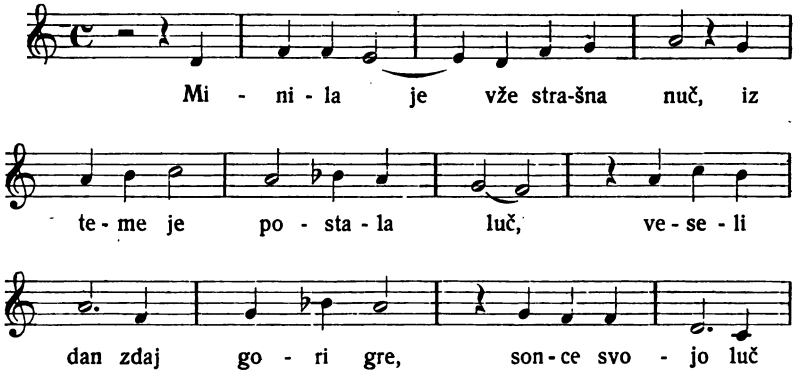

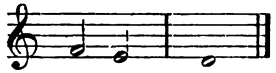

28 kitic.

Notacija v F-ključu brez znaka za takt.

Nik. Hermann 1560:

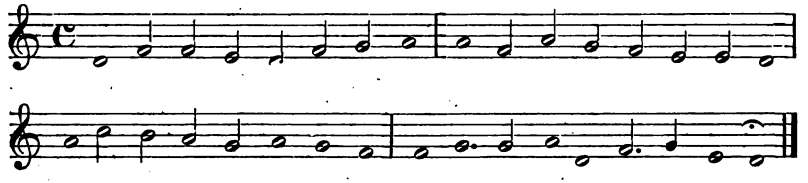

M. Hubad, 1900: „Adam Bohoričeva iz l. 1584".

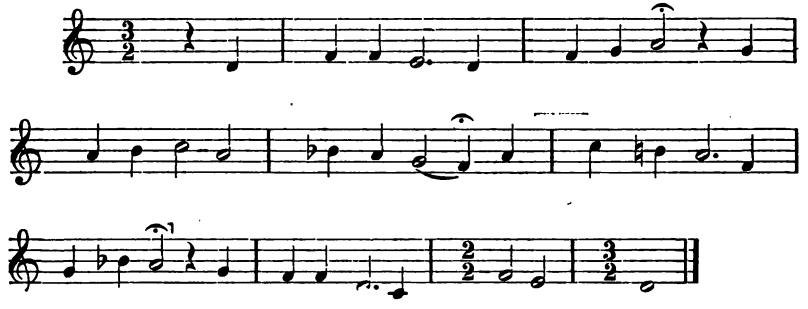

Troglasen ženski zbor 1. in 3. kitica. Četveroglasen mešan zbor 5. in 25. kitica.

Naša dorska melodija je močno različna od Nikol. Hermannove 1560 (Sonntagsevangelien) k besedam:

„Sanct Paulus die Korinthier
hat unterweist in rechter Lehr.
Sobald er aber von ihn' kam,
da fingen sich viel Sekten an."

Za tekst, ki obsega 28 kitic, ni nemške predloge. Obe jutranji pesmi Mih. Weisseja 1531: in:

„Es geht daher des Tages Schein,
o Brüder lasst uns dankbar sein
dem gütigen und milden Gott,
der uns diese Nacht bewahrt hat."

„Der Tag bricht an und zeiget sich,
o Herre Gott, wir loben dich,
wir danken dir, du höchstes Gut,
dass du uns die Nacht hast behut."

Obe s po 7 kiticami in čisto drugima melodijama sta (kakor vse ostale nemške jutranje pesmi) po vsebini čisto različni od A. (dam) B. (oho-ričeve). V menjajočem se ritmu, tro- in dvodelnem, je to melodijo v četve-roglasnem stavku za mešane glasove obdelal in priobčil M. Hubad 1900. („V monakovski knjigi je tiskano ‚srašna' mesto ‚strašna'." Hubad.)

61. Večerna molitou.

P. Truberja.

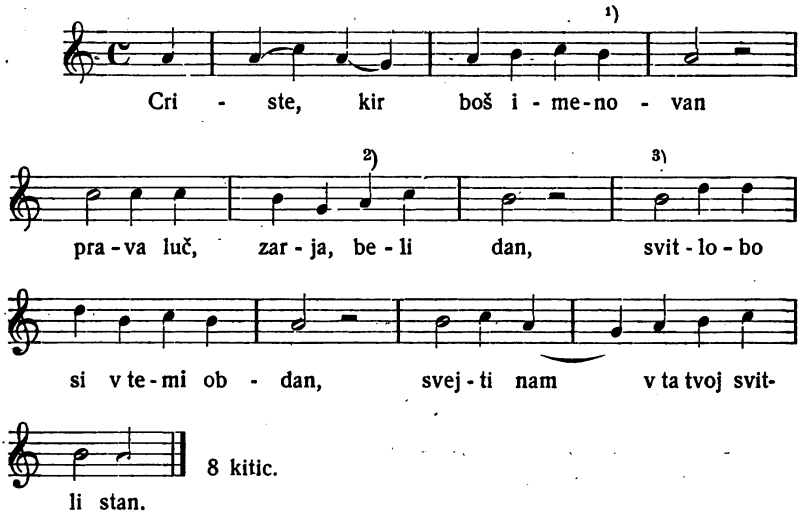

Pri [1]) notna vrednost za polovico skrajšana.

Pri [2]) je 1584 pravilno ligatura, 1595 pa nepravilno razrešena ligatura, dve breves.

Pri [3]) je 1584:

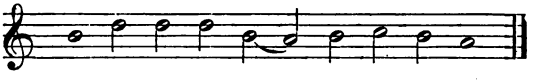

Babst 1545:

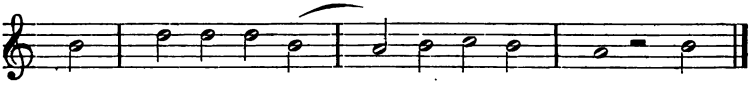

Prenarejeno eolsko melodijo latinskega himna „Christe qui lux es et dies" (nemški Wolfgang Meuslin v Erfurt. Enchir. 1526) je Trubar sprejel neizpremenjeno. Tekst Trubarjev z osmimi kiticami je prepesnitev nemškega s 7 kiticami. Več nemških prevodov in prepesnitev lat. himna je bilo že pred reformacijo, a nobenega ni mogoče smatrati za direktno predlogo Trubarjevo.

Enchir. 1526, 5. kit.:	Trubarjeva 5. kit.:
Beschirmer, Herr der Christenheit,	Ti veš, de ti tvoji verni,
dein Hilf stark sei uns bereit.	kir so tebi podverženi,
Hilf uns Herr Gott aus aller Not	so od svita zapuščeni,
durch deine heilige fünf Wunden rot.	od vragu zlu sovraženi.

1575 (z melodijo): Completa. Vezherna Molitou. Notacija v tenorskem ključu, raznovrste varijante glede notne vrednosti in v pavzah; konec je tak-le:

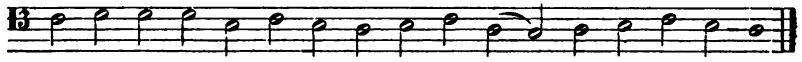

62. Peissen pred jedjo,

skuzi Jurja Dalmatina.

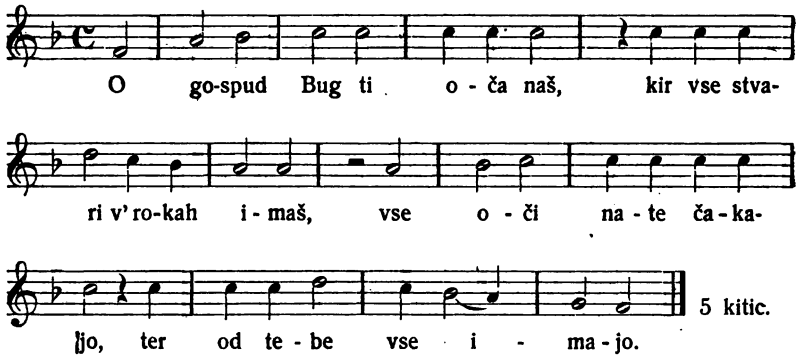

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Zamizna pesem Ivan Rohova „Allmächtiger gütiger Gott" v pesmarici Čeških bratov 1544 se nahaja pri Babstu 1545 z malo ritmično izpremembo in pod nadpisom: „Das Benedicite vor dem Tische". Tonski način je jonski. Dalmatinov tekst se ujema z nemškim razen tretje kitice.

Roh 3. kit.:	Dalmatin:
Wir geben vns schuldig, o Herr,	Ti ſam nym daſh shpisho, pitje,
als arme elende Sünder	ter vſe potrebe obilje,
vnd han keine gerechtigkeyt	kakor en ozha olkerbiſh,
zu deiner grossen gütigkeyt.	vſakimu njega dejl deliſh.

63. Peissen po jedi.

Skuzi J. Dalmatina.

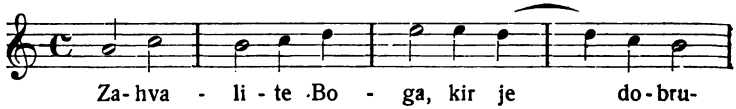

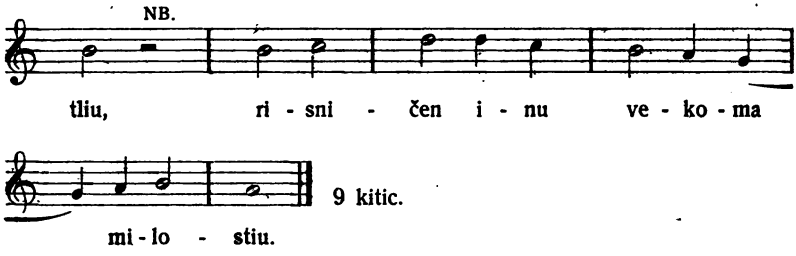

Odmor pri NB. manjka 1595.

Melodija pesmi: „Danket dem Herrn, denn er ist sehr freundlich" je v Ivan Rohovi pesmarici Čeških bratov 1544. Pesem s 6 kiticami ima nadpis: „Nach dem Tisch ein Gracias". Tonski način eolski. Dalmatinova 4., 8. in 9. kitica manjkajo pri Rohu, ostale so natančno prevedene iz nemške pesmi „Danket dem Herrn", itd.

64. Cantus Media vita etc. per Truberum.

Ena peissen: Mitten wir im leben sind, etc.

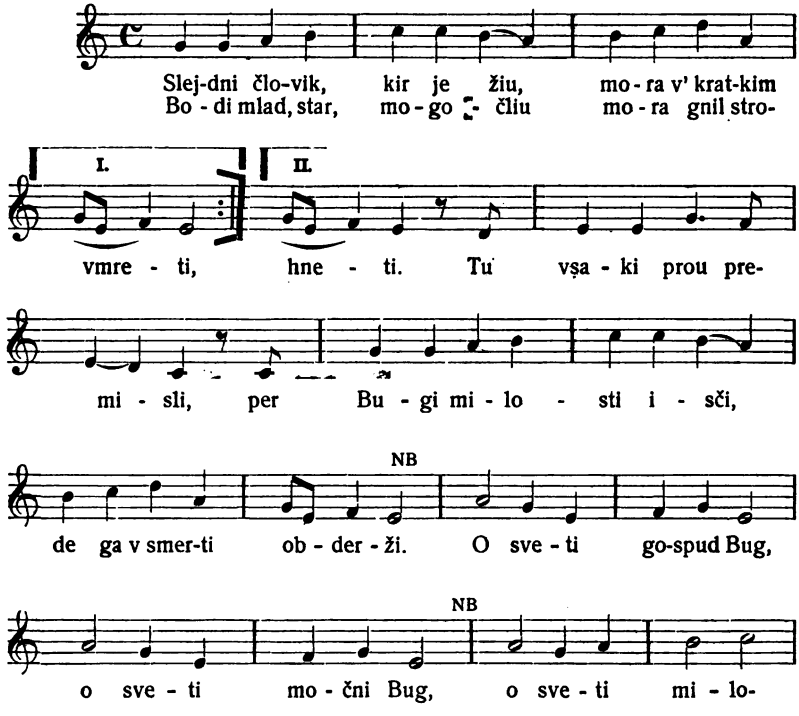

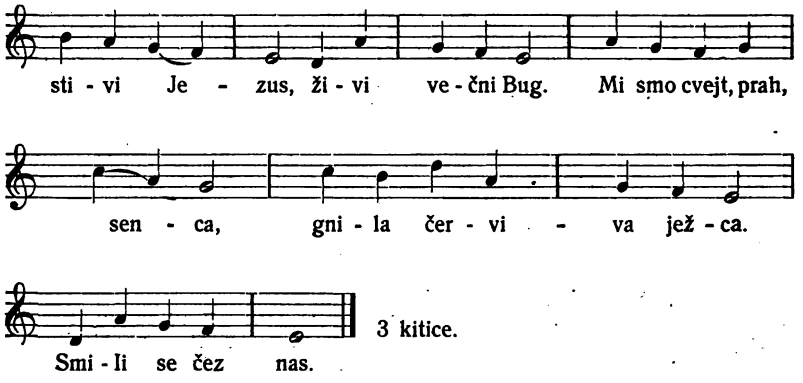

Odmori pri NB. izpuščeni.

To friško melodijo, ki je služila že v 15. veku neki romarski pesmi, ima Walther 1524 ob Lutrovi nemški obdelbi latinske „Media vita", ki jo nahajamo brez melodije tudi v Erf. Ench. Tako obliko, v kakršni jo imamo pred seboj, je melodiji, nekoliko slični melod. postopni „Sancte Deus-a", vsekakor dal Walther. Prvotni latinski tekst (Media vita in morte sumus, quem quaerimus adjutorem, nisi te Domine? qui pro peccatis nostris juste irasceris, sancte Deus, sancte fortis, sancte et misericors salvator, amarae morti ne tradas nos) je baje zložil Notker Jecljavec, menih st-galski (u. 912) spričo nevarnosti, v kateri so bili delavci ob gradbi mostu čez Martinstobel. Melodija in tekst sta prešla v skoro vse pesmarice 16. in 17. veka; najdeta se tudi pri Veheju 1537 in v drugih katol. pesmaricah. Trubarjevo besedilo ni prevod, ampak svobodna, nova prepesnitev Lutrovega teksta.

Prva Lutrova kitica se glasi:

Mytten wyr im leben synd
mit dem todt vmbfangen,
wen suchen wir, der hulffe thu,
des wir gnad erlangen?
dy büstu, Herr alleyne.
Vns rewet vnser missethat,
die dich, Herr, erzurnet hat.
Heyliger Herre Gott,
Heyliger starcker Gott,
Heyliger barmhertziger Heyland,
du ewyger Gott,
lass vnns nicht versynken
yn des pittern todes nott.

Kyrieleyson.

65. Ena serčna inu troštliva molitou

za eno pravo kerščansko smèrt, inu vesselu od smèrti vstajenje, inu se more pejti kakor je ozdolaj notiranu, ali v ti

viži, kakor ta nemška: Wenn mein stündlein verhanden ist. — Skuzi J. Dalmatina.

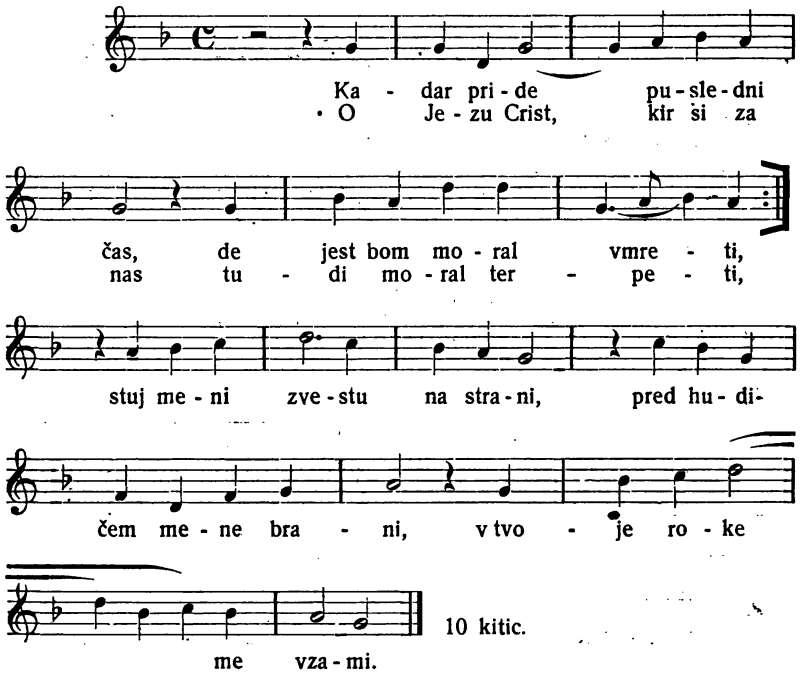

Strassburg 1560:

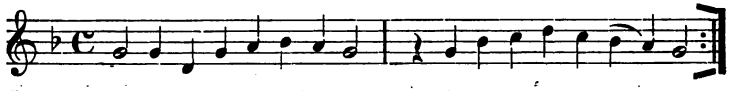

Ps. 23. Der Herr ist mein getreuer Hirt etc.

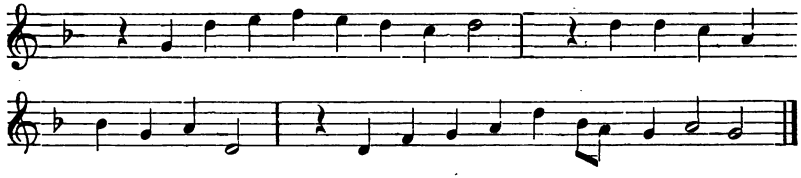

Eisleben 1598:

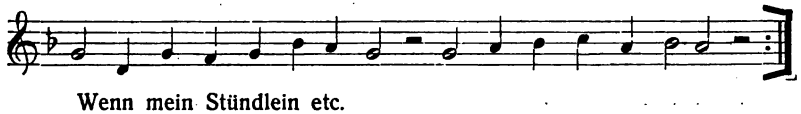

Wenn mein Stündlein etc.

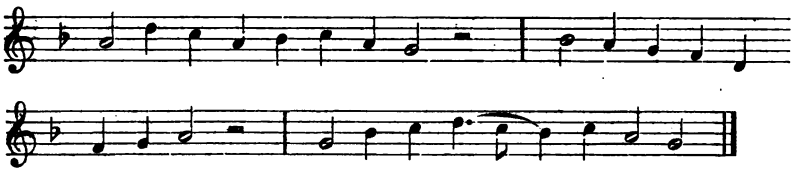

M. Praetorius 1609:

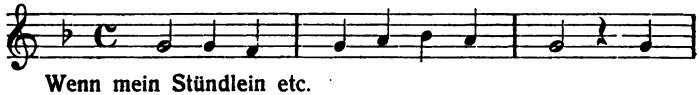

Wenn mein Stündlein etc.

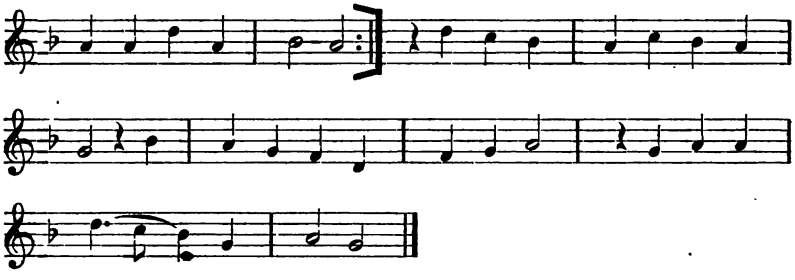

M. Hubad, 1900: „J. Dalmatinova."

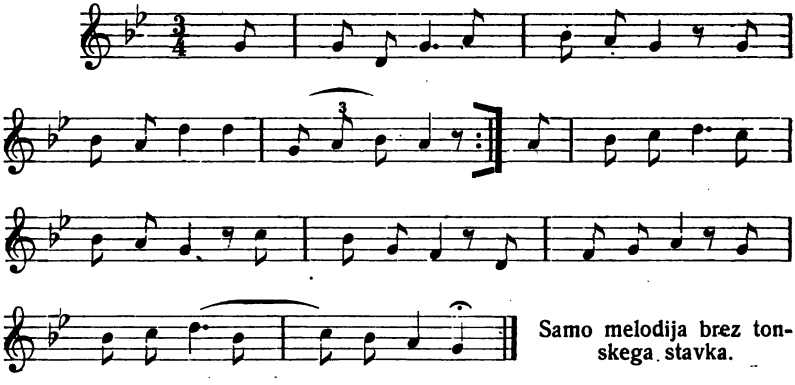

Samo melodija brez tonskega stavka.

Melodije v čisto enaki notaciji, kakor jo ima Dalmatin, ni najti v predslovenskih pesmaricah. Znatno različna je melodija o 23. psalmu, kakor je v straßburški pesmarici 1560. V prvi vrstici se straß. melodija popolnoma enako glasi kakor naša; ujema se z njo v svoji periodični zgradbi, v bistvenem naraščanju in padanju, če so tudi poedini intervali in členi melodije različni. Šele pesmarica Eisleben 1598 ima, tudi k smrtni pesmi: „Wenn mein Stündlein vorhanden ist", v vseh delih enako melodijo. Direktni vir, iz katerega je vzel Dalmatin melodijo, se po tem takem ne da določiti. Čisto različna od naše dorske pa je jonska melodija pesmi „Wenn mein Stündlein etc." (Prim. tudi to melodijo v Martina Prätorija „Musae Sioniae" 1609). Za tekst

je bila Dalmatinu v prvih petih kiticah predloga Nik. Hermannova četverokitična „Wenn mein Stündlein etc.“, nadaljnje 4 kitice so natančen prevod prvih 4 kitic Nik. Hermannove peterokitične pesmi: „Wie Helias im fewrigen Wagen gen Himel feret“ 1559; namesto zadnje kitice te pesmi je dal Dalmatin novo. To zvezo obeh Hermannovih pesmi je najti najprej v Nürnberger Hausgesengen 1569, potem v drugih pesmaricah. Pri Kastelcu 1682 je pesem brez melodije dobesedno, M. Hubad je 1900 priobčil samo melodijo z 2 kiticama (brez stavka) v $^3/_4$ taktu.

66. Ena lepa duhouna peissen,

katera na kratkím v' sebi derži vse štuke karščanske vere, na katere slejdni karščenik more vesselu vmreti inu izveličan biti, zložena skuzi Joannesa Schuuejgerja, inu se more pejti, kakor je letu ozdolaj notiranu, ali kakor: Oča, sin, duh, nebeski krajl, etc. ozgoraj na 42. platu. (1584 „na 32. platu“.)

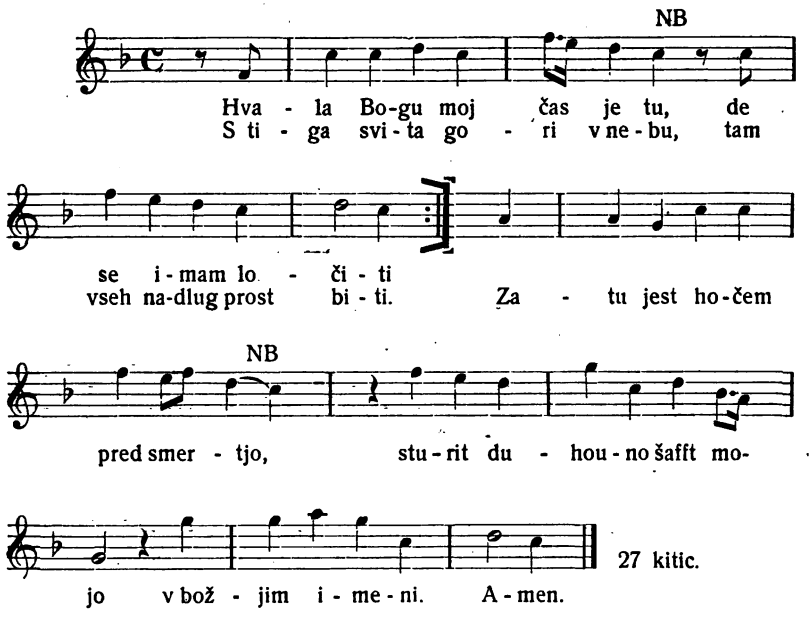

Znaka za takt ni.

Finale pri NB. primerno reducirane.

M. Hubad 1900: „I. Schweigerjeva“.

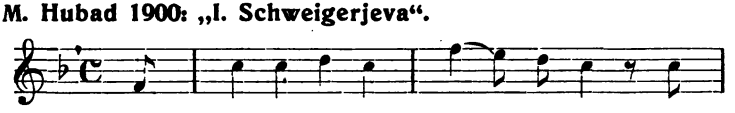

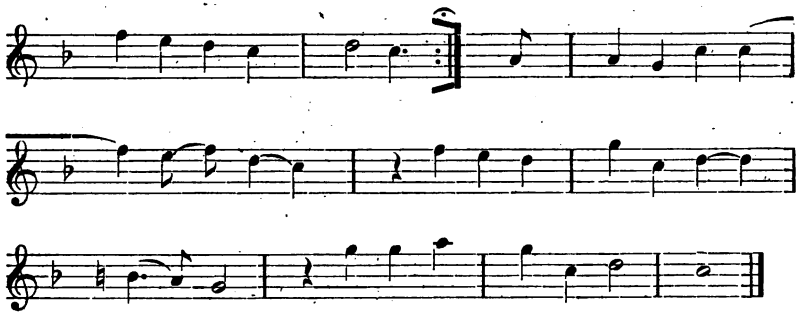

Samo melodija, brez stavka.

Za to pesem se ni dal najti vir niti za melodijo niti za tekst. Pesnitev, smrtno pesem, raztegnjeno na 27 sedmerokitičnih kitic, smemo imeti za last Iv. Schweigerja, ki je samo s to pesmijo zastopan v naši zbirki, ker bi je radi njenega obsega nemški himnologi ne mogli prezreti, ako bi bila v kaki nemški pesmarici. Melodija je kakor vse v naši zbirki brez dvoma nemškega porekla. M. Hubad je tudi to melodijo priobčil brez stavka, s 4 kiticami (1., 2., 26. in 27. kitica).

67. Ena pogrebska peissen,

per Krellium.

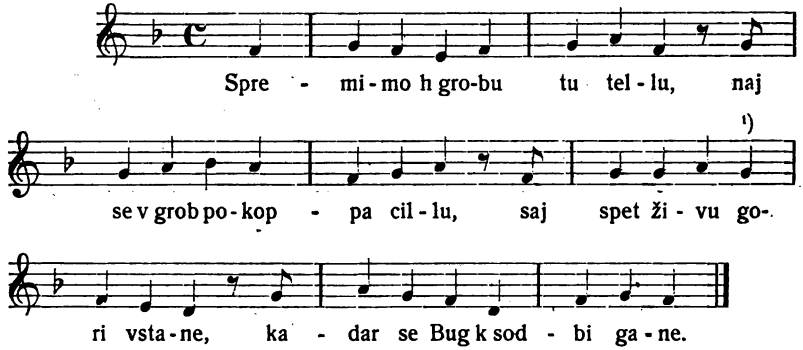

8 kitic.

1584 brez znaka za takt.

Pri 1) je 1584 pomotoma nota *f*; 1595 pa je ta nota za polovico prekratka; minima je namesto semibrevis.

Ta pogrebna pesem, jonska, ki v lapidarnem slogu izraža misli in nade, ki z njimi pokapajo kristjani svoje mrliče, je izšla najprej v pesmarici Čeških bratov 1531; v sedmih kiticah jo je zložil M. Weise: „Nun laßt uns den Leib begraben" brez melodije. Melodija, kakor jo imamo tukaj, se nahaja najprej v G. Rhawa „Gesenge für gemeine Schulen", Wittenberg 1544, v

peteroglasnem stavku od Iv. Stahla. Pozneje so sprejele pesem vse pesmarice 16. veka. Slovenski tekst je natančen prevod nemškega, zadnja kitica je dodana.

68. De adventu Domini.

Peissen od adventa.

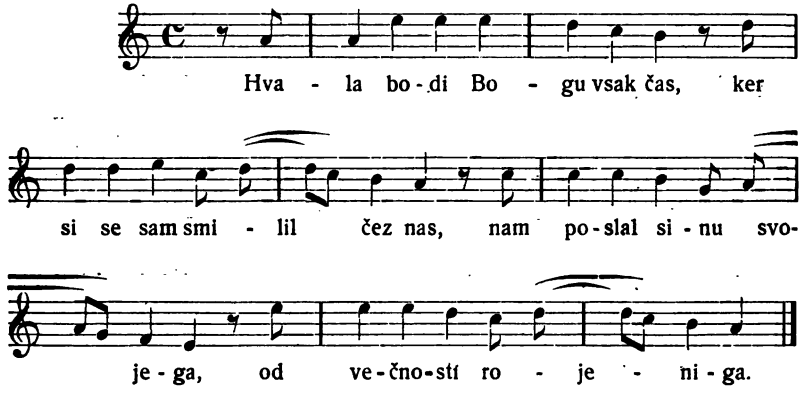

14 kitic.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Melodije te adventne pesmi nikjer ni bilo mogoče najti. Tonski način eolski. Tekst je dobeseden prevod M. Weissejeve pesmi:

Lob sey dem allmechtigen Gott,
der sych vnser erbarmet hat,
gesandt seinen allerliebsten son,
aus jhm geborn jnn höchsten Thron

(1531) s 14 kiticami.

69. Ena lepa duhovna peissen.

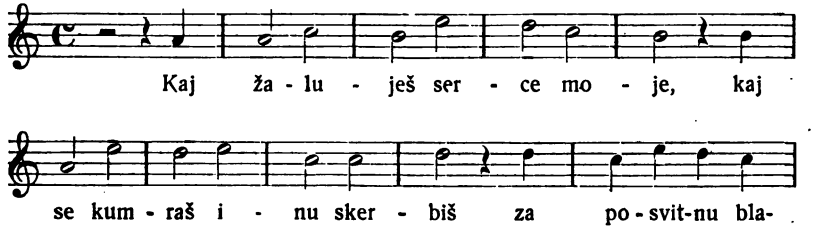

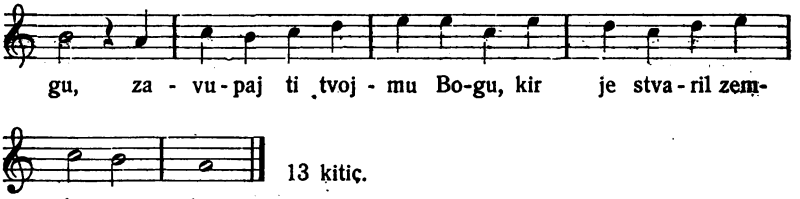

13 kitic.

Izdaja 1584 brez znaka za takt.

Hubad 1900: (šesteroglasno)

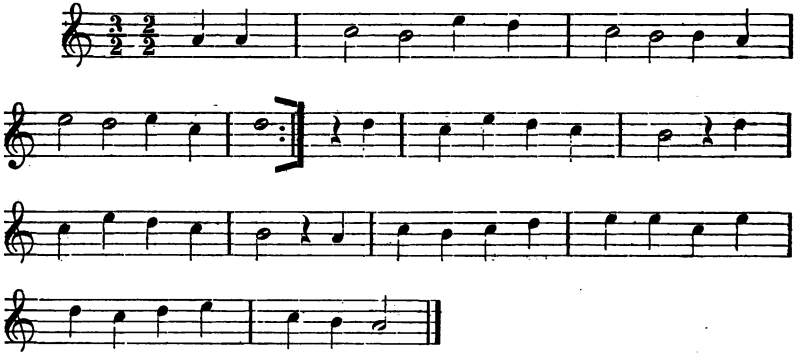

Ta melodija se nahaja najprej v rokopisu „Crailsheim Monoetius 1565 (prim. št. 46). Nje najstarejši tisk je Joahima Magdeburga: „Christliche vnd tröstliche Tischgesenge", Erfurt 1572. Slovenska notacija je malo različna od najsiarejšega vira. Tonski način eolski. Tekst, dobeseden prevod Hans Sachsove pesmi: „Warum betrübst du dich mein Herz", je izšel kot poseben tisk obenem s pesmijo: „Bis mir gnedig, o Herre Gott" v Nürnbergu 1526, brez not, z opombo: „In dem Thron: Frölich bin ich aus hertzen grund". Osma in deveta kitica pesmi, ki ju v najstarejšem tisku ni, sta dodani iz nürnberske pesmarice 1580. M. Hubad je to melodijo obdelal za šesteroglasen mešan zbor, v ritmu $^3/_2$ in $^2/_2$, tri kitice.

* * *

Pesmi, ki hočem o njih še v sledečem govoriti, so v naših pesmaricah **brez** melodij. Pri nekaterih je opazka: „v ti vishi kakor", ali: „v foji sufebni vishi" ali „na eno drugo visho", druge zopet so brez označbe melodije, ki naj se porabi zanje. Teksti so uvrščeni po izdaji 1595 in zaznamovani s tekočimi številkami. Pri vsakem sem posebe navedel, v kateri izdaji, na kateri strani slovenske izdaje je pesem.

70. Izd. 1595. str. 134.

D. Marie hvaležna peissen na eno drugo vižo. 11 kitic po 5 vrstic.

Neposrednega nemškega vira ni najti. Svobodna pesnitev, po mislih latinskega Magnificata ali pa nemške pesmi „Nun lob mein Seel den Herren"

(Nic. Selnecker) s petimi 12vrstičnimi kiticami v Nik. Selneckerjevih „Christliche Psalmen etc." Leipzig 1587. — Slov.: „Vesselu Maria poje, vsem ludem naznainje daje".

71. Izd. 1595., str. 140.

Ena druga v ti viži, o Jezus Christus naš Gospud. 14 kitic po 4 vrstice.

Je veren prevod Mih. Weissejeve pesmi „Lob sei dem allmächtigen Gott" v pesmarici Čeških bratov 1531 s 14 kiticami. — Isto nemško pesem imamo v drugič prevedeno, (prim. št. 68).

1595 slov.: „Hvalimo Boga vsaki čas",

1584 slov.: „Hvala bodi Bogu vsak čas".

Vendar je prevod izdaje 1584 daleko boljši in okretnejši napram nerodnemu prevodu izdaje 1595. Mnogo v izdaji 1595 novih pesmi stoji po svoji vsebini in vrednosti daleč za pesmimi, katere preveva še veliki duh Trubarjev.

V primero navajam iste kitice:

M. Weisse 12. kitica:

Sein erste Zukunft in die Welt
ist in sanftmütiger Gestalt,
die ander wird erschrecklich sein,
den gottlosen zu großer Pein.

Slovenska pesmarica 1584, 12. kitica, štev. 68:

Ta pervi prihod je troštliv,
lubezniv, krotak, dobrotliv, *)
ta drugi pak bode strašan,
tim hudim bo ta pakal dan.

*) Izdaja 1595 ima: dobr*u*tliv.

Slovenska pesmarica 1595, 12. kitica, št. 71:

Njega prihod je bil krotak,
na sodni dan bode strašan
vsem hudim nejovernim ludjem
žnih večnim pogublenem.

72. Izd. 1584, str. 88. 1595, str. 143.

Solemnis ille cantus, dies est laetitiae. A quodam ante haec tempora bene translatus, rhythmice utcunq compositus. Ta stara božična pejssen, prau tolmačena, ampak nikar pousod rajmana, v svoji viži, kakor ta od spreda: Hvalimo mi danas Boga. 5 kitic po 10 vrstic.

O besedilu govorim pri št. 19.

Slovenska pesem se začenja: „Ta dan je vsiga vesselja".

73. Izd. 1584, str. 95. 1595, str. 152.

Božična peissen iz evangelia s. Lukeža na 2. cap. Johannes Schvvejgerus. V tei viži kakor ozgoraj: Hvalimo mi danas Boga etc. 10 kitic po 10 vrstic.

To pesem je smatrati za samostojno pesnitev o mestu evangelija, navedenem v naslovu, kakor je Nik. Hermannova v njegovih „Sonntagsevangelien" 1560 izišla pesem z 11 kiticami po 4 vrstice, od te se pa naša razlikuje po vsebini in po zgradbi kitic.

N. Hermann 1. kitica:

Kaiser Augustus leget an
die erst Schatzung auf Jedermann;
da macht sich Josef auf die Fahrt
mit Maria, der Jungfrau zart.

Schweiger 1. kitica:

Ta rimski cesar Avgustus
ta je sam zapovedal,
de bi se šacal ta svejt vus,
nikoger nej pregledal.
Vse Jude od svojga doma,
bodisi lih čigar stana,
je mora šacan biti,
k letej pervi šacingi
inu veliki ceringi
je moral vsaki priti.

1575 brez melodije: Boshyzhna peissen is Evangeliu S. lukesha na 2. Cap., Joannes Schvveigerus. V ti vishi koker ta Nemshki, Der Tag der ist so freudenreich.

74. Izd. 1595, str. 160.

Ena druga božična peissen, v ti viži kakor ta od zgorai. 9 dvovrstičnih kitic, vsaka s pridejanim „Alleluja".

Naša pesem „Dete v betlehemi rojenu" je natančen prevod latinske himne „Puer natus in Bethlehem" z 10 kiticami; deveta latinska kitica je izpuščena. Prvi nemški evangeljski prevod je najti v pesmarici Babstovi 1545, kjer pa manjkata druga in zadnja kitica latinskega izvirnika. Pri Babstu ima pesem le 8 kitic.

75. Izd. 1595, str. 165.

Ena peissen k novimu leitu na vse žlaht stanuve. 21 kitic po 4 vrstice, vsaki kitici je dodan „Alleluja". Je natančen prevod nemške koledne, običajne ob novoletnih pohodih:

„Nu wolle Gott, dass unser Gsang
mit Lust und Freud vom Herzen gang"

etc. z 21 čveterovrstičnimi kiticami. — Nemška pesem je tiskana v I. Zwickovi reformacijski pesmarici v Curihu 1540 kot „Ein gsang des jungen volcks zuom guoten jar. In der melodey, gelobet seyst du Jesu Christ". Po trditvi Wackernaglovi je natisnjena že 1537 v straßburški pesmarici. — Začetek slovenske pesmi: „Daj Bug de naše petje gre".

76. Izd. 1595, str. 169.

Ena peissen v veliki tedan v ti viži: Rex Christe factor omnium. 15 štirivrstičnih kitic.

Naša pesem „Bug ie en vinograd naredil" je natančen prevod pesmi M. Weisseja, 1531: „Gott hat einen Weinberg gebaut" s 15 kiticami.

77. Izd. 1595, str. 172.

Ena lepa duhovna peissen od terplejnja Cristussoviga v ti iži (sic!) koker je vera. 22 kitic po 6 vrstic.

Slovenska pesem „O Gospud Bug večni oča" je natančen prevod nemške pesmi „O Gott Vater in ewigkeit, dein heiligen Geist gib uns allzeit" etc. z 22 kiticami, ki je tiskana v zbirki: „Geistliche Lieder, etc., 1561, Frankfurt an der Oder, durch Johann Eichhorn". Nemški pesnik ni imenovan.

78. Izd. 1584, str. 105. 1595, str. 178.

Passion iz vseh štirih Evangelistov, v tej viži, kakor ozgoraj ta pejssen: Sveti Paul v enim listi, skuzi Jurja Dalmatina. 30 kitic po 12 vrstic.

(Prvotno na koncu Dalmatinove knjige „Passion" 1576. *Ur.*) To takozvano „veliko pasijo" je smatrati za samostojno Dalmatinovo pesnitev in sicer po vzorcu Sebald Heydenove pasije, ki je v posebnem tisku izšla pri Juriju Wachterju v Nürnbergu 1525. Heyden ima 23, Dalmatin pa 30 kitic, zgradba kitic je pri obeh popolnoma enaka, namreč 8. 8. 7. 8. 8. 7. 8. 8. 7. 8. 8. 7. jambov.

Heyden 1. kitica:

O Mensch, bewein dein Sünde groß,
darum Christus seins Vaters Schoß
äußert und kam auf Erden.
Von einer Jungfrau rein und zart
für uns er hie geboren ward,
er wollt der Mittler werden.
Den Todten er das Leben gab
und legt dabei all Krankheit ab,
bis sich die Zeit her drange,
daß er für uns geopfert würd,
trug unser Sünden schwere Bürd
wol an dem Kreuze lange.

Dalmatin 1. kitica:

O grešni človek, vsaki čas
pomisli ti, kaj je za nas
Jezus moral terpeti.
De bi nas od pekla rešil,
iz neba je na svejt prišil,
njemu je bilu vmreti.
Kakor tu Evangelisti
inu Apostolski listi
po redu vse pričujo,
od njega martre pišejo,
grešnike k njemu vižajo,
v njega verjet vkazujo.

Pri Kastelcu 1682 je tiskana Dalmatinova pasija z neznatnimi izpremembami, ki pa le kazijo pesem.

Kastelec pravi v 1. kitici: „pričujejo" mesto „pričujo", v 6. kitici: „uže", mesto „vže", in v isti kitici: „zdaici", mesto „zdaj", v 22. kitici: „zdaj", mesto izvirno „sadaj", v 27. kitici: „umorili", mesto „vmorili", v 28. kitici: „signilu", mesto „zgnilu", vsled česar je pravilno tekoči Dalmatinov ritem povsod razbit.

79. Izd. 1595, str. 192.

En drugi passion v ti viži Crux fidelis. 24 kitic s šestimi trohejskimi vrsticami s sledečim številom zlogov 12. 9. 13. 11. 13. 11. Slovenska pesem „O človik gledaj večniga tvojga krala" je natančen prevod M. Weissejeve pesmi, 1531:

„O ihr Christen, seht an den König und Heiland,
den uns der Vater hat gesandt,
daß er von Kind auf bis an sein End trug unsre Bürd,
also unser Heil und Seligmacher würd.
O merkt heut, wie er uns hie als ein Knecht hat gedient
und als ein Freund durch sein Tod mit Gott versühnt".

Tudi Weisse ima 24 kitic.

80. Izd. 1595, str. 204.

Ena druga lepa peissen od Cristussovih sedem bessedi na križi. 9 kitic po 5 vrstic. — Naša pesen: „Kadar je Jezus za nas terpil" (že v prvi vrstici je en zlog preveč) je veren prevod nemške pesni:

„Da Jesus an dem Kreuze stund
und ihm sein Leichnam war verwundt"

z devetimi kiticami, ki je bila znana že v 15. stol. in v priredbi J. Böschensteina 1515 prvič natisnjena. V evangeljskih pesmaricah jo je najti najprej pri Schumannu 1539 brez napeva.

81. Izd. 1595, str. 214.

Velikanočna peissen, v ti vishi Jezus je od smerti etc. Sedem numerovanih kitic s sledečim številom vrstic: 7. 8. 8. 9. 9. 8. 8. Kakor je

število vrstic različno v posameznih kiticah, tako je v analognih vrsticah različnih kitic tudi število zlogov različno. Za slovensko besedilo ni najti nemškega vzorca; pesem je preobrazitev oz. razširjenje pesmi „Christ ist erstanden" s sedmimi kiticami. — Začetek pesmi se glasi; „Jezus tu offranu Jagne vrejden časti hvale etc."

82. Izd. 1584, str. 124. 1595, str. 218.

Vulgaris Slavorum in die resurrectionis Domini cantus, varijsq modis seu vocibus canitur. Ta stara velikanočna peissen, v nekuliku mejstih popraulena, na mnogitero vižo. Petnajst štirivrstičnih kitic, k vsaki je privešen „Kyrie eleison" in k zadnji še razen tega trikraten „Alleluja". Naša pesem je predreformacijska slovenska cerkvena pesem. Prvi dve kitici sta prevod nemške pesmi „Christ ist erstanden" ostalih kitic pa ni v nemških zbirkah, niti v protestantskih, niti v katoliških.

Začetek pesmi se glasi:

Jezus ta je od smerti vstal
od svoje britke martre, etc.

V št. 26 pa:

Jezus ta je od smerti vstal,
vragu je to glavo steptal, etc.

Tiskovna pomota v 8. kitici izdaje 1584:

Angel ta je h' tem ženam djali, je 1595 popravljena v „djal". Vide št. 26.

(V izdaji 1574 je ena pesem s tem začetkom označena kot „nova", druga kot „stara", tretja kot „druga nova". *Ur.*)

83. Izd. 1595, str. 221.

Ena velikanočna peissen. 16 štirivrstičnih kitic.

Ta pesem: „Jezus Cristus v enim verti" je samostojna slovenska pesnitev; v pesniškem oziru je žalibog le male vrednosti, zelo neokretna. V nemških pesmaricah je ni najti.

84. Izd. 1595, str. 225.

Ena stara velikanočna peissen. 6 štirivrstičnih kitic s privešenim „Alleluja".

Ta pesem „Jezus ta je od smrti vstal" je narejena iz 1., 2., 3., 9. in 10. kitice pesmi št. 82, ki so po večini tu neizpremenjene. Ne dvomim, da je ta pesem starejša nego št. 82, da so torej kitice, kolikor jih ima št. 82 več, pozneje pripesnjene.

85. Izd. 1584, str. 130. 1595, str. 232.

Slavicus Hymnus de resurrectione Domini, per Truberum compositus. Ena druga velikanočna pridna peissen od Jezusove Martre inu gorivstajenja, v tej viži kakor ozgoraj ta perva velikunočna peissen: Jezus ta je od smerti vstal. Enajst štirivrstičnih kitic. Prve 3 kitice pesmi, ki se tudi začenja z: „Jezus ta je od smerti vstal", so iste kakor pri št. 82 in 84, ostale kitice je smatrati za pripesnitev Trubarjevo.

86. Izdaja 1584, str. 143. 1595, str. 250.

Vetus Slavorum veni s. Spiritus. Ta stara peissen od svetiga Duha, lih v teisti viži. Ena kitica z 9 vrsticami. Mera je nepravilna.

Pesem je prevod latinske antifone: „Veni s. Spiritus". Glej št. 31. Začetek naše pesmi:

„Pridi k nam Bug inu sveti Duh".

87. Izd. 1595, str. 253.

Ena druga lepa duhona (sic!) peissen. Deset 4 vrstičnih kitic. Naša pesem „Obderži nas, o Gospud Bug", ki zanjo nisem našel nemškega vira, je prosta razlaga ali pesnitev po trokitični Lutrovi pesmi: Erhalt uns Herr bei deinem Wort". Prim. št. 32.

88. Izd. 1595, str. 266.

Ena lepa duhovna peissem, v ti viži kakor ta nemška Durch Adams Fall ist gantz verderbt etc. Skuzi Joh. Snoil. Devet kitic po 10 vrstic s sledečim številom jambov 8. 7. 8. 7. 4. 4. 7. 4. 4. 7.

Slovenska pesem „Skuzi Adamov greh smo mi" je svoboden prevod nemške v naslovu navedene Laz. Spenglerjeve pesmi, ki je bila prvič natisnjena 1524, z Waltherjevim napevom. V primero navajam peto kitico vsake pesmi:

Pri Laz. Spenglerju:	Pri I. Snoilju:
Er ist der Weg, das Licht, die Pfort,	On je ta pot, vrata nu luč,
die Wahrheit und das Leben,	risnica inu leben,
des Vaters Rat und ew'ges Wort,	tiga očeta večna muč,
den er uns hat gegeben	brez njega ni obeden;
zu einem Schutz,	kateriga
daß wir mit Trutz	le samiga
an ihn fest sollen glauben,	nam je potreba znati,
darum uns bald	v njega rokah
kein Macht noch G'walt	nas nič ni strah,
aus seiner Hand wird rauben.	s mirom hočmo ostati.

89. Izd. 1584, str. 155. Izd. 1595, str. 273.

Psalmus II. Quare fremuerunt gentes. Ta drugi psalm, skuzi Sebastiana Krellia tolmačen. V ti viži kakor: Kadar je Jezus v nebu šal. Osem kitic po 7 vrstic. Ta psalmska pesem „H čemu Ajdje tapačejo" je zelo slična Lud. Öhlerjevi psalmski pesmi: „Warumb tobet der heyden hauff", ki je s 4 kiticami izšla v Strassburškem Kirchenamptu 1525. Pri Joštu Gutknechtu je 1527 Öhlerjeva pesem izšla v predelani obliki s 5 kiticami: „Warumb thobt doch der Heyden hauff". Za izvirnik Kreljeve pesmi ne morem smatrati nobene izmed obeh navedenih pesmi in tudi nobene izmed drugih 12 pesmi o 2. psalmu, ki sem jih pregledal. Naša pesem je torej samostojna pesnitev na podlagi psalma samega.

90. Izd. 1584, str. 160. 1595, str. 284.

Psalmus XIIII. et LIII. Dixit insipiens. Ta 14. inu 53. Psalm vuk inu molitou zuper hinauce, etc. V ti viži: Kadar je Jezus v nebu šal, od Sebastiana Krellia izložen. Sedem kitic po 7 vrstic. Kreljeva pesem: „Ti Farizei pravio, praviga Boga znamo" je dober prevod Luthrove pesmi „Es spricht der Unweisen Mund wol, den rechten Gott wir meinen", ki je bila z istim številom kitic prvič natisnjena v erfurtskem enhiridiju l. 1524.

Psalma 14. in 53. imata skoro isto besedilo.

91. Izd. 1584, str. 162. 1595, str. 286.

Psalmus XV. Domine, quis habitabit, etc. per Krellium. Ta 15. psalm, navuk, kakovi ludje v nebu slišio, v ti viži: Nedaj oča, lubi Bug etc. 6 štirivrstičnih kitic.

Naša pesem: „O gospud Bug v' svetim nebi, gdu bo prebival per tebi" je prosta Kreljeva pesnitev po 15. psalmu v prozi. Kastelec 1682 jo je v svojo zbirko prevzel z neznatnimi izpremembami.

92. Izd. 1584, str. 186. 1595, str. 318.

Psalmus LXXXII. Deus stetit in synagoga Deorum, per Krellium. Ta 82. psalm, ta vuči, koku se ima gospoščina deržati, tej hudi zlu priti, v ti viži: Kadar je Jezus v nebu šal. Osem 7vrstičnih kitic. K tej pesmi: „Bug stoji v sred gmajne svoje" nisem našel nemškega vzorca, zato jo smatram za samostojno Kreljevo pesnitev.

93. Izd. 1584, str. 192. 1595, str. 326.

Psalmus XCI. Qui habitat in adjutorio altissimi. Ta 91. psalm, v ti viži, kakor ozgoraj ta 25. psalm: Mojo dušo, gospud, k tebi etc., ali kakor 130. psalm: Mi, kir smo v zli globoščini etc. Skuzi J. Dalmatina. 10 kitic po 7 vrstic. Dalmatinova pesem: „Kir na tim svejti prebiva", se po vsebini, po številu kitic in po gradnji verza razlikuje od vseh 19 nemških pesmi o 91. psalmu, ki sem jih imel v rokah. Zato jo smatram za samostojno pesnitev Dalmatinovo. Kastelec 1682 prinaša psalm z neznatnimi izpremembami.

1575 brez melodije: Ta XCI. Psalm Vti Vishi koker ta Nemshki Wer in dem Schutz deß höchsten ist, oder auß tiefer not etc.

94. Izd. 1584, str. 211. 1595, str. 357.

Peissem inu molitov, de Bug svojo cerkov pred antikristovo ter posvitno silo ohrani. V ti viži kakor ozgoraj ta 83. psalm: o Bug nespi ter nemolči, folio 189. Skuzi Seb. Krellia. Dvanajst kitic po 6 vrstic. Za Kreljevo pesem: „O Bug, oča, nebeški krajl" ni nemškega vira.

95. Izd. 1584, str. 225. 1595, str. 376.

Ena peissen od postave inu evangelia, v tej viži kakor: Oča, Sin, Duh, nebeski krajl etc., ozgoraj na 32. platu, skuzi Jurja Dalmatina. Šestnajst kitic po 7 vrstic. Za to Dalmatinovo pesem: „O reuni človik zmisli vsaj, koku si izveličan" v nemških pesmaricah ni vzorca.

96. Izd. 1584, str. 234. 1595, str. 391.

Ena lepa ohcetna peissem od svetiga Zakona. 20 štirivrstičnih kitic. Glede mere, števila zlogov in glede rime so kitice zelo nepravilne. Pesem: „Nu pujmo, dajmo čast Bogu" nima nemškega vira.

97. Izd. 1584, str. 251. 1595, str. 415.

Ena duhovna hvaležna peissen po jedi, v' tei viži kakor ozgoraj: o Crist, pravi sin Božji, etc. fol. 229. (Izd. 1595: fol. 381). Skuzi Jurja Dalmatina. 6 kitic po 7 vrstic. Dalmatin je za svojo pesem: „O Bug mi te častimo, de si nas našpižal" porabil prvo kitico trikitične pesmi: „Herr Gott nun sei gepreiset", natisnjene v erfurtski pesmarici 1550 in je po njej spesnil svojih šest kitic.

98. Izd. 1595, str. 439.

Ena lepa duhovna peissen per enim·mertvici v soji susebni viži. Devet štirivrstičnih kitic. Ta pesem: „O človik gledaj ti mene" je natančen prevod Nik. Hermannove pesmi: „O Mensch, mit vleis anschawe mich", prvič tiskane pri Juriju Rhaw v Wittenbergu, 1562.

99. Izd. 1584, str. 270. 1595, str. 446.

Ena finkuštna peissen iz Actor. 2. Cap. v ti viži kakor ta nemška: Als Jesus Christus Gottes Son (1595 Sohn) etc. Skuzi Jurja Dalmatina. 19 kitic po 4 vrstice.

Dalmatinova pesem: „Prejden je Jezus, sin božji, v ti videči štalti svoji" je le v svoji prvi kitici prevod M. Weissejeve pesmi 1531: „Als Jesus Christus, Gottes Sohn, mit seiner leiblichen Person", ostale Dalmatinove kitice so popolnoma nove; Weisse ima 14 kitic.

100. Izd. 1595, str. 449.

Ena peissen zuper vse sovražnike te vere, v ti viži kakor ta nemška: Mag ich vnglück nicht widerstahn. Skuzi Jo. Snoil. Sest kitic po 11 vrstic s sledečim številom zlogov 8. 4. 7. 8. 4. 7. 4. 4. 4. 4. 7. Znojilšek je za svojo pesem: „Nesreči tar nemilosti na tem sveti se ne morem vbraniti" vzel zunanjo obliko in vsebino od nemške trivrstične pesmi „Mag ich Unglück nicht widerstahn", ki je 1529 izšla pri Klugu z melodijo, pa anonimno, in je po njej spesnil novo pesem s šestimi kiticami.

Razen navedenih melodij s svojimi besedili in razen breznapevnih pesmi se v slovenskih pesmaricah nahajajo še sledeče stvari:

V izdaji 1584, str. 20. Izd. 1595, str. 27.

101. Symbolum Nicenum. Nicenskiga concilia vera inu spoznanie, kateru se more pejti, kakor vsaku Patrem omnipotentem, v' Bukouskim Jeziki.

Prevod nicejske vere. Prva nemška protestantska pesmarica, ki ima nemški prevod, je „Teutsch Kirchenampt Erffurdt 1525", ki ima tudi melodijo v koralnih notah.

102. Symbolum D. Athanasii. S. Athanasia vera ali spoznanie, kateru je on zupar te kecerje, kir so bili Arianerji imenovani, zlužil: Inu se more pejti kakor se psalmi v bukouskim jeziki po tonih psalirajo. Izdaja 1584, str. 22. Izd. 1595, str. 30.

Je prevod Athanasijeve vere. Henrika pl. Laufenberga nemški prevod v verzih iz l. 1445. se nahaja v nekem rokopisu v mestni knjižnici v Straßburgu.

103. Ena stara Molitou skuzi M. Kumprehta.

Pred litanijami natisnjena edinole 1595.

Po litanijah so (1584 in 1595):

104. Molimo vsi.

105. Druga molitov.

106. Alia Collecta de Tempore. Ena Molitov, katero imajo per sadanim čassu Slovenci vsag dan moliti. (1595: vsak dan).

Te tri molitve polnijo 6 tiskanih strani.

107. Teh angelov Sanctus iz VI. cap. Ezaioviga. (Samo 1595 str. 133).

Prevod iz navedenega poglavja preroka Jezaije. Luther je to mesto sv. pisma spravil v verže in ga namesto latinskega „Sanctus" sprejel v svojo „Deutsche Messe und Ordnung Gottesdiensts" 1526. V slovenskih pesmaricah stoji „Sanctus" v prozi in njegov začetek se glasi enako svetopisemskemu besedilu: „Jest sim gospuda vidil sedečiga", dočim pravi Luther: „Jesaia dem Profeten das geschah, dass er im Geist den Herrn sitzen sah". Iz vsega tega lahko sklepamo, da slovenski prevod ni narejen po Lutrovi pesnitvi.

Popravki.

Stran 200. naj bi stala pred stranjo 199.!

Stran 134.: „napevu podloženo besedilo" namesto „napev, podloženo besedilo"; — stran 139.: „s pokazilom na napev št. 11" namesto „št. 12";

— str. 143.: 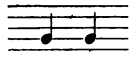

; — str. 144. nad beseda „Mati B.": 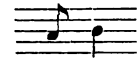
;

na isti strani niže doli, nad besedo „slovenski": 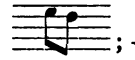
; — str. 155.

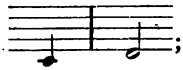

; — str. 157.: „Oče naš", konec druge vrste: 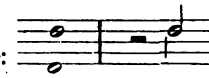
;

— str. 163.: 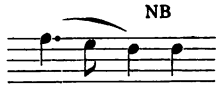

; — str. 167.: 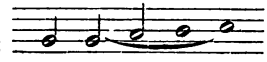

; v

zadnji vrsti: 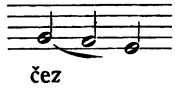

; — str. 168. na koncu zadnje vrste Kumpreh-

tove: 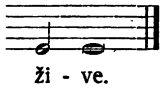

, istotako na koncu Leisentrittove vrste:
; — str.

171., stavek A. Försterja:

; — str. 172.: 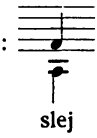

; — str. 174.: Ce-

cilija 1883; nadalje v Försterjevem stavku prva vrsta: 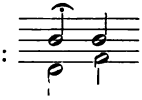
, v drugi

vrsti: 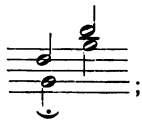 ; — str. 175. prva in druga vrsta: 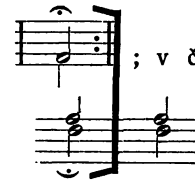 ; v četrti

vrsti: 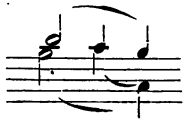 ; v četrti in šesti vrsti: ; — stran 176.:

Schumannu 1539; — str. 177.: Majar 1846; — str. 182.: 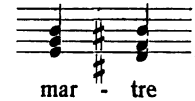 ;

mar - tre

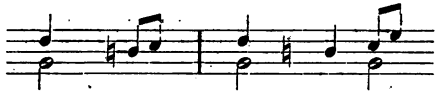 ; str. 183.: 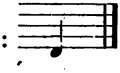 ; — str. 186.

(sic!) - ja

doli v zadnji vrsti bi moral biti *c*-ključ (na 3. črti); — str. 187. namesto

„NB" naj bi bilo [2]).; — str. 188.: 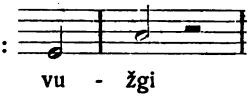 — na strani 192.

vu - žgi

pri št. 34 spada opomba [1]) notam 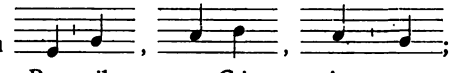 ;

Bug sil - me Cri - je za-

— na str. 195. bi znak odmora za besedami „Moshu", „Rotaushu", „stoij"

moral biti nad tretjo vrsto: 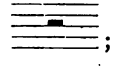 ; — stran 196., št. 38 prva vrsta:

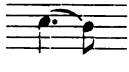 ; — na str. 197. manjkata pod „čuje" zloga „buje"; — na str. 198. gori v prvi vrsti spada „NB" med „k tebi" in „vselej", „vzdigujem" na-

mesto „vzdignem" in na koncu: , — stran 199. v prvi vrsti na koncu:

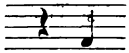 ; na koncu pesmi: ; stran 200.: „brez znaka za

takt" namesto „za tekst"; — str. 203. št. 44: 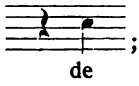 ; št. 45. konec

de

prve vrste: 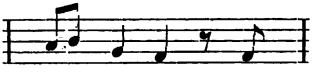 ; — str. 209. na koncu opombe

o št. 51.: Dalmatinov tekst e veren prevod nemškega; — str. 211.

na koncu: 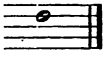 5 kitic; — str. 212.: Kirchenampt 1525; — str. 215.

na koncu: 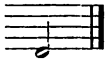 . Na str. 162. bi morale biti Dalmatinove besede

slovenski: „V kruhu nam da tellu svoje, kir je odrešenje tvoje, podane u vini je njega prava kry, de jo imamo pyt my vsi" namesto „Im Brot . ."; — slično na str. 170 ni treba nemških besed „Vor dem . . ." in „Alle Kirchendiener . . ."; dalje na str. 173.: „Ta stara božična pejssen, prau tolmačena, ampak nikar pousod rajmana, v' svoji viži, kakor ta od spreda" (št. 19.) namesto „Der alte Weinachtsgesang . . ."; na str. 188. je nepotreben prevod Trubarjeve šeste kitice; — na str. 198. „Tvoje Cerque, o gospud Bug, ti tudi neposabi" namesto „Deine Kirche" itd.; — str. 204. „vzeta iz tih psalmou, susebe iz tiga 74 inu 79" namesto „entnommen . ."; — na str. 215. doli v opombi so nepotrebne nemške besede „welches die Überschrift führt". —

Tekst pešmi pod notami je transkribiran v gajico, da ga je laže čitati.

Pripombe dr. Ilešiča po beležkah gosp. ravnatelja Mateja Hubada. — Gosp. dr. Čerin je za osnovo svoje študije vzel zadnjo izdajo Trubarjeve pesmarice (1595), a se je oziral tudi na predzadnjo (1584), na katekizem 1550 ter „Tri Duhovne pesmi" 1575. Gosp. ravnatelj M. Hubad pa je pred leti imel priliko, si ogledati tudi izdajo 1574 (vseučiliščna knjižnica v Tübingenu) in izdajo 1579 (Kodanj). Po njegovih beležkah je mogoče, donekle spremljati razvoj pesmaric.

Vse prve štiri izdaje Trubarjeve pesmarice (ki jih je oskrbel še Trubar sam) smatrata izdajatelja 5. in 6. izdaje, Dalmatin in Felicijan Trubar za en

tisk, e n o delo. V tem smislu je umeti Dalmatinovo prošnjo, naj bi Juri Kisel blagovolil sprejeti posvečeno mu pesmarico 1584 „mit gleicher gnad wie das e r s t e" (Gesangbüchlein) in o tej pesmarici zatrjuje, da je izišla l. 1567. V tem smislu je tudi umeti Felicijanove besede, češ, da je Dalmatin izdal pesmarico njegovega očeta, on pa jo izdaje sedaj „für das dritte mal".

Pesmarica l. 1595. obsega tistih 7 pesnitev Trubarjevih, ki so bile v Katekizmu iz l. 1550. (Čerinova št. 1, 2, 5, 8, 9, 11, 17); verzificirani Trubarjev Očenaš iz Abecednika 1555 (št. 7); Kreljevo pesem „Mi verujemo" iz Klombnerjeve - Juričićeve pesmarice 1563 (št. 6), Klinčevo iz iste pesmarice, „Od nebes" (št. 21). Na novo se nahajajo v pesmarici iz l. 1579. sledeče pesmi (ki jih torej na pr. v izdaji iz l. 1574 n i): št. 12, 14, 24, 27, 29, 36, 40, 41, 42, 45, 48, 51, 52, 55, 57, 59, 61, 62, 63, 65, to je, v pesmarici iz l. 1579. je v primeri s pesmarico iz l. 1574. dvajset novih pesmi, ki so vse prešle tudi v končno izdajo 1595 (izmed teh novih prispevkov za 1579 je 13 Dalmatinovih, 4 Trubarjevi, 3 anonimni, a izmed teh treh pesmi [Čerinova št. 24, 36 in 62] je ena, namreč št. 62 pri Čerinu označena kot Dalmatinova). V pesmarici iz l. 1584. so v primeri s pesmarico iz l. 1579. na novo Čerinove številke: 4, 10, 22, 23, 39, 44, 47, 54, 56, 58, 60, 68, 69, ki so vse prešle v izdajo iz l. 1595. Zadnja izdaja iz l. 1595. je dodala na novo 7 Kumprehtovih pesmi: št. 13, 16, 18, 25, 28, 34, 38 in dve Znojilškovi (brez not).

Nekatere pesmi so 1574 še z notami, 1595 pa brez njih. Tako ima v 1574 posebno melodijo: „Jesus ta je od smerti vstal Inu je cillu dokonal" (gl. št. 85), istotako Kreljeva: „Hzhemu Aydie tapazheio" (gl. št. 89). Izdaja iz l. 1574. pa ima razen tega še 4 pesmi z melodijo, ki jih sploh v izdaji 1595 in torej pri Čerinu ni, in sicer: 1.) „M u i a D u s h a v e l i k i g a d e l l a T i g a G o s p u d i" (12 kitic) (Magnificat Purus Textus. Diuice Marie Peissen, Hvala Boshia, lep Trost inu Nauuk, koker je S. Lucas 1. sapissal, Inu se per Vezhernizah latinski poye); — 2) Hualen bodi Gospud ta Bug Israelski (14 kitic) (Cantus Zachariae, Benedictus Textus. Suetiga Zacharia Peissen, Huala inu prerokouane L. 1. Inu korer se Latinski per Juternizah poye); — 3.) Sdai Gospud pusti tuiga Hlapza puiti smyrom, Po tui Bessedi (6 kratkih kitic) (Cantus Simeonis Nunc dimittis, Textus. Suetiga Simeona Peissen, Pridiga inu prerokouane od tiga Diteta Jesusa, kir se poye latinski per Completih. Luc. 1.); — 4.) Hualimo mi sdai vsi ukupe Jesusa (Grates nunc omnes. Ta cerkou huali Cristusa, kir je ni sui sueti Euangeli resodil, no od Hudizha reshil, Tolmazhena od Truberia.

V izdaji 1574 so to povrsti številke 25, 28, 38, 39, 40, 42 (zadnja pesem te izdaje). Hubad je prepisal št. 25, 38, 39, 40, 42. Evo teh melodij:

1.) Slavicus Hymnus de Resurrectione:

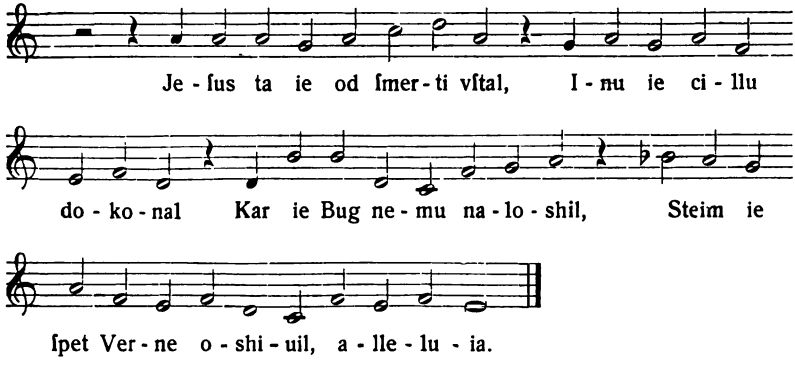

2.) Magnificat Purus Textus:

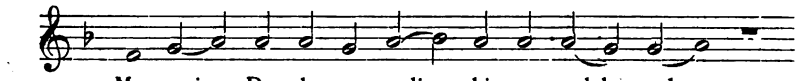

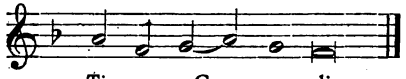

3.) Cantus Zachariae:

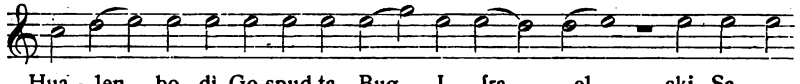

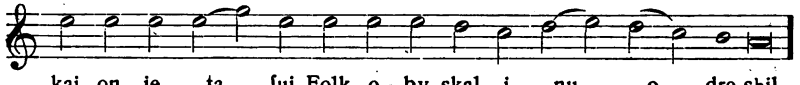

4.) Cantus Simeonis:

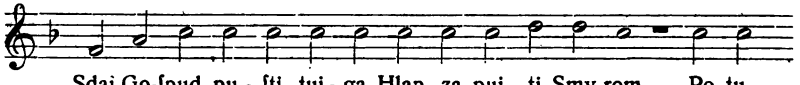

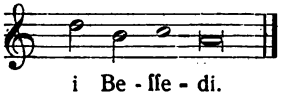

5.) Grates nunc omnes:

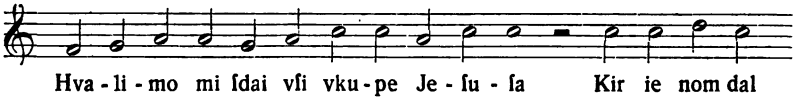

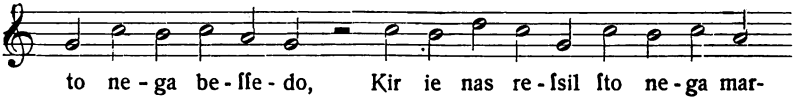

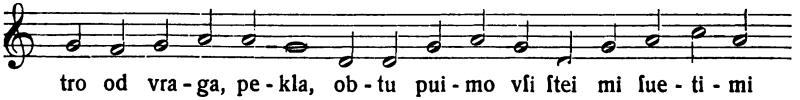

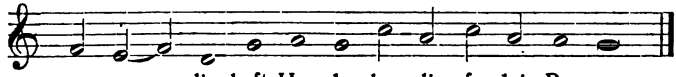

an - ge - li, zhaſt, Hua - la bo - di vſe - lei Bo - gu.

Opetovano izdajanje pesmarice priča že samo zase, da se je knjiga marljivo kupovala. Posebe nam pravi Dalmatin v uvodu izdaje 1584, da so že davno pošli „die vorigen Exemplaria des mehr angeregten Herrn Trubers Gesangbüchleins, so in 67. Jar ist . . durch den Druck ausgangen." Felicijan Trubar nam poroča 1595, da so Dalmatinove izdaje „Exemplaria, nicht ohne sondere Frucht der Kirchen, den mehren theil abgangen". (Razprodaja Dalmatinove izdaje je bila mnogo slabša in Felicijan je priredil novo izdajo, ker se mu je baš nudila prilika, ko je radi Postile bival v Tübingenu).

O rabi in priljubljenosti poedinih pesmi nas nekoliko poučuje primerek izdaje 1584, ki ga hrani kr. dvorna knjižnica v Berolinu. Knjiga je močno obrabljena (zadnjih listov že manjka nekoliko), zlasti na straneh s pesmijo „Vetus Slavorum Decalogus" (Kir hzhe Bogu ſluchiti) — list s str. XI. XII. in pa prejšnji list sta tam iztrgana, kjer ju je držala desna ozir. leva roka ; iz tega se da sklepati, da se je baš ta pesem največ pela. Slično obrabljen in iztrgan je list z Bohoričevo pesmijo „Minila je že" (št. 60) in pa zadnja: „Kaj žaluješ srce moje" (št. 69). Precej obrabljen je nadalje list s Trubarjevim „Očenašem", Klinčeva božična, manj Dalmatinova božična in ostale božične. V obče so več trpeli listi s pesmimi, ki imajo melodije. Izmed psalmov je bolj rabljen Kreljev: „O Bug ne spi" (št. 46). Precej so rabljene naše številke 56, 57, 58, 65, posebno obrabljena pa je Schweigerjeva „Ena lepa duhovna peissen" („Hvala Bugu"), precej tudi pogrebna in adventna (št. 68).

Poleg Trubarjeve pesmarice, ki je doživela šest izdaj, je treba zlasti še omeniti 1.) Klombnerjeve - Juričićeve „Ene duhovne peisni etc.", (Tübingen, 1563), ki sicer nimajo melodij, a često v začetku pripisane prve besede melodij, po katerih naj bi se pele, in 2.) „Skrjančev"-„Kukovčev" „Ta pervi psalm shnega trijemi islagami", 1579. (Glej sledečo razpravo !)

Baš zato, ker stoji Klombnerjeva-Juričićeva izdaja izven direktne struje Trubarjevega dela, kaže tu dati pregled pesmi v tej pesmarici:

1.) Veſeliſe vshe kershanſtuu, G. J., 10 kitic. — 2.) Teih deſet ſueteih ſepuuedi, G. J., 12 odstavkov. — 3.) My veruimo vſi veniga Boga, anon., 3 odstavki (1574 itd., Krelj). — 4.) Ozha nash kerſi vnebeſeih, G. J., 9 odstavkov. — 5.) Ozha, Syn, duh nebeski krail, P. T., 2 odstavka (1555). — 6.) Chriſtus Jeſus kiordani shel, L. Z., 8 odstavkov. — 7.) O Bug ozha poln miloſti, 2 odstavka. — 8.) Zhlouik ima ſmozhio hualit, H. K., 6 odstavkov. — 9.) Jeſus Chriſtus nash odreshenik, H. K., 11 kitic. — 10.) Hvala inu zhaſt bodi Bogu dana, H. K., 6 kitic. — 11.) Chriſte Bug kyr ſi luzh nu dan, H. K., 8 kitic.*) — 12.) Hualimo Boga vſaki zhas, 14 kitic. — 13.) Od Adama ſem vuſs dolg zhas. 12 odstavkov. — 14.) Goſpud kriſt edin boshy ſin, 5 odstavkov. — 15) Ta dan ie Vliga Veſelia, Diuiza ie rodila, 5 kitic (1574). — 16.) Ta dan ie veſelia vliga, Vſaki ſtuari Boshy, 4 kitice. — 17.) Dete Vbetlehemi roienu Alleluia, H. K., (18 verzov z refreni Aleluja). — 18.) Od nebes prido Angeli, 7 kitic (1574, 1579, Klinc). — 19.) Jeſu Chriſt bodi hualen, H. K., 7 kitic z refrenom Kyrieleiſon. — 20.) Is nebeſs angel perleti, L. Z., 15 kitic. — 21.) Od tiga Ceſaria Auguſta, G. R., 15 kitic. — 22.) O Jeſus Chriſtus nash Gospod, H. K., 10 kitic z refr. Aleluja (pr. Čerinovo št. 20). — 23.) Hualimo mi danas boga, 4 kitice (pr. Čerinova št. 19). — 24.) Dai Bug de nashe petie gre, H. K., 21 kitic, „originalna slovenska pesem, — ne prestava kake nemške" (Hubad). — 25.) Chriſtus nash odreshen k, 8 kitic (pr. Čerinovo št. 24). — 26.) O Goſpud Bug vezhni ozha, H. K., 22 kitic. — 27.) Bug ye en vinograd neredil, 15 kitic. — 28.) O Vy

*) Prim. sledečo razpravo !

hudi fary, kai ſte ſturili, 2 kitici. — 29.) O Verni kershenik ſpomisli ti danas, kakih 48 verzov. — 30.) O Zhlouik gledai vezhniga tuoiga Kralla, L. Z., 24 precej obsežnih odstavkov. — 31.) Chriſtus ye nas vſe odreshil, H. K., 3 kitice (z refr. Kyrie). — 32. Chriſtus ie vſueſe ſmertne, 7 kitic. — 33.) Jeſus Chriſtus ſe obudi, 7 kitic. — 34.) Veſelite ſe vshe, vſi, 10 odstavkov, se menja zbor . . . — 35.) Mi danaskai obhaiamo, G. J., 5 kitic. — 36.) Chriſtus ie danas vnebu shal, 1 odstavek. — 37.) Klizhimo duha ſuetiga, 4 kitice. — 38.) Pridi knam Bug inu ſueſti duh, 24 verzov (pr. Čerinovo št. 86). — 39.) Bug ozha bodi per nas keder nam bode vmreiti, 1 odstavek (pr. Čerinovo št. 35). — 40.) Ta beſſeda Goſpudi Boga, H. K., 8 kitic. — 41.) Nu puimo daimo zhaſt Bogu, 20 kitic. — 42.) Dobru timu kir ſe Boga boy, 6 kitic. — 43.) Pokopaimo mi tu tellu, 8 kitic. — 44.) V ſredi shiuota ſmo mi Sto ſmertio obdani, 3 dolgi odstavki. — 45.) V Suetim piſmi mi naidemo, 29 kitic (pogrebna. — 46.) Ta mertui gauuri, O zhlouik gledai ti mene, G. J., 9 kitic. — 47.) Vſaki zhlouik veſel body, G. J., 18 kitic. — 48.) Poite ſem praui ſin boshi, 16 kitic. — 49.) O Bug o Bug veliki Bug, 9 kitic (pr. Čerinovo št. 37). — 50.) O Bug pomagai vſelei nam, 8 kitic. — 51.) Ti Phariſei prauio, 7 kitic (1574, 1579, 1584, Kreljeva). — 52.) O Bug bodi nam miloſtiu, 3 odstavki (pr. Čerinovo št. 44). — 53.) Ker ie Iſrael is Egipte shel, 6 dolgih odstavkov. — 54.) Jeſt klizhem htebi o Chriſte, 5 odstavkov. — 55.) Obdershi nas o Goſpud bug, 10 kitic. — 56.) Ta nuzh ye tia dan gori gre, G. J., 5 kitic. — 57.) Nuzh inu dan ſe lozhi ſdai, 5 kitic. — 58.) Vſiga mogozhi ozha Bug, H. K., 5 kitic, Oče naš in molitev — 59.) Hualite goſpudi miloſtiuiga, 6 odstavkov, Oče naš in molitev. — 60.) V Oshyem imeni gremo mi, G. J., 5 kitic.

Št. 22, 23, (25), (38), 39, 49, 52 Klombnerjeve - Juričićeve pesmarice imajo v Trubarjevih pesmaricah vzporednice Trubarjeve, Dalmatinove (52). Trubar je pozneje dotične pesmi iznova prevedel in baš te vzporednice bi morali primerjati, ako bi hoteli razumeti Trubarjeve očitke Klombnerju in tovarišem. Ne vidim pa, zakaj si ne bi mogli misliti, da je Trubar v svojo pesmarico sprejel baš iz Juričićeve zbirke Kreljevo pesem (št. 3) in Klinčevo; saj je vendar Krelja tudi pozneje uvaževal, na pr. v izdajo 1574 sprejel 10 njegovih pesmi, pa eno Klinčevo.

Mišljenje one dobe o glasbi (zlašti nabožni) se nam zrcali v predgovorih pesmaric. O važnosti glasbe zlasti za versko življenje so izpregovorili vsi trije izdajatelji Trubarjeve pesmarice, Primož Trubar sam, Dalmatin in Felicijan Trubar; vendar govori Primož najobširneje o tem.

Trubarjeva pesmarica 1574 ima na prvem mestu kratek slovenski predgovor, nato obširnejše nemško posvetilo plemiču Juriju Kiselu in končno slovenski uvod („pričovanje") v pesmarico. Tako je bilo najbrž pač tudi že v 1. izdaji 1567; saj je nemško posvetilo še 1574 in 1579 datovano „na dan sv. Jurija 1567",*) torej kratkomalo preneseno iz prve izdaje.

Ponatisniti hočem tu omenjeni slovenski predgovor 1574, iz posvetila in „pričovanja" pa samo kaj značilnega. Oni predgovor se glasi:

Goſpud Bug hozhe, nekar le ſamuzh skuſi tu Piſmu, Pridigouane inu te, S. Sacramente, Temuzh tudi ſteim Petiem, te ludi hpraui veri perprauiti. Obtu ie tim enim Prerokom, Moshem, Shenom, Diuici Marij inu drugim vernim ſuiga S. Duha Dar podeilil, De so te potrebnishe Kerszhanske

*) Nemško Trubarjevo posvetilo Juriju Kiselu je Dalmatin 1584 nadomestil z drugim, svojim posvetilom istemu Kiselu in z zopet drugim Felicijan Trubar 1595. Trubarjevo „pričovanje" je v vseh izdajah, tudi v Dalmatinovi in Felicijanovi. Po izdaji 1579 je nemško posvetilo objavil pl. Radics v Schumijevem „Archivu" II., 131, deloma tudi Evgenij (Lampe) v „Cerkv. Glasb." 1894, 44, „pričovanje" Evgenij (Lampe) istotam pač po izdaji 1595. (Lampe pravi, da je Felicijan ponatisnil očetovo nemško besedilo, dodal pa še svoje — v primerku ljublj. „Rudolfina" je le Felicijanovo povetilo).

Nauuke, Troshte inu Molytue, vpeiſni ſlushili, de ſe tih iſtih ty Mladi inu preproſti leshei nauuzhe inu ſamerkaio.

Natu vi mui lubi Crainci inu Sloueni, puite lete peiſni vcerqui, doma inu na puli ſaſtopnu is ſerza, reſmislite kai vſaka beſſeda, nekar kar ta visha oli shtima, vſebi dershi, Ne tulyte, ne bledyte neſaſtopnu, pres vere inu pres vſe Andohti, koker ty Farij, Menihi inu Nune ta Latinski Pſalter, le ſa volo trebuha. Perloshite htim beſſedom cillu ſerze, Molyte, proſsite, hualyte prou Boga. Inu de po tih beſſedah, kir ſo vletih Peiſnih, veruite, Bogu ſlushite, vash ſtan inu leben pelaite inu dershite, Htimu dai Bug ſuiga S. Duha inu pomuzh. Amen. Vash Truber.

Iz „pričovanja“ naj navedem to-le mesto:

Oli per tim ſe ima tudi vediti inu ſamerkati, De Goſpud Bug na tim ſamim Peytiu, na gloſni shtymi, mnogeteri vishi oli ſdoſtimi shtimami, per tim orglanu oli piskanu, p r e s ſ e r z a, andohti inu ſaſtopa, ne ima obeniga dopadena. Sakai Bug, praui S. Cypri. vti Iſlagi zhes ta Ozha nash, Nei en Poſlushauez te Shtyme, temuzh tiga ſ e r z a. Inu Criſtus ſam praui, Math. 6. De te Molítue, kir ſe na Gaſſah k uidezhu inu na hualo Molio, inu ſe veliku dolgu, goſtu, gloſnu mermra, Bug ne uslishi, Glih taku tu Petie, gloſnu vpytie, pres vere, Andohti, pres ſaſtopa inu pres Pokure, nishter ne uela pred Bugom . . .

Obtu hozhmo li prou Peiti oli Molyti, de bomo vſlishani, Inu de ſteim Boga zheſtimo, hualimo inu nemu ſlushimo. Taku imamo Suero, vpokuri inu ſaſtopnoſtio, Peiti inu Molyti, nekar le na shtymo gledati inu mermrati, Te-

„Musica“ 16. stoletja.

muzh kai te beſſede vſebi dershe, kam kasheio, od zhes gouore, ſakai proßimo oli hualimo Boga . . . .

V nemškem posvetilu pravi Trubar:

Die Musica mit jhren Instrumenten vnnd Orgeln, hat gleichwohl iren vrsprung, wie Moises schreibet, von der Cainischen falschen Kirchen, namlichen von Jubal (wie sie dann hernach vnd jetzund am meisten, vnnd mit grossem vnkosten, bey der Abgötterey vnnd falschen Gottesdiensten, weltlichen Lüsten vnnd Frewden, würdt mißgepraucht.) So hat doch Gott sebst, neben andern Ceremonien vnnd eüsserlichen Gottesdiensten, auch die Psalmen vnd Geistliche Lieder, in der Kirchen zusingen bevolhen . . (Gl. dalje „Slovana" 1908, 223).

Vnd wir erfahren, wann man in der Kirchen, ohn oder mit Instrumenten fleissig singet, daß wir dardurch vil lustiger vnnd andächtiger werden zum Gebett, Gottes Wort zuhören, zupredigen, vnd das H. Sacrament zuempfahen. Vnd als offt man zu Laibach: Nun bitten wir den H. Geist: oder Ozha, Syn Duh nebeshki kral, etc. mit fünff Stimmen beim Regal, Posaunen, Zincken vnd Schalmeyen in der Kirchen hat gesungen, hab ich dazumal alwegen ein sonderliche frewd, andacht, lieb, lust, vnd ernst zum Predigen vnd Gebet, in mir empfunden. Darumb thun die Reformierten Euangelischen Kirchen recht, daß sie in jhren Kirchen recht, die H. Schrifft vnd Psalmen, nach der Lehre vnd Beuelch deß heiligen Pauli, in gemeiner verstendiger Sprach lesen vnd singen.

Geschriben zu Derendingen an S. Jörgentag, Im 1567. Jar.

E. Ern.

trewer vnd dienstwilliger
Primus Truber Crainer,
Pfarrherr daselbst.

„Škrjanec“ in „Kukovec“

1579.

Dr. Fr. Ilešič.

L. 1579. je izšel „Ta prvi psalm ž njega tremi izlagami, k troštu vsem krščenikom, ki od Turkov inu Papežnikov silo trpe, da se v ti njih pravi veri ne zblaznijo in od nje ne pado.“

To knjigo, ki se nahaja v enem izvodu v Tübingenu, je prvi opisal Elze v „Die sloven. protest. Gesangbücher“, str. 25.—27. (Glaser, I. 120). G. ravnatelj M. Hubad jo je v svojih rokopisnih beležkah natančneje opisal nego Elze. Knjižica obsega 6 listov; na prvih 4 listih je prevod I. psalma in njega trojna „razlaga“ (v verzih, prva kitica prve razlage ima melodijo), na 5. listu in na prvi strani 6. lista je Trubarjeva Večerna molitev; zadnja stran je prazna. Na koncu 4. lista je čitati: Shkurianez inu Kukouez sgurana inu dulana Crainza ſta slushila. „Prvi štirje listi imajo ves drugačen papir, nego je v Trubarjevih pesmaricah; tisk in njega razdelitev po straneh je docela drugačna nego v tiskih, ki jih je redigiral Trubar — tipi, razdelitev prostora, notnih sistemov in teksta izpričujejo, da Trubar ni bil redaktor teh „špotljivih“ pesmi . . . Čudno pa je, da imata zadnja dva lista knjižice zopet tak papir, kakor se je rabil v Trubarjevi pesmarici 1574, in na njiju je kot „completa“ v drugačnem (navadnem) tisku natisnjena Trubarjeva „Večerna molitev“ (Hubad)“.

Knjižica bi po takem v svoji vnanji opremi ne bila enotna. Nje dvojnost se kaže tudi v vsebini; zakaj dočim je na nje koncu Trubarjeva „Večerna molitev“, sta pod prejšnjo vsebino podpisana „Škrjanec“ in „Kukovec“, „gorenji in dolenji Kranjec“; ta prvi del knjižice bi bilo povsem ločiti od Trubarja.

Baš razmerje te knjižice iz l. 1579. — hočem jo imenovati „Škrjančevo“ — do Trubarjevih pesmaric bodi predmet te razpravice.

1. V to svrho hočem najprej primerjati I. psalm Škrjančeve knjižice s I. psalmom, kakor ga ima Trubar v svojem „Psalterju“ (1566).

V Škrjančevi knjižici se glasi I. psalm (v prepisu Hubadovem) tako-le:

Isuelizhan ie ta Mosh, krr ne hodi vta ſuit, tih, kir ſa Buga ne rodio inu ne ſtoij na tim Potu tih greshnikou, inu ne ſidi na Stolu tih Shpot liuceu. —

Temuzh on ima en lusht hti Poſtaui tiga Goſpudi, Inu on gouori od nega Poſtaue po nozhi inu po dnevi. —

Inu on bode koker enu dreuie, kir ie ſa ſaienu poleg tih vodenih Potokou, kir perneſſe nega ſad per prauim redu, Inu nega liſtie ne vuene, Inu karkuli ſturi, tu nemu po ſrezhi gre. —

Ampag tij kir ſa Buga ne rodio, nekar taku, temuzh koker te pleue, katere ta Veiter reſmezhuie. —

Obtu tij kir ſa Buga ne rodio, vti Praudi ne obſtoije, inu tij Greshniki vti Gmaini tih Prauizhnih. —

Sakaj ta Goſpud ſna ta pot tih Prauizhnih, Ampag tih pot kir ſa Buga ne rodio, ſe resijde.

V Trubarjevem „Tem Celem Psalterju Davidovem“ (1566) se glasi prevod I. psalma tako-le:

Dobru ie letimu Moshu, kateri ne hodi vta ſuit tih Neuernikou, inu ne ſtoy na tim potu tih greshnikou, Inu na tim ſtolu tih Shpotliuceu ne ſidy. —

Temuzh nega veſſelie inu vola ie vti Poſtaui tiga Goſpudi, Inu od nega Poſtaue nuzh inu dan gouori.

Inu on ie koker enu driuu, kir je ſaſaienu per tih Vodenih potozhizhih, Kateru da ſui Sad per nega zhaſſu.

Inu nega lyſtie ne vuene, Inu kar on dei, tu dobru rata.

Ty Neuerniki pag nekar taku, temuzh koker te pleue, Katere tu Veter*) reſmezhe.

Obtu ty Neuerniki vti Praudi ne obſtoye Inu ty Greshniki vti Gmaini tih prauizhnih.

Sakai ta Goſpud ſna ta pot tih prauizhnih, Ampag ta pot tih Neuernikou pogine.

Prevoda se krijeta; največji razliki sta: v začetku „Isuelizhan ie ta Mosh“ in pa „Dobru ie letimu Moshu“, nadalje je Trubarjev izraz „neverniki“ pri Škrjancu dosledno podan s stavkom: „kir ſa Buga ne rodio“ (!). Lampetov novi prevod ima za to: „Srečen mož“ in pa „hudobneži“.

2.) „Prva izlaga“ tega psalma v Škrjančevi knjižici — nje metodijo gl. str. 195. „Zbornika“ — se glasi:

Tiga peruiga Pſalma perua Islaga. Paraphrasis.

1. Dobru bode timu Moshu,
Kir ne ſidi na Rotaushu,
Na ſtolu tih Malikou,
Inu ne hodi ne ſtoij,
Po potih tih Menihou.

2. Temuzh kir Nuzh Dan tar vſelei,
Miſli kai Bug ſam ſapouei,
De tu iſtu ohrani,
Inu de Sbeſſedo Boshijo,
Vragu, Suitu ſe vbrani.

3. Tak ie koker en vert ſelen,
Srodouim dreuiem ſaſaien,
V nim dober sdrau ſad raſte,
Kir ne ſegnije ne ſtrohni,
Dotle drugi vnim ſraſte.

4. Vſeleí ie ſelen poln ſadu,
Nikomer ne ſturi hudu,
Vſem se puſti vshiuati,
Nega ſerce ne miſsal nei,
Koga obgulufati.

5. Vi pag hudi Neuerniki
Boshij, Vernih ſourashniki,
Bote vſi reſpoijeni.
Koker prah, pleue od Veitrou,
Po ſemli reskropleni.

6. Inu tudi na ſodni dan,
Puidete na ta Vrashij ſtan
Pred praudo ne obſtali,
Vasho Neuero hudobo,
V pekli imer plazhali.

*) Zadi med „Errata“ popravljeno v: „ta Veiter“.

7. Sakai Bug Vernih ne puſti,
Aku glih en zhas dopuſti,
Na ſveitu shalouati.
Na konzu nih ſourashniki,
Moraio klagouati.

8. Bogu ozhu Sijnu Duhu
Koker ie ſdai vſelei bilu,
Vſa zhaſt inu ſahuala,
Od Angelou kerszhenikou,
Se bo vekoma dala.

Melodija te Škrjančeve „izlage" — tiskana je v neurubalnih notah, druga in tretja „izlaga" se pojeta po prvi — se razločuje od melodije tega psalma v izdaji Trubarjeve pesmarice iz l. 1584 in 1595.

Ako pa primerjamo tekst Škrjančev s Trubarjevim (gl. spredi str. 195.), vidimo, da je obema isti. Ves prevod Trubarjev, kakor ga čitam v izdaji 1584 in 1595, se doslovno krije s Škrjančevim prevodom; razločuje se v malenkostih le ortografija in pa konec 1. kitice, kjer ima Škrjanec mesto „špotljivcev" „menihe". V izdajah 1584 in 1595 je prevod izrecno označen kot Trubarjev; Trubarjev prevod imamo torej tudi v Škrjančevi knjižici.

Kdaj je Trubar zložil to prvo izlago I. psalma? V pesmarici iz l. 1574. še je nima; prvič je v izdaji iz l. 1579., torej istega leta, ko je izšla tudi Škrjančeva knjižica. Ker pa Trubarjeva pesmarica iz l. 1579. ni imela nobenih melodij (tiskana v Ljubljani!), sta melodijo dodala Škrjanec in Kukovec.*)

3.) Kot Trubarjeva je izrecno imenovana na koncu Škrjančeve knjižice stoječa „Večerna molitev". Po prepisu Hubadovem — navaja jo tudi Elze, op. cit. 27. — se začenja tako-le:

„Criſte, kir ſi Imenouan,
Praua luzh, Sarya, beli Dan" itd.

Ta „Večerna molitev", ki je Trubarjeva pesmarica 1574 še nima, je tudi v izdaji Trubarjeve pesmarice iz l. 1579., v Kompleti kot tretja pesem pred zadnjo, torej je (kakor prej omenjena Prva izlaga) izšla istega leta dvakrat.

Teksta te pesmi v pesmarici 1579 žal ne poznam, poznam iz Hubadovih beležk le začetek:

„Criſte kir bosh imenouan",

namesto Škrjančevega „si imenovan" torej: „boš imenovan". Ista razlika loči Škrjančev tekst od Trubarjevega teksta v poznejših dveh njegovih izdajah (1584 in 1595).

Baš podana razprava o dvojni priobčitvi „Prve izlage" I. psalma in „Večerne molitve" istega leta 1579. mi kaže to-le: L. 1579. je najprej izšla Trubarjeva pesmarica (v 4. izdaji) in potem kmalu „Ta pervi psalm". Škrjanec in Kukovec sta baš še mogla iz nove izdaje Trubarjeve pesmarice v svojo knjižico vzeti Trubarjevo „Prvo izlago" I. psalma in „Večerno molitev"

*) Pesem 42. v Juričićevi pesmarici 1563: „Dobro timu, kir ſe Boga boy" je pač druga pesem.

in ju dodati na koncu svoje knjižice. Pri tem sta izpremenila na pr. v 1. kitici „boš“ v „si“, v Prvi izlagi pa „špotljivce“ v „menihe“; toliko je gotovo, da je pri tem imel nekdo drug opravit, ne Trubar.*)

4. Preidimo k drudi in tretji razlagi I. psalma v Škrjančevi knjižici. Druga razlaga se glasi:

Tiga peruiga Pſalma druga Islaga. Explicatio.

1. Samerkai vſag Verni zhlouik,
Kir hzhe is reue Vnebo prit,
De Vere prou reslozhi.
Sakaj Turki, Papeshniki,
So na ſueitu mogozhi.

2. Sludi Turski, Papeshou Bug,
Je prauim Vernim ſourash hud,
Zhes nee lashe, fratuie,
Louit, morit, vtopit, ſeshgat.
Suim hlapcem vkaſuie.

3. Abel kir ie prou Veroual.
Bogu ſto Vero offroual,
Je moral ſatu vmreiti,
Taku ſa praue Vere ſdai,
Moramu slu terpeiti.

4. Vſi ti kir hte ſteim Jeſuſom,
Nekar ſteim Anticrishtushom,
Po ſmerti prebiuati,
Tij ſe moraio puſtiti,
Anticrishtu ſaklati.

5. Taku je Bug ſam odlozhil,
Koker ie Jeſus nas vuzhil.
Hozhmo li knemu priti,
Taku imamo Sieſuſom,
Nega kelih ispiti.

6. Obtu mui praui kerszhenik,
Aku Polidor Merzhenik
Tebe slu oblagaio,
Steim niju Bogu Sludiu
Nih zoll, zhinsh ſueiſtu daio.

7. Vpraui Veri ne ſmotiſe,
Catehiſma ti vuzhiſe,
Nega vuka ſe dershi,
Po nim tui ſtan poklizane,
Stonouitu ſauershi.

8. Taku bodesh na Sodni dan,
Odlozhen na to Deſtno ſtran,
Htimu vezhnimu lebnu.
Turki Papeshniki hudi
Hpeklenskimu terplenu.

Tretja razlaga se glasi:

Tretia Islaga. Allegoria.

1. Ta Anticrisht ie ſdai ſposnan,
Papesh Vrijmu kir ie poslan,
Od Hudizheue hishe,
Bogu tar kar ie Boshijga.
Timu on ſuper pishe.

2. Vſe kar ie Jeſus vuzhil ſam,
Inu Smartro ſaſlushil nam,
Tar pred Bugom oprauil.
Tu ie Papesh vſe doli dial,
Druge slushbe poſtauil.

3. Slepi ſueit ga ie poshtoual,
Cilu ſe ie nemu podal,
Satu on Goſpoduie,
Vſe kar on ſmiſli naredi,
Oftru dershat vkaſuie.

4. Vrag ie dal nemu ſuio zhaſt,
Krali ſo dali nih oblaſt,
Nega Noge kushuio
Nega falsh Mashe Odpuſtke
Ludie dragu plazhuio.

5. Kateri tiga ne ſturi,
Temuzh riſnizo gouori,
Mora en kezar biti,
Sdaici vſi sli Papeshniki,
Hote ga pogubiti.

6. Sa Anticrisht shnega Drushbo,
Meini de dei Bogu slushbo,
Kir te Verne pregane,
Ner vezh kir ludi prou vuzhe,
Koker vnuuizh is Craine.

*) V poznejših pesmaricah je ostal „boš“, dasi je imel Škrjanec boljši „si“. Juričićeva pesmarica 1563 ima pod št. 11.: „Chriſte Bug kyr ſi luzh nu dan“ — H. K., 8 kitica (Hubad). Po takem je Škrjanec l. 1579. rabil tudi Juričićevo izdajo? Ali je to nekak kompromis Juričića in Trubarja?

7. V craini ie sdai en Papeshnik
Tiga Hudizha vuzhenik,
Se ie Smashnimi brati,
Sueitoual inu na prei vſel
Vſe Verne reſegnati.

8. Mercina ie nega Ime,
Prauu Hudizheuu ſeime,
Vſeh shlaht greihih prebiuua
Sebi ſto Platous ko drushbo,
Pekal ſpraudo dobiua.

9. On tag duhouni ſtan pela,
Koker vſaki Curbar dela,
Tiga Papesh ne brani.
O Bug pridi ſtuio Sodbo,
Tuio Cerkou ohrani.
Amen.

Shkurianez inu kukouez sgurana inu dulana Crainza ſta slushila.

Pesmi imenoma „špotujejo“ osebe one dobe, tako 6. kitica II. razlage Polidorja Mrčenika in 8. kitica III. razlage Mrcino. Polidor in Mrcina sta bila katoliška svečenika. Polidor pl. Montagnana je bil l. 1561. prošt ljubljanski, 1567 župnik na Krškem, kjer je preganjal predikanta Ivana Weixlerja, 1579 oskrbnik Admonterhofa v Gradcu, 1580—1604 prošt novomeški. Mrcina (ime je že samo na sebi psovka) je bil 1579 župnik v Kranju, kjer je predikanta Knafelna hotel pregnati.

Polidor je 1579 deloval na Dolenjskem, Mrcina na Gorenjskem; zato je trebalo odgovoriti „Gorenjcu“ in „Dolenjcu“; Gorenjec bi bil (ako se držimo reda) „Škrjanec“, Dolenjec pa „Kukovec“ (Škrjanec: Knafel, Kukovec: Weixler?).

Škrjancu in Kukovcu sta bila Polidor in Mrcina iste veljave, zato ju je bilo tudi enako imenovati; „špotljiv“ koren je nudilo ime „Mrcina“; iz tega je (takorekoč brat mu po duhu) dobil Polidor ime „Mrčenik“, mrkač (psovka pohotnemu človeku — na ta koren me je opozoril g. skriptor L. Pintar).

Ni nič dvoma, da sta „Škrjanec“ in „Kukovec“ psevdonima; ta „Škrjanec“ nas brž spomni onega „Jerneja Škrjanca“, ki je tiskal prvi Trubarjevi knjižici. Ptičje ime je dobilo za psevdonim prednost!

Moža sta pač živela v domovini, ne na Würtemberškem; zakaj tu bi se jima v oni dobi ne bilo treba skrivati za psevdonimom; sicer pa kaže tudi o s e b n a „š p o t l j i v o s t“ prve in druge „izlage“, da si je „Kukovca“ in „Škrjanca misliti na licu mesta, v domovini.

S tem pa nam raste dvom, jeli je knjižica izšla v Tübingenu, kakor misli Elze. V Ljubljani? Trebalo bi primerjati tipe te knjižice z Mandelčevim tiskom. Ako mislimo, da je knjiga izšla v Ljubljani, torej tam, kjer se je istokrat odsotnemu Trubarju tiskala 4. izdaja pesmarice, nam je tem umljiveje, če sta si iz nje Škrjanec iz Kukovec nekaj — recimo — izposodila!

Znano je, kako so bili Trubar in deželni stanovi kranjski nejevoljni radi ostro „špotljive“ pesmi proti rimsko-kat. duhovščini v Juričićevi zbirki (Elze, Ges., str. 13), ker so jo smatrali za politično-inoportuno, in da so v isto zbirko brez Trubarjevega dovoljenja prišle njegove pesmi iz l. 1550.

To se je pač ponovilo l. 1579., ko sta zagonetna „p t i č a“ „Škrjanec„ in „Kukovec“ svoje špotljive pesmi pomešala s Trubarjevimi.

Verski pokret na Goriškem v šestnajstem stoletju.

Prof. A. Ipavec (Gorica).

Skrajnji valovi silnega verskega gibanja 16. veka so pripljuskali tudi na Goriško, na najzapadnejšo stran avstrijske oblasti, na mejo Italije, koder se je nekdaj raztezala teokratska država oglejskega patriarha. Oglejski patriarh je bil v začetku šestnajstega stoletja izgubil zadnje ostanke svoje posvetne moči, a njegovi duhovni vladi so bili takrat še vedno neposredno podložni oni okraji, ki tvorijo zdaj goriško nadškofijo. Ta duhovna vlada pa je bila le senca nekdanje moči. Avstrijski vladarji so radi patriarhom delali ovire pri izvrševanju njihove duhovske oblasti. Kot rojeni Benečani so namreč ti cerkveni knezi v dolgotrajnih bojih med habsburško vladarsko hišo in beneško republiko stali na strani republike. Zato se je bila že takrat porodila misel, ustanoviti za avstrijski del oglejskega patriarhata posebno škofijo s sedežem v Gorici. Do uresničenja te misli ni prišlo, ker so se patriarhi in Benečani trdovratno upirali. Med avstrijskim dvorom in patriarhi je vedno vladala neka napetost in ljubosumnost. Sicer so se opetovano vršila pogajanja zaradi ureditve cerkvenih razmer, ali ostala so brezuspešna. Niti pri zatiranju heretičnih naukov niso šli avstrijski vladarji, dasiravno so bili sami odločni katoličani, oglejskemu vladiki posebno na roko. Po pravici toži Jakob Maracco, oglejski generalni vikarij, v pismu na patriarha z dne 27. maja 1565.: „Ne izprevidim, kaj bi mogli mi storiti, da se zatro herezije na Nemškem, ako nas ne podpirajo posvetni gospodje. Vaša Prevzvišenost ve, kako je nadvojvoda Karel vnet za čast božjo, in vendar v njegovih deželah niti na Goriškem niti na Kranjskem ne moremo napraviti vizitacije, niti storiti kaj uspešnega.“[1])

Umevno je, da neiskrenost in spori med duhovno in svetno vlado niso ugodno vplivali na cerkvene razmere in versko življenje. Cerkvena disciplina je bila porušena, med duhovščino je vladala nevednost in razuzdanost, mnogo duhovnikov ni bilo niti kanonično vmeščenih. Ko je prepotoval

[1]) Izv. Muz. dr. za Kranjsko, XVII.

papežev legat, opat grof Jernej Porcia 1570. leta Goriško, je našel le malo duhovnikov, ki niso bili omadeževani s splošno infamijo one dobe, t. j., da bi ne živeli v celibatu. Ker je vizitator uvidel, da od oglejskih patriarhov, ki niso navadno niti bivali v Ogleju in ki bi vsled političnih razmer pri najboljši volji ne mogli dosti storiti, v goriški grofiji ni bilo pričakovati obujenja in poživljenja cerkvenega duha, je nasvetoval, da se ustanovi v Gorici naddiakonat, kateremu se poveri del patriarhove jurisdikcije. In res, s patriarhovim dekretom z dne 21. decembra 1574. je bil ustanovljen v Gorici naddiakonat.

Prav čuditi se je, da so izšli kljub cerkveni anarhiji, ki je takrat vladala, iz goriške dežele v oni dobi trije možje, ki so postali steber cerkvi; to so poznejši škofje ljubljanski in goreči protireformatorji Urban Tekstor (Kavčič), Konrad Glušič in Ivan Tavčar, vsi trije sinovi kamenitega Krasa.

V začetku šestnajstega stoletja je povsod vladala podivjanost in nevednost in da niso bile na Goriškem kulturne razmere boljše nego drugje, je jasno, a bile so celo slabše. Ljudstvo ni imelo nikogar, da bi ga dvigal na višjo stopinjo prosvete in napredka. Tavalo je v duševni temi in ni bilo poučeno niti v verskih stvareh, v drugih pa še manj. Saj so se nahajali še v štirinajstem stoletju, torej komaj dvesto let pred reformacijo, na Goriškem malikovalci. L. 1331. je drvila iz Čedada na „brezštevilne Slovence“ (Sclavi innumerabiles) v Kobaridu cela križarska vojska, ki je bila deležna ravno takih odpustkov, kakor če bi šla v Sveto deželo, da iztrebi v Kobaridu malikovalstvo.[1]) Pod vlado onemoglih grofov goriških in propadajočega patriarhata oglejskega, vsled turških navalov in vojsk z Benečani, vsled kuge in mnogih elementarnih nezgod so se bile do šestnajstega stoletja le malo izboljšale prosvetne razmere. Ljudje so bili polni vraž, sicer pa pobožni, radi so romali, posebno na Sv. goro pri Gorici, v Marijino cerkev „auf dem Berg bey Görz vnd Salcon“, kakor pravi Primož Trubar. Tudi Stara gora nad Čedadom je bila že takrat mnogo obiskovana božja pot. Mehka slovenska narava sploh čuti potrebo po veri in išče zaslombe v njej in Slovenec rad razmišljuje o verskih stvareh. Ta činjenica je bila celo ugodna za razširjevanje luteranskih nazorov. Ko so ljudje videli mlačnost svojih duhovnikov in veliko versko gorečnost oznanjevalcev nove vere, ni čuda, da so čutili do teh neko nagnjenje. In ti so trdili, da le oni uče pravo besedo božjo in čisto evangeljsko resnico. Za bistvene razlike med starimi in novimi verskimi nazori kmet ni mogel imeti smisla. Še voditelji protestantskega gibanja na Slovenskem si dolgo niso

[1]) A. Battistella, Il. S. officio e la riforma religiosa in Friuli. Videm 1895, str. 14.

bili na jasnem glede svojega razmerja nasproti katoliški cerkvi. Infiltracija novih naukov se je vršila le počasi. Ljudstvo je tupatam sprejemalo posamezne krivoverske nauke, ne da bi se praz zavedalo, da stopa na drugo pot.

Na Goriškem ni nikjer prišlo do očitnega verskega razkola; večji spori med novoverci in cerkveno oblastjo so nastali le tam, kjer je duhovnik nagibal k protestantizmu in kjer so se graščaki oklenili novih verskih naukov. Plemenitaši so bili i na Goriškem glavni širitelji in pospeševatelji reformacijskih idej; med njimi najdemo tudi zavedne in odločne spoznavalce avgsburške konfesije. Med slovenskim kmetiškim prebivalstvom pa niso našli luteranski nazori globokih tal; seme novih naukov je ostalo le pri vrhu in ni prodrlo globoko v zemljo. Zato je pognalo le šibko drevesce; nasprotni veter, ki je zgodaj zavel, ga je kmalu uničil. Sploh je imel protestantizem med slovenskimi deželami najmanj pristašev na Goriškem. V deželi se ni ustanovila evangeljska občina; nikjer se ni zidala molnica. Vendar nahajamo v sredini in v drugi polovici šestnajstegu stoletja v vseh večjih krajih sledove reformacijskih nazorov in sporadno so se pojavljali novoverci po celi deželi.

Prve sledove heretskega mišljenja na Goriškem najdemo že takoj v začetku reformacijskega gibanja. Že leta 1526., devet let po Lutrovem nastopu, je prišel v Oglej propovednik Schwabe, da bi obdeloval prekrščevalce in luterance.[8]) Okoli leta 1528. je bil izgnan vikar v Fari, ki je sejal tam krivoverske nauke. L. 1539. nalaga papež Marinu Grimaniju, patriarhu oglejskemu, naj očisti svojo škofijo „ab haereticis et de fide catholica male sentientibus". Nekaj časa ni nič čuti o krivovercih. Pač pa je bil na sumu, da ni pravoveren, sam patriarh Ivan VI. Grimani, ker je l. 1549. zagovarjal nekega radi krivoverstva obtoženega meniha.

Ko se je po kranjskih gradovih začelo širiti luteranstvo, ni moglo ostati dolgo neznano goriškim plemičem, ki so bili vedno v tesnih stikih s kranjskimi. Po lepi vipavski dolini, po kateri je šla že stara cesta na Kranjsko, so začeli prihajati nauki nemškega reformatorja na Goriško in po vipavskih gradovih so našli prvo zavetišče. Tudi v Gorici in njeni bližnji okolici je bilo že nekaj pristašev novih idej, ko je v novembru l. 1563. grof Juri Thurn poklical v Gorico Primoža Trubarja. O tem svojem potovanju poroča Trubar sam v poročilu, ki ga

---

[8]) Schmidt, „Die Gegenreformation in Görz-Gradiska" (z nekaterimi arhivalnimi dokumenti.), Dunaj, 1908. str. 86. „Schmidtova navedba je pomota. Hans Schwab je bil l. 1528. akvil. arhidiakon na Kranjskem ali Sp. Stajerskem in je od cesarja Ferdinanda dobil ukaz, naj v teh deželah zasleduje prekrščevalce in luterance (Mitt. des hist. Vereins für Steierm., XLII.. str. 44)." Dr. Gruden.

je poslal 9. decembra 1563 iz Ljubljane baronu Ungnadu.[4]) V Gorici je pridigoval štirinajst dni v slovenskem, nemškem in italijanskem jeziku v hiši pl. Egka na koncu Raštela. V cerkev ga duhovniki niso pustili. Mudil se je tudi v Rubijah in zato se je pozneje podpisoval za rubijskega „ekspredikanta". Krstil je tudi sina pl. Egku, „darob die pfaffen und münichen sindt schier unsinnig geworden". Toda dolgo ni imel Trubar obstanka v deželi. Jakob Maracco je s pomočjo dunajske nuncijature deloval na to, da bi se mu prepovedalo bivanje v goriški grofiji. In res, štirinajst dni po svojem prihodu se je vračal Trubar po vipavski dolini na Kranjsko, jahaje na osličku. Ustavil se je v Sv. Križu ter je v nedeljo pridigal v kriški cerkvi. Poslušalo ga je mnogo ljudstva iz cele vipavske doline (gantz Wippacher Boden); celo več duhovnikov je bilo navzočih in jim je zelo ugajal Trubarjev govor. Ni čuda, saj je Trubar slovel kot izvrsten govornik in njegova apostolska gorečnost je mogočno vplivala na množice. V Križu in v bližnji Vipavi, kjer je bil doma Sebastijan Krelj, drugi superintendent na Kranjskem, so bila tla že nekoliko pripravljena za novo vero. Že pred Trnbarjevim prihodom na Goriško, 24. septembra 1563., je pisal znani kranjski reformator Matija Klombner nekemu prijatelju: „Glaubt mir, wenn wir's stark getrieben hätten, es wär längst anders gangen. Der Krell ist kommen, wir wollen mit Gottes Hilf zum Kreutz in der Grafschaft Görz eine Kirche anrichten." Po Klombnerjevi misli so bili torej luteranci dovolj močni, da bi lahko ob vztrajnejši propagandi ustanovili v Križu svojo cerkveno občino.

Z Vipavskega se je podal Trubar, ta žilavi in neumorno delavni mož, v Ljubljano, odkoder je pisal grofu Juriju Thurnu. Pritoževal se je v tem pismu nad „etlich gottloss görtzerisch personen", ki so ga očrnile pri cesarju. Temu pismu je priložil še drugo na grofa Thurna in goriške deželne stanove, v katerem se je opravičeval radi svojih pridig in v katerem je poudarjal, da je delil svete zakramente z vso spoštljivostjo, kakor jih je Kristus postavil in kakor so jih opravljali apostoli in stara cerkev, „nach inhalt vnnd vermög der augsburgerischen confession". Čudi se, da se najdejo med kristjani ljudje, ki ovajajo njega kot krivoverca in ki imenujejo jasno besedo sina božjega krivoversko.[5])

Trubarjevo delovanje na Goriškem ni ostalo brezuspešno. Kakor je posneti iz Maraccovih pisem, so hoteli stanovi nastaviti v Gorici celo luteranskega propovednika. V svojem poročilu na patriarha dne 10. januarja 1565 pravi generalni vikarij

[4]) Kostrenčič, Urkundl. Beitr., str. 219.
[5]) Kostrenčić, CXXXI, CXXXII.

sledeče: Ko se je pl. Egku rodil drugi sin, mu je Primož poslal enega svojih, ki je na isti način krstil, obhajal, pridigoval, kakor je on sam storil preteklega leta. — — — Ker so njegove pridige ugajale nekaterim plemičem tistega kraja (t. j., goriškim), so sklenili, da ga najmejo za pridigarja na celo leto za plačo 150 goldinarjev. Maracco ima tu v mislih duhovnika Tomaža Ostrmana. Ko je ta Ostrman izginil iz Gorice, je Maracco pozvedoval, kje biva. In ko je slišal, da je v Vipavi, je zahteval od grofa Lanthierija, „da ga ukaže prijeti, odvesti v Gorico in zapreti v ječo gospoda glavarja".

Da so Trubarjeve propovedi zelo koristile protestantski stvari v Gorici, priča dejstvo, da je prav mnogo ljudi zahtevalo obhajilo pod obema podobama. Radi tega se je pritoževal l. 1565. župnik Matija Mrcina pri nadvojvodi Karlu, a ta mu je odgovoril, da ne sme nikomur braniti obhajila sub utraque. „So ist hiemit vnser Ernstlicher buelch an dich das du solche Comunion vnder beijderleij gestalt niemant waigern sondern andechtiglichen vnd willig wie es an andern ortten vnd vnseren Landen beschickt, In christlicher Ainigkeijt, wers nur begert raichen wollest."[6])

Papež Pij IV. je bil 14. julija 1564 dovolil rabo keliha pri obhajilu tudi lajikom, nadejaje se, da se vrnejo heretiki v naročje katoliške cerkve in da se prepreči večji razkol v cerkvi; a njegov naslednik Pij V. je že leto dni pozneje preklical to dovoljenje. Kljub temu je hotel nadvojvoda Karel, da ostane raba keliha v njegovih deželah še nadalje v navadi. Sploh pa je bilo obhajilo sub utraque simbol nove vere. Zanimivo je, da je bil pozneje Mrcina kot kranjski župnik sam za obhajilo pod obema podobama in tudi za odpravo duhovniškega celibata.

V baš omenjenem pismu nalaga tudi nadvojvoda župniku Mrcini, ki je bil takrat nekak voditelj katoliške stranke v Gorici, naj ne pusti nobenega lutrskega predikanta v mesto. Kar se tiče onega, katerega je bil naročil grof Juri Thurn (misli na Trubarja), naj bo že, kakor je, „weil er dovon ist."

Nadvojvoda Karel je bil v začetku svojega vladanja nekoliko popustljiv proti novovercem, ali kmalu je začel odločno nastopati proti verskim novotarijam. Z njegovim dovoljenjem je l. 1570. papežev odposlanik grof Jernej Porcia vršil apostolsko vizitacijo na Goriškem. Poročilo o tej vizitaciji, vizitaciji „in paese in cui non s' è essercitata la giurisditione patriarchale et tutto s' è governato a voglia de' laici", je ohranjeno[7]) in je važen donesek za razumevanje cerkvenih razmer na Goriškem v oni dobi. Lutrovih naukov so se bili že začeli oprijemati duhovniki. Porcia je izkušal napraviti red

[6]) Pismo je priobčil Schmidt, o. c.

[7]) Izdal ga je A. Battistella, Una missione del conte Bartolomeo di Porcia auteriore alla sua nunziatura di Germania. Videm 1907.

in je zahteval kazni za neposlušne duhovnike. Iz Rifenberga je bil izgnan župnik Gašper Feuza (Bevčar?). Temu je bil Porcia dokazal krivoverstvo in ga zato vrgel v ječo. Ali od tod je pobegnil. Vizitator predlaga, da se kaznujejo oni, ki so mu omogočili beg.

V Tolminu se je dokazala herezija Mihaelu Nucliju, tolminskemu kapelanu.

V Vipavi, v tem pribežališču vseh luterancev, so delili župnik in njemu podrejeni duhovniki obhajilo pod obema podobama.

V Gorici je živel v miru duhovnik-heretik Francesco Croco, dasiravno ga je bil Porcia obsodil v prognanstvo iz goriške grofije. Deželna oblast je bila v tem pogledu brezbrižna in nadvojvoda ni imel dovolj moči, da bi pritisnil na njo. Porcia je dosegel še to, da je nadvojvoda l. 1574. poslal v Gorico posebno versko komisijo, z ljubljanskim škofom Konradom Glušičem na čelu. Komisija je zahtevala od protestantov, da se odpovedo verskim zmotam ali pa da ostavijo domovino, in protestantske knjige je ukazala sežgati. Le tri plemenite rodovine so izjavile, da raje zapuste deželo, nego da bi menjale svoje versko prepričanje. Drugi so se, kakor poroča goriški zgodovinar Morelli, navidezno povrnili v katoliško cerkev, v srcu pa so ostali to, kar so bili.

Ali kmalu so začeli luteranci spet samozavestneje dvigati glavo. Na shodu notranjeavstrijskih deželnih stanov v Brucku l. 1578. je zahteval Bonaventura pl. Egk v imenu goriških stanov svobodo veroizpovedanja. Pravega pooblastila v to sicer ni imel, ali gotovo je vedel, da mnogo njegovih rojakov na tihem soglaša z njim. Na tem kongresu je nadvojvoda Karel ustno obljubil svobodo veroizpovedanja, ali kljub temu je ostal neizprosen nasprotnik protestantom. Vplivali so nanj tudi tuji vladarji, posebno pa papež in beneška republika, ker so se bali, da bi se kriva vera ne razširila po Italiji. Papež in Benečani so celo žugali, „die Grafschaft mit khrieg zu yberfallen vnnd die Sectierer vndter dem Schwerdt here geen zulassen". To je razvidno iz odloka, s katerim poziva po nadvojvodovem ukazu 26. februarja l. 1579. deželni glavar grof Thurn luteranske plemenitaše, naj se odrečejo verskim zmotam, ki se razširjajo „Ihe lenger ihe weitter" po goriški grofiji.[8]) Ob enem jim žuga, da bodo primorani, z ženo in deco ostaviti deželo, ako ostanejo trmasti. Posebna verska komisija pod predsedništvom goriškega naddiakona je klicala trdovratneže pred se. Ali se je takrat kateri prostovoljno izselil, ni znano. Nekateri so ostali trdni v novi veri in 8. maja 1579 je dal nadvojvoda deželnemu glavarju povelje, naj se izženejo tekom

[8]) Schmidt, o. c.

enega meseca Scipijon Attems, Leonhardt Formentini, Friderik Orzan, Erazem Dornberški, Jernej Posch, Gregor Kumàr ter svetokriški oskrbnik grofov Attemsov, ker se je za vselej odločil, da ne bo trpel v goriški grofiji druge kakor katoliško vero. To povelje pa se ni takoj izvršilo. Preganjani plemiči so prosili Karla, naj prekliče svoj ukaz, in obrnili so se tudi na štajerske deželne stanove, da bi se pri njem potegnili za nje. Toda vladar se ni dal omečiti in ni hotel niti dovoliti, da bi smeli ostati vsaj v deželi, če že ne v mestu Gorici. Prosili so ga nato, da bi se počakalo z izgonom vsaj do novega leta, da urede svoje stvari. Ugodilo se jim je v toliko, da jim je bil o času izgona obljubljen nov vladarjev odlok. Iz pisma, naslovljenega dne 31. avgusta na deželne stanove štajerske, je sklepati, da so bili takrat še vsi v Gorici. Kaj se je pozneje zgodilo, ali so ti luteranci ostali v deželi in se pokorili nadvojvodovim poveljem, o tem ne poročajo več viri. Najbrže se jim ni zgodilo nič hudega in vsa stvar se je mirnim potem poravnala in pozabila. Po vsem tem pa je jasno, da je začela na Goriškem že l. 1579. protireformacija, torej velikó prej nego v drugih avstrijskih deželah. To pa se je zgodilo radi tega, da bi ta mejna deželica s krivimi nauki ne okužila sosedne Italije.

Istega leta je začel nadvojvoda nastopati tudi proti poluteranjeni Vipavi, kjer so se bili močno vkoreninili luteranski nazori.[9]) Pisal je krškemu proštu kot gospodu vipavske fare in ga pozval, naj naredi tam red, kajti krivoverstvo se razširja, duhovščina pohujšuje in raznovrstne zlorabe so se pri njej udomačile. Ta odlok je nadvojvoda po goriškem glavarju poslal grofu Thurnu s pristavkom, da se je odločil, tekom kratke dobe izgnati vse tiste iz goriške škofije, ki so nasprotni stari in pravi katoliški veri. Naslednjega leta, l. 1580., je bil pred Sv. sodiščem[10]) v Vidmu obsojen kot heretik vipavski vikar Štefan d' Arbe, ki se mu je med drugimi stvarmi očitalo, da je pokopaval na katoliškem pokopališču krivoverce. Prisodili so mu pet let zapora in dali nalog, da mora izkopati krivoverske mrtvece, toda oprezno so pristavili: si tamen cognosci poterunt.[11])

Vedno odločneje se je avstrijska vlada upirala protestantom. L. 1581. so že s silo pretili trdovratnim Vipavcem. Ali

[9]) Nekaj podrobnosti gl. Schmidt, Evangelfj v Vipavi in okolici, v podlistkih „Soče" l. 1901, 1902.

[10]) Inkvizijsko sodišče za oglejsko škofijo je bilo ustanovljeno v sredi 13. stoletja. Pozneja je imelo svoj sedež v Vidmu, kjer se nahaja tudi pisan register kakih 1000 verskih pravd, ki so se vršile med l. 1551.—1647. (Novus liber causarum S. Offici Aquilejae sive Registrum . . .) Tudi v državnem arhivu v Benetkah so spisi tega sodišča.

[11]) Battistella, o. c. str. 71.

tudi to še ni nič izdalo. Ko je bil generalni vikarij Bizancij l. 1583. na vizitacijskem potovanju po Krasu, goriški okolici in Vipavskem, je poročal patriarhu sledeče: „Pravijo, da je v vipavskem gradu, ki je lastnina Lanthierijeva, v Rifenbergu in drugih vaseh okoli Sv. Križa, ki pripada Juriju della Torre (grofu Thurnu), le malo heretikov, toda jaz sem prepričan in vem za gotovo, da je vse to ljudstvo krivoversko, ker nisem našel osebe v tem kraju, ki bi hotela prejeti zakrament svete birme. Vaša Prevzvišenost ve, da heretiki zelo mrze ta zakrament.“ Zdi se pa, da je Bizancij gledal preveč črno. Nadvojvoda Karel je storil l. 1584. prav energičen korak proti Vipavcem. Ukazal je grofu Lovrencu Lanthieriju, ki je imel sodno oblast črez Vipavo, ob kazni 1000 dukatov, da izžene vse svoje evangeljske podložnike, kateri se ne povrnejo v katoliško cerkev. Ta Lanthieri pa je bil skrit luteranec in že Trubar ga je imenoval Nikodema. Lanthieriji kakor tudi drugi goriški plemiči so radi nastavljali tam, kjer so imeli patronatne pravice, take duhovnike, ki so jih bile prešinile reformacijske ideje. Dne 21. marca 1584 je poklical Lanthieri 26 oseb iz vipavske doline, ki so bile na glasu, da so lutrske vere, v svojo palačo na Starem trgu v Gorici ter jim razodel vladarjev ukaz. Tri osebe so se spet pokatoličanile, drugih triindvajset pa je s svojim imetjem ostavilo deželo. Že te številke govore, da ni bilo tako hudo, kakor je menil škof Bizancij. Da pa niso z izgnanci odšli vsi oni iz dežele, ki so bili napolnjeni z luteranskim duhom, je umevno. Mnogo jih je še ostalo in na pr. v Rifenbergu je bila pokopana še le 19. decembra 1596 kot zadnja luteranka neka Avgusta Pečenko. „Extra ecclesiam uti heretica sepulta est,“ je pripisano v mrtvaški knjigi.

Omenjali so se do zdaj največ pojavi reformacijskega stremljenja po Vipavskem in v Gorici, ker so našle ravno tod nove verske ideje še največ pristašev. Ali tudi ostali deli naše dežele so čutili valovanje onih velikih verskih bojev. Po Krasu je pridigal (po Kostrenčiću) Juri Stradiot, na Cerkljansko so bili zaneseni lutrski nauki iz Škofje Loke, kamor je držala s Cerkljanskega že takrat dosti zložna pot. Na Bovško je prišel glas o novi veri po predelski cesti s Koroškega, kjer je deloval v bližnjem Trbižu župnik-heretik. Tudi na Kanalskem, kjer je imela posestva poluteranjena rodovina Egk, so bili posamezni novoverci. V Tolminu, v središču goratega dela goriške dežele, je širil nove nazore že prej omenjeni kapelan Nucli. Na Tolminsko, posebno pa na Cerkljansko, so bili vtihotapili tudi veliko protestanskih knjig slovenskih. Zato je bil tolminski naddiakon[12]) zaukazal svoji duhovščini, naj iztrebi povsod, če je mogoče pia fraude, vse krivoverske spise. To

[12]) Na Tolminskem je bil poseben naddiakon iz Čedada.

pa se ni popolnoma posrečilo, kajti še v najnovejšem času so se našle na samotnih kmetijah v cerkljanskih hribih luteranske knjige.

V Tolminu se je mudil tudi, dasiravno neprostovoljno, lutrski predikant Peter Kupljenik. Po noči 27. junija 1587 ga je privedel deželni sodnik kranjski v spremstvu sedmih brižinskih lovcev iz Loke, kjer so ga bili zgrabili, peš črez Cerkno v Tolmin ter ga je izročil tolminskemu glavarju v varstvo. Ta ga je imel nekaj dni zaprtega v tolminskem gradu, potem ga je poslal v Gorico župniku Andreju Nepokoju. Iz Gorice so tirali Kupljenika pred Sv. sodišče v Videm, ki ga je obsodilo 2. avgusta 1587 v dosmrtno ječo, a že po dveh letih je ušel.

L. 1582. je Primož Trubar z zadovoljstvom poudarjal, da ni na Slovenskem nobenega razkola med luterani, da ni ne kalvinistov in ne flacijanistov in drugih, kakor na Nemškem, le papeštvo da morajo gledati poleg sebe in trpeti preganjanje od njega. Res je, da teh sekt pri nas ni bilo, a pojavila se je tupatam druga, ki je bila starejša kakor protestantizem in ki mu ni bila sorodna. Bila je to sekta skakačev, ki se je prikazala pri Sv. Luciji ob Soči. Prvaški župnik Noctua iz druge polovice 16. stoletja piše v svojem farnem zapisniku sledeče: „L. 1584. so odprli pri Tolminu cerkev Sv. Lucije; in ljudje obojega spola so letali tja pa sem ter hiteli po vaseh od cerkve do cerkve, kakor bi bili prišli z uma. Bili so pa lajiki ter so žugali duhovnikom z besedo in dejanjem. Tresli so se na vsem životu, ploskali in tolkli so z rokami, delali se plašljive, nekateri so se valjali po trebuhu okoli cerkva in počenjali, kakor da bi jim bilo to vdihnjeno od Boga.“[18]) Skakaško gibanje se je razširilo po vseh slovenskih deželah in dokazuje, da je bilo takrat ozračje polno verskih vprašanj.

Proti koncu stoletja so bili vedno bolj redki oni, ki so se še glasili k reformacijskim idejam. Pokret je zatrla neupogljivost in odločnost nadvojvode Karla in njegovega naslednika Ferdinanda, paralizirale so ga cerkvene sinode, ki so se vršile v deželi, kakor tudi ponovne vizitacije. Ko je l. 1593. oglejski patriarh Francesco Barbaro potoval po slovenskih deželah, je mogel že z veseljem poročati papežu Klementu VIII., da so se razmere na Goriškem (nel contado di Gorizia) izdatno zboljšale. „Il culto di Dio è accresciuto e la devozione de' popoli si è maggiormenta infervorata e vo' sperando, che questa parte si ridurrà a termine di potersi contentare e che servirà per ante-

[18]) Rutar, Zgodovina Tolminskega, str. 164. — Gl. tudi konec Kovačičeve študije v tem „Zborniku“.

murale d' Italia contro gli Eretici."[14]) Patriarh izraža nado, da postane Goriška branik Italiji proti heretikom. Videti je, da je nevihta, ki je prihrula od severa, le izčistila ozračje ter koristila katoliški cerkvi na Goriškem.

Zadnje ostanke luteranskih nazorov so pa zatrli jezuiti, ki so se l. 1615. naselili v Gorici. Spomin na reformacijo je med slovenskim ljudstvom otemnel in postal nejasen, beseda „luteran", med beneškimi Slovenci „luteranar", znači le človeka, ki je neveren in ki se ne drži cerkvenih zapovedi. — Jezuiti so uničili v Gorici nemški vpliv — Die Jesuiten waren in unserem Ländchen die Totengräber der deutschen Reichs- und Einheitssprache, pravi o njih Schmidt —, ali negovali in pestovali so italijanstvo.

[14]) Relazione della visita apostolica in Carniolia, Stiria e Carinzia fatta da Francesco Barbaro Patriarca eletto d' Aquileja l' anno 1593 e presentata a Papa Clemente VIII. — Natisnjeno je to poročilo l. 1852. v Vidmu.

Trubarjeva spominska plošča v Derendingenu.

Dr. Fr. Ilešič.

Pred vrati župne cerkve derendinške je bil pokopan Primož Trubar. Eden izmed najznamenitejših takratnih würtemberških bogoslovcev mu je govoril ob grobu.[1])

V koru derendinške cerkve visi na steni še dandanes lesena, l. 1900. renovirana spominska plošča, 2 in pol metra visoka.

Elze (in po njem Dimitz v svoji Zgodovini Kranjske, II., 110) je v „Mitth. des hist. Vereins f. Kr." 1861, 63 opisal ta spomenik. Osebe, ki nam jih kaže, mi je še natančneje opisal sedanji derendinški župnik, Teodor Beck, in sicer tako-le:

Pod Kristusom, vstalim iz groba, kleči devet oseb: 1. mladenič rjavih las, rdeče opravljen, s križem v rokah (Elze-Dimitz: Deček, „očividno sin Felicijanov"); 2. mož, črno opravljen, temno-rjavih las in brade; 3. mož, črno opravljen, rdeče-rjavih las in brade: Primus; 4. mož, črno opravljen, brada in lasje rjavi, močno osiveli, bel križ v rokah: Primus Truberus; — 5., 6., 8., 9. črno opravljene ženske, 7., rdeče oblečena mlada ženska, 6., 7. in 8. z belim križem v rokah; 5. je Agnes, 6. Anastazija, 7. Gertruda (Elze-Dimitz: „Deklica, očividno hči Anastazijina"); 8. Barbara, 9. Magdalena. (Pri 1. je ohranjen le začetek imena A).

Križ v rokah pomeni, da je dotična oseba umrla. Umrl je Primož sam (4) in njegova žena (8), umrli sta pa tudi hčeri (6, 7) in en sin (1). Ob njegovi smrti so živeli: dva sina (Felicijan: 2, Primož: 3) in dve hčeri (5, 9).[2])

[1]) Christliche Leichpredig . . . durch Jacobum Andreae D., Probst zu Tübingen . . . 1586. Andreae nam v svojem govoru podaje v pregledu tudi životopis Trubarjev, zlasti pa nam natančno pripoveduje o zadnjih dneh in urah Trubarjevega življenja (Ta del Andrejevega govora je prevel in objavil g. skriptor L. Pintar v „Slov. Nar." dne 6. junija 1908.)

[2]) Elze-Dimitz označujeta prvo osebo na desni (s stališča gledalčevega) kot Barbaro, ženo Trubarjevo; da je na čelu ženskam žena Trubarjeva, kakor je Trubar sam na čelu moškim, bi bilo pač naravno. „Neže" Dimitz sploh nima. Št. 8 mu je h č i Barbara, tista, o kateri se je mislilo, da je bila žena Dalmatinova (gl. V. Šmid, Mitteil. des Musealver. 1904, 79/22). — Elze imenuje vse te osebe, ki kleče ob grobu, „donatorje, Trubar . . .", a Dimitz je tu dodal besedo „dann": „Die Donatoren, d a n n Truber, seine Gattin . . ."

1). 2). 3). 4). 5.) 6.) 7.) 8.) 9.)

Nad sliko je čitati besede: Verwirf mich nicht in meinem Alter: verlaß mich nicht, wenn ich schwach werde. Psalm 71. — 1587.

Pod sliko je čitati latinske verze. ki jih je pokojniku v spomin zložil znameniti würtemberški filolog Martin Crusius in ki se glase:

Vir tumulo hoc sanctus de Slava est gente sepultus
Primus: qui Christi präco fidelis erat.
Imbuit hic primus vera pietate Labacum;
Expulsus Domini nomine multa tulit.
Rotenburga habuit fidum Tuberana ministrum:
Campidoni docuit voce sonante Deum.
Auracum capit hinc in Wirtembergide terra
Laufaque doctorem, post Derendinga diu.

Transtulit in patriam divina volumina linguam:
Sparsit in eoas dogmata sancta plagas.
Pauperibus pater, hospitibus quoque portus et aura;
Vita et canitie quam venerandus erat!
Pulchre certavit, cursum ratione peregit,
Servavit bene, quam debuit usque fidem.
Magno ergo nunc cum Paulo gerit ille coronam,
Tempore quae nullo marceat, ätheream.

Obiit diem suum 29. Junii anno 1586.

V prevodu se to glasi:

Mož v tem grobu leži, mož svet iz slovanskega roda,
Primož, ki bil je glasnik Kristusa svojega zvest.
Prvi napolnil je on s pobožnostjo pravo Ljubljano,
z doma prognan, je povsod božjo besedo glasil.
Rotenburg v njem imel je zvestega oznanjevalca,
v Kemptenu on je slavil z glasom donečim Boga.
Urah nato ga sprejel spet v virtemberško je zemljo,
v Laufenu bil učenik in v Derendingi potem.

V jezik domači on prvi prestavil je svete bil knjige,
božjo besedo glasil daleč na vzhodni je kraj.
Oče sirotam je bil in gostom prijatelj, podpornik,
delo, življenje, kako bilo je vredno časti!
Hrabro se je bojeval in modro končal je življenje,
hranil je nauk čisto, ki ga je vedno učil.
Slava njegova zato bo s Pavlom enako mu večna,
ki ne uniči je čas, ki bo ostala na vek.[3])

[3]) Prevod priobčen v brošuri „Primož Trubar in naša reformacija", v Ljubljani, 1908 in v „Učit. Tov." z dne 19. junija 1908.

To spomen-slovo je natisnjeno tudi v gori imenovani Andrejevi „Krščanski obgrobni pridigi".

Toda pred tem latinskim tekstom je v Andrejevi knjigi to Crusijevo spomen-slovo priobčeno v grškem jeziku; grški naslov mu je: Κυρίῳ Πρίμῳ Τρουβήρῳ, a prvi stih: Ἐνδ' ἁγία κεφαλὰ Σκλαυου Πρίμοιο τέθαπται etc.

M. Paulus Crusius Molendinus, Ecclesiastes Argetinensis je tej spomenici dodal sledeče:

In obitum D. Primi
Truberi, pastoris
in Derendingen.

Primus erat primus pastor: qui munia Primi
pastoris subeat, Primus hic alter erit.
Ossa cubent Primi, sed mens requiescat Olympo:
Crusius haec Primo pectore vota facit.

M. Erhardus Cellius, professor poetices et historiarum in Academia Tubingensi" pa je verzificiral ves životopis Trubarjev v distihih; sam pravi:

„Ergo, quod Andreae (qui fax divi inclyta verbi:
qua non maiorem magna Tubinga videt:
qua non maiorem Germania magna tuetur)
funebris eulogii concio dives habet:
hoc ego succinctis complectar versibus, ut qui
Teuthona non tenet, is verba Latina legat.

Listek.

Od kod ime Raščica?

Trubar je bil rojen „na Ráščici"; to je znano, od kod pa se razlagaj ime njegove rojstvene vasi, to je manj jasno, kakor se vidi iz nedoslednosti v pravopisu tega imena. Ko je prof. Kleinmayr l. 1881 v svoji „Zgodovini slovenskega slovstva" dejstvo Trubarjevega rojstva izrazil z besedami: „Rodil se je *v* Rašćici", je bila ta njegova stilizacija pokojnemu Levstiku hud spotikljaj in kot ocenjevatelj njegove slovstvene zgodovine se je (Ljublj. Zv. I, 381) oglasil zoper njo s sledečo opazko: „Narod zdaj govori *„na* Rášici", dasi Trubar sam sebe res imenuje „Rašćičarja". — Glede predlogov „na" in „v" je bila ta Levstikova opazka teoretično popolnoma upravičena. Prvotno se je gotovo natančno razločevalo med vasjo in pa vodo, ob kateri stoji vas in po kateri ima svoje ime. Vzemimo za zgled Bistrico! Ta je hitrotekoča in srebrnočista reka (Lauterwasser), brzotek in kristalnoprozoren potok, Bistrica je pa tudi vas na ali ob taki vodi. V Ritterjevêm geografskem zborniku sem našel zabeleženih 26 naselbin z imenom Lauterbach, a tudi z imenom Bistrica (Feistritz) jih je brezštevilno. Vse te naselbine si nam je misliti ob bistrih vodah ali bistricah.

Prvotno se je pač pravilno razločevalo: Šel se je *v* Bistrico (in die F.) kopat, je *v* Bistrici (in der F.) utonil, utopljenca so potegnili *iz* Bistrice (aus der F.) — pa: *Na* Bistrici (in F.) je sinoči gorelo, tudi naši gasilci so šli *na* Bistrico (nach F.) pomagat in so se šele proti jutru vrnili *z* Bistrice (von, oziroma aus F.). Tako je tudi še pravilno: na Dunaju (in Wien), pravzaprav: an der Donau; božja pot sv. Kozma in Damjana je na Krki (in Obergurk) pravzaprav: an der Gurk; na Reki (in Fiume), pravzaprav: am Fiume (lat. ad flumen), an der Fiumara (primeri: St. Veit am Pflaum); *v* Savi (in der Save) so ribe, *na* Savi (in Sava = an der Save) pa plavži in tvornice; enako tudi: *v* Dravi, *v* Zili (v vodi, v reki), a *na* Dravi, *na* Zili (v vasi ob Dravi ali ob Zili) itd.*) Sploh je pa bil izprva predlog „na" vse bolj razširjen od predloga „v", kar nam je že Miklošič izrecno konstatiral v svoji primerjalni slovnici (IV, 662), češ, da pri imenih dežel in mest stoji često „na", kjer bi bilo pričakovati „vъ" n. pr. na Nemcih, na Tirolah, vojevoda na Vlasêhъ (dux in Valachia), beg na Hercegovini itd. Saj je tudi popolnoma naravno, da djemo krajem, ležečim na prostem prostoru ali celo nekoliko na višini, predlog „na", na pr.: na polju, na ravnini, na holmu, na gori — ter da rabimo „v" le tedaj, kadar mislimo na notranjost in nižavnost, na pr. v brlogu, v dolu, v globeli, v koritu, v žlebiču itd. Toda nikjer ni nič stalnega, tudi v jeziku ne; tudi jezik se razvija in izpreminja pod raznimi vplivi in prej ali slej se pojavi sedaj močneje, sedaj rahleje neko teženje za izenačevanjem ali pa za razlikovanjem. Tako se je tudi ta prvotna pravilna raba predloga „na" pod vplivom modernega uniformiranja v konstrukciji krajepisnih imen začela umikati predlogu „v"; zlasti po pisarnah se godi to rado, kajti birokratstvo (posebno še, če mu nedostaje dovoljnega jezikovnega znanja) rado dokaj svojevoljno ravna in vpliva mogočno, a kvarno celo pri zavednejših domačinih. In kakor je v nemščini na mesto prvotnega pravilnega: an der Reifnitz, bei der Felben nastopilo moderno uniformirano izraževanje: in Reinitz, in Velden, tako je tudi Slovenec, izpremenivši pravilno konstrukcijo, začel rabiti za vas, ležečo ob vodi ribnici ali pri véliki vrbi, moderne zveze: *v* Ribnico, *v* Ribnici, *iz* Ribnice, *v* Vrbo, *v* Vrbi, *iz* Vrbe. Kakor tedaj splošno pravimo: *v* Ilirski Bistrici, *v* Sori itd., tako je Kleinmayr

*) Gl. Slovenica v Jagićevem (Jubilejnem) Zborniku *Ur.*

tudi zapisal: *v* Raščici, ker ni vedel, od kod ime, in ni vedel, kako se narod še vedno pravilno izraža; Levstiku pa gre zasluga, da se je potegnil za staro, med narodom ukoreninjeno sestavo s predlogom „na".

Drugo vprašanje je pa, ali je pravilneje *Rášča* ali *Rášica*. Ker nagiblje, kakor znano, naš sedanji pravopis bolj na etimologično nego na fonetično stran, to je, ker se bolj ravna po izvoru in izvodu besed, nego po njih med narodom razširjeni izreki, kaže po mojem mnenju, dati prednost Trubar-Kleinmayrjevi obliki „*Rášča*" pred Levstikovo obliko „Rašica", dasi je posneta ta po izgovarjanju naroda. Prvič za izvod oblike „Rašica" ne najdemo nobene jasno umljive in primerne osnove (na pr.: raha, raša, kakor: duh, duša dušica; grah, grášica, léšica (mala leha), múšica (majhna muha) itd. Drugič je pa Raščica, kakor smo dali slutiti že zgoraj pri utemeljevanju pravilne konštrukcije „*na* Raščici", prvotno ime rečice, a drugotno šele tudi ime vasi ob tej vodi.

Zdaj pa vzemimo p o d o b n a imena vodá in vodic: Begunjščica, Cerkniščica, Borovniščica, Globeljščica, Gradaščica, Poljanščica, Selščica, Lomščica, Nemiljščica, Ravnodoljščica itd. itd. Vsa ta imena p i š e m o po etimologičnem pravopisu pravilno s „*šč*", dasi v resnici nikjer ne i z g o v a r j a m o „šč", ampak samo prosti „š", torej: Begúnjšica (pravzaprav Begúnjšca), Cerknišica (izgov. Cérknišca ali Cérkenšca) itd. Že analogija sama nas pri tem primerjanju dovede do pravilnega sklepa, da moramo, če se držimo etimologičnega pravopisa, kakor Metnajščica, Grdodóljščica, pisati tudi Ráščica, dasi izgovarjamo samo Metnájš[i]ca, Grdodóljš[i]ca, Ráš[i]ca. Pa zakaj? Vsa ta imena rek in rečic, potokov in potočkov so izvedena iz krajevnih imen *preko pridevnka, napravljenega s priponko „-ski"*. Mimo Cerknice ali skozi Cerknico teče c e r k n i š k a voda ali Cerkniščica, iz Loma prihaja l o m s k i potok ali Lomščica, a z Blok b l o š k a voda ali Bloščica itd. — Razen jasne analogije pa priča za „Raščico" izrecno še Trubar „Raščičar". Iz te pri Trubarju jasno ohranjene oblike se dá sklepati, da se je morala tedaj v prostonarodni izreki še precej razločno slišati glasovna skupina „šč". Kak povod bi bil imel Trubar, ob jasni izreki prostega „š" pisati „šč"? Saj je znano, da izkuša jezik težje glasovne skupine upreprostiti, trdost omehčati in ublažiti, težavnost v izgovoru olajšati, ne pa nasprotno. Iz prostega „š" torej ne bo jezik nikdar storil koraka na „šč" niti v prostonarodni izreki niti v neučeni, po preprosti narodovi izreki posneti pisavi, kakor je Trubarjeva; nasprotno je pa mogoče, da namreč zahteva izrekljivost, naj se v gotovih slučajih pretrdi skupek glasov ublaži in upreprosti, kar se je res tudi zgodilo ravno pri „šč", ki je prešel v goli „š", in sicer po nekod splošno, po nekod pa samo ob gotovih pogojih. Naša gorenjska narečja na pr. so skupino „šč" dosledno nadomestila z golim „š", na pr. išem (*iščem*), periše (*prgišče*), píšuka (*pišča*lka), košica (*košča*) itd., dočim jo imajo dolenjska narečja še ohranjeno — vselej, če le ni izginil pogoj za njeno ohranitev, oz. nastopil vzrok za nje odstranitev.

Pa poreče kdo: Jezik v Trubarjevi ožji domovini spada vendar med tista narečja, ki so glasovno skupino „šč" ohranila prav do današnjega dne; če pa vendarle narod po Levstikovem pričanju izgovarja le „Rášica" (ne *Rášča*!), tedaj se dá sklepati, da bi moral narod, če je „šč" v besedi etimologično upravičen, izgovarjati pravilno „*Rášča*", oziroma oblika „Rášica" mora biti, ker jo izpričuje narodna izreka, prav zato že prvotna in pravilna. Prav! Toda obliko „Rášica" izpričuje samo sedanja narodna izreka, dočim je dolenjščina 16. stoletja po Trubarjevem svedoštvu dokaz za obliko „*Rášča*" — kajti glasovna skupina „šč" se je tudi v dolenjskih narečjih ohranila le tedaj, če so se ohranili tudi pogoji, ki jo ščitijo; če se je pa umaknil pogoj, na katerega se naslanja izrekljivost skupine „šč", tedaj se je tudi „šč" umaknil prostemu „š"; jasneje povedano: v Trubarjevi dobi se je „i" v končnici „ica", če ne kot poln „i", pa vsaj kot poluglasnik ь še razločno čutil v izreki in je kot tak ščitil glasovno skupino „šč". Beseda se je morala izgovarjati, če ne „Ráščica", pa vsaj „Rášćьca", dočim je v sedanji izreki ta „i" docela izginil iz sufiksa „ica", tako da bi po izgubi tega „i" dobili obliko

„Ráščca". Ker je pa neposredna zveza soglasnikov „*šč*" za naša govorila pretrda, je moral s samoglasnikom vred iz omenjene glasovne skupine izginiti tudi predstoječi „č" in tako smo dobili oblike: Rašca, Gradašca, turšca (t. j. turš[či]ca, Türkischkorn), Poljanšca, Hotaveljšca itd. Voda, ki teče mimo Poljan ali skozi poljansko dolino, je poljanska Sora ali Poljanš[či]ca in ona, ki teče skozi Hotavlje, je h o t a v e l j s k a ali Hotaveljš[či]ca. — Tudi za Valvasorjevih časov se je moral šumnik v naši besedi izgovarjati še prav trdo (kakor s „č" podprt) = šč, ker Valvasor v svojem delu Ehre d. H. Krain na dveh mestih, omenjajoč Ráščico, popravlja svojo pisavo: (II. 216) „Rashiza (oder wie die deutschen Zunge dies lesen muß Raschiza) in (VIII, 731) Kirche S. Bartholomaei zu Rashiza (oder Raschiza). Valvasor se je menda bal, da bi utegnil kdo njegove oblike premehko izgovarjati, kakor da je sh = ž (primeri „rosheniza„ = roženica Schalmey, VI, 321, ali Roshek = Rožek, oziroma Roßeck, II, 115, 243); zakaj neposredno pred „c", ali pa, če je le prav slaboten poluglasnik (ь) vmes, se pač ž in š glasita blizu enako, na pr. mišca (miš), pa Korošca (rod. in tož. od „Korošec"), lušca (lužica), pa rošca (rožica).

Ko smo, kakor mislim, dognali in dovolj utrdili pravilno obliko „*Ráščica*", nam je dognati še e t y m o n, oziroma poiskati temu imenu k o r e n i k o in tako razjasniti, kaj da ime p o m e n i.

Ko je izdal Trubar l. 1566 „ta celi psalter Davidov", se je za slovenskim predgovorom podpisal: „Vash vseh brat inu slushabnik Primosh Truber is R a *s t z h* i c e". Po tej pisavi bi utegnil kdo sklepati, da bodi podlaga našemu imenu „rast = hrast", kakor je iz „gost" gošca (Dickicht), tako tudi iz „hrast" hrašca ali pa „rašca" = zarastel prostor, vse z istim pomenom, namreč: hosta in grmovje. Toda, kdor bi na ta „st" v obliki R*ast*zhica opiral tako razlago, bi se po mojem mnenju prenaglil, prav tako, kakor če bi poleg pu*šč*am (pu*st*im) iz sedanjikov „iščem" (iskati) in „piščem" (na flavto) sklepal na osnovo „ist" in „pist" namesto na „isk" in „pisk". To bodi s tem odpravljeno!

Sufiks - ica v imenih voda je različne veljave. Včasih je samo pomanjševalen, na pr. Drava Drávica, Mura Múrica (die Mürz), Kokra Kókrica, Zila (Gail) Zílica (Gailitz), Kolpa (Kupa) Kupica (Kólpica), Sora Sórica, recimo še: Bistra Bístrica, toda pri Sava Savíca imam že nekaj pomislekov zaradi naglasa. —

Brez pomanjševalnega pomena, samo da posubstantivi pridevnik, je sufiks - ica v naslednjih slučajih: brzíca (brza voda Wildbach), toplica (topla voda, die Therme), slapnica, sopotnica: voda s slapovi in sopoti (šumečimi vodopadi), tudi Jarnikova šumnica (die Waldquelle) se javaljne izvajaj iz „šuma" (dichter Wald), ampak iz „šum" (Wasserfall). S temi sorodne tvorbe so nekateri izrazi moškega spola: studen ali mrzel potoček je studenec, mrzlec ali mrzlik; v skokih hrumno sopiha in šumi slapnik, sopotnik, šumnik ali šumec; norniki (Nörnigbach?) vro iz nor ali jam, nírine (Mirna Neyring) isto tako, ponornice, poničnice ali ponikvenice pa zopet v zemljo ponicujejo ali ponirajo. Sušíca ali sušec (Dürrenbach, Maibrunnen) ima ime odtod, ker ne teče zdržema skozi celo leto, ampak poleti presiha, pa se zopet napolni ob nalivih. Po temnejši ali svetlejši barvi struge se imenujejo belica ali beli potok (Weißenbach), svetli potok (Lichtenbach), črni potok (Schwarzenbach) itd. itd.

Imenujejo se pa vode tudi po živalih, ki žive v njih, in po rastlinah, ki rasto na njihovem dnu ali ob njihovih bregovih; na pr. jeguljnik (Aalteich), postrvnik (Forellenbach), ribnik (Fischteich), rakovnik (Krebsbach), „vogrívn'c" = огрíньньсь (nn, mn = vn, primeri: vnog = mnog, guvno = gumno) od ogrin ali ogor (Aal, primeri: vož Äsculapschlange) je studenec, v čigar vodi ali bližini živi razna jeguljasta ali vijugajoča se živad (anguiculi). Somovico mislim da je primerjati z Welsbach in Schaippach (t. j, Schaidbach?) od „som" Wels ali Schaid(en). Lipnik in Lipnica je lahko imenovan po lipanih v vodi ali po lipah ob vodi, kakor je Aschbach in Aschenbach morda po lipanih (Asch), a Eschbach in Eschenbach po jesenih (Esche)

ob potoku, tedaj prav potok-jesénovec. O Lipnici (Leibnitz) pri Kamni gorici na pr. pravi Valvasor (II, 156): Von Forellen und Alten hat sie eine große Menge und auch viel Aeschen in (III, 394) wird von Forellen und Aschen häufig durchstrichen. Leščnica (Leskovica Haselbach) je menda med leščevjem tekoč potok. Da ima Brebovnica svoje ime od brebrov ali bobrov, torej Brebovnica = Brebrovnica (Biberbach), ne mislim ravno apodiktično trditi; nemogoče pa tudi ni, — saj ime ni še le od včeraj ali od predvčerajšnjim in tudi v naših krajih je bil menda kdaj bober udomovljen in znan, — toda proti pisavi Brebolnica (gl. Slovenska zemlja IV, 98) bi pa vendar odločno ugovarjal, dokler nimamo zanjo nobenega verjetnega razloga. Enako kakor Brebolnico moram zavrniti tudi oblike Hobovica, Hotavljica in Sopotica (ravno tam) namesto Hobovščica, Hotaveljščica in Sopotnica, kakor govori dosledno narod v tistem kraju. V prvih dveh slučajih se ime vode izvaja od imena vasi (kraja), a ne nasprotno. Hobovše (v starih urbarijih „Chodwulsch" morda = hudo, t. j., zanikarno olšje, niedriges Erlengebüsch?) dá pridevnik hobovški in odtod voda: Hobovščica, enako dá ime vasi Hotavlje pridevnik hotaveljski in iz tega Hotaveljščica. Množina obeh krajevnih imen (t. j., v Hobovšah, na Hotavljah) kaže pač kolikortoliko na stanovniško imę. Če bi se torej ime vasi izvajalo v teh dveh slučajih iz napačno nastavljenega imena vode (namreč Hobovica in Hotavljica), bi se pač moralo glasiti Hoboviče (Hobovičane) in Hotavljiče (Hotavljičane), na Hotavljiče, na Hotavljičah s Hotavljič[an] itd. Podlago tem imenom vodá tvorijo pridevniki, tedaj od sopot (šum ali vodopad) pridevnik: sopotьn in od tod: Sopotník (potok) ali Sopotnica (voda, grapa), enako tudi iz „Nános" pridevnik nánoški in iz tega menda Nánoš[či]ca, ne pa Nanosica (istotam 101). — Slivnica (Schleinitz) je mogoče z Livnico vred le lińnica (der Schleinbach = Schleihenbach), t. j., voda, v kateri je dosti sklizkoluskih karpov ali linjev. Vidrnica ali Vidrovica (Pibrovica?? kajti po Valvasorju III, 454 so rekli vidri tudi „pibra", tako ime bi pomenilo morda toliko kakor Otterbach (vidra die Otter), toda Idrijščica (izg. Iderščа, Valv. II, 274 Yderscheza) izvaja svoje ime brezdvomno iz „Idrija", oziroma iz pridevnika idrijski; kajti dasi se res ta voda imenuje tudi Idrijca ali Vidrijca (in recimo da Idrija sama, kakor hoté vedeti nekateri, že znači toliko kakor voda (ὕδωρ), to vse nas pri razlagi oblike Idrijščica ne sme prav nič motiti. Ker smo že pri imenu Idrija, naj dodam še eno opombo. Naravno se mi zdi, da pride pri imenovanju krajev vobče najprej v poštev to, kar jih posebno odlikuje od okolice, oziroma od drugih krajev. Koliko je vodá, pa naj bi se ravno Idrija imenovala prosto po vodi! Živega srebra (ὁ ὑδράργυρος) pa ni daleč na okoli in prav ta rudnina je za kraj najvažnejši znak, ki ga odlikuje pred vsemi drugimi kraji — in zopet naj nas nič ne moti, če je ime vode Idrijce in kraja Idrija eksistiralo morda že zdavnaj, predno je l. 1497 preprosti pintar pri namakanju razsušenih škafov v potoku zasledil opozorno množino tekočega deviškega merkurja.

Nekoliko smo se zastranili, vrnimo se na prejšnjo pot. Kar sem hotel naglasiti, je to: lahko ima kak kraj svoje ime po vodi in zopet ima voda ime po kraju. Naj ima Idrija kot naselbina ime po vodi Idriji ali Idrijci (recimo!), ime Idrijščica, ki ga jasno izpričuje že Valvasor s svojim „Yderscheza", se more izvajati le iz pridevnika idrijski. Vzemimo za to še par zgledov. Mestu Dunaju so dali Slovenci ime po reki Dunaju ali Donavi, a Dunajščica (der Wienfluß) ima zopet ime po mestu (podstava je pridevnik dunajski). Toplico moremo imenovati samo toplo vodo, gorek vrelec, Topliščica je pa lahko navadna mrzla rečica, da le teče skozi vas ali mimo vasi Toplice. Pred dobrimi 40 leti so še kopali rudo (galico) na Ulici na Kranjsko-goriški meji in jo topili pri Toplici, ki ima res ime po toplem vrelcu; spominjam se, da je tedaj naše ljudstvo potok Kopačnico, ki z navadno (hladno) vodo teče mimo Toplice, večinoma imenovalo le Toplišč[či]co, kajti tedaj je bila Toplica že toliko znamenita, da je Hotaveljcem lahko zaznamovala tam mimo pritekli potok; katero ime dandanes, ko je Toplica zopet brez pomena, prevladuje, Kopačnica ali Topliščica, to mi ni znano. — —

Zgoraj že smo dejali, da se izvajajo vsa naša imena vodá, končujoča se na -ščica, iz pridevnikov na „-ski", v našem slučaju torej Ráščica iz „raški"; od kod pa ta pridevnik, to je sedaj pereče vprašanje (ali iz rac-, rač-, radьc-, rag-, rah-, rak-, ras-, raš-, raz-, raž-??). Večina bo bržkone mislila najprej na raco in raka. Na tako misel bi utegnila nagniti čitatelja zlasti Valvasorjeva opomba, ki pravi (II, 239) o Raščici: „Kdor ljubi prav lepe, velike in žlahtne postrvi, glavatice ali druge dobre ribe pa tudi lepe in velike *rake*, tisti bo to vodo hvalil, ker se pogosto nahajajo v njej." — Toda raca in rak, kolikor nam je znano iz slovnic in slovnikov, ne tvorita pridevnika s sufiksom „-ski" (torej oblika „raški" od teh podstav ni prav verjetna), ampak njun pridevnik se navadno glasi „račji", na pr. račje meso (Entenfleisch), račja kuga (Krebsenseuche),*) oziroma „račьn", ki služi za podstavo v besedi račnica (t. j. ali mlakuža za race ali sak za rake), analogno z „ribьn (= ribovit), jeguljьn, postrvьn itd., od rak tudi rakovьn, od koder potem Rakovnik (Kroisenbach) in rakovnica (rakovita voda, Plet. II, 373). Primeri: ribnica = ribovita voda (Fischbach).

Pomniti je pa še nekaj, namreč, da so ti pridevniki na „-ski", izvedeni iz samostalnikov, lokalnega pomena, na pr. Črnomelj (kraj), črnomaljski, Črnomáljščica, Dobliče (kraj), dobliški, Dóbliščica, Fužine (kraj), fužinski, Fužinščica itd. Več zgledov ne kaže navajati, saj smo jih že zgoraj navedli dovolj. —

Kje pa naj dobimo tak samostalnik s kolikor toliko lokalnim pomenom, da bi se dal iz njega izvesti pridevnik „raški"? Tam v obližju, kakor je videti, ga ni kraja z imenom za naše svrhe prikladnim.

Krenimo jo zopet po ovinku! Čeh na Skalici na pr. je Skalický, Hrvat bi bil Skalički, a Slovenec zopet Skališki. Pred dvemi ali tremi leti so pisali naši časopisi o reški resoluciji, a hrvatske novine o riječki; v Žalcu imamo delniško pivovarno, a v Zagrebu dionička tiskaro itd.

Pridevniki, izvedeni iz samostalnikov lokalnega pomena s sufiksom -ski, se rabijo često posubstantivljeni za priimke. Poglejmo doli v Pokolpje pod Kočevjem, tam v banjaloški in kostelski okolici najdemo zelo razširjene priimke Briški, Cetinski, Kuželički, R a č k i. Briški so iz Brige, bodisi iz Brige pri Banji Loki ali iz Brig (Tiefenbach), Cetinski so iz Cetinja, a Kuželički iz Kuželjiča. In Rački? — Ti so pa z Rake poleg Račkega potoka pod Kostelom. Pomniti pa je, da so Kostelci, dasi teritorijalno Kranjci, ker na levem bregu Kolpe, vendar po rodu in po narečju Hrvatje. Njihovi Rački bi se prav po slovensko torej imenovali Raški (med nekoliko ponemčenimi Gorenjci so to Arharji). Slovenska Raka se kakor nemška Arche izvajaj iz lat. a r c a; to je tisti oboj ali opaž iz desak, s katerim imajo bregove zavarovane, da jih voda ne izpodmila in ne izpodjeda, ali pa tisti dilnati žleb, tisti z deskami opaženi jarek, po katerem je na pr. napeljana voda na mlinska kolesa ali na žago hlodoreznico itd. Potok, ki teče po rakah, je tedaj ráški potok ali ráščica (der Mühlgang); imenovali bi lahko tako vodo, ker je speljana po rojah, rojsko vodo ali rojščico, in če teče po koritasti ali žlebasti strugi, bi ji lahko rekli koritnica, žlebnica ali žlebščica (od pridevnika žlebьn ali žlebski) itd.

*) Tu lahko opomnimo, da se seveda vsak pridevnik „račji" tudi ne izvajaj iz raca ali rak. Vzemimo na pr. Račje selo pri Trebnjem (Rapelgeschieß). Tu kaže drugotni pridevnik „rateški" (na pr. rateški mežnar), da je v tem slučaju oblika „račji" skrčena iz „ratьčji", kar se izvajaj menda iz nekega osebnega imena Ratko ali Ratek. Ta Ratek je seveda bržkone izpremlajalna okrnjenka (Kurzform, Koseform) iz nekega daljšega osebnega imena Radebald (v sovétu mogočni, Sovêtovlad?), iz katerega je nastal Rappold; kajti verjetneje je, da je Rappelgeschieß = Rappoldova naselbina, nego Schumijev Ruedliebesiez (Archiv I, 90). — Brez jasnih zgodovinskih podatkov se seveda osebno ime, ki služi tu za podlago, ne dá dognati, a to je precej gotovo, da tiči v Račjem selu osebno ime enako, kakor v Ruperč vrh, Regerča vas itd.

Ráščico iz samovidstva premalo poznamo, a oglejmo si jo po popisih. V Tomšičevem popisu Kočevskega okrajnega glavarstva (str. 28) je opisana. Izvira pri Brlogu v lužarski občini ter se imenuje od izvirka pa do združitve s Črno vodo Kolpa, od tod dalje pa do vasi Raščice se imenuje Kopajca, t. j., Kopánjica, od Raščice do Ponikev pa Ráščica, pri Ponikvah se izgubi pod zemljo, ali kakor pravimo, ponikne; od tega ima tudi ta kraj svoje ime „Ponikve". Ker teče zelo vijugasto, potrebuje za 11 kilometrov premočrtne razdalje od izvira do končne ponikve po raznih ovinkih in ključih celih 25 kilometrov. Ob hudem deževju ali spomladnem kopnenju, dasi na kraških tleh, ne more dovolj hitro odtekati, ampak stopa čez brege in poplavlja, ob poletni suši pa, kakor druge kraščice, upade tudi ta. Prvi dve imeni, namreč Kolpa in Kopanjica, nas sicer tu ne zanimata toliko, dasiravno sta bržčas tudi v zvezi s kraškim značajem te rečice; tretje ime „Ráščica" je pa, kakor smo že rekli, od tod, ker jo morajo kot ponikujočo kraščico ali ponično kraško vodo z rakami ograjati in pažiti, da se jim prezgodaj ne porazgubi, predno opravi svojo službo pri mlinih in hlodoreznicah, svoje dni tudi pri fužinah. Raščica goni namreč precejšnje množice žag in mlinov (gl. Izvestja muzejsk. društ. XVIII, 2) in to ne velja le za sedanje razmere, ampak je bilo pač tako že v minolih stoletjih, saj vemo, da sta bila i Trubarjev oče Mihel i Trubarjev stric Gregor malnarja, in ob Fužinščici je bilo še v predvalvasorjevih časih mnogo fužin (gl. Valv. II, 234: vor Zeiten hat diß Wasser [die Fisinschiza] viel Hammerwerke gezogen). —

Pri tej množini mlinov, hlodoreznic in fužin je razumljivo, da je bilo treba na propuščajočem kraškem svetu dosti rak ali deščenih korit, po katerih je bila voda napeljana in tako vsaj deloma ponicanja obvarovana.

Dokler ne pogodimo česa verjetnejšega in zanesljivejšega o imenu Raščica, nam pač mora to zadoščati — in če pišemo túršćica (= koruza), Gradašćica, Uzmánjšćica itd., pišimo dosledno tudi Rášćica navzlic narodni izreki „Raš'ca" in Levstikovi pisavi „Rášica"; če se pa etimologična pisava umakne fonetični, da bomo pisali „turšica, Gradašica, Uzmanjšica" (izgov. turš'ca, Gradaš'ca, Uzmanjš'ca), se tudi mi z Rašćico umaknemo Rášici ali Raš'ci. *L. Pintar.*

Trubarjev koledar.

(Bibliografska črtica.)

V svojem sestavku „Slovenski koledarji in koledarniki" pravi Jos. Benkovič (Dom in Svet VIII, 59): „Prvi slovenski koledar je spisal Primož Trubar. Priložil ga je prvemu delu novega testamenta l. 1557. Ta koledar je posnel Trubar po Melanchtonu." To Benkovičevo opombo bi kazalo nekoliko kontrolirati, da se pokaže, kakšna je ta Trubarjeva posnema (?) kako daleč da sega, pa da je li sploh napravljena po Melanchtonu (?), kajti Trubar sam nikjer ne omenja Melanchtona, pač pa tübinškega učenika „magistra Joanesha Iltebranda, ki je prerajtal in postavil to tablo nedeljskih puhstobov, prestopov, števila nedelj in dni od Božiča do Pustne nedelje, zlatega in rimskega števenja." — Dalje pravi Benkovič: „„Ker je (Trubar) ž njim (s koledarjem) dobro ustregel slovenskim čitateljem, zato je priobčil l. 1582 „Ta slovenski Kolendar" v posebnem zvezku (10 listov) v osmerki"". Tudi ti podatki ne drže popolnoma, kajti Trubarjev slovenski kolendar iz l. 1582 ni v posebnem zvezku in ne obsega 10 listov, ampak 14 listov (oziroma $8^1/_2$ lista ali 17 strani).

In Simonič v svoji bibliografiji str. 231 navaja Kolendar iz l. 1682. (bo pač tiskovna napaka namesto pravilnega iz l. 1582!!) ter dostavlja v

oklepaju opombo, da je to *ponatis* iz celega novega testamenta iz l. 1557. Tudi ta izraz „ponatis" si moramo dobro ogledati, kajti izdaja iz l. 1582., *je* ponatis in *ni* ponatis. Da vse to prav razumemo, kaže pregledati obe izdaji bolj natančno; podatke za starejšo izdajo posnamem po graškem izvodu (sign. I. 54272), za novejšo pa po izvodu ljubljanske licejske knjižnice (sign. 10016). — Graški izvod (4°) iz l. 1557. se začenja sicer s kolendarjem, toda, kakor je razvidno iz signature kvateren, to ni pravi začetek knjige, ampak manjka spredaj najmanj 12 listov, če ne več. Knjiga je namreč zložena v kvaternah, t. j., v skupinah po 4 liste. Prvi dve kvarti (kvaterni) ohranjenega dela (ki obsegata kolendar in register svetopisemskih knjig z latinskim in slovenskim imenom v kratkem in dolgem pismu in s številom kapitulov) imata vse 4 liste signirane (d, d II, d III, d IIII, e, e II, e III, e IIII), od tretje kvarte (kvaterne) dalje pa (kjer sledi „tiga noviga testamenta ena dolga predguvor", a za to dolgo predgovorjo novi testament sam) so vseskozi signirani samo prvi trije listi vsake četverke, četrti list je pa brez signature. Ker je prva signatura v tem kolendru *d*, vemo pa, da se začenjajo signature v knjigah z začetkom alfabeta (a, A, Aa, AAa itd.) ali pa z e n o zvezdico * ali z e n i m (:) ali)(ali):(ali , itd. — tedaj sledi iz tega, da manjkajo spredaj vsaj 3 kvarte (kvaterne) s signaturami a, b, c, torej vsaj 12 listov, lahko pa tudi, da več, kajti listi obsegajoči predgovore in uvode imajo često še posebno signaturo n. pr. (:),):(itd. — Ljubljanski izvod (8°) iz l. 1582. je pa zložen v oktavah (oktonah), t. j., v skupinah po 8 listov in sicer tako, da je prvih 5 listov vsake osmerke signiranih (n. pr. *, *2, *3, *4, *5), a zadnji 3 listi vsake oktave (oktone) ostanejo brez signature. Knjiga z naslovom „Ta drugi deil noviga testamenta" & se začenja z raznimi predgovori in nauki n. pr. „navuk od S. Pisma, navuk od vere v Cristusa, summa vsega S. Pisma", a za temi sledi kolender še le na 3. listu 3. osmerke, ki bi imel signiran signaturo ***3, kajti prejšnji ima signaturo ***2, a prihodnji signaturo ***4, in ta kolender sega do 3. lista 4. osmerke ali pa z registrom svetopisemskih knjig in z „regishtrom nedelskih epistolov" vred do konca 4. osmerke, obsega torej 8½ (oziroma 14 listov) t. j. 17 (oz. 27) strani — in potem sledi istiniti „ta drugi deil tiga noviga testamenta" & in sicer ta z letnico 1581, dočim ima prvi naslovni list letnico 1582. Kolendar tedaj niti tu niti tam ni v p o s e b n e m zvezku, ampak je v obeh slučajih le dodatek ali vložek „novega testamenta".

Ali se sme imenovati izdaja kolendra iz l. 1582. p o n a t i s k one iz l. 1557.? Če se nahajajo v njej jasne izpremembe, ki očitno kažejo *novo* (če tudi nekoliko površno) redakcijo, tedaj mislim, da ne smemo govoriti o ponatisku — Prva izdaja ima naslov! „Ta slovenski kolendar kir vselei terpi, inu ena tabla per nim, ta kashe inu praui t r y i n u s e d e m d e ſſ e t l e i t naprei, kakou nedelski pushtab bode vsaku leitu" etc. a v drugi izdaji čitamo v naslovu: . . . . . „ta kashe inu praui ſtu i n u d u a ſſ e t i l e i t naprei" etc. In dotična tabela v obeh izvodih res tudi po večjem soglaša z opombo v naslovnem listu, kajti v prvi izdaji je tabela preračunjena za leta 1558—1630 (to je res ravno za 73 let), a v drugi za leta 1582—1700 (to je natančno za 119, ali okroglo za 120 let) in ona leta, ki so od prve izdaje sem že minila (1558—1581), so v novi izpuščena, ker so za novo izdajo že brez pomena. To vendar ni prost ponatisk!

Vendar se pa nahajajo v tej novi prireditvi kolendra neke iz površnosti izvirajoče netočnosti, ki bi utegnile označbo knjige za ponatisk le opravičiti. Na naslovnem listu je sicer Trubar pravilno napravil izpremembo iz „try inu sedemdeſſet leit naprei" v „ſtu inu duaſſeti leit naprei", toda v nadpisu table same je na to izpremembo pozabil ter pustil staro čitanico „try inu ſedemdeſſet leit", dasi jih sledi v tabli 119 (t. j. 1582—1700). Pa še nekaj drugega. Nadpis table v prvi izdaji pravi, da tabla „ſaltopnu vuzhi inu kashe try inu ſedemdeſſet leit naprei vſakiga leita poredu ta Nedelski Puhstab inu ta Prestop, kuliku Nedel oli kednov inu Dni bode od Boshyzha do Pustne Nedele, tu S l a t u i n u R y m s k u S h t i u e n e. Od Magistra

Joannesha Iltebranda Tubinskega Vuzheniga preraitana inu poſtaulena" in vse te točke se v razpredelnici tudi res nahajajo. Nadpis table v drugi izdaji napoveduje b r e z i z p r e m e m b e vse tiste točke, toda v razpredelnici sami sta zadnji dve točki (namreč zlato in rimsko število) popolnoma izpuščeni, — pač zaradi nedostatka prostora, ker ima osmerčna knjiga dosti ožje strani mimo četverčne prve izdaje.

Enake iz površnosti izvirajoče netočnosti se nahajajo v odstavku „Riſnizhna inu gvishna Raitinga, kuliku leit ie od Sazhetka tiga Suita, od eniga zhaſa do druſiga, do letoshniga 1557. (y drugi izdaji 1582.) leita". Vse številke v tem odstavku so ostale vkljub istiniti diferenci 25 let v drugi izdaji neizpremenjene in so potemtakem napačne. Toda v resumeju se brez pomisleka naglaša: „Ta Leita inu Raitinga od Criſtuſeviga Royſtua do letoshniga 1582. (pravilna izpremememba!) leita ſo ſ a ſ t o p n a i n u g u i s h n a. Obtu po taki Raitingi ſe shteie od Sazhetka tiga Suita do letoshniga leita 1585 (tiskovna napaka namesto 1582). Vſa leita vkupe 5531 leit" (zopet neizpremenjeno, prav kakor v prvi izdaji, dočim bi bilo pravilno pričakovati 5556). V tem oziru seveda je glede navedenih netočnosti ali glede opustitve v s e h potrebnih izpremememb druga izdaja nekak ponatisk prve. Toda ako je v drugi izdaji za registrom svetopisemskih knjig dodan še „Regishter Epiſtolou" (7 strani), ki ga v prvi izdaji ni, tedaj to zopet ugovarja označbi „ponatisk". — Pri opisovanju knjig je treba več rigoroznosti in ni varno govoriti o knjigi, če jo je človek morda samo videl na površen pogled, pa je ni natančno prelistal in primerjal. — Zlasti veljaj to o naših starih, redkih tiskih, o naših literarnih relikvijah; kdor jih opisuješ, jih opiši po avtopsiji, ne kar po površnih podatkih.

V terminologiji Trubarjevega kolendra naštejemo tudi lahko nekatere posebnosti. Za „devica" n. pr. rabi dosledno le izraz „dezhla" (gotovo ima kakih 40 dečel), za poznejšega spoznavalca ima le pravilnega izpovednika (ſpouidnik), ki je bil prvotno edino znan kot tisti, ki neustrašeno izpove svojo vero (kdor jo spozna (= se z njo seznani? — spoznavati vero je pač = proučevati jo, seznanjati se z njo) bolje pač prizna, bil bi pripoznalec!) Poleg apatov, škofov, papežev, maternikov, jogrov ima tudi farje in viude (duhovnike ozir. cerkvene učenike in vojevode), 22. avg. Caheja colnarja, 13. sept. sedem zaspanikov (die heiligen Siebenschläfer von Ephesus), 28. sept. „Benceslaia krala Peamſkiga", 10. jun. Onofrija „anshigla" (Einsiedler) in 17. dec. Lazarja petlarja. — Sv. Filemon (8. marca) in Sv. Servacij (11. maja) sta označena za „p o d r u ž n i k a" (?), a 29. avgusta je „keffane" sv. Janža krstnika, t. j., das Köpfen, decollatio, glavosek. 2. novemb. mu ni spomin vernih duš, ampak spomin „vſeh mertvih". 27. marca je vstanene Kristusovo (ne vstajenje, cf. Plet. II, 567 in 805) in 8. dec. „Marije pozhetie" (ne spočetje). Rodilnik „od far, colnar" ima pri Trubarju sploh znano dolenjsko obliko „farye, zolnarie".

Za kolendrom in za prej omenjeno tablo pa slede še neki „raimi". Prvi „prauio, kadai ſe dobru Vreme Syma Spomlad Leitu Jeſſen inu te Quatri ſazhneio".

Na Vezher erdezhe Nebu
Pomeni Vreme bo lipu
Sveti Clemen Symo daie
Petrou ſtol ſpomlat iſgane
Sveti Vrban ta leituye
Sueti Jernei jeſſenuye
Po Luciy po Vinkushtih
Po Vpelnici, Malih Cryshih
Vſelei na to peruo Sredo
Vſake Quatre ſemkai gredo.

Drugi „raimi prauio, kadai ie dan ner dalshi inu nuzh ner kratshi, inu ſpet ner dalshi nuzh inu ner kratshi dan" itd. Ta dva roka za solnovrat sta mu: Shent Vid za letni, a shent Lucia za zimski solnčni obrat.

Konec teh rajmov pa pravi:

Sueti Gregor, Mali Cryshi
Dafta Nuzh Dan vueni vishi

t. j., rok spomladnega enakonočja mu je sveti Gregor (12. marc), a jesenskega praznik povišanja sv. Križa (14. sept.). „Mali Križi" imenuje Trubar ta praznik menda zaradi razločevanja od analognega spomladanskega praznika najdenja sv. Križa (3. maja), ki bi moral potemtakem (ali s križevim tednom vred?) biti doba „Vélikih Križev", kajti determinacija z „Véliki" in „Mali" je, kakor znano, zelo razširjena ne le pri krajevnih imenih, na pr. Vélika in Mala Račna, Véliko in Malo Mraševo, Véliki in Mali Osolnik itd., ampak tudi pri časovnih opredelkih, na pr. Mali in Véliki traven (der kleine und der große Grasmonat) za april in maj, pa Mali in Véliki srpan (Sichelmonat) za juli in avgust itd. in pri raznih praznikih, na pr. Véliki Šmaren (vnebovzetje Marijino 15. avg.) in Mali Šmaren (rojstvo Marijino 8. sept.), Véliki Božič (rojstvo Gospodovo 25. dec.) in Mali Božič (obrezovanje Gospodovo 1. jan.) in od todi potem Véliki božičnjak = december, a Mali božičnjak = januar (Sitzungsber. XVII, 22).

Vrnimo se še enkrat k prvim rajmom. Zaznamovati razne roke po praznikih raznih svetnikov je še dandanes med prostim kmetskim ljudstvom zelo razširjena navada, dočim med modernejšim delavstvom in uradništvom vedno bolj prodira modernejše obrokovanje po številu mesečnih dni in po terminologiji rimskega koledarja. Tako je tudi s štirimi letnimi časi. Astronomski urejeni koledar pričenja pomlad 21. marca, poletje 21. junija, jesen 23. septembra, a zimo 22. decembra, toda stari Trubarjev koledar ima za mejne róke med letnimi časi svetniške praznike: „Sveti Klemen (23. nov.) zimo daja (= žačenja), Stol sv. Petra (22. febr.) spomlad izganja (na prosto, v deželo, ne: proč iz dežele), Sveti Urban (25 maja) ta letuje (= leto pričenja) a Sveti Jernej (24. avg.) jesenuje (= pričenja jesen)". Letovati in jesenovati sta v tem slučaju opetovalna (iterativna) glagola, a ne durativna, kakor na pr. v pomenu: po letu ali v jeseni bivati (den Sommer, den Herbst zubringen), tedaj nekako v pomenu: leto in jesen začenjati (aestatem inire, autumnescere; primeri v začetnem pomenu (es sommert, es herbstelt): leto se jari, jeseni se). Sicer so taki izimenski glagoli 4. in 6. vrste navadno durativniki, na pr. Vodnik pravi v napisih za mesce: „Kakor Jerni vremeni, jesen cela se drží" (= kakršno vreme ima sv. Jernej, tako ostane celo jesen). Še ena posebnost poleg ravno navedenih glagolov „letovati in jesenovati" je v teh Trubarjevih rajmih oblika „vpelnica", namesto „pepelnica" (Aschermittwoch). Ta oblika se mi zdi, da je v zvezi z etimologijo besede „pepel" iz „po-pel", t. j., to, kar po palu ali izgoru preostane (der Brandrest, das Verbrannte); primeri češki aupal ali upal. Predloga „po" in „u" se tu z istim pomenom menjavata; primeri č. uplatiti = sl. poplačati, č. autrata (t. j., utrata) = sl. potrata (Aufwand), č. auboč (uboč) = sl. pobočje (Abhang). —

Če primerjamo glede razmejnih rokov med štirimi letnimi časi Trubarjev koledar s starejšimi, na pr. s koledarjem v Modrušaninovem misalu, najdemo že tu nekaj sorodnosti, dasi ne popolne enakosti. Za začetek pomladi in poletja se Trubar ujema z Modrušaninom, glede začetka jeseni in zime sta si nekoliko narazen. — Modrušaninovi rajmi se glase tako:

1.) Na prêstol Petra zima zlazi (= odlazi),
jerê nanj protulêtije (= pomlad) vlazi. —
2.) Orban papa lêtu put otvara,
zač protuletije zatvara. —
3.) Šimforian (22. avg.) lêto puja,
jerê od nega jesen buja. —

Tukaj je pa „leto pojati" (= poditi, izganjati ven iz dežele ali s pozorišča, kjer je dosle leto vladalo). Bujati (turgescere, luxuriare) = boho-

teti (jesen buja = začne kazati obilen sad in b u j e n dozorek, bohotno razvija svoje plodove.) Trd oreh za tolmača je pa izmed Modrušaninovih rajmov četrti se svojim dostavkom :

4.) Kališt papa (14. okt.) zimu zove
jer od nega list jesenski plove,
hodê v|porat k|ognju
i|k|biljam inoboise (?).

List jesenski plove (po zraku), t. j., jesensko listje odpada in veter je raznaša in goni semtertja kakor vihar ladjo na valovih. Mornarji se vračajo, ker začne postajati morje viharno, s počine ali širokega morja v zatišno pristanišče (porat, porta, Seehafen, ital. porto), k ognju in k drvom za kurjavo (bilja, e, f. = poleno, lignum combustibile). Pri zadnji besedi se nam pa ustavi, da niti ne vemo, kako jo razdeliti; morda „ino bojse" (= alia fortasse, Daničić Rječnik II, 513)!? —

Dočim glede začetka jeseni diferira Trubar od Modrušanina samo za dva dni, je pa začetek zime v imenovanem glagolskem misalu nastavljen skoraj za poldrugi mesec prej. Ali si smemo razlagati ta zgodnji nastavek zime s tem, da je primorcem in brodnikom zima (χειμών) sploh ona doba, ko se začno pojavljati na morju nevihte in viharni vetrovi (Modrušaninovega misala koledar ima pač primorske razmere pred očmi!)

Symforijan in Kalist seveda kot Slovencem malo znana svetnika ne sodita v Trubarjev koledar kot dobodelna termina za mejitev letnih časov, dasi jih v koledarju samem Trubar tudi navaja in sicer „Simforiana Mar." 21. avg. in „Calixsta papesha" 14. okt. — Končno naštejmo po Trubarjevem kolendru še imena mesecev, ta so: P r o ß i m i z, S e e z h a n, Sushez, Malitraun, Velikitraun, Roßhenzuit, Serpan, K i m o u i z, J e ſ f e n i k, Kolopersk, Lystognoi, Gruden. *L. Pintar.*

„Stara hrvacka štampa".*)

„Stara hrvacka štampa" je g l a g o l s k i tisk starih liturgijskih knjig hrvatskih. Staro hrvatsko pismo je o g l a t a glagolica, dočim je bolgarska glagolica okrogla. Da je razumeti pod „h r v a c k o azbuko" — glagolico, nam potrjuje med drugim Ant. Dalmatinov predgovor k prvemu delu g l a g o l s k e g a novega testamenta v tem le stavku: „I da to bole ova naša slova znali budete, jesmo C i r u l i s k e i *Hrvacke* tablice ili bukovnjak, to jest *a b v g* i pročaja najprvo činili štampati, is kih svaki lahko ova slova naše nove štampe hoće moći poznati i razumêti". Katero knjižico imata tukaj Dalmata in Konsul na mislih pri izrazu „Ciruliske i H r v a t s k e tablice", je težko reči. Kukuljević v svoji bibliografiji str. 2. pod št. 15 in 17 navaja: „A z b u k v a r ili tabla za ditcu. U Prahu, 1561." in pa „T a b l a za decu i artikuli ili članci ove prave stare karstjanske vere.

*) Gl. spredi Polovičevo študijo, str. 64.

V Tubingi, 1561"; Sime Ljubić v Ogledalu (str. 39) pa „Tablica azbukom glagoljskom — u Nürnbergu, 1560" in pa „Tabla za diecu sa glagoljskim azbukom i katekizmom — u Tubingi, 1561." — Tu se je težko spoznati, če nimaš vseh teh knjižic pri rokah, da bi si jih sam ogledal.

Najstarejši proizvod stare hrvacke štampe, slovanska inkunabula, je menda glagolski misal iz l. 1483, bržčas natiskan v Benetkah po mnenju Ljubićevem (Ogledalo, 37) od Andreja de Thoresanis od Asule, a po mnenju Brozovem (Črtice II, 113) od Andreja Paltašića iz Kotora. Toda to je le domnevanje, kajti ime tiskarja tega misala ni izrečno zabeleženo, dočim je tiskar naslednjih glagolskih knjig izvestno znan, t. j., Gregor iz Senja, ki je l. 1507. v svojem rodnem mestu Senju otvoril glagolsko tiskarno in za senjskega vikarja Silvestra Bedričića natisnil knjigo „Naručnik plebanušev", bržčas tudi hrvatski „misal", a l. 1508. „Korizmenjak" ali „Kvarežimal" (t. j. zbirko postnih pridig). L. 1528. sta tiskala v Benetkah glagolske knjige Francesco Bindoni i Mafeo Pasini. Iz njune tiskarne imamo „Bukvar" in pa misal frančiškana Pavla Modrušanina. Dve leti pozneje (1530) je osnoval glagolsko tiskarno na Reki (Fiume) modruški biskup Simon Kožičić ter dal v njej natisniti „Oficii rimski", „Bukvar", „Misal hrvacki po običaju rimskoga dvora" in zgodovinsko knjižico „od žitija rimskih arhiereov i cesarov". Kukuljevič (Arkiv I, 129) in za njim Ljubić (Ogledalo, 38) sodi, da se je tiskar Gregor iz Senja bil na svoja stara leta preselil na Reko ali da so bila glagolska pismena, t. j., tiskarsko gradivo, iz njegove senjske tiskarne prenesena na Reko. Meni se pa zdi ta sodba prav neverjetna, kajti na prvi pogled vidimo, če primerjamo na pr. Korizmenjak iz Gregorjeve senjske tiskarne s Kožičičevim misalom ali celo z naravnost lično knjižico „Žitije rimskih arhiereov i cesarov", koliko da so reški glagolski tiski čistejši mimo senjskih, ki so že v primeri z Modrušaninovim misalom še precej kosmati. Dokaj večja je podobnost med Bindoni-Pasinijevimi pismeni in pismeni iz Kožičićeve tiskarne. — Ljubić omenja dalje glagolski misal i časoslov, natiskan okoli 1540 „po brinuću Senjskoga biskupa Ivana VI. de Dominis", a Broz trdi, da kolikor se pouzdano znade, je poslije g. 1531. izišla v XVI. veku samo še ena katoliška glagolska knjiga, namreč „Časoslov" (s kratkim obrednikom i misalom) Nikole Brozića Omišljanina tiskan v Benetkah leta 1561.—1562. Kar se je sicer še tiskalo v XVI. veku glagolskih knjig, so vse protestantske in so se tiskale v Ungnadovi tiskarni na Würtenberškem pod redakcijo Antona Aleksandrovića Dalmatina in Štefana Konsula Istranina.

L. Pintar.

K Trubarjevemu životopisu.

1. Njegova domovina.

„Noviga testamenta Pusledni Deil“ (1577) ima nemški predgovor, važen za Trubarjev životopis. Važnejše stvari hočem iz njega povzeti:

„To apostolsko knjižico posvečujem Vam, svojim milostivim gospodom in plemičem (Junckherren) — pokroviteljem, iz teh-le vzrokov[1]): Nachdem ich im Lands Crein auff der Rastzhitz den Freyherren zu Aursperg gehörig, nach Christi geburt im 1508. Jar (in wölchem die Venediger im Krieg wider den grozsen frommen Kaiser Maximilianum den ersten, die Statt Triest einnamen, vnd ein jar. ingehabt) bin geboren, vnnd hernach Anno, 30, erstlich in der Grauenschafft Cili,[2]) nachmals im Landts Crein, das Euangelium vom Reich Christi, vnnd Catechismum, in rechtem verstandt neben andern (gleichwohl noch bey der Meß) zupredigen angefangen, vnnd also vor der ersten verfolgung 17. Jar nacheinander gepredigt,“ je dal Bog svojega duha in moč, da so se njihovi predniki in sorodniki oklenili evangelija, propovednikom zvesto pomagali in jim ob preganjanjih storili mnogo dobrega . . .

Pozneje ko so jih pred 10 leti z njihovimi brati in bratranci, gospodi Wolfom Engelbrehtom Turjaškim (ki je sedaj radi Kristusa in domovine v Turčiji žal poldrugo leto ujet) in Trojanom (ki je v svojem poklicu, marljivem študiranju v Padovi pred 8 leti v Kristusu zasnul) njih roditelji poslali sem v Tübingen, da bi se učili svobodnih umetnosti in jezikov, zlasti pa pravega umevanja sv. pisma,[3]) „habt jhr mich alda in meiner Herberg, nicht wie ewern Landtsman, sonder wie ewern Vattern offt ersucht, vnd von alten Geschichten, die sich in vnserm Vatterlandt zugetragen, gefragt, vnnd haben also einer dem andern alle ehr, liebe, trew, freundtschafft, vnnd ehrliche Geselschafft, wie sich dan Landtsleutten in frembden Landen gebürt, erzeigt vnd bewisen.“

Razen tega so se skozi tri leta, ko so bivali v Tübingenu, pridno učili in se vedli pošteno-plemenito, tako da se je tega radovalo vse vseučilišče, njih učeni učitelji in vsakdo, in da govore le dobro o njih; istotako pa jih je razžalostilo, ko so slišali in potem sami čitali o porazu Herbarta Turjaškega, „eweres Herren Vatters Bruders vnnd Vetters“, kakor sta ga M. Krištof Spindler in Juri Kisel zum Kaltenprunn po istini in v redu in lepo opisala v latinskem in nemškem jeziku; o tem bo obširnejše poročilo v slovenskem predgovoru.

---

[1]) Na robu je tu posnetek: Truber ist der Herren von Aursperg Erbhold, Prediger 47. Jar.

[2]) Na robu: Vntersteyrer haben zeitlich das Euangelium angenommen.

[3]) Na strani: Vier jung Herren von Aursperg, zwenn Jungkherren Gallen haben zu Tübingen studiert. (Trojanus 1566 s starejšima bratoma Krištofom in Wolfg. Engelb. in Andrej 1569).

„In bedenckung vnnd erwegung solliches, nämblich, daß ich ein Kind vnnd Erbhold ewers Landts bin, vnd von ewern Gottseligen ehrlichen ansehenlichen Vorelteren, neben euch vnd andern Creineren, mir vnnd den meinen allerley gutthaten vilmals bewisen, auch in meinen dreien verfolgungen, mit Recht vnnd Hilff trewlich beygestanden", je iz dolžne hvaležnosti in v spomin sedanjega in bodočega njihovega prijateljstva izdal to „prav apostolsko in katoliško knjižico" pod njihovim imenom, nadejaje se, da bo na ta način pri pobožnih Kranjcih in Slovencih našla čitatelje in vrednost proti zlogolkim ljudem.

Pa še en vzrok je: z žalostjo v srcu doznava, da tudi v naši domovini nekateri njihovega stanu in njihove starosti, odgojeni izza mladih let pri evangeliju, pozneje pa poslani v tujino na visoke šole, ko se dorastli vrnejo, brez roditeljev ali rešeni strahovanja varuhov, postanejo „grobe Pengel- müssiggenger, Seüffer, werffen von sich alle Zucht, Lehr, Gottsforcht, lassen jhre Bücher im Staub ligen, Vnd wölches schröcklich zuhören, fallen etlich auß jnen, von wegen zeitlichs Frides vnd genus zum Bambstumb, vnd verfolgen die recht Glaubigen, erwegen nicht, was sie darfür empfahen werden, gewißlich das zeitlich vnd ewig verderben"[4]).

Radi brezbožnosti teh dijakov jih prosi in opominja, naj se čuvajo zapeljevanja vraga in sveta, naj slušajo in verujejo božjo besedo in naj molijo neprestano, to jim bo uteha „v težkem križu, ki ga dan na dan nosijo od Turka in papeštva", in iz tega bodo spoznali, zakaj Bog pošilja to nad kristjane, namreč, da bi nas s tem odvrnil od krivoverstva in da bi ne bili prokleti. Nabožnost je Bog vselej poplačal; o tem blagoslovu priča zgodovina turjaška in gallenska. „Der Herren von Aursperg Geschlecht, ist alt bey 600 jaren, wie ihre Stifft vnnd Heyratsbrieff, auch daß alt Steines Monument in der Ringkmauer des Geschloß Aursperg, bezeugen darauff ein Aurochs gehawen vnnd geschriben, daß ein Aursperger mit Namen Hörwart, im tausendt ein Jar nach Christi geburt, hab daß ober Gschloß zvbawen angefangen." (Ivana Turjaškega, gospoda schönberškega, takrat deželnega glavarja kranjskega, so l. 1529. Turki pred Dunajem ubili.)

Darumb, jhr meine geliebten in Christo, laßt euch von dem vngeschlachten vnnd verkereten Geschlecht vnnd vnartiger Geselschaft, die böse fleischliche Lüsten vnnd begürden, die sambt dem wesen diser Welt bald vergehem, vnd bringen ein böß ende, namlich die ewige pein, von Gott seinem Wort keins wegs abführen, denn es würdet letstlih den Gottseligen wol ergehen, Psal. 37. Malach. 2. Aber die Gottlosen würdt der Tod nagen in der hölle ewiglich, Psalm. 49. Geschrieben zu Derendingen am ersten tag Aprilis, nach Christi geburt im 1577. Jar. Ewer Gnaden Ernuest vnd der Creinischen Windischen Gemein Gottes Trewer vnd dienstwilliger Seelsorger,

Primus
Truber.

2. Reka—Solnograd—Dunaj—Celje.

V „Katekizmu z dveima izlagama" 1575, str. 241. piše Trubar: „Inu v tim 1519. leitu ie bil en Menih Bolteshar Ybmar, ta ie v tim Meiſtu Renſpurgi per eni Capeli, v kateri je bil en Pild diuice Marie namalan enu taku veliku zuprauu ſturil, de ſo vſi shlaht ludie is te Paierske deshele, Moshye inu Shene h ti Capeli inu pildu koker bi nori inu vſtekli bilí, tekli . . . Tu

[4]) Na strani: Ettlich Gottsälig gelehrt Studenten werden Epicurer vnd Athei. — Malo dalje na strani: Fleisch, Welt, Teuffel machen Leut Gotloß, vnd Mamelucken.

em jeſt ſam Vshalſpurgi vidil. Leta Menih je potle to Bidertaufersko Vero gori perprauil, tiga ſo v tim 1528. leitu na Dunaiu ſeshgali i nega Sheno vtupili, tu ſem iest tudi vidil."

O dr. Baltazarju Hubmaierju (Huebmer) iz Friedberga na Bavarskem čitamo v zgodovinskih analah moravskih prekrščevalcev (Wiedertäufer). Hubmaier, „lesmaister" na visoki šoli v Ingolstadtu, je kot propovednik v Regensburgu ostro pridigal proti židom, tako da so bili iz mesta prognani. Tudi je l. 1516. priredil veliko romanje, „ein verkehrtes Laufen" (Beck Jos. Geschichtsbücher der Wiedertäufer in Österr.-Ungarn, Tontes rerum Austr., Dunaj 1883, p. 48.). Postal je prošt, a končno Zwinglijanec, dokler ni zaplul v radikalno strujo švicarsko-južno-nemškega prekrščevalstva ter l. 1526. prišel v Mikulov (Nikolsburg), kjer je nastalo važno središče te sekte, Hubmaier pa je bil nje glavni ustanovitelj.

Z ženo vred, ki mu je bila verno vdana, je bil ujet in najprej spravljen na grad Grentzenstein pri Korneuburgu, potem pa na Dunaj, kjer so ga obsodili in živega sežgali. Osem dni pozneje so utopili njegovo ženo.

V letnici smrti tega Hubmaierja, ki ga Trubar omenja tudi v pismu Bullingerju z dne 13. marca 1557, se anale prekrščevalcev ne ujemajo; na enem mestu je: 1527, na drugem pa: 1528. S tem zadnjim podatkom se zlaga navedba Trubarjeva (1527 je bil Hubmaier pač spravljen iz Mikulova, 1528 sežgan).

Opomba Trubarjeva o Hubmaierju pa je pomembna tudi za življenjepis Truberja samega. Kaj se je torej prav za prav zgodilo l. 1519.? Ali je Trubar l. 1519. bil že v Solnogradu in videl tam romanje? Po sedanji kronologiji njegovega življenjepisa Trubarja l. 1519. še ni bilo v Solnogradu; romanje se je seveda ponavljalo in ga je Trubar mogel opazovati tudi v katerem poznejšem letu. Letnica 1519 se najbrž ne nanaša na to, da bi bil on tega leta videl romanje, marveč na delovanje Hubmaierjevo in tu se mi zbuja dvom, ali ni „1519" tiskano namesto „1516".

Kdaj je bil torej Trubar v Solnogradu, na Dunaju in na Reki? Kronologija njegovega življenjepisa imenuje na prvem mestu Reko in navaja pri tem letnico: 1521.

V zadnjem stoletju srednjega veka je na Reki bila že šola. Najbrž je imel kolegijatni kapitelj reški šolo; brezdvomno pa so kanoniki privatno poučevali bodoče klerike, in sicer posebe „diligenter literam sclabonicam". Služba božja je bila na Reki še 1593 slovanska. Kakor pa je kapiteljska šola, ako je bila, brezdvomno bila slovanska, je bila mestna šola italijanska. Trubar je prišel pač v to italijansko vzdušje (kapiteljska šola je bila, ako je bila, že za kandidate svečen. stanu, dočim je bila mestna šola nižja, saj se imenuje na njej le en šolnik).[5])

Očividno je bil Trubarjev rod cerkveno-konservativen; zato oče ni šel s kmeti v punt, in istotak je bil stric. Trubarja so gotovo s pobožnimi namerami poslali na Reko. Vlekli so morebiti tudi frančiškani reški, tem bolj, ker je n. pr. 1526 bil prednik reških avguštincev neki Primožič, gotovo Kranjec.

Kako je prišel z Reke v Solnograd, je popolnoma nepojasnjeno. Deloval je tu še stari glas tega mesta in njegove št. petrske šole, od koder se je bilo razvilo krščanstvo med Slovenci. Sploh na severu ni bilo višjih šol kar na izbiro; voliti je bilo med solnograško in dunajsko (pri Sv. Štefanu). Od juga, od Reke ga je gnala pač turška nevarnost, ki je baš v onih letih ogrožavala mesto in pokrajino.

Nejasna je tudi zveza med Solnogradom in Dunajem. Solnogračan Pavel Hofheymer, cesarski „kronani mojster organistov", je bil dvorni in stolni organist pri Sv. Štefanu ter si je kot komponist izobrazil imenitne učence. Na drugi strani je uvaževati, da je za Maksimilijana I. bil Ljubljančan, škof Juri Sladkonja ravnatelj, „archimusicus kantorije" pri Sv. Štefanu, to je, pevske šole, ki je bila združena z meščansko šolo št. štefansko.

[5]) Fest A., Publica instruzione in Fiume, v programu reške gimnazije 1899/1900.

V „kronanem mojstru“ Hofheymerju vidim zvezo Solnograda z Dunajem in je Trubar najbrž na Dunaj prišel, ne kakor da bi s tem hotel vstopiti v više organizirano šolo, zakaj št. štefanska šola dunajska pač ni bila više organizirana nego št. petrska v Solnogradu — marveč se je preselil na Dunaj, da vstopi tu v pevsko šolo in si s tem služi kruh.[6]) Glasbeno se je mogel izobraževati že v Solnogradu: zakaj tamošnja št. pertrska šola, je gojila glasbo in so dečki pevci spadali k konviktu ter niso plačevali šolnine.[7])

Misli se, da ga je kot kantorista spoznal škof Bonomo; kako sta se spoznala, je tem zagonetnejše, ker je Bonomo baš v letih 1512—1523 zavzemal najvišje politično mesto na Dunaju.

Bonomo je imel zveze s Trubarjevo domovino; bil je Tržačan rodom; l. 1497. je dal baš ribniško dekanijo za tri leta v najem; njegova je bila tudi Vipava. Z novembrom 1523 se je preselil z Dunaja v Trst, ker — pač radi zveze s humanisti — ni dobil škofije dunajske — a je umrl, 88 let star, šele 1846.[8])

Bonomo je bil Trubarju odgojitelj „a teneris“. Ako mislimo, da je bil 1521 na Reki, nam za Solnograd in Dunaj ostaneta le leti: 1522 in 1523. Dr. Gruden („Čas“ 1908, 258) misli, da je treba prvi stik z Bonomom staviti pred bivanje na Reki, in sicer radi izraza „a teneris“.

Nič dvomno pa ni (po gornjem citatu), da je bil Trubar l. 1528. na Dunaju (tega leta, ko mu je umrl oče). Ta činjenica je važna za nadaljnjo kronologijo Trubarjega životopisa. Elze (Briefe, 1) poroča, da je dobil Trubar še zelo mlad, morebiti l. 1527., vsekakor pa pred 1530 kaplanijo Sv. Maksimilijana v Celju.

O začetkih svojega delovanja nam poroča Trubar sam na več mestih. V „dolgem predgovoru“ „Tiga noviga teſtamenta“ (1557) pravi, da je v dosedanje svoje spise spravil vse nauke, „katere ſem per vas vtim Slouenskim Jeſiku Sedemnaist leit poredu inu potle vtim Nemshkim Jeſiku deſſet leit per Vuzhenih ludeh pridigal“. Iz teh besed dobimo časovne podatke: 1547—1557 je pridigal na Nemškem, prej pa sedemnajst let na Slovenskem, torej izza l. *1530.*

Istega leta piše Bullingerju, kako je o zakramentu sv. Rešnjega telesa, „kjer je pridigoval, govoril v 27 letih“. Tudi tu dobimo l. 1530. kot začetek pridigovanja. Odgovarjajoč škofu Seebachu, govori Trubar l. 1561. o 31 letih svojega propovedništva. Torej zopet 1530! In l. 1577. je „Prediger 47. Jahr“ — da leto 1530, a l. 1582. je „74 let star, 52 pa pridigar“ — da l. 1530.

Propovedovati je torej Trubar začel l. 1530.; to je brezdvomno. Istotako nedvomno pa je tudi, da je bil l. 1530. v Loki, kakor je dokazal L. Pintar v „Ljublj. Zv.“ 1905, 205, 689.

Kako pa je potem s tisto službo celjsko? Stvar se je zdela kočljiva pač tudi dr. Grudnu, ko je v „Času“ (1908, str. 259) kratkomalo preskočil Trubarjevo celjsko službo pred l. 1530. a dodal, da je Trubar, imenovan 1531 stolnim pridigarjem v Ljubljani, obdržal dohodke svoje (loške) župnije, poleg tega pa dobil še kapelanijo celjsko. Po takem bi pa Trubar le užival dohodke celjske kapelanije, v Celju pa ni deloval nikoli. Je li potem misliti, da mu je žena bila Celjanka?

3. V Ljubljani.

V „Katekizmu z dveima izlagama“ 1575 pravi Trubar, da je z dedom Franca Jurija von Rein zum Stermall prijateljeval pred 40 leti, „da er in der

---

[6]) O št. štefanski šoli prim. „Die Schauspieltätigkeit der Schüler vnnd Studenten Wiens“ v izvestju gimnazije v Oberhollabrunnu 1888, dalje Zeidler, Deutsch.-österr. Literaturg., Mayer A. dr., Die Bürgerschule zu St. Stephan in Wien, Dunaj 1880. — Rektor št. štefanske šole je bil 1501—1537 Juri Ratzenberger, učitelj tudi Žigi Herbersteinu.

[7]) Prennsteiner v gimn. programu solnograškem za l. 1851.

[8]) Beiträge zur Geschichte der niederösterr. Statthalterei, str. 138.

Ersamen Landschafft deß löblichen Fürstenthumbs Crain vil jar nacheinander ein Verordneter Einnemer vnd Beysitzer vnd ich Prediger vnd Thumbherr zu Laibach geweßt . . ." L. 1535. da bi bil Trubar kanonik v Ljubljani? To je pač pomota.

4. Nürnberg.

Navadno se poroča, da je Trubar živel in deloval na Würtemberškem, ter se tolmači, kako je mogla Würtemberška takrat biti v takih zvezah z Jugoslovani. Res pa je, da izprva Trubar ni bil na Würtemberškem; zakaj Rothenburg in Kempten sta bili takrat svobodni državni mesti, istotako Nürnberg, kjer je, ostavivši domovino, našel najprej zavetišče. Pismeno znanje z nürnberškim propovednikom-pisateljem Vidom Dietrichom (Vitus Theodorus) mu ga je pripravilo. Prva izdaja 1. dela Dietrichove knjige „Summaria Bibliorum" je izšla 1540, 2. del 1545; to literarno delo ju je pač zbližalo.

Nürnberg je bil takrat Lutrov. Poleg znamenitega učitelja grščine in latinščine Joahima Kamerarija in mojstra — pevca Hansa Sachsa, ki je pel o „wittenberškem slavcu", je omeniti znamenitega propovednika Andr. Osiandra in pa Vida Dietricha, sina nürnberškega črevljarja, prijatelja Lutru in Melanchtonu, „daleč slovečega teologa". „Kdo ne pozna v teološkem svetu našega posvečenega (salbungsvollen) propovednika pri Sv. Sebaldu, magistra Vida Dietricha, ki je svojo temeljito učenost šele zadnjič zopet pokazal v svojih „Summarijih über das ganze neue Testament", posvečenih vojvodi brandenburškemu, in čigar Hišna postila se čita po vsej Nemčiji," je dejal l. 1566. Nürnberžan Nützel.

Književna naročila iz drugih zemelj sta sprejemala baš tudi Osiander in Vid Dietrich.

In ta Vid Dietrich je sprejel Trubarja, ko je prišel na Nemško.

Nürnberg je bil v 16. veku eno izmed najimenitnejših trgovišč Nemčije („quasi centrum Europae propter excursum mercatorum). Izdelki njene industrije in umetnosti so sloveli po vsej Evropi; imel je Nürnberg zveze z Benetkami, Češko, Ogrsko, Poljsko. Prebivalcev je imel kakih 100.000, več nego dandanes.

Bil je Nürnberg znamenito tiskališče in in knjižišče. „Knezi, ki so si hoteli popolniti svoje knjižnice, so se obrnili pred vsem v Nürnberg". „Od tod gredo", poroča l. 1566. Nürnberžan Nützel, „časomice po vseh predelih Nemčije letaki (die fliegenden Blätter), novine, kjer se priobčujejo cesarjevi vojni posli in druge politične vesti."[9])

Nürnberg je imel tesne zveze s Češko, zlasti s Prago, Plznom. Mnogo Nürnberžanov je znalo češki, v 16. veku je nürnberški mestni svet iz verskih in političnih vzrokov pazno motril češki življ svojega mesta. Ni čuda, da je bil Nürnberg začetkom 16. veka pomemben za češki tisk, zlasti za tisk češko-moravskih bratov, ki je bil na Češkem preganjan, dasi je mestni svet (tako na pr. l. 1517.) z verskega stališča natančno cenzuriral češke rokopise.[10])

---

[9]) Voigt Joh., Blicke in das kunst- und gewerbreiche Leben der Stadt Nürnberg.

[10]) Spina Fr., Tschechischer Buchdruck in Nürnberg am Anfang des 16. Jahrhunderts. Praga 1908 (Prager Deutsche Studien, herausg. von Kraus und Sauer, IX. H.)

Tiskanje knjig sploh je bilo tudi v Nürnbergu sredi 16. veka pod nadzorstvom. „Infolge des jetzt unter den Theologen herrschenden Gezänkes, Schmähens und Lästerns (wovon auch unsere Prediger nicht frei sind) ist von unserem Rat verordnet, daß nichts ohne sein Vorwissen und seine genehmigung gedruckt werden darf. Insbesondere darf nichts Theologisches, selbst nicht einmal ein Gebetbüchlein unter die Presse kommen, bevor es nicht ein hiesiger Prediger gelesen und censiert hat. In des kommt es doch vor, daß ein Ratsherr sich dazu heimlich unter den Predigern seinen rechten Mann auszuwählen weiß." (Nützel).

Dr. Fr. Ilešič

O tisku in prodaji nekaterih Trubarjevih knjig.

a) Na koncu svoje pesmarice 1574 piše Trubar:

Vtih drugih buquicah, vketerih ie tiga Goſpudi Brentia kratki Catehiſem, vtih peruih tryeh pognih, ie vti nemſzhini inu vtim Slouenskim od dueiu mladiu Slouenzoma, kir ſta na muim meiſtu corrigirala doſti inu preuezh gregledanu, Oli tu iſtu vſaki zaſtopni Slouen more ſam lahku poprauiti inu ſaſtopiti, de ſo ty eni puhshtabi preſtauleni.

Brencijev kratki katekizem je „Abecedarium vnd der klein Catechismus" 1550, ki ga, odsoten, Trubar ni mogel korigirati. Prim. pa tudi „od Drukaria preſtaulene puhstabe inu beſſede" v „Kat." 1555.

Dalje piše:

Inu potehmal ie meni veidozh, de ty eni buquary inu veſary te Slouenske buque predragu prodaio, Satu tih ty boſi ne kupuio inu bodo ſadershane, Obtu ima vſaki veiditi, de tacih Slouenskih buquih Vtibingi kir ſo pres not, neiſo peiſni, ſe vſakimu Shtyri pogne, vti Slovenski desheli pag Try, Ampag letih ſamih kir ſo ſteimi Notami, Vtibingi le try, vslouenski desheli le dua, ſa en kraizar prodaio. Buli oli Laſeshi kup ſe ne mogo drukati. Tu Tolmazhene, piſſane, Islage inu slage ſe vom Slouenom ſabſton ſturi, Satu Boga hualite inu proſite, de taku dellu gre poſrezhi Bogu na zhaſt inu htimu Iſuelyzhanu doſti dush Amen.

Inu ieſt te Buquarie, kir take Buque vesheio, proßim inu ſueiſtu opominam, de vſamo od nih praui ſpodobni lon, de ne bodo Sacrilegi, Cerkouni Tatie, Skaterimi ſe Bug ſilnu ſerdi inu nee na tim ſueitu inu Vpekli oſtru shtraifa, Pred teim nee inu nas Jeſus Criſtus nash Goſpud inu Iſuelizhar miloſtiuuo obari, Amen. Vash Primosh Truber.

V „Pričovanju" pesmarice 1574 (in še v 1595) pravi Trubar:

Leta prid inu tu neiſrezhenu vezhnu blagu nebeßku, kir ſe vtim Catehiſmi naide, Ie tudi mene pergnalu, de ſem ta Catehiſmus Stryemi iſlagami

pred 20. leiti puſtil drukati, 1.) Ta perui vpeſnih, 2.) ta drugi ſto kratko D. Brenciouo, 3.) ta Trety ſto obilnu Lutersko, Leta ſem vene cilu mahine buquice pres muiga Imena Poſtauil, Letih buquiz ie tyſſuzh, Du ie ima oli prodaie, ieſt guishnu ne veim, Vi Shulmoiſtri puite shzaſom vti vishi, koker ie notiranu, Htimu dai Criſtus ſuiga S. Duha Amen.

Ako si mislimo, da je to „pričovanje" (kakor nemško posvetilo) bilo že v izdaji 1567, potem pridemo s Trubarjevimi 20 leti v leto 1547; to pa je prerano. Najbrž je vzel Trubar tu okroglo število (Katek. 1550, Abec. 1550 in Katek. 1555).

b) Nemški uvod „Psalterju" je pisan januarja 1566, a v njem pravi, da ga je „vor zwei Jahren gar verfertigt"; v ogovoru Slovencev pa poroča: Jest sem lete Buque ainaist leit po zhasu inu resmishlaje tomazil, Inu sdai Shtyri Mesce drukal.*)

c) V Simoničevi „Bibliografiji" str. 201. je naveden Trubarjev „Ta celi catehismus s kratko sastopno islago vzhetertityzh, skuſi Primosha Truberia, iſtolmazhen inu ſdai Slouenski inu Nemshki vkupe drukan. Is tiga ſe ty Mlady, vſe shtuke te praue ſtare Kerſzhanske Vere, inu ta Nemshki Jeſyk, mnogo nauuzhiti . . ." V Tibingi 1567, 12°, 32 str. Knjiga se nahaja v kr. knjižnici v Berolinu. G. ravnatelj Hubad poroča o njej, da ima krasen nemški predgovor in da je posvečena Joštu von Gallenberg zum Gallenstein in njegovemu najmlajšemu sinu Gabrielu. Za posvetilom pride „Ta kratki Birtemberski Catehismus" v vprašanjih in odgovorih, slovensko in nemško. Od kersta, od prave keršanske izveličanske vere. Od Očenaša. Od tih desset ſapuuid. Od maše. Od pridige. Obsega 1 list naslova (zadnja stran prazna), 2 lista predgovora in 12 listov katekizma v vprašanjih in odgovorih. Strani niso numerirane. Finis." (Gl. Jagićev Archiv XXIV, 155, in str. XIX. „Trub. Zb.").

„Četrtič" se nanaša na tri katekizme, ki so gori navedeni.

Z mislijo o končanju prevoda Novega testamenta se je Trubar bavil že okoli 1570 (Gl. Elze: Die slov. protest. Druckschr. str. 96). Izšel pa je zadnji del 1577. „Noviga testamenta pusledni deil", 1577, se nahaja v Stuttgartu; nahaja se pa tudi (kakor poroča Hubad) v knjižnici Muzeja kr. češkega. To knjigo je dne 21. maja 1867 „v biblioteku Češskago Narodnago Muzea, na pamatь dorogim bratьamь — Slavjanamь vovrima prebivania ihь vь Moskvě userdnějše prinosil" A. Klupek (?); to je s tinto napisano na tem eksemplarju. Nekdaj pa je knjiga bila lastnina Andreja Lušina, Ljubljančana.

Istotam, v knjižnici Muz. kralj. češkega se nahaja tudi „Ta drugi deil noviga testamenta" 1582; na tej knjigi je tudi s tinto istega dne napisana ista ruska opomba („na pamet prebyvania vь Moskvě dorogih bratьevь — Slavjan") s podpisom A. Jireček (?). Tudi na tej knjigi je pisamo ime Andreja Lušina, razen tega pa še: Sum ex libris (-?) Rosmani Creinburgensis Carniolani 1586, 29 Maij.

d) V posvetilu „Tega celega nov. test." 1582 pravi Trubar, da pred 34 ni bilo slov. pisma kamoli knjige; s tem pridemo nazaj v leto 1548, torej v prvo leto njegovega bivanja na Nemškem. Istotam omenja „den Catechismum mit dreierley kurtzen vnd außführlichen Außlegungen, auch in Reimen vnd Gesangsweiß" (dreierley ? prim. gori!). — Že l. 1558. je obetal Trubar, da hoče „eno obilno islago vkupe spraviti, ako Bug odlog muimu životu, buli čas inu myr da . ."; l. 1577. poroča, da bodo „skorai imeli obilno islago" (v nem. predgovoru se nadeja: še istega leta); l. 1582. pa pravi, da se bo hišna postila kmalu tiskala. Prevedel jo je neposredno pred svojo smrtjo. Celih 30 let se je bavil z mislijo na „obilno izlago" evangelijev.

Dr. Fr. Ilešič.

*) Nemški predgovor je dan „aus meinem anderen Patmos", slovenski „is muiga Nigdirdoma".

Anton Vramec (1538—1587), župnik zagrebški, brežiški in varaždinski, pisec „Kronike“ (v Ljubljani 1578) in „Postile“.

Životopisui podatki o Vramcu so bili dosle prav nedostatni ali krivi; posebe ni bilo jasno, kako stališče mu je odkazati do protestantizma. Bolje poučil nas je letos o Vramcu zagrebški vseučiliški profesor Vjekoslav Klaić s svojo študijo „Antonii Vramecz: Kronika“. (Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, Scriptores V, Zagreb, 1907, Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti) Knjiga obsega 52 strani uvoda z jezičnim zgledom iz „Postile“ in z dvema arhivnima viroma ter popoln ponatisk „Kronike“. V študiji je faksimile Vramčevega rokopisa, faksimile dveh strani teksta in naslovnega lista.

Ta znamenita študija nam je znatno razširila in popravila nazore o Vramcu, vrstniku naših protest. pisateljev, ki pa je vsaj okoli 1586 bil pravoveren katoličan. Raziskovanje Vramčevega jezika bi moglo razjasniti še to in ono. *Dr, Fr. Ilešič.*

Register

začetkov vseh v študiji „Pesmi slov. protest. pesmaric itd.“ navedenih pesmi. Ležeče številke kažejo, da ima dotična pesem tudi melodijo.

Str.

Ach Gott vom Himmel sieh darein 196, 204, 212
Ach Gott warum verlassestu 204
Ach Gott wie lang vergiessest mein 197
Ad te levavi animam meam 198
Agnus Dei 162
Ah koku dolgo gospud moj *196*
Allein zu dir, Herr Jesu Christ 215
Allmächtiger gütiger Gott 220
Als Jesus Christus Gottes Sohn 234
Als Jesus Christus unser Herr 161
An Wasserflüssen Babylon 209
Am Sabath früh Marien drei 181
An allen Menschen gar verzagt 198
A solis ortus cardine 146, 178, 179
Auf diesen Tag so denken wir 186
Aufer a nobis Domine 169
Aus fremden Landen komm ich her 176
Aus hartem Weh klagt menschlich G'schlecht 160
Aus tiefer Not schrei ich zu dir 198, 208, 234
Auss hertzen grundt schrey ich zu dir 208
Beati omnes, qui timent Dominum 207
Beatus vir, qui non abiit 194
Benedic anima mea Domino 205
Bis mir gnedig o herre Gott 228
Bodi Bug vissoku hvalen *180*
Bug bodi meni milostiu *200*
Bug ie en vinograd naredil 230
Bug oča bodi per nas *192*
Bug stoji v sred gmajne svoje 234
Christ der ist erstanden 183
Christe, du Lamm Gottes 163
Christe, qui lux es 219
Christ ist erstanden von der Marter alle . . 127, 135, 142, 145, 183, 233
Christ lag in Todesbanden 184
Christum wir sollen loben schon 179
Christ unser Herr zum Jordan kam 160
Christus, der uns selig macht 180
Christus ist erstanden 182
Criste, kir boš imenovan *219*
Cristusa mi vsi čaśtimo *178*
Cristus naš odrešenik *180*
Crux fidelis 231
Čast inu hvalo mi vsi Bogu dajmo *163*
Čast tar hvalo daj Bogu *205*
Dab človek ti vedel 143

Str.
Daj Bug, de naše petje gre 230
Da Jesus an dem Kreuze stund 199, 231
Daj mir sedaj, o Gospud *192*
Daj mir, o Bug, Karsčenikom *191*
Danas je Jesus nam rojen *176*
Danket dem Herrn, denn er ist sehr freundlich 221
Da pacem Domine 191
De coelo venerat exercitus 175
De profundis 208
Der Herre ist mein treuer Hirt 197
Der Herr ist mein getreuer Hirt 204, 223
Der tag bricht an und zeiget sich 218
Der Tag der ist so freudenreich 173, 230
Dete v Betlehemu rojenu 230
Deus misereatur nostri 202
Deus noster refugium 199
Deus, qui similis erit tibi 205
Deus stetit in synagoga 234
Dies est laetitiae 134, 142, 146, 173, 229
Dies sind die heiligen zehn Gebot 150
Die Zeit ist nu gar freudenreich 173
Dixit insipiens 233
Dobru bode timu možu *194*
Domine, quis habitabit 233
Dominus regit me 197
Durch Adams Fall ist gantz verderbt 149, 233
Ein feste Burg 155, 200
Ein Kindelein so löbelich 173
Ein Kind geboren zu Betlehem 177
Ein newe bahn wir alle han 160
Entlaubt ist uns der Walde 217
Erhalt vns Herr 134, 190, 233
Erschienen ist der herrlich Tag 181
Erstanden ist der heilig Christ 181
Erstanden ist uns Jesus Crist 182
Es geht daher des Tages Schein 218
Es ist das Heil uns kommen her 151, 152
Es sind doch selig alle die 161
Es spricht der Unweisen Mund wohl 159, 233
Es wollt uns Gott genädig sein 160, 203
Frölich bin ich aus hertzen grund 228
Gelobet seistu Jesu Christ 175
Gelobt sei Gott im höchsten Thron 181
Gieb Eried zu unser Zeit , ... 192
Gospud Bug je moj zvest pastir *197*
Got der Vater wohn uns bei 192
Gottes Recht und Wunderthat 215
Gott hat einen Weinberg gebaut 230
Gott sey gelobet vnd gebenedeiet 163
Gott Vater in dem Himmelreich 205
H čemu Ajdje tapačejo 233
Herr Christ der einig Gottes Son 213, 214
Herr Gott nun sei gepreiset 234
Herr wie du willt 198
Hilf Gott, wie geht das immer zu 196
Hilf Gott, wie geht es immer zu 204
Hilf Herre Gott dem deinen Knecht 211
Hvala bodi Bogu vsak čas *227*, 229

Str.
Hvala Bogu, moj čas je tu *225*
Hvalimo Boga vsaki čas 229
Hvalimo mi danas Boga *172*, 134, 141, 229
Hvaljen bodi Jezu Krist 146
Ich dank dir, lieber Herre 216, 217
Ich glaub an den allmächtigen Gott 154
Ich glaube in Gott 153
In dich hab ich gehoffet Herr 182, 195, 199
In te Domine speravi 198
Jagnje božje nedolžnu *162*
Je eno dete rojeno 177
Jesaia dem Profeten das geschah 155, 235
Jest hvalim o Bug tebe *216*
Jest verjem v eniga Boga *153*
Jest verujem v Buga očeta *152*
Jesus Christus nostra salus 162
Jesus Christus unser Heiland 161, 184
Jezus Cristus naš odrešenik *184*
Jezus Cristus odrešenik *161*
Jezus Cristus v enim verti 232
Jezus je od smerti vstal 182, 331
Jezus je v smertni ječi bil *183*
Jezus ta je od smerti vstal *181*, 232
Jezus tu offranu Jagne 232
Jhefus Chriſtus vnser Heiland 161
Kadar bi Bug per nas ne bil *206*
Kadar je Jezus v nebu šal, je k svojim jogrom rekal *159*
Kadar je Jezus v nebu šal, svojo čast *186*, 233, 234
Kadar je Jezus za nas terpil 231
Kadar pride pusledni čas *223*
Kaiser Augustus leget an 230
Kaj žaluješ serce moje 147, *227*
Kir hče Bogu služiti *151*
Kir na tim sveiti prebiva 234
Komm heiliger Geist, Herr Gott 189
Komm heiliger Geist, o dritte Person 146
Kompt her zu mir, spricht Gottes Sohn 213
K svetemu missionu pridite 140
Kyrie elejson *169*
Letania 169
Lob Gott getrost mit Singen 217
Lob sei dem allmächtigen Gott 227, 229
Mag ich Unglück nicht widerstahn 235
Magnificat anima mea 138, 139, 146, 170, 228
Maria dečla žegnana *170*
Maria zart von edler art 158
Media vita 221
Mein Seel erhebt den Herren mein 172
Mensch wiltu leben seliglich 152
Mi, kir smo v zli globočini *208*, 234
Minila je vže strašna nuč *217*
Miserere mei Deus 200
Mit Fried und Freud ich fahr dahin 210
Mitten wir im Leben sind 221
Mi verujemo vsi v eniga Boga *154*
Mojo dušo, Gospud, k tebi *198*, 234
Naša bramba je gospud Bug *199*
Na te sim o Bug zavupal *198*

Str.

Nedaj oča, naš lubi Bug *190*, 217, 233
Nesreči tar nemilosti na tem sveti 100, 235
Nisi quia Dominus erat 206
Nu danket Gott aus Herzensgrund 150
Nun bitten wir den heiligen Geist 187
Nunc dimittis 209
Nun freut euch, liebe Christen gmein 149, 151, 197
Nun lasst uns den Leib begraben 226
Nun lob mein Seel den Herren 206, 228
Nu pujmo, dajmo čast Bogu 234
Nu pujte, pujte vsi ludje *149*
Nu wolle Gott, dass unser G'sang 230

Obderži nas, o gospud Bug 233
O Bug, bodi nam milostiu *202*
O Bug, mi te častimo 234
O Bug, ne spi ter ne molči *205*, 234
O Bug, o Bug, veliki Bug *195*, 211
O Bug, oča nebeški krajl 234
O Bug, zakaj ti dopustiš *204*
O Crist, pravi sin božji *213*, 234
Oča naš, kir v nebesih sediš *156*
Oča, sin, duh, nebeški krajl *155*, 225, 234
Oče naš, kir v nebesih sediš 147, 157
O človik, gledaj ti mene 234
O človik, gledaj večniga tvojga krala 231
Od nebes prido angeli *175*
O glawbig hertz gebenedey 149
O gospud Bug, ti oča naš, kir sam vse naše nuje *210*
O gospud Bug, ti oča naš, kir vse stvari *220*
O gospud Bug, večni oča 230
O gospud Bug v' svetim nebi 233
O Gott Vater in Ewigkeit 230
O grešni človek vsaki čas 231
O Herre Gott, begnade mich 202
O Herr, ich ruff dein Namen an 211
O höchster Got von Ewigkeit 159
O ihr Christen, seht an den König 231
Oj dete je rojeno nam 177
O Jesu zart in neuer Art 158
O Jezu Crist, jest le h tebi *214*
O Jezus Cristus naš Gospud *174*, 229
O Jezus, jest kličem h tebi *215*
O Lam Gades vnschüldich 163
O Mensch, bewein dein Sünde gross 231
O Mensch, mit vleiss anschawe mich 234
O moi sveti angel varih 140
O reuni človik zmisli vsaj 234
O Süsser Vatter, Herre Gott 150, 151
O ti mogočni večni Bug *211*

Patris sapientia 180
Poslušaj človik, rezumej *149*
Poslušajte kerščeniki *212*
Poslušajte vsi človeki *159*
Poveličuje duša mi 171
Prejden je Jezus, sin Božji 334
Pridi k nam Bug inu sveti Duh 232
Pridi sveti Duh *188*, 146
Puer natus 146, 176, 177, 230

Str.

Quare fremuerunt gentes 233
Qui habitat in adjutorio 234
Rex Criste, factor ominium 230
Salvum me fac, Domine 195
Sankt Paulus die Korinthier 218
Skuzi Adamov greh smo mi 233
Slejdni človik, kir je žiu *221*
Spremimo h grobu *226*
Srečan, kir se Boga bojiš *207*
Stabat Mater 138
Super flumina Babylonis 208
Surrexit Christus hodie 181
Svetiga Duha mi molimo *187*
Sveti Paul v enim listi *160*, 231
Ta dan je vsiga vesselja 229, 134
Tam per teh vodah Babylon *208*
Ta rimski cesar Avgustus 230
Ta ſuetla ſueiſda ta ie zasla 136
Tebe Boga hvalimo *164*
Te Deum laudamus 139, 164, 167
Ti farizei pravio 233
Tje od izhoda solnčnega 179
Unsre Zuflucht, o Gott 198
Usquequo Domino oblivisceris me 196
Vater unser im Himmelreich 154
Veni redemptor gentium 191
Veni sancte Spiritus 135, 188, 189, 232
Verleih uns Frieden gnädiglich 191
Vesselu Marija poje 229
Victimae paschali 127, 184
V miri z velikim vesseljem *209*
Vom Himmel hoch da komm ich her 176
Vom Himmel kam der Engel Schaar 176
Vzami od nas, gospud Bug *167*
Wär Gott nicht mit uns diese Zeit 207
Warum betrübst du dich mein Herz 228
Warum tobet der Heiden Hauf 233
Wenn mein Stündlein vorhanden ist 223
Wer hie das Elend bauen will 195
Wer in dem Schutz des Höchsten ist 234
Wie Helias im fewrigen Wagen 225
Wir glauben all an einen Gott 155
Wo Gott der Herr nicht mit uns hält 207
Wohl dem, der in Gottes Furcht steht 207
Zahvalite Boga, kir je dobrotliu *220*

NB,. O mnogih pesmih so beležke še na str. 238.—250.

Kazalo

najvažnejših imen in reči.

(Številke pomenijo stran te knjige).

Absolutizem XVII
Andreae . . . . . 40, 261 sl.
Andrej avg. XXI
Anton Sv. 95
d'Arbe Štefan 257
Avgust Saski 2
Avstrija Notranja . . X, XXII, 256
Atems 257
Barbaro 96, 259
Barbo 24, 75
Beethoven 142
Bednava 102
Bedričić 275
Bela gora X
Beljak 81
Benedikt Sv. 95, 105
Benetke 26, 74, 251, 275, 276, 280
Bernardin Splj. 57
Bezjaki XXVI
Bihač 34
Bindoni 275
Bistrica Slov. . 115; „Bistrica" 265
Bizancij 258
Bled 79
Bleiweis XXX
Bočić 39, 78
Bohorič 1, 2, 12, 137, 241; V, VIII, XII, XVIII, XIX, XXV, XXIX
Bonomo VI, XII, 279 (slika, str. VII.)
Borl 108
Bosna 6
Bovec 258
Brebolnica 268
Brencij 40, 281
Brenner 105
Bruck . . . . XXIII, 87, 256
Bruman 83
Brunik 18
Bučić 90, 110
Camerarius 280
Carigrad 7
Celje . . VI, XII, XXVI, 115, 279
Cellius 264
Celovec XII
Cerkev 5, cerkv. pesmi 126 sl., kat. IX, XX, XXV; discipl. 96 sl., 251
Cerkljansko 258
Cerknica VI
Cirilica . . . 21 sl., 64 sl., 274
Cojz VIII
de Commitibus 24
Croco 256
Crusius 263
Cvečić . V, XXVIII, 24, 39, 75, 76
Čedad 252
Čehi X, 7, 8, 280; češki bratje 129 sl.
Črnomelj VI, 78, 93; Črnomaljščica 269
Črtomir X
Dalmacija VI, XI, XXVII; „Dalmatinac" 24
Dalmata . . V, XXVIII, 26, 57
Dalmatin V, VIII, XVIII, XXIX, 6, 137, 141, 239 sl., 261
Demokratizem XXX
Dietrich Vid 280
Dijaštvo 277
Dobliščica 269
de Dominis 275
Dornberg 257
Drašković 107, 119
Dravsko polje 109
Drechsler 53
Drenovački 80
Dubrovnik 58, 76
Egk pl. 254, 258
Erdödy . . . . . XXVI, 39, 79
Ett 146
Fabijančič 28, 75, 78
Fara 253
Ferdinand Prvi . . . . . XI, XIV
Ferdinand nadvojvoda . . VI, 259

„Feuza" 256
Filip Hesenski 2
Flacius M. Illyricus V, XII, 22, 259 (slika, str. XIII.)
Formentini 257
Förster . . . . . 139 sl.
Frankfurt 45
Frankopani . XXVII, 24, 39, 80
Frischlin XXV
Frölich 32
Fužinščica 269, 270
Gallen(bergi) . . XXIII, 276, 282
Gallignano, Gallione=Gradišče
Gallus XXI
Gerlach 87
Glagolica XXVII, 21 sl., 64 sl, 274
Glasba 5, 126 sl., 142, 243, 245 sl., 278
Glušič 252, 256
Gora Sv. 18, 252
Gorica . XXIII, XXVI, 123, 251 sl.
Gradec XXIII, Slovenji . . . 115
Gradišče 24, 81
Gratwein 96
Gregor Senjanin 275
Greith 146
Grgić 87
Grimani 99, 253
Grščina XII
Gubec VI
Gutsmann XXX
Haydn 142
Hebrejščina 8
Herbersteini 2, 87, 102, 104, 108, 279
Hipolit VIII
Hlej 75
Hobovščica 268
Hoče 103
Hofheymer 278
Homberger XXIII
Hotaveljščica 268
Hrastovec 2 (Gutenhag) . . . 104
Hren . . VI, VIII, X, XVIII; 138
Hrvati VI, VIII, XIV, XIX .XXV, XXVI; 4, 6, 7, 16, 33, 48, 56 sl., 74, 274
Hubad M. 139 sl., 147, 238, 239
Hubmayer 277
Humanizem . . . VI, XI, XXVII
Hus . . . . . X, XXI, XXV
Hutten XIV
Idrija . . . . . XXVIII, 268
Ilj - Št. 103
„Iltebrand" 270
Istra . . . V, XXVI, 11, 74 sl.
Italija . . . VI, XXIII, 142, 260
Ivanić 87
Jakšić 78
Japelj . . . . . VIII, XXX
Jarenina 101
Jezuiti . . . . . X, XXIII, 260
Jozefič Ričan . . . . . XXVII, 75
Juri Sv. na Šč. 95
Juričić VIII, XXVII, XXVIII; 75, 87, 239, 241 sl., 247, 248, 250
Jurklošter 98
Kajkavci XXVIII
Kalvin V, XII; 109, 111, 259 („kalavin".)
Kamnica 101
Kamnik . . . . . VI, XXVII
Kapistran XXI
Karel nadvoj. . 251, 255, II, XXII
Karlovec 85
Kastelic Mat. . . . . 138 sl.
Kašubi XXIII
kat. cerkev IX, XVI, 94 sl., spisi 122 sl., pesmi 126 sl. itd.
Kavčič 252
Kempten 2, 263, 280
Kirchberger 76, 81
Kisel . . 3, 5, 242, 276, XXIII
Klaić 283
Kleinmayr 265
Klement, papež 259
Klinc . . . . . 137, 239 sl.
Klombner V, VI, XI, XII, XXI, XXVI, XVVIII; 22, 31, 78 sl., 239, 241 sl., 254
Kmetje . . . VI, VIII, XVI, XXIII
Knafel 87, 249
Književništvo XXII
Kobarid 252
koledar 270
Kolonić 78
koncilij . . . . . IX, XXI
Konzul V, XXVII, 26, 45, 57, 75
Kopačnica 268
Kopanjica 270
Koprivnica 87, 92
Koroška VIII, XVI, XIX, XXVI, 141 258
Kosovo polje X
Kostanjevica VI
Kožičić . . . . XXIX, 74, 275
Kožljak 75
Krajina . . . . VI, XXVI, 74 sl.
Kranj . . . . . VI, 249
Kras 252, 258
Krelj V, VIII, XXI, XXII. XXIX; 10, 137, 254
Krištof Württ. X, XXV, XXX, 2 itd.
Križ Sv. na Mur. p. 95
Križ Sv. pri Vip. . . VI, 254, 258
Krško 249
„Kukovec" . . . . . 245 sl.
Kumar 257
Kumpreht . . . . . 137 sl.
Kupljenik 259

Lamella . . . XXVIII, 28, 79
Lang . . . . . XII, 99
Langenmantel 76
Lanthieri 255, 258
latinica XXVIII, latinščina . . XII
Lauttarschlager 105
Lavrenčič 140
Lempah 100
Lenart 104
Leščnica 268
Levstik 265
Lierzer 102
Lipnica 267
Lipnik 267
Livnica 268
Ljubljana, n. pr. . . VIII, XXVII
Ljutomer 95
Loka (pri Zid. m.) . . XII, 279
Loka Škofja . . . . VI, 258
Lucija Sv. 259
Lučane 95
Lukavec 119
Lukić 85
Lušin 282
„luteran" VIII, 111, 260 (prim. tudi izraz: „tibingar")
Majar M. . . . . 144 itd.
Maksimilijan Drugi II, XXV, 1, 2, 3, 50
Malikovalstvo 18, 252
Maleševac 29
Malkoczy 110
Mandelc 249
Maracco 251, 254
Margetić 108
Maribor . . . . . 96 sl.
Marjeta Sv. 105
Marulić XXVII
Matjaž kralj . . . VIII, XXVIII
Medjimurje 116
Melanchthon 29, 270, 280
„menih pri Št. Klaužu" 4 (prim. „der ungelert Münchs Clamant im Thumb zu Labach" v predgovoru „Psalterju" 1566)
meščanstvo XVII
Metava 101
Metlika . . VI, XXVI, 74, 78 itd.
Miklavž Sv. 108
Mikulov 278
„Misionske pesme" 140
Modrušanin . . . 64, 74, 273, 275
Mohač VI
Mojzes 75
Montegnana Pol. 249
Morenna 104
Moškanova 75
Mozart 142
Mrcina 249, 255
„Mrčenik" 249
Mursko polje . . . . . 99 sl.
„Na" (predlog) 265
Najdberg 2
Nedelja Vel. 108
Nedelja Mala 112
Nedeljišče 90, 110
Negova 106
Nemci itd. . VI, XIX, XX, XYIV, XXV, XXVIII, XXIX; 111
Nepokoj 259
Nikolaj, gl. Miklavž
Noctua 259
„Novice" XXX
Novo mesto XXVI, 84, 87, 93, 249
Nucli 258
Nürnberg 280
Nützel 280
Oglej . . . . . XXI, 94, 251
Ogrska . . . . . XXV, XXVII
Ormož 108
Orzan 257
Ostanek 131
Ostium 87
Ostrman 255
Ozalj 78
Ožegović 108
Pachenecker 5, 6, 124
Padova . . . . . XII, 276
Paltašić 275
Panteleon 110
Pasini 275
Pazin XXVIII
Pečenko 258
Pesmi, pesmarice 132 sl.; „Mis. p." 140, „špotlj." 245 sl., 281; VIII
Peter Sv. 99
Peter Št. . VIII (v Ljublj.), 279 (v Solnogr.)
Pičen 24
Pij IV., V. 255
Pileator 102
Pišec 28, 78
Planina 98
plemstvo (gl. stanovi) XVII, XXIII
Plzen (Plzenj) 280
Pohlin VIII
Polidor Montegn. 249
Poljaki . . . . . XXIII, 7, 280
Pomazanić 36
Ponikve 270
Popović 29
Porcia . . . . . 252 sl.
Posch 257
Požun XXI
prekrščevalci 278
Pričik 78
Primorje 74
Psalmi . . . . 194 sl., 248, 282

Ptuj 104
Rače 102
Račje selo 269
Rački 269
Radeče 18
Radgona . . . . . 95 sl.
Raka 269
Rakovnik 269
Ranjina 58
Rasch 53
Raščica 265
Ratzenberger 279
Redeskini 140, 143
Rein 3, 279
Reka XXVII, XXIX; 24, 75, 268, 275, 277
Repež 140
Rezno . . . . . XV, XXI, 277
Ribnica . . . . . VI, 279
Ričan Jozefić . . . . 75, XXVII
Rifenberg . . . . . VI, 256, 258
Rihar 144
Rindtscheidt 107
Robitsch XII
rodoljubje XVIII
Rogatec VI
Rokavec . . . . . V, 78
„romanje“ . . . . . VIII, 277
romantika XVIII
Römer 78
Rossini 142
Rottenburg 2, 263, 280
Rotterdamski Erazem . . XIV, 9,
Rubije 254
Rupert Sv. 117
Sachs H. 280
Samobor 91
Saurau 109
Scheibitz 87
Schmidt . . . . XXIII, 253, 257
Schwabe 253
Schweiger . . . . VIII, 93, 137
Seebach 83, 279
Seiz 87
Sekelj 102, 105, 108
Semnitzer 87
Senj 74, 275
Senožeče XXVIII
Silvius En. XIV
Simplicius XXII
„skakači“ . . 104, 115, 120, 259
Skalić . . . . . XXX, 20, 31
Sladkonja . . . . . V, 278
Slavonija VI
Slevica 18
Slivnica 102, 268
Slovenci . X, XVIII, XXI (cerkev), XXVI; 5, 57, 99 sl. 126 sl. itd.
„Slovinka“ XXVII
„Snoil“, gl. Zoojilšek
socialni moment XV
Sokolovski 112
Solkan . . . 252 (gl. Gora Sv.)
Solnograd . . . . XXIX, 277
Sommaripa 135, 145
Sopotnica 268
Speratus V
Spiera XII
Spindler . . . . XXII, XXV 276
Srbi XXVI, 4, 5, 14, 16, 33, 47, 78, 89
Središče 108
Stanovi (gl. plemstvo) . VI, XVI, XXVI, XXX
Stipanić 78
Stradiot 75, 258
Straßburg 2, 96
Stržinar 140
Stubenberg 105
Svečeništvo IX, XVII, XXI, 96, 251
Svečina 101
Šibenik 76
„Škrjanec“ . . . . . 245 sl.
„Škrjanec“ Jernej 249
Šole . . . . . XXV, 278
Štajerska XIX, XXII, XXVI, XXVIII, 94 sl.
Štefan Št. 278
Štifta Nova 18
Štrigova 110
Tavčar 252
Textor . . . . . XXXI, 252
Thoresanis 275
Thurn 253, 254
tisk V, XXIX, 247, 249, 274, 281
Tolmin 256, 258, 259
Toplica 268
Tordi 33
della Torre 258
tradicije VIII
Trbiž 258
Trogir 76
Trojica Sv. 119
Trst . . . 276, 279 (gl. Bonomo)
Trubar Pr. . (često, zlasti) V—32., 2 sl., 56 („Prvi del Novoga test.“) 130 (pesmarice), 242 (o glasbi), 245, 253 (v Gorici), 261 (rodovina), 265 (rojstni kraj), 270 (koledar), 276—282 (življenje, tisk). — Felicijan XXI, XXII, 238, 242; — oče (in stric) XII, 270
Tübingen . . 21 sl., 276 (in često)
Tulščak 78, 85
Turjaški . . . . XXIII, 87, 276
Turki . VI, XIV, XXII, 4, 15, 47, 78, 94, 99, 276.

Turri 2
Umetnost . . . . . XI, XII
Ungnad XXVI, 2, 3, 4, 13, 21, 42, 45, 76, 99, 254
Valvasor 267
Varaždin 82, 87, 119
Vergerij XX, XXV, XXVI, XXX, 8, 21, 75, 86 (slika na str. 23.)
Vernković 36
Veržej 108
Vid Sv. 108
Videm 257, 259
Vidrnica 268
Vinica 85
Vipava . . 11, 254, 256, 258, 279
Vitovec XXI
Vlačić, gl. Flacius.
Vlahović V, VIII, X, XVII, XXVIII, 28 sl., 78
vode, njih imena 265
Vodnik . . . . . VIII, XXX
Vramec . . . XIX, 110, 124, 283
Vukmanič 92
Vurberg 105
Weber 142
Weixler . . . . . X, 79, 249
Wiclif XI
Widtman 87
Wiener . . . . . V, X
Witt 142
Zagreb . . . . . VI, 79, 97
Zavrč 108
Zborovčić 58
Zmaić 78
znanost XI
Znojilšek . . 87 (slika na str. 88)
Zöpfel 53
Zrinjski VI, 78, 82, 90, 108, 116
Zwingli . . . . . V, XII, XXI
Ženstvo XVII
Žiče 98
Žitarić 87
Živčić . . . V, VIII, X. XXVIII
Žumberak 85
Žužemperg VI

Vsebina.

		Stran:
Dr. Fr. Ilešič,	Primož Trubar in njegova doba	V.—XXXII
Dr. Janko Lokar,	Iz predgovorov naših protestantskih pisateljev	1.—20
Dr. Fr. Bučar,	Odnošaji Primoža Trubara prama hrvatskoj tiskari u Würtemberškoj	21.—44.
Dr. Ljudevit Pivko,	Ungnadovi stiki z mestom Frankfurtom ob M.	45.—55.
Ivan Polovič,	Evangelij sv. Matevža v protestantskem glagolskem „Prvem delu Novoga testamenta" iz l. 1562.	56.—73.
Ivan Steklasa,	Protestantizem v Istri, v metliški in hrvatski Krajini	74.—93.
Dr. Fran Kovačič,	Protestantizem v Iztočni Štajerski in Medjimurju	94.—121.
Dr. Fr. Ilešič,	Slovenski rokopis iz l. 1551. in 1558. . .	122.—125.
Dr. Josip Čerin,	Pesmi slovenskih protestantskih pesmaric, njih viri in njih poraba v poreformacijskih časih	126.—238.
	Pripombe dr. Ilešiča	238.—244.
Dr. Fr. Ilešič,	„Skrjanec" in „Kukovec"	245.—250.
A. Ipavec,	Verski pokret na Goriškem v šestnajstem stoletju	251.—260.
Dr. Fr. Ilešič,	Trubarjeva spominska plošča v Derendingenu	261.—264.
L. Pintar,	Odkod ime Raščica?	265.—270.
L. Pintar,	Trubarjev koledar	270.—274.
L. Pintar,	„Stara hrvacka štampa"	274.—275.
Dr. Fr. Ilešič,	K Trubarjevemu životopisu	276.—281.
Dr. Fr. Ilešič,	O tisku in prodaji nekaterih Trubarjevih knjig	281.—282.
Dr. Fr. Ilešič,	Anton Vramec	283.
Register	k študiji dr. Jos. Čerina	284.—288.
Kazalo	najvažnejših imen in reči v „Tr. Zb." . .	289.—293.

Kazalo slik.

1.) Primož Trubar . . . . . I.
2.) Peter Bonomo . . . . . VII.
3.) M. Flacius Illyricus . . . . . XIII.
4.) Krištof Würtemberški . . . . . XXIV.
5.) Peter Pavel Vergerij 23
6.) Štefan Konzul 25
7.) Ant. Dalmata 27
8.) Ivan Ungnad 49
9.) Ivan Znojilšek 88
10.) Faksimile rokopisa 125
11.) Faksimile not 185
12.) Faksimile not 193
13.) Faksimile not 201
14.) „Musica" 243
15.) Spominska plošča Trubarjeva 262

This book should be returned to the Library on or before the last date stamped below.

A fine of five cents a day is incurred by retaining it beyond the specified time.

Please return promptly.

APR 12 '54 M

Slav 9010.2.5
Trubarjev zbornik
Widener Library
005368536
3 2044 085 892 487